

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGyedÉVENKÉnt MEGJELenŐ TudOMÁnyOS FOLYÓIRAT

XXII. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonon (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

POPÉLY ÁRPÁD

„Szégyentelen és igazolhatatlan”. Adalékok a szláv korridor történetéhez 3

SIMON ATTILA

Ismerd meg szép, új hazádat, avagy magyar internáltak Illaván,
Luhačovicén és Theresienstadtban 1919-ben 31

IVÁNCsÓ ÁDÁM

A Pozsonyi Torna Egylet története: 1880–1945 53

LUKÁs NOVOTNÝ

A Bund der Landwirte és a Deutsche christlichsoziale Volkspartei
az 1918–1938-as években. Adalék a politikai aktivizmus
történetéhez az első Csehszlovák Köztársaságban 81

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Nemzeti identitás és népszámlálás 103

HORBULÁK ZSOLT

Dél-Szlovákia gazdasága a husáki időszak alatt 115

ALBERTINI BÉLA

A libák (*a Libák*) szárnyalása 133

Közlemények

LISZKA JÓZSEF

Áthallások. Gondolatok Wolfgang Brückner legutóbbi könyve kapcsán 151

Nekrológ

CSANDA GÁBOR

Elhunyt Albertini Béla 159

Könyvek

Polgár Anikó: Jan Assmann: Achsenzeit. Eine Archäologie der Moderne	161
Szentandrás Tibor: Öllös László: Európai identitás	163
Vataščin Péter: Roginer Oszkár: A jugoszláviai magyar irodalom terei. A (poszt)jugoszláv magyar irodalom és a téralapú közösségi identitáskonstrukciók viszonya a sajtóban (1945–2010)	166
Dančo Jakab Veronika: Ludányi Zsófia: Szabályok, normák, nyelvszokás. Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalakítás köréből	168
Bodnár Krisztián: Soós István (szerk.): Egy elfeledett koronázás a reformkorban. Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén	171
Bodnár Krisztián: Praznovszky Mihály: Küzdelmek és csetepaték. Egy megye évtizedei a reformkorban	173
Csanda Gábor: Lendák-Kabók Karolina (szerk.): Üvegplafon? Vajdasági magyar (értelmiségi) női perspektívák	175

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2020. december • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • december 2020 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

POPÉLY ÁRPÁD

„Szégyentelen és igazolhatatlan” Adalékok a szláv korridor történetéhez*

ÁRPÁD POPÉLY

„Audacious and Indefensible.” Additions to the History of the Slav Corridor

Keywords: Slav Corridor, World War I, Paris Peace Conference of 1919, Hungary, Czechoslovakia, Yugoslavia

Az első világháborút követő párizsi békekonferencián a csehszlovák delegáció által előterjesztett követelések egyike a csehszlovák és a délszláv állam területi összeköttetését biztosítani hivatott korridor, vagyis folyosó létrehozása volt. A cseh korridornak, csehszlovák korridornak, nyugat-magyarországi korridornak, burgenlandi korridornak, gradistyei korridornak, délszláv korridornak, vagy egyszerűen csak szláv korridornak nevezett folyosót a csehszlovák indítvány szerint négy nyugat-magyarországi vármegye – Moson, Sopron, Vas és Zala vármegye – területének egy részéből hasították volna ki.

A szláv korridor feladata azonban nem csupán a csehszlovák és a délszláv állam közötti kapcsolat megteremtése lett volna. Ennél jóval távolabbra mutató szerepet szántak neki, megvalósulása esetén ugyanis a Balti- és az Adriai-tenger közötti térségben szláv államok összefüggő láncolata jöhetett volna létre. A korridort annak előterjesztői ráadásul igyekeztek a győztes antanthatalmak és az európai béke érdekeivel is összhangba hozni, s egyik elsődleges feladataként a németek keleti irányú terjeszkedésének a megakadályozását, valamint a legfőbb szövetségesüknek kikiáltott magyaroktól való elszigetelését jelölték meg.

1. A korridorgondolat genezise

A nyugati – vagy ahogyan korábban nevezték: az északi – és a déli szlávok közötti összeköttetés megteremtésének gondolata nem volt új keletű elképzelés, gyökerei

* A tanulmány A szláv korridor kérdése és az 1919. évi párizsi békekonferencia (Otázka slovan-ského koridoru a parížska mierová konferencia v roku 1919) című kutatási program keretében készült, amelyet a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatott.

jóval korábbi előzményekre vezethetők vissza. A nagyszláv mozgalom egyes vezető képviselői már a 19. században megfogalmazták egy nagyszláv birodalom létrehozásának, ezen belül pedig a Balti- és az Adriai-tenger közötti összefüggő szláv front megteremtésének a szükségességét. Az osztrák történetírás szerint a korridor eszméje első ízben az 1848-as forradalmak idején merült fel, amikor a szlovák Ján Kollár, a pánszláv mozgalom egyik fő ideológusa sürgette az északi és a déli szlávok közötti összeköttetés megvalósítását. (Goldinger–Binder 1992, 63. p.)

A szláv népek egy államszövetségben való egyesítésének gondolatát legmarkánsabban Nyikolaj Danyilevskij, az orosz politikai pánszlávizmus fő teoretikusa fogalmazta meg 1871-ben megjelent *Rosszija i Jevropa* (Oroszország és Európa) című művében. A pánszlávizmus Bibliájaként számontartott munkájában egy olyan, az Adriai-tengertől a Csendes-óceánig terjedő 125 milliós össz-szláv föderáció létrehozásának lehetőségét vázolta fel, amelynek fő küldetése a latin–germán világ, vagyis Nyugat-Európa keleti irányú terjeszkedésének a megállítása lett volna. A dolgozatban megjelent a jövőendő csehszlovák (Danyilevskij szóhasználatában: cseh-morva-szlovák), valamint a délszláv állam víziója is. Az elképzelt föderációnak a szláv népek, illetve államaik, vagyis az Orosz Birodalom, a Cseh-Morva-Szlovák Királyság, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és a Bolgár Királyság mellett része lett volna a Román Királyság, a Magyar Királyság és a Hellén Királyság, valamint az ún. Cárgrádi Körzet is, tehát gyakorlatilag egész Kelet-Közép-Európa, a Balkán és Kis-Ázsia, központja pedig Cárgrád, azaz Konstantinápoly lett volna.

A Cseh-Morva-Szlovák Királyság Danyilevskij szerint a történelmi cseh tartományokon kívül magában foglalta volna Magyarország szlováklakta északnyugati területeit, a délszláv pedig Szerbia, Montenegró, Bosznia-Hercegovina, Horvátország és Dalmácia mellett Ausztria szlovének által lakott tartományait, valamint az egykori Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területét is. A „korridor” szerepét ebben az államszövetségben nem csupán egy keskeny folyosó, hanem az északnyugati és déli területei mellett Kárpátaljától és Erdély egy részétől is megfosztott maradék magyar állam töltötte volna be, amelynek feladata az északi és a déli szlávok közötti összeköttetés biztosítása lett volna.

A szláv korridor gondolata követőkre talált a cseh értelmiség körében is. Ezzel kapcsolatos elképzeléseiknek nyíltan természetesen nem, legfeljebb szűk baráti körben adhattak hangot. Alois Rašín, a későbbi Csehszlovákia első pénzügyminisztere például 1900-ban egy baráti beszélgetés során fogalmazta meg azt a kívánságot, hogy a létrehozandó cseh állam számára biztosítani kellene a kijutást az Adriai-tengerhez. Rašín ugyanakkor még nem Nyugat-Magyarországon, hanem Alsó-Ausztria és Stájerország keleti területein keresztül képzelte el az adriai kijárat megvalósítását. (Falk 1938, 22. p.)

A pánszláv eszmék az 1882-ben alapított prágai cseh egyetem hallgatói körében is terjedtek. Nagy valószínűséggel itt ismerkedtek meg a korridor gondolatával a zágrábi egyetemről magyarellenes politikai tevékenységük miatt 1895-ben elbocsátott, majd a prágai egyetemre beiratkozott horvát diákok is, akikre nagy hatással voltak az egyetem professzorának, Tomáš Garrigue Masaryknak a szláv egységről kifejtett nézetei. Az Omladina néven egyetemi kört is alapító horvát fiatalok csoportjához tartozott többek között Ivan Lorković, Stjepan Radić és Živan Bertić, akik a világháború alatt is szoros

kapcsolatot tartottak fenn Masarykkal, a későbbiekben pedig meghatározó szerepet töltek be Horvátország és a délszláv állam politikai életében. (Vranješ-Šoljan 1992, 76–77. p.; Kolnhofer 2010, 269–270. p.)

A korridor tervének első konkrét megfogalmazói azok a csehszlovák állam megteremtésében is élen járó cseh politikusok – Karel Kramář, Tomáš Garrigue Masaryk és Edvard Beneš – voltak, akik részben már a világháború kitörése előtt, de még inkább a háború éveiben rögzítették Közép- és Kelet-Európa átalakításával kapcsolatos nézeteiket.

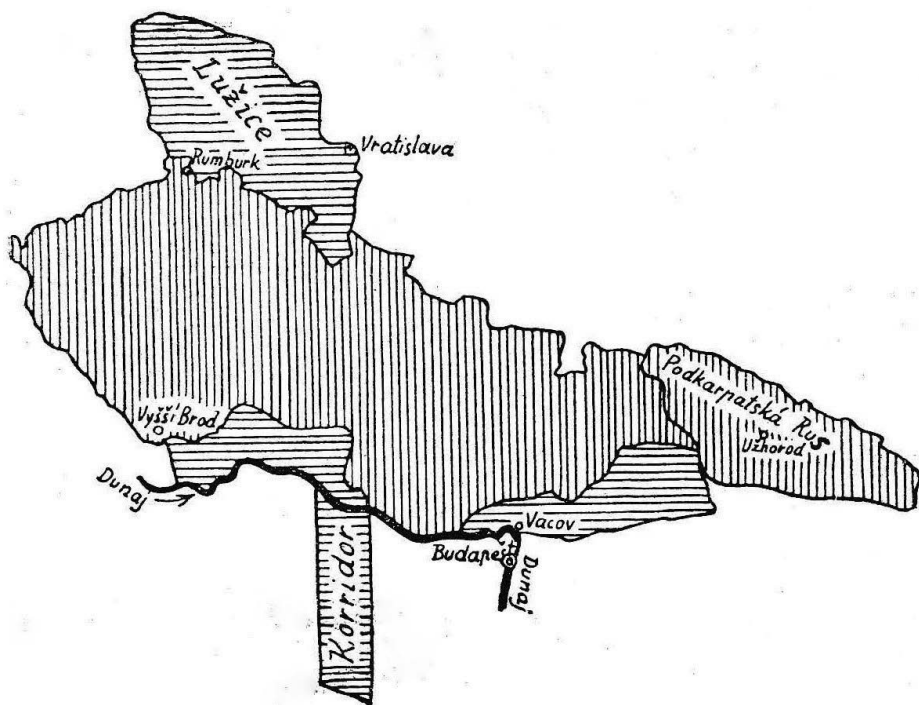
Karel Kramář, az ifjúcsehek és a cseh politika ruszofil irányzatának vezető személyisége, a majdani Csehszlovákia első miniszterelnöke 1914 májusában kidolgozott szláv konföderációs tervezetében még a régi pánszláv eszmék szellemében képzelte el a térség átalakítását. A *Szláv Birodalom alkotmánya* címet viselő, s júniusban Szergej Szazonov orosz külügyminiszterhez is eljuttatott emlékiratában – Danyilevszkijhez hasonlóan – lényegében egy nagyszláv birodalom tervezetét vázolta fel. Ez Kramář elképzelései szerint hat államból, az Orosz Birodalomból, a Lengyel Cárságból, a Cseh Cárságból, a Bolgár Cárságból, a Szerb Királyságból és a Montenegrói Királyságból állna, uralkodója, az orosz cár pedig egyben a lengyel és a cseh cári címet is viselné. A Cseh Cárság a cseh történelmi tartományokon kívül kiterjedne Osztrák- és Porosz-Szilézia és Szászország egyes részeire, valamint Észak-Magyarország szlovákok által lakott területeire is, déli határát pedig Pozsonytól egészen Budapestig a Duna alkotná.

A Montenegrón kívül valamennyi délszláv területet magában foglaló Szerb Királyság területének meghatározásakor vetette fel Kramář a részben horvátok által lakott Délnyugat- és Nyugat-Magyarország Szerbiához csatolásának lehetőségét, amely így a korridor révén a Duna középső folyása mentén határos lehetne a cseh állammal. A Budapest környékére és az Alföld területére összezsugorodó Magyarország formálisan ugyan megőrizhetné függetlenségét, idővel azonban – Romániához és Görögországhoz hasonlóan – függő helyzetbe kerülne a Szláv Birodalomtól. (Galandauer 1988, 243–250. p.; Gulyás – Tóth 2004, 99 – 111; Gulyás 2007, 36–39. p.)

Kramář tervezetét az események hamar elsodorták. Egyrészt az osztrák hatóságok Kramářt 1915-ben letartóztatták, majd hazaárulás vádjával halálra ítélték, s noha 1917 júliusában amnesztiával szabadult, kétéves fogva tartása miatt hosszú időre kimaradt az önálló cseh, illetve csehszlovák állam megteremtéséért folytatott küzdelemből. Másrészt pedig a cári Oroszország 1917-es összeomlása tárgytalanná tette a Szláv Birodalom projektjét és a térségnek az orosz cár vezetése alatti újjászervezését is.

A korridor első térképes ábrázolását az az emlékirat tartalmazta, amelyet az oroszországi cseh kolóniák küldöttsége 1914 szeptemberében, tehát már a világháború kitörését követően nyújtott át II. Miklós cárnak. A cár számára a cseh királyi koronát is felajánló emlékirat szerint a cseh államot, amelynek a történelmi tartományok mellett része lenne Lausitz, Glatz, Alsó-Ausztria Duna bal parti része, valamint Magyarország északi területei Kárpátalját is beleértve, a Dunától délre egy egyelőre pontosabban körül nem határolt korridor kötné össze a délszláv állammal. (Houdek 1931, 89–92. p.)

1. térkép. A korridor első térképes ábrázolása

Forrás: Houdek 1931, 92. p.

Tomáš Garrigue Masaryk első alkalommal 1914 októberében, még decemberi emigrációba vonulását megelőzően, a hollandiai Rotterdamban Robert W. Seton-Watson brit történész előtt fejtette ki a független cseh állammal kapcsolatos elképzeléseit. Az ekkor még szintén a monarchikus államformában gondolkodó, azonban Kramárrsal ellentétben erősen cárizmusellenes Masaryk nem egy nagyszláv birodalomban, hanem egy önálló állam keretében képzelte el a cseh nemzet jövőjét. A létrehozandó cseh állam élére sem a cári család valamely tagját, hanem egy nyugat-európai, lehetőleg dán vagy belga herceget kívánt állítani. A későbbiekhez képest mértéktartó koncepció a cseh országrészekben elképzelhetőnek tartott némi etnikai jellegű határkiigazítást is, nem tartott igényt Kárpátaljára, a Duna mentén pedig a Csallóközre, s nem tett említést a Kramár, valamint az oroszországi csehek által felvetett korridorról sem. (Beneš 1931, 227–237. p.; Galandauer 1988, 251–255. p.)

Masaryk – legalábbis saját állítása szerint – a korridor tervét soha nem tartotta megvalósíthatónak. 1925-ben megjelent *Světová revoluce* (A világforradalom) című művében nem a saját, hanem más cseh politikusok és a délszlávok ötleteként írt róla, s kijelentette, hogy a magyarokat és az osztrákokat elválasztó 200 km hosszú keskeny területsáv létrehozását személy szerint nem tartotta lehetségesnek. (Masaryk 1990, 32. p.) Ugyanezt már 1914-ben kifejtette egykori tanítványának, Ivan Lorkovičnak is, aki ekkor a horvát

sabor képviselője és a legbefolyásosabb horvátországi párt, a Horvát-Szerb Koalíció egyik vezetője volt, s akivel emigrációba vonulása előtt két alkalommal is találkozott.

Első, prágai találkozójuk alkalmával ismertette Lorkovićytal a jövőbeni cseh és délszláv állam közötti korridorral kapcsolatos elgondolásait, s előadta, hogy az Nyugat-Magyarországon keresztül, a Pozsony és Varasd, illetve a Duna és a Dráva közötti területen húzódná, amelyen jelentős számú horvát lakosság is él. Ekkor közölte vele egyúttal azt is, hogy a korridor gondolata nem tőle származik, s azt nem is tartja megvalósíthatónak. Ez ugyanakkor nem akadályozta meg a kérdés további életben tartásában és a megbeszélések folytatásában. Második találkozásukra közvetlenül az emigrációba távozása előtt, úton Olaszország felé, 1914 decemberében került sor Bécsben. Lorković ezúttal átadott Masaryknak egy térképet, valamint egy részletes statisztikai elemzést is a nyugat-magyarországi horvát falvak lakosságáról. (Vranješ-Soljan 1992, 77. p.)

Masaryk 1915-ben, Rómába érkezése után kapcsolatba lépett az ott tartózkodó délszláv politikusokkal is, köztük a horvát Ante Trumbićytal, a majdani délszláv állam első külügyminiszterével. Megbeszéléseikből, amelyek során természetesen érintették a korridor kérdését is, azt a következtetést vonta le, hogy noha a délszlávok érdeklődnek a terv iránt és elfogadják azt, maga Trumbić meglehetősen tartózkodó a korridorral kapcsolatban és inkább a csehekre hagyja az ügyet. (Masaryk 1990, 49. p.)

Az oroszbarát cseh közhangulat és az 1914–1915 telén elért orosz katonai sikerek hatására, amikor nem lehetett kizárni az orosz hadsereg csehországi megjelenésének lehetőségét sem, Masaryk több tételt is átvett az akkor még a legbefolyásosabb cseh ellenzéki vezetőnek számító Kramář és köre programjából, köztük a korridorra vonatkozót is. Az Edward Grey brit külügyminiszter számára 1915. május 3-án összeállított *Independent Bohemia* (Az önálló Csehország) című emlékiratában a cseh és a délszláv állam közötti összeköttetés megteremtését már egyenesen a cseh és szerbhorvát vágyak alapjának nevezte.

A Masaryk szerint a németek mellett jelentős számú horvát kisebbség, délen pedig szlovének által lakott – magyar lakosságot egyáltalán nem említ (!) –, s Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék egyes részeiből kialakítandó korridor vagy teljes egészében Szerbiához, vagy részben a cseh, részben a szerb államhoz tartozna. Követelésének jogosságát egyebek között azzal az állítással igyekezett alátámasztani, hogy a magyarok úgy kezelték és kezelik a szerbeket és a horvátokat, akár a középkori hunok. Hangsúlyozta a korridor gazdasági jelentőségét is, ami abban állna, hogy megkönnyítené a kapcsolatot az iparilag fejlett cseh és a mezőgazdasági jellegű délszláv állam között, s kijáratot biztosítana a csehek számára az adriai kikötőkhöz.

Masaryk a cseh érdekeket igyekezett összhangba hozni az antanthatalmak és az európai béke érdekeivel is, nem mulasztva el hangsúlyozni, hogy a koridornak – főleg a britek és a franciák számára – nagy katonai jelentősége lenne, mivel ez a „szláv védőgát” megakadályozná, hogy Németország gyarmatosítsa a Balkánt és Kis-Ázsiát, a magyarok számára pedig lehetetlenné tenné, hogy Berlin „engedelmes előőrsei” legyenek. A cseh trónra meg lehetne hívni egy szövetséges herceget vagy a cári család valamely tagját, de a korridor megvalósulása lehetővé tenné akár a Szerbia és Csehország

közötti perszonálunió megteremtését is. Masaryk hangsúlyozta, hogy a korridor tervét a csehekhez hasonlóan számos szerbhorvát politikus is támogatja. (Beneš 1931, 237–256. p.; Galandauer 1988, 260–275. p.)

Szerepelt a korridor tervének egy változata azon a Masaryk által saját kezűleg rajzolt térképen is, amelyet 1915 márciusában küldött meg az amerikai csehek számára, s amelyen először vázolta fel részletesebben a felállítandó cseh, illetve csehszlovák állam területi igényeit. A Masaryk által elképzelt korridor északi határát Pozsony és Győr között a Duna fő ága, nyugati határát a régi osztrák–magyar határ, déli határát pedig a Mura folyó alkotta. Győrnél kezdődő keleti határa Vasvárig nagyrészt a Rába folyását követte, majd dél felé kanyarodva Alsólendva térségében érte el a Murát. (Hronský 2011, 97., 111–112. p.)

2. térkép. Masaryk térképe a csehszlovák államról és a szláv korridorról

Forrás: Völgyesi 2017.

Masaryk 1917-ben írt, azonban csupán a háború befejezésével egy időben, 1918 októberében megjelent *The New Europe* (Az új Európa) című kötetében szintén az antant-

hatalmak érdekeinek keretébe igyekezett illeszteni a Kelet-Európa újjászervezésével kapcsolatos terveit. Érvélese szerint a felújítandó Lengyelország, a létrehozandó csehszlovák állam és a szerb vezetésű délszláv föderáció a pángermánizmussal és a német terjeszkedéssel szembeni szláv védőgát szerepét fogja betölteni a Balti- és az Adriai-tenger közötti térségben, mindebből pedig szükségszerűen következik a csehszlovák és a délszláv állam közötti összeköttetés megteremtésének a követelménye. Megismételte azt az állítását, miszerint a korridor számára szóba jöhető, Pozsonytól a Muráig terjedő terület főleg német lakosságú, de horvát települések is vannak rajta és szlovén kisebbség is lakja. Érvrendszere ezúttal kibővült azzal az állítással, miszerint Magyarország Ausztriával határos nyugati területe valamikor Csehországhoz, Morvaországhoz és Szlovákiához (sic!) tartozott, s felvetette a korridor nemzetközivé tételének a lehetőségét is azzal, hogy a Pozsonyból az Adriáig vezető vasútvonalat mindenképpen nemzetközisíteni kell. (Masaryk 1923, 99., 134. p.; Gulyás 2008, 60–65. p.)

Nem hiányzott a korridor létrehozásának terve Edvard Beneš 1916-ban Párizsban megjelent *Détruisez l’Autriche-Hongrie!* (Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot!) című propagandamunkájából sem. A háború három fő felelőseként a németeket, a Habsburgokat és a magyarokat megnevező beneši koncepció a német „Drang nach Osten” megállításának legmegfelelőbb módját az Osztrák–Magyar Monarchia megsemmisítésében jelölte meg. Beneš szerint az egyesült és autonóm Lengyelország, a történelmi cseh tartományokból és „Szlovákiából” létrehozandó csehszlovák, valamint a szerb, horvát és szlovén területekből álló szerb állam, amelyet a Lajta és a Rába folyók közötti folyosó kötne össze Csehszlovákiával, „áthatolhatatlan szláv gátat” fog alkotni Németországgal szemben, a magyarokat pedig egyszer s mindenkorra elválasztja Németországtól és Ausztriától. (Beneš 1995, Gulyás 2008, 52–60. p.)

A korridor gondolatát több neves francia értelmiségi is felkarolta és népszerűsítette. Közéjük tartozott többek között a történész és szlavista Ernest Denis, a Sorbonne professzora, az író Louis Leger, a Collège de France tanára, valamint az antropológus Arthur Chervin. Denis 1915-ben megjelent *La guerre* (A háború) című kötetében – gyakorlatilag Beneš és Masaryk érvrendszerét átvéve – szállt síkra a korridor létrehozásáért. A nemzetiségi elv alkalmazását és a Monarchia helyén nemzeti államok létrehozásának szükségességét hirdető Denis a korridor esetében „magasabb rendű megfontolásokból” elkerülhetetlennek nevezte a nemzetiségi elvtől való eltérést. Ezek a magasabb rendű megfontolások Denis szerint azok voltak, hogy kijáratot biztosítsanak a csehek számára az Adriai-tengerhez, megteremtve ezzel egyúttal az északi és a déli szlávok közötti összeköttetést, másrészt pedig, hogy elválasszák a magyarokat a németektől. (Denis 1915, 336–337. p.)

Leger 1917-ben kiadott *Le Panslavisme et l’Intérêt français* (A pánszlávizmus és a francia érdek) című kötetében egy olyan pánszláv konföderáció tervét vázolta fel, amely magában foglalta volna a lengyel, a csehszlovák, a délszláv és a bolgár államot, de akár Románia és Görögország is csatlakozhatott volna hozzá. Chervin 1915-ben megfogalmazott korridor-tervezetére utalva lehetségesnek tartotta, hogy a konföderáció északi

és déli része között egy nyugat-magyarországi korridor biztosítsa az összeköttetést, amely egyrészt elválasztaná egymástól az osztrákokat és a magyarokat, másrészt pedig kapcsolatot teremtené az északi és a déli szlávok között. A két régió közötti kereskedelmet egy vasútvonal megépítésével biztosítanák, így a szláv államok Bécs és Budapest megkerülésével érhetnék el az Adriát. (Leger 1917, 317 – 329. p.)

A korridor legrészletesebb tervét Arthur Chervin dolgozta ki, aki már 1915-ben, *L'Autriche et la Hongrie de demain* (Ausztia és Magyarország holnap) című munkájában népszerűsítette a korridor gondolatát, majd 1919 legelején *De Prague a l'Adriatique* (Prágától az Adriáig) címmel önálló kiadványt szentelt a korridor kérdésének. A Chervin által felvázolt korridor határát északon, Pozsony és Győr között a Duna fő ága, nyugati határát az osztrák–magyar határ alkotta. Déli határaként a Mura folyót jelölte meg egészen annak torkolatáig, azaz Murakeresztúrig. Keleti határa a Marcal és a Zala folyók mentén húzódott, Zalavárnál a Kis-Balatont is érintve, ettől délre pedig Zala és Somogy vármegye határa képezte a korridor határát. (Chervin 1919, 23–32. p.) A 200 km hosszú és 80–100 km széles korridor magában foglalta volna Moson, Sopron és Vas vármegye teljes területét, Zala vármegye nagy részét, mindezekon túl pedig Győr vármegye szigetközi és Rába bal parti északnyugati részét, valamint Pozsony vármegye Duna jobb parti területeit is. Chervin korridorának keleti határa túlment mind a Masaryk által megrajzolt, mind pedig a későbbi csehszlovák és délszláv tervezetekben szereplő határvonalon, az általa elképzelt korridor-változat így a korridor maximális változatának tekinthető.

Chervin a korridor létjogosultságát politikai, földrajzi és gazdasági érvek mellett etnikai érvekkel is megpróbálta alátámasztani. Mivel azonban a korridor etnikailag igazolhatatlan volt, nem riadt vissza az etnikai adatok tetszés szerinti „kiigazításától”, vagyis a magyar lakosság számának és arányának csökkentésétől, a délszlávoké növelésétől, sőt, a német lakosság teljes figyelmen kívül hagyásától sem. A korridor lakosságának etnikai összetételét Moson, Sopron, Vas és Zala vármegyék statisztikai adataiból számolta ki. A négy vármegye lakosságának összlétszámát az 1910. évi magyar népszámlálási statisztikák alapján – Zala vármegye Balaton-felvidéki járásai nélkül – 1 171 598-ban, a magyarokét 662 489-ben (56,5%), a délszlávokét együttesen 221 672-ben (18,9%) adta meg, a magyarokkal kapcsolatban azonban leszögezte, hogy 15–20%-uk lényegében elmagyarosodott nem magyar, a magyarok tehát valójában kisebbséget alkotnának a korridor területén. (Chervin 1919, 43., 90–93. p.) A magyar lakosság számának csökkentését és a délszlávok növelését szolgálta a zömme magyarok által lakott Győr vármegyei területek adatainak figyelmen kívül hagyása, valamint az az eljárás, hogy miközben a korridor déli határaként a Mura folyót jelölte meg, a korridor etnikai viszonyainak felvázolásakor számításba vette Zala vármegye túlnyomó részt horvát lakosságú két muraközi járásának az adatait is.

A Monarchia kapitulációjával párhuzamosan felmerült a korridor számára kiszemelt terület katonai erővel történő birtokbavételének a lehetősége is. Beneš 1918. november első napjaiban, már az október 28-án kikiáltott csehszlovák állam külügyeinek vezetőjeként, több alkalommal is azzal a javaslattal fordult az antanthatalmakhoz, hogy

a szövetségesek és Csehszlovákia közötti érintkezés biztosítása érdekében minél előbb foglalják el a Trieszt és Pozsony közötti nyugat-magyarországi területeket. Ezzel egyrészt elvágnák egymástól az osztrákokat és a magyarokat, másrészt pedig megkönnyítenék „a két baráti nemzet”, a csehek és a délszlávok kapcsolattartását. (Beneš 1931, 496–502. p.; Ádám–Ormos 1999, 4–9. p.) Az indítványban nem nehéz felfedezni, hogy az – bár nyíltan nem mondta ki, de – lényegében a szláv korridor megszerzésének az útját igyekezett egyengetni.

3. térkép. Arthur Chervin térképe a szláv korridorról

Forrás: Chervin 1919, 25. p.

1918. december elején Stjepan Radić, a Horvát Parasztpárt vezetője járt Prágában, hogy a cseh hivatalos köröknek felvázolja a korridor közös megszállásának tervét, amelyet a zágrábi szerb katonai misszió vezetőjével, Dusan Szimovics alezredessel közösen dolgozott ki. Szimovics közbenjárta a Zágrábi Nemzeti Tanácsnál, tegye lehetővé, hogy a Balkánon állomásozó cseh dandár a Varasd – Csáktornya – Szombathely – Sopron –

Pozsony útvonalon térhessen vissza Csehszlovákiába, amit kihasználna a tervezett korridor északi részének megszállására. A Nemzeti Tanács csapatai szükség esetén segítséget nyújtanának a cseh dandárnak, egyúttal megszállnák a Muraközt és a korridor déli részét. Prágában a tervet kedvezően fogadták, megvalósítására azonban végül mégsem került sor, mivel azt a zágrábi vezetés elvetette, s utasítást adott a cseh dandár lefegyverzésére, amely ezek után a Marburg – Graz – Bécs vasútvonalon tért vissza Csehszlovákiába. (Vranješ-Šoljan 1992, 77–78. p.; Kolnhofer 2010, 270. p.)

Az 1918. november 13-án aláírt belgrádi katonai konvenció a Dunántúl délnyugati részén a Dráva folyó mentén állapította meg a magyar kormány által kiürítendő terület déli határát. Az 1918. december 23-i antantjegyzék a Morva és az Ipoly torkolata közötti területen a Duna vonalában határozta meg a Csehszlovákia és Magyarország közötti demarkációs vonalat, a két döntés tehát magyar kézen hagyta a tervezett korridor egészét. A Pozsonyba 1919. január 1-jén bevonuló csehszlovák legionáriusok ennek ellenére kísérletet tettek a Pozsonnyal szembeni Duna jobb parti területek megszállására is, bár ez a lépés inkább csupán egy hídfőállás kialakítását, nem pedig a korridor birtokbavételét célozta. A január 3-ról 4-re virradó éjszaka a pozsonyi Duna-hídon áttörő, s Oroszvár és Köpcseny irányában előrenyomuló legionistákat azonban az Oroszváron elszállásolt 37. honvéd tüzérezred ellenállása visszavonulásra kényszerítette. (Fogarassy 1995, 42–43. p.)

2. A korridor a csehszlovák szakértői anyagokban

A csehszlovák kormány 1918. november 14-i megalakulását követően azonnal megkezdte a felkészülést a békekonferenciára. A kérdéssel már november 15-i első munkaülésén foglalkozott, majd két hét múlva, november 29-én létrehozott egy széles jogkörökkel felruházott hivatalt, melynek elsődleges feladata egy szakértői gárda kialakítása és a csehszlovák területi igényeket alátámasztó szakmai háttéranyagok kidolgozása volt. (Dejmek–Kolář 1999, 23–24. p.)

A hivatal szakértői előbb 1918. december 6-án az ideiglenes nemzetgyűlés szlovák parlamenti klubjának ülésén számoltak be Szlovákia tervezett határaitól, (Petranská Rolková 2014, 134–136. p.; Simon 2019, 84–86. p.) majd néhány nappal a békekedegáció Párizsba utazása előtt, 1919. január 2-án a csehszlovák kormány ülésén ismertették Csehszlovákia jövődi határaitól kidolgozott elképzeléseiket. (Dejmek–Kolář 1999, 131–142. p.; Simon 2019, 93–104. p.) Miután a korridort nem a csehszlovák állam részeként kezelték, azzal közvetlenül egyik alkalommal sem foglalkoztak. Kiemelt helyet kapott ugyanakkor a beszámolóikban Pozsony és a Csallóköz megszerzésének, a dunai határ, valamint a Pozsonnyal, Komárommal és Párkánnyal szemben tervezett három dunai hídfőállás kérdése, közülük is elsősorban a pozsonyi hídfő, mivel – amint azt hangsúlyozták – csak annak birtokában biztosítható a közvetlen kapcsolat a délszláv állammal. A január 2-i kormányülés végül anélkül ért véget, hogy az ott előterjesztett négy határváltozatról konkrét döntés született volna. A kormány a csehszlovák területi igények végleges formába öntését Edvard Beneš külügyminiszterre bízta.

Az 1919. január 6-án Párizsba induló csehszlovák békedelegáció hivatalos vezetője Karel Kramář miniszterelnök volt, ténylegesen azonban Edvard Beneš külügyminiszter irányította a munkáját. A mintegy 80 fős küldöttségben helyet kaptak a békekonferenciára való felkészüléssel megbízott hivatal szakértői is. Ők az 1918. november végén Prágában megkezdett munkájukat Párizsban folytatták, s január és február folyamán tekintélyes mennyiségű háttéranyagot dolgoztak ki a csehszlovák delegáció számára. Beneš január 15-én részletes utasításokkal látta el a küldöttség szakértőit az általuk elvégzendő feladatokról, egyebek között a korridorral kapcsolatos elemzések, valamint a terület térképe elkészítésének szükségességéről.¹ A határkérdésekkel, így a korridor kérdésével is foglalkozó háttéranyagok zöme a földrajzi, etnográfiai és statisztikai szakértői bizottságban készült, amelynek munkatársai közé tartoztak többek között Antonín Boháč demográfus, valamint Viktor Dvorský geográfus, a prágai Károly Egyetem professzorai.²

A csehszlovák és délszláv állam összekapcsolásának történelmi és etnográfiai szempontú indoklását Antonín Boháč készítette el. Elemzése szerint az egykori Pannónia területe a 10. századig szláv volt; északi részét „csehszlovák”, a délit délszláv törzsek lakták, amelyek a Balaton környékén érintkeztek egymással. Az északi és a déli szlávok szétválasztása Nagy Károly frank uralkodó, majd a magyar honfoglalás idején kezdődött. A németek és a magyarok a szláv törzsek nagy részét kiirtották, s a 15. századra Pannónia nyugati részét elnémetesítették, a keletit pedig elmagyarosították. Ez alapozta meg a németek szlávellenes politikáját, akik a magyarok segítségével döntöttek szolgá sorba a cseheket, törtek be a Balkánra, próbálták meghódítani Konstantinápolyt és eljutni a Perzsa-öbölhöz.

A németek és a magyarok etnográfiai kapcsolódása azonban Boháč szerint nem teljes, s a német–magyar nyelvhatár teljes hosszán megtalálható horvát települések olyan hidat alkotnak, amely összeköti a csehszlovákokat a délszlávokkal. Boháč négy nagyobb horvát településcsoportot különböztet meg: az első a Duna és a Fertő-tó közötti területen, a második a Fertő-tótól nyugatra, a harmadik Sopron és Kőszeg között található, a negyedik, egyben legnagyobb pedig Kőszegtől egészen Körmenig és Szentgotthárdig húzódik. Szentgotthárdtól délre kezdődik a szlovén nyelvterület, amelyet ismét horvát községek követnek Nagykanizsa irányában. Ez a horvát községek alkotta etnográfiai kapcsolat lehetővé teszi a csehszlovák és a délszláv állam politikai összekapcsolását, ami egyben véget vetne a német–magyar szövetségnek és a németek terjeszkedésének. Magyarország nyugati határ menti területeit tehát ki kell venni a magyar fennhatóság alól, s részben a csehszlovák, részben a délszláv államhoz csatolni.

A korridor nyugati határát Boháč a régi osztrák–magyar határban adja meg. Keleti határa Mosonnál kezdődik, innen a Fertő-tó délkeleti partja felé tartva Kapuvártól nyu-

1 Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, Praha (Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára, Prága; a továbbiakban AMZV), f. Pařížský archiv (Párizsi levéltár; a továbbiakban PA), kn. 43., č. 4679; Dejmek – Kolář 1999, 159–162. p.

2 AMZV, f. PA, kn. 43., č. 4709

gatra déli irányba fordul, majd Sárosvártól és Zalaegerszegtől nyugatra elhaladva a Mura folyó felett elkanyarodik Nagykanizsa felé, s Nagykanizsától délre a Mura és a Dráva összefolyása fölött ér véget. A szóban forgó terület 9487 km² kiterjedésű és 780 ezer lakossal rendelkezik, akik közül Boháč szerint 260 ezer délszláv és „csehszlovák”, vagyis a teljes népesség egyharmada. Velük azonos számban élnek itt németek és magyarok, mindebből pedig Boháč azt a következtetést vonja le, hogy „a csehszlovákokkal összeköttetésben élő délszlávokat azonos önrendelkezési jog illeti meg, mint a németeket és a magyarokat”.³

A nyugat-magyarországi vármegyék és a tervezett korridor etnikai összetételének elemzését Antonín Boháč egy további elaborátuma tartalmazta. Az elaborátum részletekbe menően bemutatta Moson, Sopron, Vas és Zala vármegye nemzetiségi viszonyait, s leírta az egyes etnikumok térbeli elhelyezkedését. A nyugat-magyarországi horvát szórványokkal kapcsolatban elismerte, hogy azok nem Pannónia egykori szláv lakosságának, hanem a 16. század második felében ott megtelepülő horvátok utódai. Jelentőségüket ugyanakkor azzal a többször is megismételt – a valóságtól azonban messze elrugaszkodó – állítással igyekezett növelni, hogy azok gyakorlatilag mindenütt elválasztják egymástól a német és a magyar nyelvterületet, s lényegében éket vernek a németek és a magyarok közé.

A négy vármegye lakosságának összlétszámát az elaborátum a magyar népszámlálási statisztikák alapján 1 280 115-ben adta meg. Közülük 769 169 volt magyar, 282 215 német, 147 401 „szerbhorvát”, 72 412 szlovén, 1818 cseh és 1653 szlovák anyanyelvű. A korridor azonban a négy vármegye magyarlakta keleti területeinek egy részét nem foglalta volna magában, csakúgy mint a csehszlovák állam szerves részének szánt pozsonyi hídfőt sem, s lehetségesnek tartotta az elaborátum bizonyos németlakta területek Német-Ausztriához csatolását is.

A 9487 km² kiterjedésű korridor lakosságának száma – a négy vármegye keleti területei és a pozsonyi hídfő nélkül – 780 958 volt, akik közül a hivatalos statisztikák szerint 304 740 (39,0%) fő vallotta magát magyar, 255 179 (32,7%) német, 141 860 (18,2%) szerb és horvát, 72 400 (9,3%) szlovén, 1700 (0,2%) cseh és 942 (0,1%) szlovák anyanyelvűnek. Az etnikai viszonyokat azonban Boháč szerint hívebben tükrözik a nyelvismereti adatok, a korridor lakosságának „valós” nemzetiségi összetételét ezért a következőképpen adta meg: 300 000 (38,4%) német, 243 000 (31,1%) délszláv, 215 000 (27,5%) magyar, valamint 7500 (1,0%) cseh és szlovák, ezek szerint tehát a szlávok tették volna ki a teljes lakosság közel egyharmadát.

Amint azt Boháč is hangsúlyozta, a korridor számára igényelt terület határai még nem voltak pontosan megállapítva, ezért az ismertetett adatokat egyelőre csak ideigleneseknek és hozzávetőlegeseknek lehetett tekinteni. Az elemzés végéhez fűzött meg-

3 AMZV, f. Mírová konference v Paříži a reparace 1918 – 1938 (Párizsi békekonferencia és jóvátétel 1918–1938; a továbbiakban MKPR), k. 1., elab. č. 15.; Simon 2019, 90–93. p.

jegyzése szerint ráadásul azt sem lehetett kizárni, hogy a horvát lakosságú Muraköz és a Mura szlovének által lakott bal partja nem a korridor, hanem egyenesen a délszláv állam része lesz, aminek következtében a korridor horvát lakosságának a száma 60 000-re, a szlávok aránya pedig 11–12%-ra esne vissza.⁴

A fent említett pozsonyi hídfő megszerzése a csehszlovák delegáció legfontosabb célkitűzései közé tartozott a békekonferencián. Amint arra már korábban utaltunk, a csehszlovák fél összességében három dunai hídfő – a pozsonyi, a komáromi és az esztergomi hídfőállás – kialakításával számolt. A csehszlovák szakértői gárdán belül a kezdetektől, tehát 1918 novemberétől egyetértés uralkodott abban, hogy a három hídfő egy Magyarország elleni háború esetén kiemelt stratégiai jelentőséggel bírna a csehszlovák állam számára. A hídfők legfőbb szorgalmazója Rudolf Kalhous alezredes, a csehszlovák delegáció katonai szakértője volt, aki több elemzést is készített a dunai határ és a hídfők stratégiai fontosságáról, miközben a leglényegesebbnek a pozsonyi hídfő megszerzését tartotta.⁵

A pozsonyi hídfő határaival kapcsolatban – a korridorhoz hasonlóan – több alternatív javaslat született. Végül egy olyan, több osztrák települést is magában foglaló változat került a békekonferencia elé, amely a Pozsony és a Fertő-tó közötti területet teljes egészében csehszlovák uralom alá vonta volna. E tervszerint a hídfő határa az alsó-ausztriai Petronell mellett, a Dunánál kezdődött. Déli irányban haladva elérte a Lajta folyót és az osztrák–magyar határt, amelyet Bruck an der Leithánál átlépve ismét dél felé fordult, Sásöny alatt elérve a Fertő-tavat, majd Gálos irányában egyenes vonalban átszelve azt, ezt követően pedig Barátudvar, Féltorony, Mosonszolnok és Feketeerdő községek alatt haladva a szigetközi Kisbodaktól keletre érte el ismét a Duna főágát.⁶

A korridor stratégiai jelentőségéről 1919. január 30-án kidolgozott elemzés szerzője szintén a csehszlovák delegáció katonai szakértője, Rudolf Kalhous alezredes volt. Elemzése abból indult ki, hogy a szláv államok Balti- és Adriai-tenger közötti tömbjét Német-Ausztria és Magyarország a Duna és a Mura közötti területen megszakítja, ami e két állam számára egy katonai konfliktus esetén stratégiai előnyt biztosít. A szláv korridor a horvát nyelvszigetek segítségével gátat alkothatna az ellenséges törekvésekkel szemben, elszigetelné a magyarokat, s kelet felől fenyegetné Német-Ausziát. A keskeny korridor Kalhous szerint katonailag ugyan védhetetlen, s nem lehet azzal számolni, hogy háború esetén megbízható kapocs maradna a csehszlovák és a délszláv állam között, birtoklása azonban békeidőkben is nagy jelentőséggel bírna. A területén áthaladó közlekedési útvonalak nem lennének idegen ellenőrzés alatt, a két szláv állam

4 AMZV, f. MKPR, k. 1., elab. č. 16.

5 AMZV, f. PA, kn. 48., č. 4857; kn. 54., č. 5199; kn. 56., č. 5297; vö. Hronský 2011, 118–119. p.

6 AMZV, f. MKPR, k. 2., elab. č. 70.; Raschhofer 1938, 176–177. p.

számára így biztosítva volna a hadianyag szabad cseréje és szállítása, mozgósítás esetén pedig a katonai erők átcsoportosítása.⁷

Kalhous 1919. február 22-én *A Duna és a korridor stratégiai jelentősége* címmel egy újabb, terjedelmes elaborátumban foglalta össze a dunai határ, a három hídfő és a korridor stratégiai jelentőségéről korábban írt elemzéseit. Az elaborátum részletes térképmellékletet is tartalmazott a dunai hídfőkről és a Kalhous által elképzelt, 150 km hosszú és átlagban 50 km széles korridorról. A térkép szerint a korridor északon a pozsonyi hídfővel lett volna határos, nyugati határát az osztrák–magyar határ, a délit Letenyéig a Mura alkotta volna. Mosonszentjánosnál kezdődő keleti határa Kapuvárt nyugat felől megkerülve, majd Szombathely, Körmend és Zalaegerszeg mellett keletre elhaladva Letenyétől északra érte volna el a Murát.⁸

Az előbbtől némileg eltérően adta meg a korridor keleti határát a geográfus Viktor Dvorský. Az északkeleti határszakasz Dvorský szerint még megegyezett volna a Kalhous által megrajzolttal, vagyis a korridor határközségei itt Boldogasszony, Mosonszentandrás, Mosontarcsa, Mosontétény, Valla, Pomogy, Hövej, Himod, Gyóró, Círák, Dénesfa, Csánig, Répcelak és Nick lettek volna. Ettől kezdve azonban a határ a Rába folyását követte volna, majd Vasvártól nyugatra dél felé fordulva Felsőszemenyétől keletre érte volna el a Murát. Dvorský tehát a Rába folyó mentén Kalhousszal ellentétben kissé keletebbre, a déli szakaszon viszont nyugatabbra képzelte el a korridor határát, magyar kézen hagyva egyebek között Zalaegerszeg városát.⁹

A békekonferenciára való felkészüléssel megbízott hivatalhoz, majd pedig a csehszlovák békeküldöttséghez számos olyan tervezet is eljutott, amelyet különböző cseh közeleti személyiségek és intézmények fogalmaztak meg a cseh, illetve csehszlovák állam határaival kapcsolatban. Ezek közül az egyik legextrémebb Hanuš Kuffner cseh hadtörténész, nyugalmazott osztrák–magyar katonatiszt nevéhez fűződik, aki Európa háború utáni átrendezésére vonatkozó javaslatát 1918 őszén *Náš stát a světový mír* (Államunk és a világbéke) címmel broszúra formájában is megjelentette.

A Párizsban tartózkodó csehszlovák küldöttség számára is megküldött, s a békekonferencia résztvevői között szétosztott tervezet szerint a Berlintől Budapestig terjedő nagycseh államnak Regensburgtól egészen Budapestig uralnia kellene a Dunát. Ennek érdekében a Dunántúlon a cseh államhoz kell tartoznia Moson vármegye teljes területének, a Hanságnak, Komárom, Esztergom, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Duna jobb parti részének, Budát is beleértve. A cseh és a délszláv állam közötti kapcsolatot egy részben cseh, részben délszláv igazgatás alatt álló „szabadállam” biztosítaná, amely magában foglalná a feldarabolt Ausztria megmaradt területeit Salzburggal,

7 AMZV, f. PA, kn. 54., č. 5200

8 AMZV, f. PA, kn. 54., č. 5199

9 AMZV, f. PA, kn. 54., č. 5202

Linzcel és Béccsel, a Dunántúlon pedig a Mór – Székesfehérvár – Balaton – Nagykanizsa vonaltól nyugatra fekvő területeket. (Kuffner 1918)

3. A korridor kérdése a párizsi békekonferencián

Az első világháború lezárására és a békeszerződések kidolgozására hivatott békekonferencia ünnepélyes megnyitására 1919. január 18-án került sor Versailles-ban. A konferencia legfőbb szerve az öt győztes nagyhatalom – az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán – kormányfőiből és külügyminisztereiből álló Legfelsőbb Tanács volt. A Tízek Tanácsának is nevezett testületből azonban idővel kivált a Külügyminiszterek Tanácsa, a Legfelsőbb Tanács így – az európai ügyekben érdektelenséget mutató Japán képviselőjének távolmaradása miatt – Négyek Tanácsára szűkölt.

A győztes államok közé sorolt Csehszlovákiának lehetősége nyílt megfogalmaznia és memorandumok formájában a békekonferencia elé terjesztenie a háború vesztes államaival szembeni igényeit, a csehszlovák delegáció vezetői pedig a Legfelsőbb Tanács előtt szóban is ismertethették a csehszlovák követeléseket. A csehszlovák küldöttség összességében 12 írásos memorandumot terjesztett a békekonferencia elé, (Dejmek–Kolář 2001, 26. p.; Hronský 2011, 110. p.) amelyek összeállítása már 1918 őszén Prágában megkezdődött, végleges formájukat azonban 1919 januárjában és februárjában nyerték el Párizsban.

A csehszlovák emlékiratok közül az egyik legfontosabb a Csehszlovák Köztársaság területi igényeit összefoglaló, hét fejezetből álló 2. számú memorandum volt. Az emlékirat amellett, hogy részletesen ismertette a csehszlovák területi követeléseket, amelyek szerint a csehszlovák államnak a Németország és Ausztria rovására kiegészítendő cseh történelmi tartományokból, valamint Magyarország szlovákok és rutének által lakott területeiből kell állnia, önálló fejezetet szentelt a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetést biztosítani hivatott korridor kérdésének is.

A memorandum *A csehszlovákok és a jugoszlávok szomszédsága* címet viselő ötödik fejezete történelmi, földrajzi és politikai érveket felsorakoztatva igyekezett alátámasztani a csehszlovák–délszláv korridor létrehozásának szükségességét. A történelminek szánt, de meglehetősen történelmietlen és számos valótlanúságot állító érvek szerint a németek és a magyarok mindig együtt akartak uralkodni a közép-európai szláv népek fölött. A magyarok segítsége tette lehetővé a németek számára a pángermán tervek megvalósítását, a Balkán megszerzését, a bolgárok és a szerbek szembe fordítását, valamint a Konstantinápoly és a Perzsa-öböl irányában történő előretörést. A csehek és a délszlávok tíz évszázadon keresztül vívták nemzeti létükért folytatott küzdelmüket a több évszázados német–magyar szövetséggel szemben.

A németek és a magyarok mindenekeelőtt az északi és a déli szlávok szétválasztását tartották szükségesnek. Csehország, Morvaország és Szlovákia szlávjai ennek ellenére a 13. századig a délszlávok szomszédjai voltak, akik Nyugat-Magyarországot, Karintiát,

Krajnát, Stájerországot és Alsó-Ausztria egy részét lakták. A németek és a magyarok a 13. és 14. századra a csehszlovák–jugoszláv szomszédságot heves harcok árán szét-törték, a németeket és a magyarokat elválasztó szláv népesség azonban máig sem tűnt el teljes mértékben.

Magyarország nyugati határai mentén egy olyan, vegyes lakosságú, magyarok, németek, szlovákok (sic!) és délszlávok által lakott terület található, amely lakosságának 25–30%-át az erőteljes magyar elnyomás ellenére szlávok alkotják. A korridor szempontjából számításba jövő, Pozsony, valamint a Mura és a Dráva közötti négy vármegyében található, a memorandum szerint 200 km hosszúságú terület 700 000 lakosa közül 200 000 ma is szláv (horvát, szlovén és szlovák), 300 000 német, 200 000 pedig magyar. A csehszlovák–jugoszláv szomszédság tehát megvalósítható lenne, ha a két északi vármegyét (Mosont és Sopront) a csehszlovák, a két délit (Vast és Zalát) pedig a délszláv államhoz csatolnák.

A memorandum utalt ugyan a korridorra szemben felhozható ellenérvekre, miszerint ellenkezik a nemzetiségi elvvel azáltal, hogy félmillió német és magyar kerülne a két állam fennhatósága alá, s nem felel meg a stratégiai szempontoknak sem, mivel katonailag védhetetlen. Ezekkel szemben azonban leszögezte, hogy a nemzetiségi elv sehol sem érvényesülhet maradéktalanul, s ha „magasabb érdek” megköveteli, áldozatot kell hozni, ebben az esetben pedig a magasabb érdek a két szláv állam összekapcsolását indokolja. A stratégiai ellenérvekkel szemben azt hozta fel, hogy másutt is vannak mesterséges és nehezen védhető határok. A korridorra különben sem egy katonai invázió elleni védekezés céljából lenne szükség, hanem ellenkezőleg, egyedül a béke ügyét szolgálná és új politikai koncepciók felé nyitna utat.

A korridor legnagyobb hasznát az emlékirat abban jelölte meg, hogy elválasztaná egymástól a németeket és a magyarokat, megakadályozná a szlávok elnyomását, megkönnyítené a csehszlovák és a délszláv állam gazdasági együttműködését, a csehszlovákok kijutását az Adriai-tengerre, valamint kapcsolataik kiépítését Olaszországgal és a nyugattal. Lehetetlenné tenné a német gazdaság balkáni terjeszkedését, a németektől elszakított „demokratizált” magyarokat pedig rákényszerítené a csehszlovákokhoz és a jugoszlávokhoz való közeledésre, megalapozva ezzel az új közép-európai békepolitikát.

A csehszlovák érvelés a korridor létrehozását igyekezett a nagyhatalmak érdekeként megjeleníteni, leszögezve, hogy az nem helyi kérdés, nem félmillió német és magyar kérdése, hanem összeurópai kérdés. Vélgövegetésként megismételte, hogy a tartós békén alapuló új közép-európai politikai rend megteremtése érdekében a németeket és a magyarokat el kell választani egymástól, a csehszlovákok és a délszlávok között helyre kell állítani az összeköttetést, ehhez pedig a négy nyugat-magyarországi vármegyét Csehszlovákiához és Jugoszláviához kell csatolni. (Raschhofer 1938, 60–63. p.)

A memorandum a korridor határait nem részletezte, azokat az emlékirathoz csatolt térképmelléklet tartalmazta. Ez a korridort valamennyi korábbi csehszlovák tervezetnél szélesebbre szabta, így az mintegy 170 km hosszan és 60–75 km szélességben választotta el egymástól Ausztriát és Magyarországot. A korridornak a Morva folyó torkolatával szemben

kezdődő nyugati határa a Lajta, majd a Lapincs és a Rába folyását követve – némi osztrák területeket is magában foglalva –, a délszláv államnak szánt Szentgotthárd fölött érte el a jugoszláv határt. Keleti határa a pozsonyi hídfő részeként ábrázolt Magyaróvártól délkeletre, a Mosoni-Dunánál kezdődött,¹⁰ majd a Rábca, a Répce és a Rába folyását követve Vasvárig nagyrészt megegyezett a Dvorský által megadott határvonallal. Vasvár fölött azonban délkeleti irányba fordult, a Zala-könyöknél elérte a Zala folyót, majd Zalavár térségében elhagyta azt, s Nagykanizsát kelet felől megkerülve a Drávától északra érte el a délszláv állam határát. A csehszlovák delegáció tehát végül a Vasvár alatti szakaszon a szakértői anyagokban javasoltnál jóval keletebbre adta meg a korridor határát, amely így gyakorlatilag megegyezett az Arthur Chervin által elképzelt határvonallal.

A csehszlovák küldöttség 1919. február 5-én kapott rá lehetőséget, hogy a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa előtt szóban is előadja a csehszlovák igényeket. A Legfelsőbb Tanács ülésén a csehszlovák delegáció mindkét vezetője, Karel Kramář és Edvard Beneš is megjelent. A szóbeli ismertetést azonban nem Kramář miniszterelnök, hanem Beneš külügyminiszter tartotta, aki terjedelmes, több mint háromórás expozéban foglalta össze kormánya álláspontját Csehszlovákia jövődi határaival kapcsolatban. Ennek során kitért a korridor kérdésére is, amely elmondása szerint kiszabadítaná Csehszlovákiát a magyarok és a németek harapófogójából, megkönnyítené a kapcsolattartását Jugoszláviával és Olaszországgal, s kijárást biztosíthatna számára az Adriai-tengerre. A területet részben a magyarok, részben az osztrák-németek, rovására jelölnék ki, felügyeletével pedig a csehszlovák és a délszláv államot bízhatná meg, de új elemként jelent meg Beneš érvrendszerében a korridor esetleges népszövetségi felügyelet alá helyezésének a lehetősége is. (Gerő [1989], 134–139. p.)

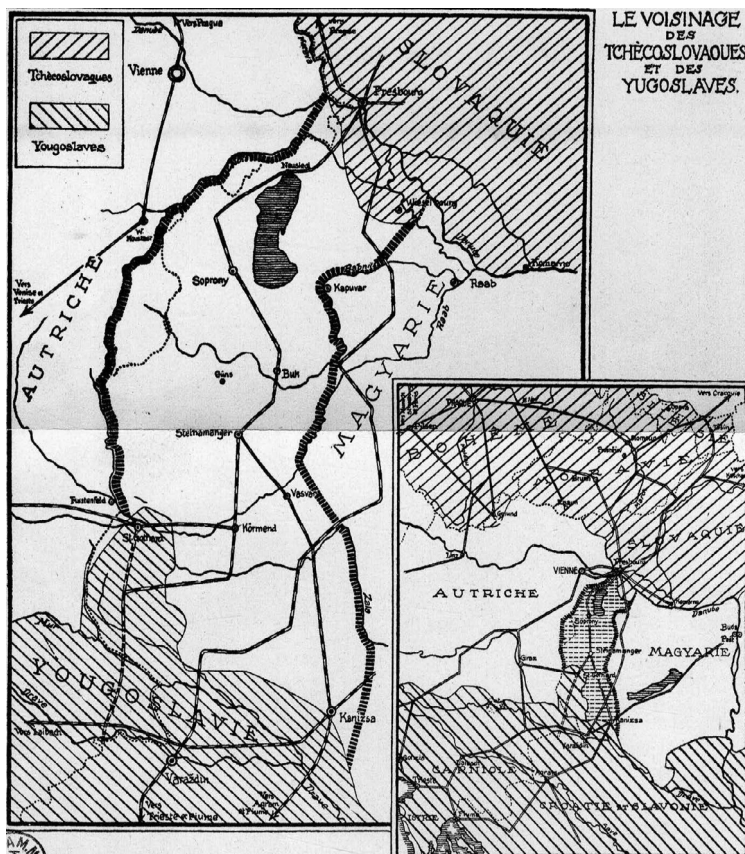
Beneš meghallgatását követően a Legfelsőbb Tanács úgy határozott, hogy a csehszlovák területi igények jogosultságának megvizsgálását egy szakértői bizottságra bízta. Így jött létre a Csehszlovák Ügyek Bizottsága, amelyben Nagy-Britanniát Joseph Cook és Harold Nicolson, Franciaországot Jules Cambon és Jules Laroche, Olaszországot Giuseppe Salvago-Raggi és Augusto Stranieri, az Egyesült Államokat pedig Charles Seymour, Archibald C. Coolidge és Allen W. Dulles képviselte. A Cambon által vezetett bizottság első ízben február 27-én ült össze, és március 26-ig, amikor Csehszlovákia határaitól kidolgozott jelentését a Legfelsőbb Tanács elé terjesztette, összesen tíz alkalommal ülésezett. (Dejmek–Kolár 2001, 26. p.)

A bizottsági üléseken elsősorban a Csallóköz hovatartozása és a dunai határ kérdése váltott ki heves vitát a küldöttek között. A dunai határ elismertetése – számos egyéb stratégiai és gazdasági ok mellett – amiatt is kulcsfontosságú volt a csehszlovák kül-

10 Az egyes csehszlovák memorandumok, illetve azok térképmellékletei olykor ellentmondtak egymásnak. Amíg ugyanis a korridort ábrázoló térképen a pozsonyi hídfő nem ért el a Fertőtőig, ugyanakkor magában foglalta Magyaróvárt, addig a Szlovákia tervezett határait leíró 5. számú memorandum és annak térképmelléklete szerint a hídfő a Fertő-tó északi partjáig terjedt, Magyaróvár azonban nem tartozott hozzá. (vö. Raschhofer 1938, 176–177. p.)

dötség számára, mivel e nélkül esélye sem lehetett nemcsak a korridor, de még a dunai hídfők megszerzésére sem. A Csallóköz Csehszlovákiához csatolását ugyanakkor kezdetben csupán a francia delegáció támogatta, a brit, az amerikai és az olasz ezzel szemben a területet – szintiszta magyar jellege miatt – Magyarországnál kívánta hagyni. A csehszlovák–magyar határ kijelölését a számos nézetkülönbség miatt már február 28-án, a bizottság 2. ülésén egy albizottságra bízták, a határok tárgyalása így ezt követően két fórumon: a bizottsági és albizottsági üléseken párhuzamosan folytatódott.

4. térkép. A békekonferencia elé terjesztett csehszlovák térkép a szláv korridorról

Forrás: Raschhofer 1938, 5. sz. térkép

Az albizottság március 4-i ülésére meghívták Beneš is, aki így ismét ismertethette Csehszlovákia területi igényeit, ezeken belül pedig a Csallóköz birtoklásának fontosságát a csehszlovák állam számára. Az albizottság végül március 7-re elfogadta, hogy a Csallóköz Csehszlovákiához tartozzon. Előbb a brit, majd hosszas egyeztetések követően az amerikai és az olasz delegáció is beadta a derekát, s annak fejében, hogy Sátoraljaújhely Magyarországnál maradjon, az Ipoly térségében pedig ne a folyótól

délre, hanem az Ipoly folyása mentén húzódjon a határ, beleegyezett a Csallóköz Csehszlovákiához csatolásába. Március 7-re tehát lényegében véglegesítették a csehszlovák–magyar államhatárt, amit a Morva és az Ipoly torkolata között végig a Duna sodorvonalában állapítottak meg. (Ádám–Ormos 1999, 177–182. p.; Ormos 1983, 197 – 199. p.; Romsics 2001 120 – 122. p.; Gulyás 2006, 132 – 133. p.)

A korridor kérdését a csehszlovák–magyar határ véglegesítését követően, a Csehszlovák Ügyek Bizottságának 1919. március 8-i ülésén vitatták meg. Amint azonban az várható volt, ebben a kérdésben a csehszlovák küldöttségnek nem sikerült elnyernie a nagyhatalmak támogatását. A szláv folyosó tervének első számú ellenzője Olaszország volt, amely adriai és Duna-medencei terveinek akadályát látta a korridorban. A csehszlovák és a délszláv állam összekapcsolása egy közép-európai szláv tömb létrejöttét, a csehszlovákok adriai megjelenését, s az Olaszország fő ellenlábasának tekintett délszláv állam megerősödését eredményezhette volna. A szakirodalom jelenlegi ismeretei szerint olasz részről nem került sor szervezett béke-előkészítésre és a leendő határookra vonatkozó elemzések készítésére, (Juhász 2018, 20. p.) az azonban kétségtelen, hogy a korridor létrehozása szöges ellentétben állt az olasz érdekekkel.

Az Egyesült Államokban a béke-előkészítés egy Wilson elnök által létrehozott bizottság, az Inquiry feladata volt. Charles Seymour, a bizottság osztrák–magyar szekciójának vezetője már 1918. április 1-jén elkészült elemzésében, részben gazdasági okokból, de legfőképpen azért, mivel sérti a nemzetiségi elvet, elutasította a szláv korridor tervét. Ez az álláspont bekerült abba az 1919. január 21-én összeállított kézikönyvbe is, amely az amerikai békedelegáció területi kérdésekkel kapcsolatos álláspontját foglalta össze, s amely egyértelműen leszögezte, hogy a csehszlovák és a délszláv állam közötti korridor létrehozása „rossz döntés volna (...), mert azt a területet többségében magyarok lakják”. (Glant 2020, 143–148., 243. p.)

A brit diplomácia a szláv folyosóban szintén egy közép-európai szláv tömb létrejöttének és a franciák térségbeli megerősödésének a veszélyét látta, ezért ugyancsak elutasította a korridor tervét. A brit delegáció 1919. február 8-án véglegesített határjavaslatai – az amerikaiéhoz hasonlóan – a határ menti magyar többségű területek nagy részét Magyarországnál akarták hagyni, s nem tartalmazták a korridor létrehozásának a lehetőségét sem. (Falk 1938, 58–59. p.; Hronský 2011, 148. p.) A Foreign Office-nak a csehszlovák területi igényekre reagáló memorandum a korridorral kapcsolatban leszögezte, hogy az „indokolatlan és kivitelezhetetlen”. Határozottan ellenezte a szláv folyosó létrehozását maga Lloyd George brit miniszterelnök is, aki emlékirataiban „szégyentelen és igazolhatatlan” indítványnak nevezte a korridor tervét. (Lloyd George 1972, 604., 611. p.)

Franciaország ezzel szemben a Magyarországgal szembeni csehszlovák igényeket messzemenően támogatta. Érdekei azt követelték, hogy egy Lengyelországból, Csehszlovákiából és Jugoszláviából álló „egészségügyi kordont” hozzon létre Németországgal szemben, ennek az életképességét pedig nyilván növelte volna a csehszlovák és a délszláv állam közötti összeköttetés megteremtése. A francia delegáció 1919. március 7-én véglegesített, Jules E. Pichon, a prágai Károly Egyetem egykori francia lektora által kidolgozott csehszlovák–magyar határjavaslata ezért támogatásáról biztosí-

totta az összes csehszlovák követelést, a korridor tervét is beleértve. (Falk 1938, 57–58. p.; Hronský 2011, 148–149. p.)

A Csehszlovák Ügyek Bizottságának egyik brit tagja, Harold Nicolson naplójában két esetet is megemlít, amikor a csehszlovák küldöttek megpróbálták őt meggyőzni a korridor létrehozásának szükségességéről. Beneš előbb 1919. január 16-án, tehát két nappal a békekonferencia megnyitása előtt ismertette vele Közép-Európa németek és oroszok nélküli újjászervezésére vonatkozó tervét, amikor is a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetés megteremtését a közép-európai stabilitás egyik alapfeltételének nevezte. A másik alkalom a bizottság első, február 27-i ülését követően volt, amikor Beneš és Kramář együttesen próbálta őt rábírní a csehszlovák igények, köztük a szláv folyosó tervének támogatására. (Nicolson 1933, 239., 273. p.)

Nicolson ugyanakkor már január 29-én megbeszélést folytatott Major Johnsonnal, az amerikai delegáció földrajzi szakértőjével a csehszlovák területi követelésekről, amely során a korridorról kapcsolatban leszögezték, hogy az „teljességgel indokolatlan”. (Nicolson 1933, 252. p.) Ugyanerre a megállapításra jutott február 6-án Seymourral, az egyik amerikai bizottsági taggal folytatott megbeszélésekor, akivel egyetértettek abban, hogy a korridor semmivel sem igazolható, s azt határozottan el kell utasítani. Seymour a tervet a wilsoni elvekkel ellentétesnek, Nicolson pedig fantasztikusnak és a pánszláv törekvések megnyilvánulásának tartotta. (Falk 1938, 67–68. p.)

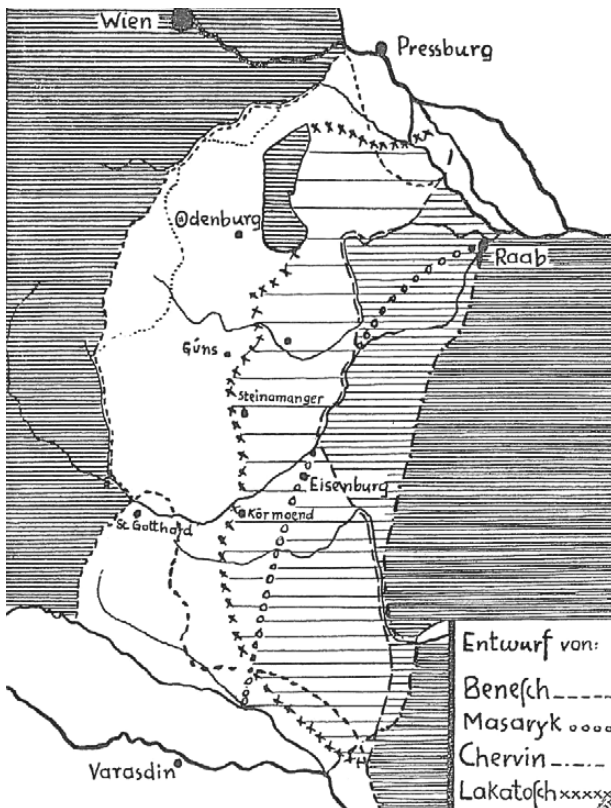
Edvard Beneš a Legfelsőbb Tanács előtti február 5-i meghallgatása során elkövette azt a hibát, hogy a csehszlovák területi igényeket olyan térképen mutatta be, amely Triesztet és az Isztriai-félszigetet a délszláv állam részeként ábrázolta. Mindez nyilván tovább növelte az erős délszláv állam létrejöttében ellenérdekelte és a csehszlovákok adriai megjelenésétől tartó Olaszország korridorról kapcsolatos aggályait. Az ügyben a prágai olasz követ még Masaryk köztársasági elnöknel is tiltakozott, akivel közölte, hogy a Beneš expozéját hallgató Sidney Sonnino olasz külügyminisztert a történetek rendkívül kellemetlenül érintették. (Šolle 1994, 185. p.)

Nagymértékben csökkentette a korridor-terv esélyét az is, hogy nem állt ki mellette kellő határozottsággal a másik érdekelt állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság delegációja sem. A délszláv állam Nikola Pasics miniszterelnök által vezetett küldöttsége 1919 januárjában eredetileg a korridort is igénylő memorandumtervezettel érkezett a békekonferenciára. E szerint Jugoszlávia határa Magyarország nyugati határai mentén egészen a Fertő-tóig terjed, ahol Csehszlovákiával érintkezik, majd a Rába és a Zala folyókat követi a Balatonig, hogy onnan kissé délre lejtve Bajánál érje el a Dunát. (Ormos 1983, 158. p.) A délszláv delegáció etnográfiai-történelmi szakértői bizottságának vezetője, Jovan Cvijics még a délszláv népek északi néprajzi határait leíró propagandakiadványt is megjelentetett Párizsban, amelyhez a korridor megvalósíthatóságát demonstrálni hivatott térképet is mellékelte a terület etnikai viszonyairól. (Cvijić 1919)

A tervezet hivatalos benyújtására azonban végül mégsem került sor, mivel a délszláv delegáció a nagyhatalmak küldötteivel folytatott előzetes megbeszélései során meggyőződött arról, hogy a korridor tervét nem támogatják, annak keresztülvitelére így nem lenne esély. A délszláv küldöttség ezért 1919. február 6-án egy olyan, módosított

memorandumot terjesztett a békekonferencia elé, amely a korridor igényét már nem tartalmazta. A délszláv állam határa a végleges beadvány szerint a Mura folyó mentén, a Lendva patak torkolatánál fordult észak felé, a Kerka patak folyását követve Szentgotthárdtól keletre érte el a Rába folyót, majd a várost észak felől megkerülve haladt tovább az osztrák–magyar határig. (Ádám–Ormos 1999, 104–109. p.; Zsiga 1996, 70–71. p.) Ezzel egyúttal az is eldőlt, hogy a korridor kérdését a csehszlovák delegáció egyedül viszi a konferencia elé.

5. térkép. A korridor határai a különböző elképzelések szerint

Forrás: Falk 1938, 107. p.

A délszláv küldöttségen belül a korridor egyik legelkötelezettebb híve a horvát Josip Lakatoš, a zágrábi egyetem docense, a delegáció egyik szakértője volt. Mindemellett az ő nevéhez fűződik a korridor legmértéktartóbbnak nevezhető tervezete is. (Lakatoš 1919) Az általa elképzelt korridor Magyaróvárnál kezdődő keleti határa, a Fertő-tó északi partja felé kanyarodva, magyar kézen hagyta a tó egész keleti partvidékét. Ezt követően Kőszeg és Szombathely között elhaladva, Kőrmendet nyugat felől megkerülve, majd a Lendva torkolatától északra kelet felé elkanyarodva a Mura folyó torkolata köze-

lében érte el a délszláv állam határát. Lakatoš a terület lakosságának összlétszámát 325 181-ben adta meg, akik közül 148 168 (45,6%) lett volna német, 104 374 (32,1%) délszláv és mindössze 68 214 (21,0%) magyar. Miután azonban Lakatoš 1919. március elején hazarendelték, a délszláv küldöttség végérvényesen ejtette a korridor tervét. (Falk 1938, 67. p.; Čuček 2016, 217., 220. p.)

Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy a korridor létrehozására vonatkozó csehszlovák indítványt a Csehszlovák Ügyek Bizottsága 1919. március 8-án különösebb vita nélkül elvetette. Elsőként a brit delegáció nevében Nicolson utasította el a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetést, majd Seymour jelentette be, hogy az amerikai küldöttség „elvileg ellenséges” a folyosó gondolatával szemben, ezt követően pedig természetesen az olasz Salvago-Raggi is a korridorról szemben foglalt állást. Legvégül a csehszlovák igényeket támogató, ám magára maradt francia Laroche is elvetette a csehszlovák követelést. (Ádám–Ormos 1999, 184–186. p.)

A Csehszlovák Ügyek Bizottsága ugyanakkor a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetés elutasításával párhuzamosan nyilatkozatban hívta fel a figyelmet a két ország közötti gazdasági kapcsolatok szavatolásának szükségességére. A kérdés a békekonferencia Közlekedési Bizottsága elé került megvitatásra, amely április 7-én két vasútvonalon biztosította Csehszlovákia számára a szabad közlekedést az adriai kikötők felé. Az egyik a csehországi České Budějovicéből kiindulva Ausztrián keresztül vezetett Trieszt felé, a másik a Pozsony–Csorna–Nagykanizsa–Murakeresztúr–Pragerhof (Pragersko)–Fiume-vasútvonal volt. (Schlag 2001, 254–255. p.)

Jóllehet a Csehszlovák Ügyek Bizottsága 1919. március 8-án elutasította a korridort, március 14-én pedig jóváhagyta az albizottság által megállapított csehszlovák–magyar országhatárt is, (Ormos 1983, 200. p.) a március 21-i magyarországi kommunista hatalomátvétel mégis alkalmat szolgáltatott a korridor kérdésének újbóli felvetésére. Erre az öt nagyhatalom két-két képviselőjéből, valamint szakértőkből álló Központi Területi Bizottság március 25-i ülésén került sor, amelyen André Tardieu, a bizottság francia elnöke a bolsevizmus veszélyére hivatkozva próbálta meg alátámasztani a korridor létjogosultságát. Kísérlete azonban a határozott amerikai és olasz ellenzés következtében meghiúsult, így a Központi Területi Bizottság szintén elvetette a korridor létrehozásának lehetőségét. (Ormos 1990, 27. p.)

A korridor párizsi elutasításával természetesen Prágában is tisztában voltak. A csehszlovák ideiglenes nemzetgyűlés ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, Masaryk köztársasági elnöknek a nemzetgyűléshez intézett üzenetére adott március 27-i válaszában továbbra is síkra szállt a korridor megvalósításáért. A korridorról szóló szövegrész indoklása szerint a terület ritkán lakott, ráadásul vegyes lakosságú, megszerzése tehát csupán kismértékben növelné a köztársaság idegen nyelvű lakosságának a számát, miközben rendkívüli földrajzi, politikai és stratégiai jelentőséggel bírna.¹¹

11 Těšnopisecká zpráva o 40. schůzi Národního shromáždění československého v Praze ve čtvrtek dne 27. března 1919. <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/040schuz/s040001.htm>

A Csehszlovák Ügyek Bizottsága a Csehszlovákia leendő határaitól kidolgozott jelentését március 26-án terjesztette a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elé. Ebben, miközben a csehszlovák követelések többségének eleget tett, a Morva és az Ipoly torkolata közötti szakaszon a Duna fő folyásának sodorvonalában állapította meg a csehszlovák–magyar határt, vagyis elutasította nem csak a korridorra, hanem a dunai hídfőkre, köztük a Fertő-tóig terjedő pozsonyi hídfőre vonatkozó csehszlovák indítványt is. (Hronský 161–162. p.) A javasolt határvonalat május 8-án a Külügyminiszterek Tanácsa, majd május 12-én a Legfelsőbb Tanács is változtatás nélkül jóváhagyta. (Ormos 1983, 202–203. p.; Romsics 2001, 142–143. p.) A határvonal, amely a Duna jobb partját teljes egészében magyar kézen hagyta, így gyakorlatilag elfogadottnak volt tekinthető.

A Külügyminiszterek Tanácsa 1919. június 11-i ülésén ismertette a csehszlovák béke-delegációval a Legfelsőbb Tanács által megállapított csehszlovák–magyar határt. Kramář és Beneš elfogadták a döntést, de két helyen kiigazítást kértek Csehszlovákia javára. Egyrészt azt igényelték, hogy csatolják Csehszlovákiához a Csata–Kalonda–Losonc-vasútvonal teljes hosszát, vagyis az Ipoly folyó bal partját, másrészt pedig, hogy Pozsonnyal szemben, a Dunától délre biztosítsanak a csehszlovák állam számára egy hídfőállást, hogy ily módon ellensúlyozzák azokat a nehézségeket, amelyeket a város határ menti fekvése előidézhet. (Ádám–Ormos 1999, 299–300. p.) A Külügyminiszterek Tanácsa a Legfelsőbb Tanáccsal történt konzultációt követően másnap részben eleget tett a csehszlovák kérésnek. Ipolságtól délre, az Ipoly bal partján Csehszlovákiához csatolta a korponai és a Komárom–Losonc-vasútvonal csomópontját, a pozsonyi hídfőre vonatkozó indítványt azonban nem tartotta megalapozottnak, s ismételten elutasította, hogy a csehszlovák állam területét a Dunától délre is kiterjesszék. Amint azt a Külügyminiszterek Tanácsának indoklása leszögezte, „e térségben a folyó a lehető legjobb határ a két part menti állam között”. A külügyminiszterek döntését június 12-én a Négyek Tanácsa is elfogadta. (Gerő [1989], 150–153. p.; Romsics 2001, 149–150. p.)

4. A korridor-terv végleges elvetése

1919 júniusában reális esélye volt annak, hogy a békekonferencia elutasítja mind a korridorra, mind pedig a hídfőállásra vonatkozó csehszlovák tervet, s Pozsony térségében is a Duna fogja képezni a csehszlovák–magyar államhatárt. A csehszlovák diplomácia azonban ezek után sem adta fel a hídfő megszerzéséért folytatott küzdelmét, s igyekezetét végül is siker koronázta. A csehszlovák igények újbóli felvetésére és részleges kielégítésére az osztrák békeszerződésről és az osztrák–magyar határról folyó vita adott lehetőséget. Az osztrák politika már a Monarchia széthullásával párhuzamosan érdeklődni kezdett Nyugat-Magyarország iránt, s az osztrák ideiglenes alkotmányozó nemzetgyűlés Német-Ausztria határaitól elfogadott 1918. november 22-i államnnyilatkozatában bejelentette igényét négy nyugat-magyarországi vármegye – Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegye – német településterületére is. (Soós 1971, 11–12. p.)

Az osztrák fél 1919 júniusáig hivatalosan nem kérte, vesztes államként nem is kérhette a békekonferenciától az igényelt terület hovatartozásának megvizsgálását, az Ausztria számára június 2-án átnyújtott előzetes békeszerződés-feltételek így az osztrák–magyar határt a két állam 1867 óta fennálló határaitban állapították meg. (Bericht 1919, 44–70. p.) A Karl Renner kancellár által vezetett osztrák békedelegáció a békefeltételekre több jegyzékben válaszolt. Június 16-i jegyzékében történelmi, gazdasági és földrajzi érveket felsorakoztatva hivatalosan is bejelentette igényét Nyugat-Magyarország németek által lakott területeire. Az osztrák igény a szláv korridor tervénél mérsékeltebb és etnikailag is megalapozottabb volt, s a Moson – Sopron – Kőszeg – Szentgotthárd vonaltól keletre húzta volna meg az új osztrák–magyar határt. (Soós 1971, 22–23. p.; Bericht 1919, 128–163. p.)

A Német-Ausztria Pozsony alatti megjelenésétől tartó, s az Adriára való kijutást veszélyeztetve látó csehszlovák delegáció július 3-án jegyzékben tiltakozott Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolása ellen. Edvard Beneš és Karel Kramář jegyzéke emlékeztetett a csehszlovák korridor-javaslatra, miszerint a területet részben a csehszlovák, részben a délszláv állam kapja, vagy semlegesítsék és helyezték a Népszövetség ellenőrzése alá. Felhívta a figyelmet arra, hogy az igényelt terület átadásával Ausztriának osztrák kézre kerülne mindkét vasútvonal, amely Csehszlovákiát összeköti az Adriával, ez pedig veszélybe sodorhatná kijutását a tengerhez. Végül reményét fejezte ki, hogy ha a békekonferencia az eredeti csehszlovák kívánságot nem teljesíti is, azt a megoldást sem választja, hogy a területet Ausztriának vagy Magyarországnak ítéli, amivel nyilván a kérdéses terület semlegesítésének és népszövetségi ellenőrzés alá helyezésének a lehetőségére utalt.¹²

Noha a nagyhatalmak az osztrák igények túlnyomó többségének teljesítéséhez hozzájárultak, a csehszlovák delegációnak francia kezdeményezésre mégis sikerült két eredményt elérnie. Egyrészt Magyarországnál hagyták az Oroszvár–Csorna-vasútvonalat, így kívánva biztosítani, hogy Csehszlovákia kijutása az Adriára ne függjön kizárólag Ausztriától. Másrészt a Duna jobb partján fekvő Pozsonyligetfalut és közvetlen környékét stratégiai jelentőségű vasútállomása miatt (itt volt a Pozsony–Zágráb- és a Pozsony–Bécsújhely-vasútvonalak találkozási pontja) nem csatolták Ausztriához, de nem hagyták meg Magyarországnál sem, hanem Csehszlovákiának juttatták. Ez ellen elsősorban a korridor gondolat burkolt megvalósításától tartó olasz delegáció emelte fel a szavát, s előbb Pozsonyligetfalut Magyarországnál hagyását, majd pedig a hídfő nemzetközi ellenőrzés alá helyezését szorgalmazta. Az olasz javaslat azonban a többi nagyhatalom ellenállásán megbukott, a Legfelsőbb Tanács így végül 1919. július 10–11-i ülésén hozzájárult a Duna jobb parti csehszlovák hídfőállítás létrehozásához azzal a megkötéssel, hogy az demilitarizált állapotban maradjon. A Magyarországtól elcsatolt terület egy részén így végül mégis megvalósult a csehszlovák delegáció által igényelt pozsonyi hídfő, még ha

¹² AMZV, f. PA, kn. 5., č. 379; Falk 1938, 74–75. p.

nem is az eredetileg elképzelt, Fertő-tóig terjedő, hanem annál jóval kisebb területen. (Falk 1938, 78–79. p.; Soós 1971, 24–25. p.; Romsics 2001, 156. p.)

Ugyanezekben a napokban módosította a békekonferencia az 1919 tavaszán megállapított jugoszláv–magyar országhatárt is. A Román és Jugoszláv Ügyek Bizottsága március 18-án jóváhagyott, majd április 6-án a Legfelsőbb Tanács elé terjesztett javaslata még azt a véleményt fogalmazta meg, hogy a két ország határa a Dunántúlon a Dráva fő ágának sodorvonalát, majd a Mura torkolatától kezdődően a Mura sodorvonalát kövesse az osztrák határig. Tehát amíg a bizottság a túlnyomórészt horvát lakosságú Muraközt a délszláv államnak ítélte, a Szentgotthárd és a Mura közötti ún. Vendvidéket Magyarországnál hagyta. (Ádám–Ormos 1999, 214., 270. p.)

A javaslatot május 8-án a Külügyminiszterek Tanácsa, majd május 12-én a Legfelsőbb Tanács is vita nélkül elfogadta. A megállapított határral elégedetlen délszláv delegáció azonban ezt követően május és június folyamán több memorandumban kérte a Vendvidék, valamint a Drávaköz és Baja környékének Jugoszláviához csatolását, s törekvését végül részleges siker koronázta. A Legfelsőbb Tanács amellett, hogy a délszláv államnak ítélte a Drávaközt, július 9-én előzetes, majd augusztus 1-jén végleges döntést hozott egy, a Murától északra fekvő terület Jugoszláviához csatolásáról. (Romsics 2001, 156–157. p.; Hornyák 2020, 160–161. p.) A csaknem Szentgotthárdig felnyúló, háromszög alakú terület a későbbiekben a Muramellék, majd Muravidék megnevezést kapta.

A csehszlovák és a délszláv államot összekötni hivatott korridor helyett tehát végül mindkét államnak egy-egy kisebb területet sikerült megszereznie, anélkül, hogy a kettőt bármiféle folyosóval összekötötték volna: Pozsonyligetfalú, illetve a pozsonyi hídfő a csehszlovák, a Muravidék a délszláv állam része lett. A két terület elfoglalására a magyar tanácskormány bukását követő zavaros nyugat-magyarországi helyzetet kihasználva került sor. A Muravidék jugoszláv katonai megszállása 1919. augusztus 12-én kezdődött, s pár napon belül be is befejeződött. Csaknem ezzel egy időben ment végbe a pozsonyi hídfő csehszlovák birtokbevétele, amely augusztus 14-nek hajnalán egy gyors katonai rajtaütéssel néhány óra leforgása alatt megtörtént. (Zsiga 1996, 76. p.; Fogarassy 1995, 42–51. p.) A csehszlovák állam Adriára való kijutását az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés garantálta. Magyarországnak a békeszerződés 306. cikkelyében egyrészt a Sopron – Szombathely – Murakeresztúr, másrészt a Hegyeshalom – Csorna – Hegyfalú – Zalabér – Zalaszentiván – Murakeresztúr vonalon biztosítania kellett a csehszlovák vonatok szabad áthaladását Pozsonyból Fiuméba. (Gerő [1989], 242–243. p.)

A békekonferencia 1919. júliusi döntései, a nyugat-magyarországi területsáv Ausztriának ítélése egyúttal a korridor-terv végleges elvetését is jelentette. Mindez ugyanakkor nem akadályozta a csehszlovák és a délszláv politikai és katonai köröket abban, hogy alkalmanként ismét fontolóra vegyék a térség katonai akcióval történő birtokbavételének lehetőségét. Csehszlovák részről már 1919 nyarán, a magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata során felmerült a tervezett korridor területének közös csehszlovák–délszláv megszállása. Amint azt a belgrádi csehszlovák követ június 10-i

jelentése megfogalmazta, „tán ez az utolsó lehetőség a korridor létrehozására”. (Dejmek–Kolář 2001, 356–357. p.; Simon 2019, 167. p.) A nagyhatalmak hozzájárulásának hiánya és a tanácskormány bukása azonban végül elejét vette a tervezett katonai fellépésnek.

A későbbiekben az Ausztriának ítélt terület átadásának elhúzódnása, a nyugat-magyarországi felkelés és IV. Károly restaurációs kísérletei szolgáltattak alkalmat a korridorral kapcsolatos elképzelések újbóli felelevenítésére. A csehszlovák és a délszláv kormány IV. Károly első visszatérési kísérletekor, 1921 márciusában egy ultimátumot is megfogalmazott, amelyben Nyugat-Magyarország megszállásával fenyegetőzött, az ultimátum átadására azonban a nagyhatalmak közbelépése nyomán végül nem került sor. A második puccskísérletkor, 1921 októberében Prága és Belgrád ismét elővette a tervet, azt azonban a nagyhatalmak újból elvetették. (Ormos 1990, 169–174. p.; Kolnhofer 2010, 271–272. p.; Tóth 2012, 105., 107. p.) Az időről időre felmerülő korridor-tervek ezzel 1921 végére végérvényesen lekerültek a napirendről.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, Praha (Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára, Prága)
fond Mírová konference v Paříži a reparace 1918 – 1938
fond Pařížský archiv

Internetes forrás

Digitální knihovna. <https://www.psp.cz/eknih/>

Szakirodalom

- Ádám Magda–Ormos Mária (összeáll. és szerk.) 1999. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Beneš, Edvard 1931. *Světová válka a naše revoluce. III. Dokumenty*. Praha, Čin a Orbis, 3. vydání.
- Beneš, Edvard 1995. *Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot. A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása*. Szeged, JATE Történész Diákkör.
- Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye* 1919. I. Band. Wien, Deutschösterreichische Staatsdruckerei.
- Chervin, Arthur 1919. *De Prague a l'Adriatique*. Paris, Berger-Levrault.
- Čuček, Filip 2016. K zgodovini češkoslovaško-jugoslovanskega koridora (češko-slovenski zornikot). *Zgodovinski časopis*, 70. št. 1–2. 206–225. p.
- Cvijić, Jovan 1919. *Frontière septentrionale des Yougoslaves*. Paris, [k. n.].
- Danyilevszkij, Nyikolaj 2004. Oroszország és Európa. In Ljubov, Siselina–Gazdag Ferenc (szerk.): *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 71–144. p.

- Dejmek, Jindřich–Kolář, František (k vydání přípr.) 2001. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920. Svazek I. (listopad 1918 – červen 1919)*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů.
- Denis, Ernest 1915. *La guerre. Causes immédiates et lointaines. L'intoxication d'un peuple. Le traité*. Paris, Librairie Delagrave.
- Falk, Emmerich 1938. *Das Burgenland im Blickfeld tschechischer Großherrschaftspläne*. Stuttgart, Kohlhammer Verlag.
- Fogarassy László 1995. *Ligetfalu és a pozsonyi hídfő története*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium.
- Galandauer, Jan 1988. *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*. Praha, Svoboda.
- Gerő András (összeáll.) [1989]. *Sorsdöntések*. Budapest, Göncöl Kiadó.
- Glant Tibor (szerk.) 2020. *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918. Források*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Goldinger, Walter–Binder, Dieter A. 1992. *Geschichte der Republik Österreich 1918–1938*. Wien–München, Verlag für Geschichte und Politik–R. Oldenbourg Verlag.
- Gulyás László 2006. A magyar–szlovák határ kérdése a versailles-i békekonferencián (2. rész). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 8. évf. 3. sz. 129–144. p.
- Gulyás László 2007. Vezető csehszlovák politikusok Közép-Európa-felfogása 1914 előtt. *Valóság*, 50. évf. 12. sz. 27–42. p.
- Gulyás László 2008. Vezető csehszlovák politikusok Közép-Európa-felfogása. 2. rész: 1914–1918. *Valóság*, 51. évf. 1. sz. 50–68. p.
- Gulyás László–Tóth István 2004. Karel Kramař Közép-Európa terve (1914). *Regio*, 15. évf. 4. sz. 99–111. p.
- Hornyák Árpád 2020. A magyar–jugoszláv határ megvonása. A magyar határral kapcsolatos jugoszláv politika 1918–1921 között. In *Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve* 3. Pécs, PTE BTK Történettudományi Intézet, 153–170. p.
- Houdek, Fedor 1931. *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava, Průdy.
- Hronský, Marián 2011. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 – 1920)*. Bratislava, Veda.
- Juhász Balázs (vál.) 2018. *Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről 1919–1920*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Kolnhofer Vince 2010. Adalékok a nyugat-magyarországi (szláv) korridor történetéhez. *Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője* 33. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 269–273. p.
- Kuffner, Hanuš 1918. *Náš stát a světový mír*. Praha, Springer.
- Lakatoš, Joso 1919. *Jugoslavija u svjetlu statistike*. Zagreb, Vlastita naklada.
- Leger, Louis 1917. *Le Panslavisme et l'Intérêt français*. Ernest Flammarion.
- Lloyd George, David 1972. *Memoirs of the Peace Conference*. Vol. II. New York, Howard Fertig.
- Masaryk, G. Tamás 1923. *Az új Európa. A szláv álláspont*. Košice, Globus.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 1990. *A világforradalom 1914–1918*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Nicolson, Harold 1933. *Peacemaking 1919*. London, Constable & Co Ltd.
- Ormos Mária 1983. *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth.
- Ormos Mária 1990. *Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Győr, Gordiusz Kiadó.

- Petranská Rolková, Natália 2014. *Zápisnice Klubu slovenských poslancov I (1918 – 1919)*. Bratislava, Národná rada Slovenskej republiky.
- Raschhofer, Hermann (Hrsg.) 1938. *Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920*. Berlin, Institut für ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht.
- Romsics Ignác 2001. *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris.
- Schlag, Gerald 2001. *Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum.
- Simon Attila (szerk.) 2019. *Csehszlovák iratok a magyar-szlovák államhatár kijelöléséhez (1918–1920)*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Šolle, Zdeněk 1994. *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. II*. Praha, Archiv AV ČR.
- Soós Katalin 1971. *Burgenland az európai politikában (1918–1921)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tóth Imre 2012. Nyugat-Magyarország és a korridor kérdése. In Payrits Ferenc (szerk.): *Regionális Tanulmányok. Regionalne Studije. Regionale Studien. Studia Regionalis IV*. Sopron, PannonIQm, 101–109. p.
- Völgyesi Zoltán 2017. „Impériumváltás” elleni tiltakozások a Felvidéken 1918 végén (I. rész) *Archívnet*, 17. évf. 5. sz. <https://archivnet.hu>
- Vranješ-Šoljan, Božena 1992. Pitanje takozvanog gradišćanskog koridora – hrvatsko gledište. *Radovi. Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 25. No. 1. 73–84. p.
- Zsiga Tibor 1996. *Muravidéktől Trianonig*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

ÁRPÁD POPÉLY

„AUDACIOUS AND INDEFENSIBLE.” ADDITIONS TO THE HISTORY OF THE SLAV CORRIDOR

At the Paris Peace Conference in 1919, one of the demands put forth by the Czechoslovak delegation was the creation of the so-called Slav Corridor. The two hundred kilometres long and seventy-five kilometres wide strip designed to connect Czechoslovakia and Yugoslavia was meant to be formed from a part of the territory of four counties in western Hungary (Moson, Sopron, Vas and Zala counties). Its creation would have ensured the access of Czechoslovakia to the Adriatic Sea, and a coherent chain of Slav states could have been established in the area between the Baltic and Adriatic Seas. This study describes the genesis of the idea of the corridor, the various Czechoslovak (and Yugoslav) plans drawn up in connection with it, and the negotiations about the issue at the peace conference. The French delegation supported the plan of the corridor, but the American, British and Italian delegations rejected it because it was considered ethnically indefensible (the area was mainly inhabited by Germans and Hungarians) and was seen as a manifestation of pan-Slavic aspirations.

Ismerd meg szép, új hazádat, avagy magyar internáltak Illaván, Luhačovicén és Theresienstadtban 1919-ben

ATTILA SIMON

Know Your Beautiful New Homeland or Hungarian Internees in Ilava, Luhačovice and Theresienstadt in 1919

Keywords: establishment of Czechoslovakia, internments, national dictatorship, Vavro Šrobár, Ilava, Illava, Luhačovice, Theresienstadt

Mottó: „Nem hiszem, hogy a szlovákiai magyar-zsidó közösség akár egyetlen tagja oly ártatlan volna, hogy sérelem éri, ha Terezínben ül néhány hetet vagy egy hónapot”¹

Az első világháború befejezésének, a forradalmak, ellenforradalmak, államalapítások időszakában az erőszak a mindennapok szerves részévé vált, noha országonként eltérő intenzitással és formában (Gerwarth–Horne, 2012, 1–2. p.). Jelen volt a közép-európai térség valamennyi államában, így Csehszlovákiában is. Érthető módon, hiszen egy olyan államról beszélünk, amely részben háborúban formálódott (lásd a Magyar Tanácsköztársasággal, illetve a Teschen térségében a lengyelekkel vívott háborút), és amely a területére került németeket és magyarokat csupán diktatórikus eszközökkel tudta az új állam elfogadására rábírní. Azt persze látni kell, hogy Csehszlovákiában az erőszak korántsem volt olyan mértékű és intenzitású, mint mondjuk Németországban vagy akár a vörös- és fehérterror Magyarországon, és formái is mások voltak. Ha például az államnak a saját polgáraival szembeni magatartását vizsgáljuk, az erőszak egyik leggyakoribb formáját az internálások jelentették.

A polgári lakosság bizonyos csoportjainak internálása már az első világháború időszakának tipikus kísérőjelensége volt mind az antant, mind a tengelyhatalmak államai-ban. Célja pedig nem volt más, mint az állam számára veszélyes (vagy annak tűnő), de bűncselekményt el nem követő egyének ideiglenes elkülönítése, izolálása. Magyarországon az internálás jogi alapját az 1912. évi LXIII. sz. törvénycikk alapozta meg, amely különleges intézkedéseket vezetett be háború esetére.²

1 Részlet Ivan Markovič leveléből, amelyet Szlovákia teljhatalmú miniszterének, Vavro Šrobárnak címzett. Slovenský národný archív (a továbbiakban SNA), fond Ivan Markovič (f. IM), k. 1, i. č. 29.

2 Az első világháború alatti magyarországi internálásokról lásd Somogyi 2016, 79–87. p.

Az 1918. október 28-án kikiáltott Csehszlovák Köztársaságban az internálás (szorosan összekapcsolódva a túszszedéssel) szintén bevett eljárásnak számított, s az állam (legalábbis fennállásának első két évében) gyakorta alkalmazta is. Különösen Szlovákiában, ahol a felvidéki területek megszállását követő első fél évében az internálások mintegy 3 nagyobb hullámát lehet elkülöníteni. Az első 1918 novemberében és decemberében a Felvidék északi, a nyelvhatár fölötti térségében volt kimutatható, a második a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását követően Szlovákiában bevezetett rendkívüli intézkedések része volt, a harmadikra pedig 1919 májusában és júniusában, a Magyarország és Csehszlovákia közötti fegyveres harcok időszakában került sor.

A fentiek ellenére az internálások témája reflektálatlan maradt a cseh–szlovák közéletben és a történetírásban is. Vavro Šrobár, aki az események idején teljhatalmú minisztere Szlovákiának, és akit nyugodtan nevezhetünk az 1919-es felvidéki fordulat egyik rossz szellemének, kétkötetes visszaemlékezéseiben nem is említi, hogy volt ilyen. Igaz, az ő visszaemlékezései inkább politikai propagandának minősíthetők, mint valódi memoárnak (Šrobár 1928; Šrobár 2004). De nem figyelt fel az internálásokra a cseh és szlovák történetírás sem. A korszak legutóbbi szlovák szintéziséből ugyanúgy hiányzik említése, mint a korábbi munkákból (Ferenčuchová–Zemko 2012). Az érdek, hogy elsőként nyúlt a témához, így egy amerikai kutatóé, Todd Huebneré, aki 1996-ban jelentetett meg egy tanulmányt a theresienstadti internálótáborról (Huebner 1996). Az illavai internálásokkal, különös tekintettel az oda hurcolt pozsonyi és rimaszombati internáltak sorsával pedig Filep Tamás Gusztáv foglalkozott elsőként (Filep 2010, 91–109. p.). A jelen tanulmányban ezt a hiányt pótlandó, elsősorban az 1919. márciusi és júniusi internálásokkal foglalkozunk részletesebben, amelyek súlypontja épp Szlovákia magyarok által lakott déli területeire esett, de röviden érinteni kívánjuk az internálások első hullámát is.

Miután a cseh-szlovák haderő 1918 novemberében megkezdte a morva–szlovák határmenté, majd a Vág völgyének, a december 6-i Bartha–Hodža megállapodást követően pedig az ideiglenes demarkációs vonaltól északra található egyéb területek megszállását, a polgári lakosság internálásának eszközét is alkalmazni kezdte. A cseh-szlovák hadsereg akkor Olmützben székelő szlovákiai főparancsnoksága november 28-án kibocsátott irányelve mindazon polgári személyek internálását feltételezte, akik a csehszlovák állammal, illetve a csehszlovák hadsereggel szembeni ellenséges magatartással voltak gyanúsíthatók.³ Az ilyen személyeket őrizetbe kellett venni, a hadsereg hírszerző osztályához kellett küldeni kihallgatás céljából, majd át kellett adni a morvaországi Uherské Hradištěben székelő ügyészségnek.

3 Vojenský historický archiv, Praha (a továbbiakban VÚA-VHA Praha), fond Velitelství skupiny Schöbl (f. VS-Schöbl), k. 1, 1918, č. j. 71/zprav.

A fenti irányelv kibocsátásának idején a Vág völgyében már javában folytak az internálások. A pozsonyi alispán jelentése szerint Nagyszombatból csupán november 25-én 26 személyt vittek Brünnbe,⁴ miközben ugyanebben az időben Nagyszombatból és környékéről már 64 internáltat tartottak fogva Uherské Hradištěn.⁵ A november és december folyamán Nyugat-Szlovákiából internáltak létszámáról nincs hiteles forrásunk, feltehetően azonban akár 2-300 személyről is szó lehetett.

Mivel az idézett irányelv pontosabban nem határozta meg, mit kell ellenséges magatartásként értelmezni, a hadsereg meglehetősen szabadon élt ezzel a felhatalmazással. A fent említett nagyszombati polgárokat a jelentés szerint túszként hurcolták el, vagyis az ő esetükben nem volt feltétel az ellenséges magatartás gyanúja. Mint ahogy a túszként elhurcolt izraeliták esetében sem, hiszen a cseh-szlovák hadsereg szlovákiai főparancsnoksága által 1918. december 18-án kiadott titkos parancs értelmében a túsztok közé mindig be kellett sorolni néhány zsidót, elsősorban a hitközségek vezetőit.⁶

Kassa 1918. december 29-i elfoglalásával lényegében megkezdődött a Felvidék csehszlovák megszállásának második szakasza, amely során immár a Bartha–Hodža vonaltól délre, az érvényes demarkációs vonaltól pedig északra található magyar többségű és színmagyar területekre is cseh-szlovák csapatok vonultak be. Mivel a megszállók tényleges ellenállással nem találkoztak, és a konfliktusok teremtése Prágának sem volt érdeke, a cseh-szlovák hadsereg szlovákiai erőinek főparancsnoka, Luigi Piccione mérsékletre és a helyiekkel való méltányos bánásmódra intette katonáit. Kivételek persze akadtak. Ilyen volt a Vavro Šrobár pozsonyi bevonulása kapcsán rövid időre internált pozsonyi munkásvezérek és közeleti személyiségek esete. És az a losonci eset is, amikor a csehszlovák legionáriusok (saját olasz parancsnokukat megkerülve, sőt lényegében házi fogságba ejtve) február 2-án a város 14 köztisztjeletben álló polgárát internálták a helyi tűzlaktanyába néhány napra.

1919. március 21-ét követően azonban új helyzet állt elő. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását a csehszlovák vezetés Szlovákiát közvetlenül fenyegető veszélyként érzékelte, hiszen Budapest és a Felvidék kapcsolatai a demarkációs vonal ellenére erősek voltak, a felvidéki munkásság szervezetei pedig továbbra is Pestre vetették „vigyázó szemüket”. Ezért a szinte diktátori hatalommal felruházott Šrobár már március 24-én egész Szlovákiára kiterjedő statáriumot hirdetett,⁷ és az ennek kapcsán bevezetett intézkedések egyik fontos elemét az internálások jelentették. „A szükségállapot kihirdetését követő napon Illavára internálják a bolsevik és kommunista mozgalom összes vezetőjét, és az egyéb veszélyes elemeket, és küldjenek erről jelentést” – tartalmazta

4 Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (a továbbiakban MNL-OL), f. K-40, K40-1919-VI-967.

5 VÚA-VHA Praha, f. VS-Schöbl, k. 1, 1918, č. j. 303/zprav.

6 Vö. VÚA-VHA Praha, f. VS-Schöbl, rozkazy tajné 1918, č. 1.

7 Úradné noviny, 1919. 3. 25. 1. p.

a teljhatalmú minisztériumból a megyék élén álló zsupánoknak kiküldött rendelkezés, amely lényegében elindította az internálások első nagy hullámát.⁸

Az internálások elrendelését azonban nem csupán a bolsevik veszélytől való félelem motiválta, hanem az a februári sztrájkok idejétől Šrobárék által a közvélemény felé kommunikált vélekedés is (amelynek valóságáról talán maguk sem voltak meggyőződve), miszerint a felvidéki munkásságot Budapestről irányítják, a munkásmozgalom valódi célja pedig nem más, mint Nagy-Magyarország újbóli megteremtése. Ezt tükrözi az a jelentés is, amelyet a Teljhatalmú Minisztériumból március 25-én a prágai kormánynak küldtek, és amely szerint a pozsonyi munkásvezérek internálása azért szükséges, mivel egy esetleges magyarországi támadás esetén a pozsonyi német és magyar munkásság a támadók oldalára állna.⁹

Šrobár rendeletét a belügyi referens, Milan Ivanka körlevele követte, aki elrendelte, hogy csak olyan személyeket lehet internálni, akiknél a politikai veszélyesség kivizsgálatott és megállapított, az internálás okairól pedig minden esetben jegyzőkönyvet kell felvenni (Molnár III. 1942, 584–585. p.). Az internálások gyakorlata azonban azt jelzi, hogy mindez csupán írott malaszt maradt, az internáltak kiválasztása a legtöbb esetben önkényesen történt.

A március 25-én megkezdődő internálások Szlovákia szinte valamennyi jelentősebb munkássággal rendelkező városában tetten érhetők, de súlypontjuk mindenképpen Dél-Szlovákia Pozsonytól Kassáig terjedő térségére esett. Az internálások pontos menetrendjét ma már nehéz rekonstruálni, hiszen forrásként leginkább a korabeli sajtó nem mindig pontos adatai jöhetnek szóba. Az biztosnak látszik, hogy az internálások Pozsonyban kezdődtek meg, ahol március 25-én és 26-án összesen 19 személyt vettek őrizetbe a hatóságok, akiket egy híján mind Illavára vittek.¹⁰ A pozsonyi internáltak jórészt a helyi magyar–német szociáldemokrácia vezető személyiségei, vagy legalábbis a baloldaltól erősen kötődő személyek voltak, mint Pozsony utolsó Budapest által kinevezett kormánybiztosa, a német anyanyelvű Paul Wittich és elvtársai, Mayer Samu, Chovan Rudolf, Julius Hammerl és mások. De internálták a pozsonyi Magyar Nemzeti Tanács elnökét, Jankó Zoltánt, a *Híradó* című lap szerkesztőjét (és a pozsonyi MNT tagját), Arkauer Istvánt és a Radikális Párt vezető személyiségét, Fejér Miksát is.¹¹ Jogosan

8 SNA, fond Ministerstvo plnou mocou pre správu Slovenska (a továbbiakban f. MPS), k. 271, č. j. 1524

9 Národný archív ČR (a továbbiakban NA ČR), f. Presidium ministerství vnitra, AMV 225 (a továbbiakban AMV-PMV 225), k. 243, fasc. 225-243-1.

10 Egyedül Kvirschfeld László pénzügyi igazgatót engedték szabadon. Vö. *Híradó*, 1919. 3. 27. 2. p. és 1919. 3. 29. 2. p.

11 A pozsonyi internáltak a következők voltak: Arkauer István, Chován Rezső, Chrobaschinsky János, Fejér Miksa, Elsa Grailich, Julius Hammerl, Hamvas József, Jankó Zoltán, Kiss Lajos, Liskai Lászlóné, Samuel Mayer, Németh Antal, Pongrácz István, Rest Lajos, Sebestyén Árpád, Székely Ferenc, Paul Wittich, Wurm Lajos. Az internáltak névsorát és jellemzését lásd SNA, f. MPS, k. 255, č. j. 170pres/1919.

állapítja meg tehát Filep Tamás Gusztáv, hogy olyanok is internálásra kerültek, akik egyáltalán nem voltak a bolsevikok hívei (Filep 2010, 96–97. p.).

A szociáldemokrácia másik felvidéki fellelegvárában, Kassán március 27-én a hajnali órákban kezdődtek a több napig tartó internálások, amelyek során összesen 16 főt hurcoltak Illavára (Molnár IV. 1942, 67–68. p.). A 16 kassai internált döntő többsége az ottani felső-magyarországi szociáldemokrácia vezető személyisége volt, mint Borovszky Géza vagy Drab Sándor. De akadtak közöttük mások is, mint Szepesi Miksa lapszerkesztő vagy a város egykori detektívőnöke, Kepes Tibor. A legfurcsább mégis Molnár Miklósné letartóztatása volt, akit feltehetőleg azért internáltak, mert férjét, Kassa utolsó magyar kormánybiztosát nem tudták elvinni. Ő ugyanis a tanácsköztársaság kitörésének időpontjában Budapesten tartózkodott, ahol Kassa számára igyekezett élelmi-szer szállítmányt biztosítani.

A dél-szlovákiai térségből Losoncról és Rimaszombatból vannak információink tömeges internálásokról, bár a losonciak Illavára érkezésének az időpontja sokáig kérdéses volt. Scherer Lajos losonci tanár ugyanis azt említi visszaemlékezésében, hogy őt és további hat társát közvetlenül azt követően vitték Illavára, miután a losonci diákok nemzeti színű kokárdákkal vonultak fel a város utcáin (Scherer 1952). Ezek alapján valamelyik március 15-e utáni napra asszociálhatnánk, ám információink szerint a nemzeti ünnep alkalmából nem volt a városban felvonulás. Sőt Scherer az internáltak számára is rosszul emlékszik, hiszen a *Losonci Újság* összesen 9 főt, közte Schereren kívül Herz Sándor doktort és Hertsko Jenő ügyvédet említi.¹² Az internálásukra pedig – a losonci lap hitelesnek tűnő információi szerint – március utolsó szombatján, vagyis 29-én került sor.

Jól ismerjük viszont a rimaszombatiak internálásának körülményeit, amelyek szorosan kapcsolódnak a városban március 25-én lejátszódó eseményekhez. A demarkációs vonal ekkor még a város határa és Rimajánosi között félúton húzódott, ahonnan a március 25-én Rimaszombatból a demarkációs vonalon át oda átszökött fiatalok, illetve hozzájuk csatlakozó munkások egy csoportja támadást intézett a várost megszállva tartó csehszlovák helyőrség ellen.¹³ Bár a városban sokan tudtak a fiatalok tervéről, a csehszlovák katonákat meglepetésszerűen érte a támadás, és csupán nehezen tudták visszaverni a lelkes, ám rosszul felszerelt és nem túl fegyelmezett támadókat. A kora délután induló támadás mintegy 2-3 óra alatt kifulladt, és a támadók visszavonultak a demarkációs vonal mögé. A csehszlovák források szerint a magyarok közül mintegy 30-an sérültek meg vagy veszítették életüket, míg a csehszlovák katonák között 3 volt a sérült.¹⁴

12 *Losonci Újság*, 1919. 4. 3. 1. p.

13 A rimaszombati események kissé regényes leírását I. Győry 1960, 132–149. p.

14 VUA-VHA Praha, fond MNO – Hlavný štáb (a továbbiakban f. MNO-HŠ), k. 3. 3_84/1, Prepad Maďary na Rimavskou Sobotu dne 25. brezna 1919.

Rábely Miklós visszaemlékezései szerint a támadás nagy riadalmat okozott a megszállás óta a városba költöző szlovákok és csehek között, akik „kofferestől és ész nélkül” rohantak el Tiszolc felé (Rábely 2005, 62. p.). Hogy ez így volt-e, nem tudni, az viszont bizonyos, hogy egy nappal később már a város magyar lakosságán csattant az ostor: a katonai hatóságok 20 polgárt tartóztattak le azzal a céllal, hogy Illavára internálják őket. A Rimaszombatban lefogottak meglehetősen vegyes társaságot alkottak: volt közöttük nyugalmazott alispán, földbirtokos, pápai prelátus, vaskereskedő és borbélymester is. Sorsukat két internált – Rábely Miklós könyvkiadó és Telek A. Sándor író és asztalosmester – is megörökítette, így viszonylag jól ismerjük a részleteket, amelyek azt jelzik, hogy mind a hatóságok, mind a parancsokat teljesítő katonák tisztességesen és mértéktartóan viseltettek velük szemben. Ezt igazolja, hogy a letartóztatott 3 papi személy közül végül egyiknek sem kellett elhagynia a várost. Széman Endre pápai prelátus betegsége okán maradhatott, Simon Mihály református lelkész pedig azért, mivel ő volt az egyedüli református pap a városban. Gyürky Pál evangélikus esperes helyett, aki már eléggé idős volt, pedig a veje, a szintén evangélikus lelkész Baráth Károly vállalta az internálást (Telek 1924, 5. p.). Az őrizetbe vettek március 26-án a kora esti órákban Losoncra vitték, ahol a helyi laktanyában szállásolták el őket. Másnap azonban – bár katonai kísérettel, de – kisebb csoportokban és szabadon járhattak a nógrádi városban, vendégeket fogadhattak, étteremben ehetek. Végül 27-én éjszaka rakták őket vonatra és szállították őket ruttkai átszállással Illavára.¹⁵

Releváns levéltári források hiányában a március végén, április elején Illavára internáltak pontos létszámát nem lehetséges megállapítani, miközben látni kell azt is, hogy az internáltak száma folyamatosan változott. Egyeseket betegség vagy más ok miatt hazaengedtek, miközben újakat hoztak. Rábely szerint „több száz magyar raboskodott” Illaván (Rábely 2005, 64. p.). Telek ennél pontosabb, ő 284 személyről beszél (Telek 1924, 17. p.), a *Híradó* című lap egyik április végi száma pedig a kassai internáltak állítólagos szökését cáfolva 182 rabot említ.¹⁶ Ha ezek alapján a 200 körüli számot vesszük reálisnak, s tudjuk, hogy a Pozsonyból, Rimaszombatból, Losoncról és Kassáról elhurcoltak együttes létszáma nem haladta meg a 60-at, okkal feltételezzük, hogy szinte valamennyi szlovákiai városból kerültek Illavára. Eperjesről, Zólyombrézóról, Nyitráról, Trencsénből, Vágújhelyről források által igazoltan tudunk, de például Érsekújvár, Zólyom vagy Komárom¹⁷ esetében, amely városokban erős volt a baloldal, csak feltételezzük ezt.

15 Végül csupán 17 rimaszombati került Illavára, mivel az idős Jellinek Bertalan fakereskedőt Losoncról hazaengedték.

16 *Híradó*, 1919. 4. 26. 4. p.

17 A komáromi sajtó ugyan nem említ internáltakat, ám figyelembe kell venni, hogy a statárium kihirdetésével egy időben sajtócenzúrát is bevezettek, amelynek következtében a *Komáromi Újság* és a *Komáromi Lapok* számai már csak cenzúrázottan, a hatalom által problémásnak ítélt írások kihagyásával jelenhettek meg.

Az internáltak társadalmi összetétele meglehetősen vegyes volt. Bár a leírások szerint a legfontosabb kohéziós erő az volt közöttük, hogy ki honnan érkezett, társadalmi szempontból a legnagyobb csoportot a „vörösök” jelentették. Kis túlzással élve, itt volt mindenki, aki a korabeli szlovákiai (német és magyar) szociáldemokraták között számított valamit: Paul Wittich, Samuel Mayer, Julius Hammerl, Fejér Miksa, Chován Rezső, Surányi Lajos, Steier Béla, Drab Sándor, Borovszky Géza, Banekovich György, Herz Sándor és mások. Ezt az állítást igazolja, hogy a *Kassai Munkás* információja szerint a húsvéti ünnepek idején Illaván tartották meg a felvidéki szociáldemokrata csoportok kongresszusát, amelyen szabályszerű határozatokat fogadtak el, és amelyről jegyzőkönyvet is felvettek.¹⁸ Igaz, ezt később elkobozták a fogház őrei.

A második nagyobb csoportot az 1918 előtti városi elithez tartozók alkották, akik között sokan az 1918 őszén megalakuló helyi Magyar Nemzeti Tanácsok tagjai voltak. Ebbe a csoportba többek között volt tisztviselők, értelmiségiek, különböző felekezetek lelkeszei tartoztak: a már említett Jankó Zoltán és Arkauer István, a rimaszombati gimnázium tanára, Wallentinyi Dezső és testvére, Samu, aki az eperjesi kollégium tanára volt, a FEMKE nyitrai vezetője, Clair Vilmos, Samuel Reich verbőői főrabbi vagy a volt gömöri főispán, Lukács Géza. A harmadik csoportba pedig az egyszerű városi kézművesek, kereskedők tartoztak, akik kiválasztásáról kevés információ van.

Bár az internáltak döntő többsége férfi volt, néhány nő is letartóztatásra került. Telek ötről tesz említést (Telek 1924, 18. p.), akik közül a legismertebb kétségkívül a neves német anyanyelvű pozsonyi baloldali aktivista, Elsa Grailich volt. Szintén a pozsonyi csoporthoz tartozott Liszkay Lászlóné. Vágújhelyről internálták Illavára egy bizonyos Biermannét, Trencsénből pedig Nemeček Irént. Az ötödik Telek által említett hölgy a kassai Molnár Miklósné volt.

A Trencsén megyei Illava a történelmi Magyarország legnagyobb börtönei közé számított, ahol 1918 előtt egy időben 5-600 rabot, általában 10 évtől hosszabb büntetést kapó köztörvényest őriztek. A huszadik század első éveiben itt raboskodott például a neves betyárvezér, Sobri Jóska is. 1919 elején azonban üresen állt a fegyintézet, hiszen a forradalom és az államfordulat időszakában az addig ott raboskodókat szélnek eresztették.

Ott maradt viszont a börtön régi vezetése és személyzete, amely számára Šrobár március 28-i keltezéssel küldött utasítást arról, miként kell bánni az oda érkező foglyokkal. Az utasítás szerint az internáltakat az 1878. évi büntetőtörvénykönyv 35. paragrafusa szerint államfoglyoknak kellett tekinteni, és eszerint, valamint az igazságügy-miniszter 1895. évi 1140. sz. rendelete alapján kellett velük eljárni: a városba nem mehettek ki, étkezni a saját körletükben kellett, és olyan élelmezést kaphattak, amely a beteg foglyoknak van előírva. Leveleiket cenzúrázni kellett, látogatókat pedig csak hivatalos személy jelenlétében fogadhattak.¹⁹

¹⁸ *Kassai Munkás*, 1919. 8. 30. 7.

¹⁹ SNA, f. MPS, k. 271.

A fordulat előtti időkből ott maradt börtönszemélyzet, amely nagyrészt magyar érzelmű volt – beleértve a börtönparancsnokot is – ugyan betartotta az utasítást, de a lehetőségekhez képest viszonylagos szabadságot biztosított az internáltaknak, akik szabadon mozoghattak az intézményben (később ezt némileg korlátozták), látogatókat fogadhattak és tarthatták a kapcsolatot a külvilággal. Élelmezésüket pedig az otthonról érkezett csomagok és látogatók pótolta ki, így hiányt nemigen szenvedtek semmiben. Az elzártság mellett legnehezebben talán a semmittevést viselték, így aki tudott, megpróbált valamiféle tennivalót (fahasogatás, kertészkedés stb.) keresni magának.

Az illavai internáltak „tűrhető” helyzete persze nem mindenkinek tetszett. A trencséni helyőrségben szolgáló bizonyos Jaroslav Hesspornak biztosan nem, hiszen az internáltak „túl jó sorsát” a prágai Nemzetvédelmi Minisztériumnak címzett levélében panaszkolta fel.²⁰ Hesspor szerint az illavai viszonyok ellentmondanak a Csehszlovák Köztársaság törvényeinek, a börtön személyzete magyar érzelmű, az ottani viszonyok pedig leginkább egy olyan parlamentre emlékeztetnek, ahol a társadalom legveszélyesebb elemei vitatják meg terveiket. Ezért Hesspor azt javasolta, hogy az internáltakat Csehszlovákiába szállítsák át, ahol jobban el lehet őket szigetelni a külvilágtól.

Hesspor levelétől függetlenül az illavai internálások egyre több vitát váltottak ki, és már az elhurcolások másnapján megkezdődött a küzdelem az internáltak szabadon bocsátásáért. Különösen erős volt ez az igyekezet a pozsonyi internáltak ügyében. Mitterhauszer Károly helyettes polgármester vezetésével már március 29-én egy a polgárság és munkásság képviselőiből álló küldöttség kereste fel a teljhatalmú minisztérium belügyi referensét, Milan Ivankát, akitől az internáltak szabadon bocsátását kértek.²¹ Ivanka azonban elutasította ezt, és arra hivatkozott, hogy az internáltak a magyarországi bolsevik mozgalom itteni exponensei, ezért addig, ameddig a bolsevik uralom tart, nem jöhet szóba elengedésük. Az internáltak ügyét Pozsony város képviselő-testülete is folyamatosan napirenden tartotta, és a képviselők több ízben is interpellálták ez ügyben a város kormánybiztosát, Viktor Duscheket. Ami azért sem meglepő, mivel az internáltak között több képviselő-testületi tag is volt, így Wittich, Chrobcsinszky, Maszár, Fejér és Chován. A képviselő-testület április 7-i ülésén Ungár Lipót képviselő azt kérte Duschektől, magyarázza meg, hogy milyen konkrét bűnökkel vádolják az internáltakat.²² Duschek azonban arra hivatkozva, hogy a katonai hatóságok preventív jellegű intézkedéséről van szó, amelyhez a polgári hatóságoknak semmi közük, s nem tudott konkrét vádatat említeni.

Duschek válaszával leginkább két probléma volt: az egyik az, hogy az internálásokat nem a hadsereg, hanem a polgári hatóságok, konkrétan Šrobár teljhatalmú miniszter

20 NA ČR, f. AMV-PMV 225, k. 243, fasc. 225-243-2.

21 *Preßburger Zeitung*, 1919. 3. 30. 3. p.

22 Archív Mesta Bratislavy (a továbbiakban AMBa), fond Magistrát mesta Bratislavy (a továbbiakban f. MMBa), Zápisnica Mestskej rady zo dňa 7. apríla 1919.

rendelte el, másrészt pedig az, hogy miközben Duschek preventív intézkedésekről beszélt (lényegében túszszedésről), Šrobár folyamatosan az internált bolsevikok bűnöségét hangsúlyozta, egyáltalán nem törődve például azzal sem, hogy nem csupán baloldaliakat internáltak. Mint a zsupánok számára április 11-én összehívott megbeszélésen, ahol az internálással kapcsolatban azt emelte ki, hogy Pozsonyból és a határszélről olyan személyeket voltak kénytelenek internálni, akiknél bizonyítékokat találtak arra, hogy bolsevik diktatúra kikiáltását készítették elő Szlovákiában.²³ De hasonlóan nyilatkozott Ivanka is, aki szintén bolsevik hatalomátvétel előkészítésével, illetve a vasút- és távíróvonalak elleni szabotázsakciók végrehajtásával vádolta meg az internáltakat.²⁴

Egy bizonyos, az internálások számai Šrobár kezében futottak össze, valójában csak ő tudta azok valódi indokait, mint ahogy az ő engedélye kellett az internáltak szabadon bocsátásához is. Ezt erősíti meg Telek A. Sándor visszaemlékezése, aki beszámol arról, hogy a rimaszombatiak és losonciak szabadon bocsátása érdekében indított akciók azért nem jártak sikerrel, mert noha mind Jesensky gömöri zsupán, mind pedig a losonci katonai parancsnok jóindulattal viseltetett ügyük iránt, ám mindketten tehetetlenek voltak, mert mint közölték, a döntés a teljhatalmú miniszter kezében volt (Telek 1924, 35. p.).

Az idő múlásával azonban mind Šrobárnak, mind a prágai kormánynak egyre inkább kényelmetlenné kezdtek válni az internáltak hazaengedését sürgető küldöttségek, levelek, miközben a cseh és szlovák baloldal számára is egyre kellemetlenebb volt elvtársaik ok nélküli internálása. Április 27-én keltezett levelükben a csehszlovák szociáldemokrácia két legtekintélyesebb vezetője, a cseh Vlastimil Tusař (néhány hónappal később Csehszlovákia kormányfője lesz) és a szlovák Emanuel Lehocky kérték Šrobárt, hogy május 1-je alkalmából engedje szabadon az internáltakat, ha pedig ez nem valósítható meg, akkor legalább javítson fogva tartásuk körülményein.²⁵

Mindezek a kezdeményezések részben nyitott kapukat döngtetek, hiszen Šrobárék a kezdetektől fogva ideiglenes internálótáboroként tekintettek Illavára, mivel annak befogadóképességét nem lehetett növelni. Ezért Milan Ivanka már március 28-án azzal fordult a belügyminiszterhez, hogy jelöljenek ki a szlovákiai internáltak számára egy csehországi helyszínt.²⁶ A belügy a nemzetvédelmi minisztériumnak továbbította az ügyet, amely azonnal intézkedett, és az április 5-én kiadott 10519/org. számú rendeletével Theresienstadtt (Terezín) nevezte meg a Szlovákiából érkezők internálótáboraként,²⁷ április 19-én pedig már őrszemélyzetet is rendeltek az ottani táborba.

23 *Slovenský denník*, 1919. 4.13. 1. p.

24 *Kassai Híradó*, 1919. 4. 14. 2. p.

25 SNA, f. Vavro Šrobár, k. 8, i. č. 593.

26 VÚA-VHA PRAHA, f. MNO-HŠ, k. 17, č. j. 38-3/1.

27 VÚA-VHA PRAHA, f. MNO-HŠ, k. 17, č. j. 38-3/1.

A terezíni tábor létrehozása utat nyitott az illavai felszámolása előtt, ami az ott fogvatartottak nagy többségének a szabadon bocsátását hozta magával. Az internáltakat a lakóhelyük szerinti kisebb csoportokban engedték szabadon május első két hetében. A pozsonyiak többsége május 15-én ért haza,²⁸ a rimaszombatiakat pedig másnap, 16-án bocsátották útnak (Telek 1924, 36. p.). Közben azonban ők a szabadulásukat ünnepelték, pár száz kilométerrel nyugatabbra megkezdődött a theresienstadti tábor internáltakkal való feltöltése.

Az internálótábor szerepére a Prágától mintegy 60 km-re északnyugatra fekvő Theresienstadt minden tekintetben megfelelőnek látszott. Egyrészt távol volt Szlovákiától, másrészt nagy létszámú katonai helyőrséggel rendelkezett, és legfőképp ott állt kihasználatlanul a volt első világháborús hadifogolytábor, amelyet még 1915-ben létesítettek a helyi Kiserőd mellett. A négy részre tagolt táborban 1918 őszéig elsősorban orosz, szerb, olasz és román hadifoglyokat őriztek, akiknek az összlétszáma elérhette az 50 ezer főt is. Miután 1918 őszén a hadifogolytábor kiürült, 1919 elején magyar hadifoglyokat, elsősorban tiszteket hoztak a táborba. Ám csupán egy rövid időre, mivel februárban Josefovba szállították át őket (Chobo 2018, 178–179. p.).²⁹

A nemzetvédelmi minisztérium döntése értelmében a Terezíni Internálótábort (ez volt a hivatalos megnevezése) a volt IV. számú fogolytáborban alakították ki, és a közeli Kiserődben elhelyezett 42. gyalogezred tartalékszállójának irányítása alá helyezték. A tábori szolgálatra egy századnyi katonát rendeltek, a táborparancsnoknak pedig Josef Jeneček ezredest nevezték ki.³⁰ Az internáltak részére kijelölt táborrész ekkor két nagyobb és egy kisebb fabarakkból állt. A nagyobbakba kerültek az internáltak, a harmadikban pedig a konyhát, az őrszemélyzet szobáját, a mosdóhelyiséget és a gyengélkedőt alakították ki.

A tábori őrség április 19-én lépett szolgálatba, a következő napokban pedig már meg is érkezett a táborba a szlovákiai internáltak első, 14 fős csoportja, csupa szociáldemokrata politikus,³¹ akiket a közben felszámolás alatt álló illavai táborból szállítottak át. Minden bizonnyal ők voltak az internálótábor első lakói.

Bár május másodikán a 114 tagú őrszemélyzet csupán az említett 14 internáltat őrizte, Jeneček táborparancsnok már ekkor látta azt, hogy a volt IV. számú fogolytábor nem fog megfelelni a neki szánt célnak. A hivatalos havi jelentésében ugyan még

28 *Híradó*, 1919. 5. 16. 4. p.

29 A Jaroměř városka mellett II. József által kiépített erődítményről van szó, amely ma már a város része. A josefovi táborról bővebben I. Chobo, Lubomír (ed.): *Encyklopedie válečného zajetí a internace. O osudech internovaných a válečných zajatců v období novověku*. <https://www.cervenykriz.eu/cz/729/EVZ-I.pdf> 178–179.

30 VÚA-VHA PRAHA, f. MNO-HŠ, k. 17, č. j. 38-3/1.

31 A 14 személyből 10 főnek ismerjük a nevét. Ők a következők: a pozsonyi Chovan Rezső és Judovits Ferec, valamint a kassai Banekovich György, Borovszky Géza, Drab Sándor, Hegedűs Árpád, Kendi Zoltán, Surányi Lajos, Stier Béla és Molnár Miklósné.

inkább csak a pozitívumokat emelte ki: az internáltak jó egészségi állapotát és azt, hogy ugyanazt az ételt kapják, mint az őrszemélyzet, ám egy külön levélben már meg lehetőségen kritikus hangot ütött meg: kifejtette, hogy a tábort mindössze két nagyobb fabarakk alkotja, amelyekbe összesen alig több mint 400 fő helyezhető el. Emellett elégtelennek tartotta a barakkok felszereltségét is, hiszen azokban a földre helyezett szalmazsákokon kívül csupán 2-2 asztal, 5-5 pad volt található. Mindez pedig eleve lehetetlenné tette azt, hogy az internált nőket és az értelmiséget elkülönítsék a többségtől, ami – Jeneček szerint – ahhoz fog vezetni, hogy az internáltakból a csehszlovák állam ellenségei válnak.³²

Május első hetétől elkezdett megtelni a tábor. Az első nagyobb szállítmány május 4-én érkezett, és a komáromi internáltakat hozta, szám szerint 156 főt, akiket a Dunaparti városban április 29-én, majd május 1-jén lejátszódó események következtében internáltak. Nagy többségük hajógyári munkás volt, akiket azért vezettek őrizetbe, mert a munkások egy kisebb csoportja április 29-én sikertelen támadást kísérelt meg az Erzsébet híd csehszlovák őrszemélyzete ellen. Ezt május elsején a tatai és győri munkások immár nagyobb és komoly véráldozattal járó támadása kísérte, amit követően újabb letartóztatásokra került sor a városban.

Május első két hetében az internáltak újabb csoportjai érkeztek: Érsekújvárból és Nyitra környékéről elsősorban bolsevik propagandát terjesztő, sztrájkokat szervező, szabatázsakciókra készülő vagy azokat végre is hajtó vasutasokat hoztak Theresienstadtba.³³ Május 13-án Kassáról futott be egy 170 fős transzport, ami által az internáltak létszáma elérte a 429 főt, a táborparancsnok pedig még aznap jelentette, hogy a tábor megtelt.³⁴ A következő napokban azonban újabb csoportok érkeztek Pozsonyból, Eperjesről, Losoncról. Majd miután a hónap végén a Vörös Hadsereg 118 elfogott katonáját is ide hozták, az internáltak létszáma elérte a 611 főt.³⁵ Ebből 542 volt a magyar, 36 a szlovák és 18 a német nemzetiségű, akiken kívül 6 román, 4 orosz, 2 olasz és délszláv, valamint 1 ruszin lakója volt a tábornak.³⁶ Az internáltak között 6 nő volt.

A táborparancsnok már május közepén a tábor kibővítését kérte, aminek Prága eleget is tett, és a volt I. számú fogolytábor területén utaltak ki az internálótábor részére további két barakkot. Ezek közül az egyikbe 50 tisztet helyeztek át, a másikat pedig két részre osztották, és a vöröskatonákat, illetve 60 értelmiségi internáltat költözteték oda.³⁷ Nagyjából ugyanebben az időben pedig 47 tisztet a josefovi erődben működő

32 VÚA-VHA PRAHA, f. MNO-HŠ, k. 17, č. j. 38-3/1-1.

33 Április 29-re virradó éjszaka megrongálták az Érsekújvár és Surány, valamint az Érsekújvár és Komárom közötti vasútvonalat is. Archív Kanceláře prezidenta republiky, Praha (a továbbiakban AKPR), f. D-důvěrné, kart. 8. i. č. 248.

34 VÚA-VHA PRAHA, f. MNO-HŠ, k. 17, č. j. 38-3/1-2.

35 VÚA-VHA PRAHA, f. MNO-HŠ, k. 17, č. j. 38-3/1.

36 Uo.

37 Uo.

fogolytáborba szállítottak át. Így a theresienstadti táborban, ha csupán egy rövid időre is, de rendeződtek a viszonyok.

Közben a Vörös Hadsereg május utolsó napjaiban meginduló északi hadjárata során május 30-én felszabadult Losonc, másnap Rimaszombat, majd június 1-jén Párkány és Léva is. A magyar honvédek június 3-án bevonultak Érsekújvárra, keleten pedig már Kassához közeledtek.³⁸ Mindez már-már a csehszlovák hatalom felvidéki összeomlásával fenyegetett, ami pánikreakciót váltott ki a szlovák vezetésben, így június 3-án az esti órákban Pozsonyban rendkívüli intézkedéseket jelentettek be: kijárási tilalmat, a lőfegyverek beszolgáltatását és az egyenruha-viselés tilalmát rendelték el (Filep 2010, 102. p.). Másnap pedig házkutatásokba kezdtek, amivel párhuzamosan a város mintegy 50 tiszteletre méltó polgárát és a volt k. u. k. hadsereg mintegy 400 tisztjét vették őrizetbe. A letartóztatások, amelyek lényegében túszszedésnek minősíthetők, június 5-én is folytatódtak (igaz, ekkor már más településeken is), amely napon Šrobár Szlovákia egész területére katonai diktatúrát hirdetett és a hadseregnek adta át a hatalmat.

Az internálások a döbbenet erejével hatottak a pozsonyi lakosságra és magára a város vezetésére is. Két nappal korábban, június 2-án a város képviselő-testületének ülésén az illavai internálásból alig hazatért munkásvezér, Paul Wittich épp az Illaváról Terezínbe átvitt Judovits és Chován ügyében interpellált és a szabadon bocsátásukat követelte.³⁹ Június 5-én viszont a pozsonyi zsupán, Samuel Zoch vezette városi küldöttség már nem a két fenti munkásvezér, hanem az előző nap elhurcoltak ügyében kereszte fel a teljhatalmú minisztert. Lényegében teljesen hiábavalóan, hiszen Šrobár nem volt hajlandó semmiféle ígéretet tenni az őrizetbe vettek szabadon bocsátására, az internálást mint olyat pedig preventív katonai akciónak nevezte, amely maguknak az internáltaknak az érdekeit is szolgálja, hiszen – jelentette ki a szlovák politikus – így nem lehet őket akaratos ellenére semmiféle kalandor politikai akcióba bevonni.⁴⁰

Azt viszont, hogy mit akartak az internálások által megelőzni, nem sikerült Šrobárnak hihetően megmagyarázni. A fenti pozsonyi küldöttségnek azt nyilatkozta, hogy azért kellett internálni, mivel Léván a lakosság a csehszlovák hatalom ellen fordult, és az ottani evangélikus pap a bolsevikok mellett prédikált.⁴¹ Később viszont a lévai mozzanat feledésbe merült,⁴² és leginkább azzal érveltek, hogy a katonai diktatú-

38 A korabeli harcokról I. Hronský 1998; valamint Tóth 2002.

39 *Híradó*, 1919. 6. 3. 2–3. p.

40 *Híradó*, 1919. 6. 7. 2. p.

41 Uo.

42 A korabeli lévai események feldolgozatlanok. A jelenlegi ismereteink szerint a Vörös Hadsereg közeledtére a lévai csehszlovák helyőrség május 30-án szétfutott, amire a lakosság a csehszlovák hirdetmények leszaggatásával, az üresen maradt laktanya kifosztásával reagált. Másnap azonban Bars megye csehszlovák zsupánja, Viktor Ravasz egy legionárius-csapat élén a városba érkezett, és megpróbálta visszaállítani a csehszlovák állami közigaz-

ra kihirdetése kapcsán Pozsonyban végrehajtott házkutatások során nagy mennyiségű lőfegyvert találtak a pozsonyiaknál, akik egy Magyarországról érkező támadás esetén hátba támadhatták volna a város csehszlovák védelmét.⁴³ Ez az érvelés kísértetiesen hasonlít Šrobárnak a február 12-i sortűz kapcsán kommunikált magyarázatára, amikor szintén a magyarok állítólagos – ám semmilyen konkrét bizonyítékkal alá nem támasztott – agressziójára hivatkozott. Pieter C. van Duin holland történész ennek kapcsán úgy véli, Šrobár érvelését semmi nem igazolja, s vádjait csupán az általa folytatott tudatos propaganda részének kell tekintenünk (Duin 2012, 367 – 369. p.).

A június elején internáltak közül külön kell foglalkozni azzal a 28 pozsonyi személyiséggel, akit nem Theresienstadtba, hanem a morvaországi Luhačovice fürdőbe vittek. Többségük Illavát is megjárt „tapasztalt internált” volt, mint Polner Ödön, Arkauer István, Julius Hammerl vagy Maszár Ágoston. De akadtak köztük újak is, mint Jankovics Marcell.⁴⁴ A Luhačovicéba hurcoltak lényegében az internáltak elitjét képezték, akik a csehszlovák források szerint sem követtek el semmit.⁴⁵ A velük való bánásmód is eltért a Theresienstadtba vittekétől: a morva fürdővárosig első osztályú vagonokban utaztak, és fabarakkok helyett a Tanítóháznak nevezett üdülőházban szállásolták el őket. Jankovics a visszaemlékezéseiben „helyes szobák”-ról és „tisztos és tisztosan drága ellátás”-ról ír, hiszen saját maguk fizették internálásuk költségeit (Jankovics 2000, 82. p.). Így Jankovicsnak, amikor egy hónappal később elbocsátották, 1500 koronát kellett „örzési díjként” kifizetnie, ami egy nagyon tisztességes havi bérnek megfelelő összeg volt.

A június 4-ével megkezdődő internálások alapvetően túszerződési akciók voltak, amelyek során Szlovákia szinte valamennyi fontosabb településéről, így a nyelvhatár fölötti térségből is begyűjtötték a tiszteletre méltó polgárokat, köztük értelmiségieket, ügyvédeket és a helyi zsidó hitközségek vezető személyiségeit, valamint a munkásmozgalmi vezetőket.⁴⁶ A túszerződési akciókat vasúton szállították Theresienstadtba,

gatást, ám lényegében sikertelenül, június 1-jén pedig ő is elhagyta a várost, ahová még aznap késő délután a Vörös Hadsereg vonult be. Lásd NA ČR, f. AMV-PMV 225, k. 1402, 225-1402-2a; AKPR, f. D-důvěrné, kart. 12. i. č. 260, Slovensko 1919-1920, Maďarská irendenta na Slovensku. Valamint Bars, 1919. 6. 3. 1. p.

43 Ez az argumentum nem csupán Šrobár vagy Ivanka szájából hangzott el, 1919. június 26-án a prágai Nemzetgyűlésben Milan Hodža is azzal érvelt, hogy a házkutatások során 460 pusztát, 18 gépfegyvert és kézigfegyvert és kézigfegyvert és kézigfegyvert foglaltak le. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění 1918 – 1920. Stenoprotokoly, 60. schůze, 26. června 1919. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/060schuz/s060002.htm> [letöltés: 2018. 8. 6.]

44 NA ČR, f. AMV-PMV 225, k. 243, fasc. 225-243-1.

45 AKPR, f. D-důvěrné, k. 12, inv. c. 260.

46 Az elhurcolásokhoz I. Štátny archív Bratislava (a továbbiakban ŠABA), f. Bratislavská župa I., Prezidiálne spisy župana (a továbbiakban ŽB I. Prez.), k. 5, č. j. 2124/1919 a 2172/1919. Valamint *Preßburger Tagblatt*, 1919. 6. 5. 3. p.; *Preßburger Zeitung*, 1919. 6. 10. 4. p.; *Híradó*, 1919. 6. 7. 1. p.; *Híradó*, 1919. 6. 13. 4. p.

ahol a tömeges internálások következtében a tábor lakóinak száma jelentősen megugrott: június 9-én már 1700,⁴⁷ a hónap második felében pedig már 2670 internáltat jeleznek a források.⁴⁸

Az, hogy az internálások bizonyos mértékig felfokozott közhangulatban, a csehszlovák–magyar háború idején zajlottak, a márciusi internálásokhoz képest más kontextust biztosítottak a folyamatnak: magát az internálás folyamatát és az internáltak őrzését is több ellenséges érzelem, szóbeli vagy fizikai agresszió kísérte, és az internáltakat nemegyszer már a táborba szállítás folyamán is atrocitások érték. Vagy az őket kísérő őrök fosztották ki őket, vagy valamelyik vasútállomáson támadtak rájuk cseh-szlovák katonák vagy civilek. Mint annak az internáltakat szállító vasúti transzportnak az esetében történt, amely 222 személyt szállítva (feltehetően internáltakat és a Vörös Hadsereg foglyul ejtett katonáit vegyesen) Theresienstadt felé tartott, s amelyet június 4-én az esti órákban a csehországi Česká Třebová állomáson ért támadás. A véletlen szerencsétlen összejátszása során ugyanis a magyarokat szállító szerelvény éppen akkor futott be a cseh városka állomására és állt ott meg, hogy a vacsorát kiadják a fogva tartottaknak, amikor az állomáson tartózkodott a csehszlovák hadsereg 35. gyalogezredének mintegy 500 katonáját a csehországi Cheb (Egger) városából Trencsénbe szállító szerelvénye is. A csehszlovák katonák pedig magyar szót hallva a peronon „Fiúk, a másik oldalra! Magyarok!” kiáltással rátámadtak a védtelen internáltakra, és – legalábbis a csendőrség csehországi főparancsnoksága által az esetről készített jelentés szerint – „a foglyokat azonnal rendkívül durva módszerekkel kezdték kínozni...”, ütötték, rúgták, kövekkel dobálták őket.⁴⁹ A megvadult katonákkal szemben, akiket saját tisztjeik sem nagyon próbáltak lecsillapítani, az állomás őrsege is tehetetlennek bizonyult. Sőt a magyarok elleni agresszióból az állomáson tartózkodó civilek és vasúti alkalmazottak is kivették részüket. Ebben a helyzetben az internáltaknak más lehetőségük, mint a menekülés nem maradt, s aki tudott, megpróbált a zűrzavart kihasználva elmenekülni. Így amikor a csehszlovák katonák szerelvénye elhagyta az állomást, az internáltakat pedig újból összetertették, 42 fő hiányzott, akikre körözést adtak ki.⁵⁰

Az igazi problémát mégis a theresienstadti tábor viszonyai jelentették, hiszen a tábor ekkora tömeg befogadására nem volt alkalmas. Az internáltak többségének még

47 VÚA-VA PRAHA, f. MNO-HŠ, k. 17, č. j. 38-3/2-2.

48 Lásd M. Hodža felszólalását a képviselőházban. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění 1918 – 1920. Stenoprotokoly, 60. schůze, 26. června 1919. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/060schuz/s060002.htm> [letöltés: 2018. 8. 6.]

49 NA ČR, f. AMV-PMV 225, k. 243, fasc. 225-243-1.

50 A Česká Třebovában történtek nem az egyedüli, az internáltak szállítása során bekövetkezett konfliktus volt. Kisebb konfliktusok más esetekben is előfordultak, mint például június 9-én Rózsahegyen, ahol a városon keresztül szállított internáltakat fosztották ki csehszlovák katonák. VÚA-VHA PRAHA, f. MNO-HŠ, k. 17, č. j. 38-3/3-2.

szalmazsák sem jutott,⁵¹ csupán a priccsek deszkáján voltak kénytelen aludni, és evőeszközből sem volt elegendő. A kelletnél több is volt viszont a különböző élőködők-ből, amelyek igencsak meggyötörték a táborlakókat. Mindazonáltal az internáltak helyzete – mint az Baranyay József visszaemlékezéséből kiderül – korántsem volt reménytelen: a tábori kosztot az otthonról kapott csomagokkal és a közeli városból hozatott élelmiszerrel gond nélkül ki tudták egészíteni, sőt olykor – örök kíséretében – az Elba túlsópartján lévő Litoměřicébe is kiengedték őket (Baranyay 2002, 471–480. p.).

Miközben a tábor vezetése a helyhiányból fakadó gondokkal, az internáltak pedig az élőködőkkel küzdöttek, a terezíni internálótábor problémái a cseh-szlovák közéletben és politikában is beszédtemává váltak. A korabeli szlovák politikai elitet például leginkább az idegesítette, hogy az internáltak izolálása a távoli Csehszországban sem tökéletes, a fogva tartottak kapcsolatot alakítanak ki a külvilággal és látogatókat is fogadnak otthonról. Ivan Markovič, aki ekkoriban a csehszlovák Nemzetgyűlés képviselője volt, egy Šrobárnak címzett levelében azt panaszolta fel, hogy „az internált magyaroknak és társaiknak az őrzését egy szlovák ezredre bízták. A szlovák katonák és az internáltak között természetesen fraternizálás van, az internáltak agítálnak a katonák között, lázítják őket, így azok már morognak a cseh tisztjeikre. Az internáltak anyagilag rossz helyzetben vannak, de túl nagy a szabadságuk és örök nélkül járnak, még kirándulni is.”⁵²

Eközben – feltehetően a táborból érkező hírek hatására – a nemzetvédelmi minisztérium június 14-én egy vizsgálóbizottságot küldött Terezínbe, amely lényegében megerősítette a táborral kapcsolatos panaszokat: a már elviselhetetlen zsúfoltságot, a higiénia és az élelmezés hiányosságait, a táborvezetés hibáit és azt, hogy a tábori őrség 90%-a megbízhatatlan, akik a magyar internáltak befolyása alatt állva veszélyt jelentenek a csehszlovák állam biztonságára.⁵³ Mindezt kiküszöbölendő 18 pontos javaslattal álltak elő, amelynek sarokpontjait az internáltakról való egészségügyi gondoskodás javítása, a tábori őrség megerősítése és a táborlakók napirendjének szigorítása jelentette.

A közéleti vitákban azonban elsősorban nem az volt a téma, hogy hogyan élnek az internáltak, hanem egyre inkább az, ki küldte őket oda, volt-e hozzá jogalapja és vajon legitim-e az internáltak fogva tartása. Amely viták mögött persze olykor nem lehet nem látni a cseh-szlovák eliten belüli nemzeti és politikai konfliktusokat: egyrészt a cseh-szlovák belső viszony buktatóit, másrészt pedig a jobb- és baloldal közötti rivalizálást.

Mindenesetre a pozsonyi teljhatalmú miniszternek és csapatának az internálásokkal kapcsolatos kommunikációja meglehetősen félrevezető volt, hiszen arról mint kato-

51 A körülményeket jól illusztrálja Baranyay József esete, akit a zsúfoltság miatt társaival együtt a volt orosz fogolytábor még álló épületeibe költöztettek át, és aki más lehetőség híján az ott álló muszlim mecset padlóján húzta meg magát. Baranyay azonban még így is a szerencsések közé tartozott, hiszen 44 komáromi társával egyetemben az elsők között, még május utolsó napjaiban hazaindulhatott. Vö. *Komáromi Lapok*, 1919. 5. 31. 3. p.

52 SNA, f. Ivan Markovič, k. 1, i. č. 29.

53 NA ČR, f. AMV-PMV 225, k. 243, fasc. 225-243-1.

nai intézkedésekről beszéltek, s bizonygatták a hozzájuk érkező és az internáltak szabadon bocsátását kérő küldöttségeknek, hogy a döntés joga a hadsereg kezében van. Ez azonban nem felelt meg a valóságnak, hiszen mint Illava esetében is hangsúlyoztuk, az internálásokat Šrobár rendelte el, és ő volt az is, aki az internáltak szabadon bocsátásáról rendelkezhetett.⁵⁴

Az igazi kérdés valójában nem az volt, hogy Šrobár vagy a hadsereg küldte-e az internáltakat Theresienstadtba (erre a válasz egyértelműnek tűnik), hanem az, volt-e rá oka és törvényesen járt-e el. Mint ugyanis jeleztük, az internáltak többsége mindenféle írásos dokumentáció nélkül került internálásra, amely problémára a nemzetvédelmi minisztérium már említett vizsgálata is felhívta figyelmet.⁵⁵ A fennmaradt forrásokban egy-egy város internáltjairól maximum annyit tudhatunk meg, hogy lázítottak vagy hogy bolsevik érzelműek,⁵⁶ a legtöbb esetben azonban még ennyit sem tudni. Egyszerűen csak begyűjtötték és Theresienstadtba szállították őket.

Šrobárék önkénye azonban a szlovák politikai elitből sem mindenkinek tetszett. Ilyen volt Pozsony megye zsupánja, Samuel Zoch evangélikus lelkész is, aki egyáltalán nem volt lelkes attól, ami történt, és akinek meglehetősen kellemetlen volt a hozzá érkező delegációknak folyamatosan azt magyarázni, hogy ő semmit sem tehet. Zoch egy a lánya halálos ágya mellől elhurcolt besztercebányai bányatanácsos esete kapcsán egyenesen azt a gondolatot fogalmazta meg, hogy „nem lehet a célunk az, hogy az [internálások] embertelen folytatása által elkésérítsük az embereket...”, hiszen államunk érdeke azt kívánja meg, hogy ne kövessünk el kegyetlenségeket.”⁵⁷

Az, hogy a theresienstadti tábor lakói a szlovákiai társadalom legkülönbözőbb rétegeiből kerültek ki (egy barakkba került a komáromi hajógyári munkás, a Vág mentén élő zsidó nagykereskedő, Hlinka-párti ügyvéd, a kassai munkásvezér), egyben azt is jelentette, hogy a szlovák politikai elit szinte valamennyi irányzatát panaszok áradata borította el, aminek hatására az internálások ügyével a nemzetgyűlés szlovák parlamenti klubja is foglalkozni volt kénytelen. Ennek eredményeképpen a parlamenti klub június közepén egy háromtagú küldöttséget menesztett Terezínbe, amelynek feladata az volt, hogy megbizonyosodjon a táborral kapcsolatos híresztelésekről (Huebner 1996, 204. p.). A küldöttséget az 1918-as Szlovák Nemzeti Tanács elnöke, Matúš Dula, valamint két szociáldemokrata politikus, Emanuel Lehocký és Andrej Hvizdák alkották, akik nem csupán az akkor a táborban tartózkodó mintegy 2500 fő (ebből 64 nő) rossz életkörülményeit konstataáltak, hanem azt is, hogy a táborlakók egy részének internálására valószínűleg nem volt megfelelő indok.⁵⁸

54 Ezzel kapcsolatban I. NA ČR, f. Prezidium ministerské rady (a továbbiakban PMR), k. 3196, fasc. 5134N.

55 NA ČR, f. AMV-PMV 225, k. 243, fasc. 225-243-1

56 NA ČR, f. AMV-PMV 225, k. 243, fasc. 225-1402-2a; SNA, f. Vavro Šrobár, k. 10, i. č. 635.

57 ŠABa, f. ŽB I. prez., k. 6, č. j. 2656/1919.

58 *Právo Lidu*, 1919. 6. 18. 5. p.

A panaszok – részben különböző zsidó szervezetek révén – közben Masaryk köztársasági elnökhöz is eljutottak, aki a róla kialakulóban levő (és saját maga által is erősen táplált) kép miatt sem tehette meg, hogy ne foglalkozzon az ügygel. Végül ő is arra a következtetésre jutott, hogy az indok nélkül fogva tartottakat szabadon kell bocsátani, és fel is szólította Antonín Švehla belügyminisztert, hogy tegyen lépéseket ez ügyben.⁵⁹ Kérése azonban ellentétben állt Šrobárék szándékaival, amit Ivan Markovič egy június 15-i keltezésű levelében így foglalt össze: „Sok a szabadon bocsátást sürgető kérelem. De én határozottan javasolom elutasításukat, mivel ellenkező esetben ártanánk sajt tekintélyünknek.”⁶⁰ Ezért Markovič Šrobár kérésére Švehlához fordult, akitől azt kérte, hogy a teljhatalmú miniszterrel való konzultáció nélkül senkit se bocsássonak szabadon. Vagyis az internáltak ügyében lényegében kompetenciavita keletkezett Prága és Pozsony között, amelynek részleteit ugyan nem ismerjük, ám a végeredményét igen: Švehla a neves és befolyásos szlovák politikust, nem mellékesen Šrobár egyik politikai vetélytársát, Milan Hodžát küldte Theresienstadtba. Mégpedig azzal a feladattal, hogy három csoportra válogassa szét az internáltakat: azokra, akiknek a fogva tartása indokolt, és akiknek továbbra is a táborban kell maradniuk, azokra, akiket Szlovákiába kell átszállítani és ott konfinálni, és azokra, akiket szabadon kell bocsátani. Egyben fel is ruházta Hodžát, hogy helyben intézkedjen és akár azonnal szabadon is bocsássa azokat, akik esetében ezt indokoltnak tartja.

Arról, hogy Hodža június 21-én az internálótáborban járt, egy a nemzetgyűlésben négy nappal később kirobbant vita kapcsán tudunk. Június 25-én ugyanis a Csehszlovák Néppárt képviselője, Bedřich Pospíšil keményhangú felszólalásban kérte számon a kormányzattól a theresienstadti állapotokat, és fejtette ki azt a véleményét, hogy az internáltak (magyarok, szlovákok, németek stb.) ugyanannak a militarizmusnak az áldozatai, amelyre a csehek korábban joggal panaszkodtak.⁶¹ Pospíšil felszólalása valóságos vihart okozott a nemzetgyűlésben, képviselőtársai alig hagyták végigmondani beszédét, közbekiabáltak, és a csehszlovák érdekek elárulójának nevezték. Érdemi válasza azonban másnapig kellett várnia, amikor épp Hodža emelkedett szólásra. A szlovák politikus lényegében elutasította Pospíšil szavait, s a Szlovákiát fenyegető magyar veszéllyel indokolta a teljhatalmú minisztérium lépéseit. Beszédében azonban – ha közvetetten is, de – elismerte, hogy az internáltak között sok ártatlan is volt: „Én magam szabadon engedtem az összes 55 évestől idősebbet, kivéve azokat, akik ellen olyan ügyben folyik vizsgálat, ami nem teszi lehetővé elengedésüket. Azonnal hazabocsátottam 210 pozsonyi s környékbeli tartalékos tisztet, akik azért voltak a katonai

59 SNA, f. Ivan Markovič, k. 1, i. č. 34.

60 SNA, f. Ivan Markovič, k. 1, i. č. 29.

61 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění 1918–1920. Stenoprotokoly, 59. schůze, středa 25. června 1919. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/059schuz/s059008.htm> [letöltés: 2018. 8. 6.]

hatóságok által – egyébként helyesen – internálva, mert a magyar haderőben szolgáltak. És hazaengedtem 31 nőt.”⁶²

Hodža szavait a kassai internáltak története igazolja, hiszen a Molnár Miklós felesége, Molnár Katalin szabadon bocsátásáról szóló végzést június 21-én írták alá, és másnap már vonatra is ülhetett. Szintén aznap engedték szabadon Márai Sándor későbbi anyósát és apósát, a Matzner házaspárt, akik azonban nem hazafelé, hanem Marienbad fürdőbe utaztak, hogy a tábor megpróbáltatásai után helyreállítsák megrendült egészségüket (Molnár V. 1942, 416. p; Molnár VI. 1942, 46–47. p.).

Mindenesetre Masaryk elnök közbelépése és Hodža missziója elindította a tábor felszámolásának folyamatát, és Šrobár számára is világossá tette, hogy valamit kezdenie kell az internáltak ügyével. Amit egyébként az is megkönnyített, hogy közben megkezdődött a magyar Vörös Hadsereg kivonása a demarkációs vonaltól északra eső területekről és – ha lassan is – de konszolidálódni látszott Szlovákia biztonsági helyzete. Ennek köszönhetően a Luhačovicére internáltak július első napjaiban hazatérhettek Pozsonyba,⁶³ és a terezíniek elengedése is napirendre került.

Šrobár az internáltakról való döntés jogát továbbra sem akarta kiengedni a kezéből, és ezért július 7-én azt javasolta Švehlának, hogy a prágai belügy küldjön a táborba olyan hivatalnokokat, akik az internáltakról olyan háttéranyagot dolgoznának ki, amely alapján ő maga dönthetne azok sorsáról.⁶⁴ Švehla ezt a megoldást annak hosszadalmas voltára való tekintettel elutasította, és azt javasolta, hogy inkább Pozsony küldjön magyarul is beszélő embereket Theresienstadtba, akik ott helyben dönthetnek majd az internáltak sorsáról.⁶⁵ Hogy végül is kinek a döntése alapján, azt a fellelhető forrásokból nem lehet kideríteni, de július 21-vel megkezdődött a terezíni internáltak tömeges szabadon bocsátása, amelynek következtében a június végi 2600 fő helyett augusztus 31-én már csak 8 internáltat őriztek a táborban.⁶⁶

Noha a nyár végére a theresienstadti internálótábor teljesen kiürült, az internálások mint a hatalmi erőszak eszköze nem mentek ki a divatból. 1919 októberében például közel egy tucat losonci iparost és kereskedőt vittek Illavára,⁶⁷ az 1920-as parlamenti választások idején pedig az akkor formálódó szlovenszkói magyar polgári erők számos képviselőjét hurcolták el államellenes összeesküvés vádjával ismételtlen csak Illavára, mint ahogy az 1921-es második királypuccs idején is az internálások eszközéhez nyúlt a csehszlovák hatalom.⁶⁸

62 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění 1918 – 1920. Stenoprotokoly, 60. schůze, 26. června 1919. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/060schuz/s060002.htm> [letöltés: 2018. 8. 6.]

63 *Pressburger Presse*, 1919. 7. 21. 3. p.

64 NA ČR, f. AMV-PMV 225, k. 243, fasc. 225-243-1.

65 Uo.

66 VÚA-VHA PRAHA, f. MNO-HŠ, k. 17, č. j. 38-3/2-3 a 38-3/2-4.

67 *Magyar Szó*, 1919. 10. 16. 1. p.; *Slovenské hlasy*, 1919. 10. 31. 4. p.

68 Erről l. Filep 2010, 106–108. p.

Levéltári források

Archív Kanceláře prezidenta republiky, Praha (AKPR),
fond D-důvěrné

Archív Mesta Bratislavy (AMBa),
fond Magistrát mesta Bratislavy (MMBa)

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL-OL),
fond K-40

Národní archiv ČR (a továbbiakban NA ČR),
fond Prezidium ministerské rady (PMR)
fond Presidium ministerství vnitra, AMV 225 (AMV-PMV 225)

Slovenský národný archív (SNA),
fond Ivan Markovič (f. IM)
fond Ministerstvo plnou mocou pre správu Slovenska (f. MPS)
fond Vavro Šrobár

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna <http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=82>
Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly

Štátny archív Bratislava (ŠABa),
fond Bratislavská župa I., Prezidiálne spisy župana (ŽB I. Prez.)

Vojenský historický archiv, Praha (VÚA-VHA Praha),
fond Velitelství skupiny Schöbl (f. VS-Schöbl)
fond MNO - Hlavný štáb (f. MNO - HŠ)

Korabeli sajtó

Bars, 1919
Híradó, 1919
Kassai Híradó, 1919
Kassai Munkás, 1919
Komáromi Lapok, 1919
Losonci Újság, 1919
Magyar Szó, 1919
Právo Lidu, 1919
Pressburger Presse, 1919
Preßburger Tagblatt, 1919
Preßburger Zeitung, 1919
Slovenské hlasy, 1919
Slovenský denník, 1919
Úradné noviny, 1919

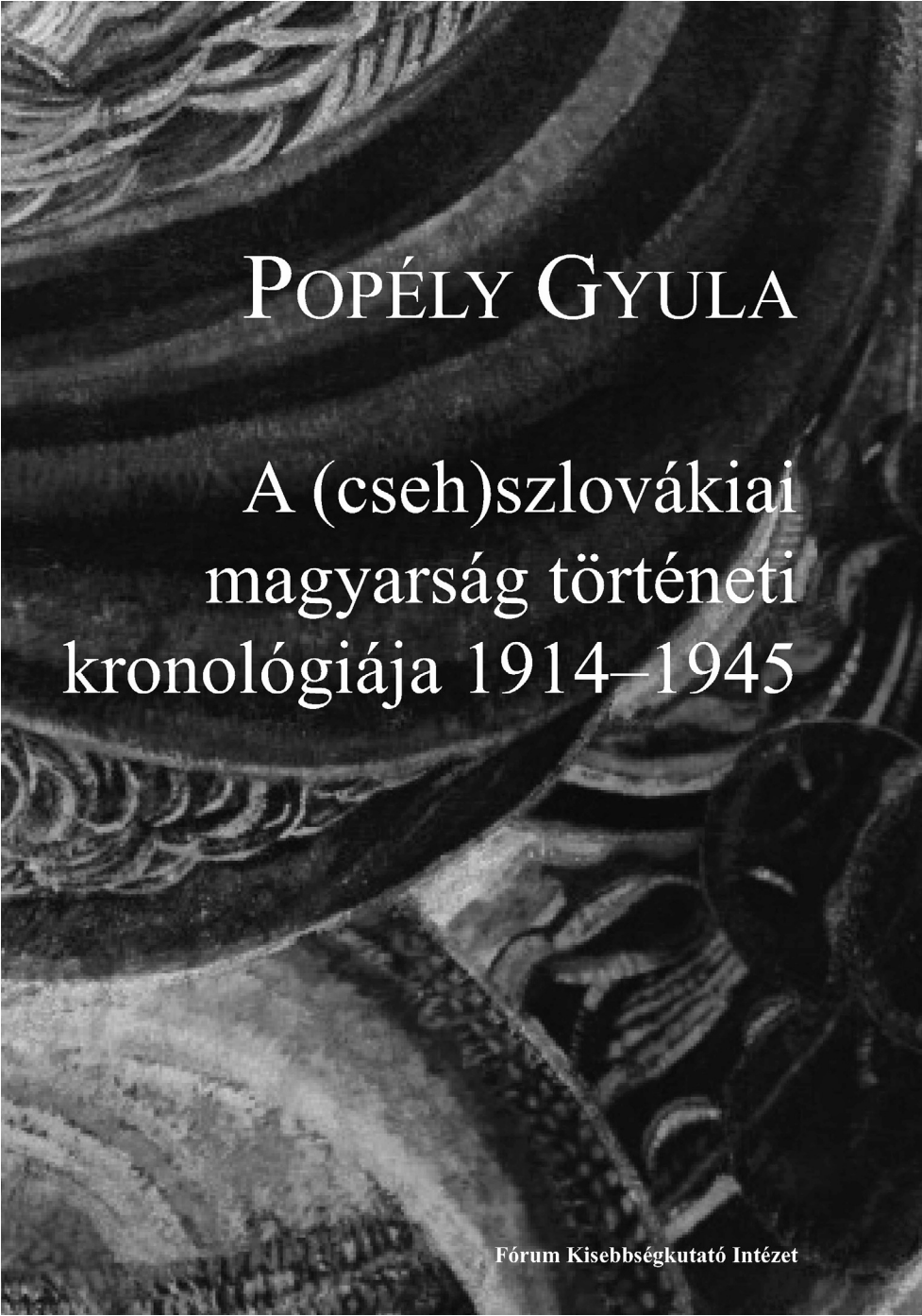
Szakirodalom

- Baranyay József 2002. A vesztőhelytől az internálótáborig. (Egy magyar újságíró élete a cseh megszállás alatt). In Baranyay József: *Baranyay József nagyobb munkái*. Pozsony, Kalligram, 439–496. p.
- Chobo, Lubomír (ed.) 2018. Encyklopedie válečného zajetí a internace. O osudech internovaných a válečných zajatců v období novověku. I. <https://www.cervenkykriz.eu/cz/729/EVZ-I.pdf>
- Duin, Pieter van 2012. Vavro Šrobár, bratislavský štrajk vo februári 1919 a umenie propagandy. In Pekník, Miroslav a kol.: *Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník*. Bratislava, Veda, 344–374. p.
- Ferenčuchová, Bohumila–Zemko, Milan 2012. *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava, Veda.
- Filep Tamás Gusztáv 2010. *Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történetek egy hírlap közleményeinek tükrében*. Pozsony, Kalligram.
- Gerwarth, Robert–Horne, John 2012. Paramilitarism in Europe after the Great War–An Introduction. In Robert Gerwarth–John Horne (ed.): *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford, Oxford University Press.
- Győry Dezső 1960. *A nagy érettségi*. Budapest, Magvető.
- Hronský, Marián 1998. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava, Národné literárne centrum.
- Huebner, Todd 1996. The Internment Camp at Terezín, 1919. *Austrian History Yearbook*, 27. sz. 199–211. p.
- Jankovics Marcell 2000. *Húsz esztendő Pozsonyban*. Méry Ratio.
- Molnár Miklós 1942. *Kassától Košicéig*. I–VI. Kassa.
- Rábely Miklós 2005. *Egy rimaszombati polgár emlékezései*. Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat. /Gömör-Kishonti Téka, 8./
- Scherer Lajos 1952. *Önéletrajz*. Kézirat.
- Somogyi László 2016. Internálás Magyarországon az első világháború alatt. *Valóság*, 59. 12. sz. 79–87. p.
- Šrobár, Vavro 1928. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920. Zv. 1*. Praha, Čin.
- Šrobár, Vavro 2004. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920. Zv. 2*. Bratislava, Academic Electronic Press.
- Telek Sándor 1924. *Egy morzsa történelem*. Rimaszombat, Rábely Károly nyomdája.
- Tóth Árpád 2002. A Magyar Tanácsköztársaság Vörös hadseregének északi hadjárata (1919. május 30. – június 24.). *Sic itur ad Astra*, 14. 2–3. sz. <http://epa.niif.hu/01000/01019/00002/pdf/totharpi.pdf>.

ATTILA SIMON

KNOW YOUR BEAUTIFUL NEW HOMELAND OR HUNGARIAN INTERNEES IN ILAVA, LUHAČOVICE AND THERESIENSTADT IN 1919

This study deals with one of the hitherto unprocessed episodes of the 1919 coup d'état, the internments by order of Vavro Šrobár, the then minister for the administration of Slovakia. The internment of persons deemed to be a threat to the internal order of the state became a standard practice in the countries of both belligerent parties during the First World War. In Slovakia, which was annexed to the newly proclaimed Czechoslovakia, internments took place in three major waves. During the weeks of the occupation of the former territories of northern Hungary, the Czechoslovak army arrested revered (mostly Hungarian-speaking or Israelite) citizens selected from each municipality, and interned them as hostages in Moravian camps. Under the martial law declared at the end of March, not only the leaders of the labour movement, but also the civil representatives of the Hungarian community's public life were deported to Ilava, at the command of Šrobár. The third phase of internments took place in the weeks of the war between Czechoslovakia and Hungary in the early summer of 1919, when about two and a half thousand people were deported to Theresienstadt, in most cases without justification. This study presents the causes, course, and debates that accompanied the second and third waves of internments.

POPÉLY GYULA

A (cseh)szlovákiai
magyarság történeti
kronológiája 1914–1945

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A Pozsonyi Torna Egylet története: 1880–1945¹

ÁDÁM IVÁNCsó

The History of the Gymnastics Association in Pozsony: 1880–1945

Keywords: Pozsony, Bratislava, sports, sports history, gymnastics, banned

1. Bevezetés

A dualizmus időszaka a magyarországi polgárosodás fénykorának tekinthető. A városok lakosságának a közösségi élet iránti igénye soha nem látott szintre emelkedett. Egyre nagyobb számban alakultak meg a polgári kaszinók, olvasókörok, ipartestületek, segélyező egyesületek, dalegyletek és további célokkal létrejött társaságok, amelyek egyrészt mutatták a városi lakosság egyre nagyobb részének a politikai öntudatra ébredését, másrészt a szabadidő tartalmas eltöltése iránti megnövekedett igényét. Pozsonyban sem történt ez másként, amely a 19. század második felében Pest-Buda fejlődésével ugyan veszített a jelentőségéből, de az ország nyugati részének továbbra is meghatározó gazdasági és kulturális központjául számított, s ezt a pozíciót Bécs közelsége csak tovább erősítette.

A pozsonyi polgárság élénk közösségi élete révén számtalan egyesület alakult az egykori koronázóvárosban a 19. század utolsó harmadában, köztük több olyan szervezet, amely hosszú évtizedekre meghatározó szerepet játszott a város életében. Ilyen volt a közterek állapotának javítása szempontjából az 1868-ban alakult Pozsonyi Városszépítő Egyesület, a szellemi művelődés terén az 1874-ben alapított Toldy-kör, míg a testkultúra felvirágoztatásában az 1880-ban létrehozott Pozsonyi Torna Egylet² játszott elvülhetetlen szerepet. Jelentősége ellenére a klub történetével kapcsolatban magyar nyelven még nem jelent meg átfogó feldolgozás, ezért munkámmal némileg orvosolni szeretném ezt a hiányt.

1 A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

2 A források és a szakirodalom több névalakban is (Pozsonyi Torna Egylet, Pozsonyi Tornaegylet, Pozsonyi Torna Egyesület, Pozsonyi Tornaegyesület) hivatkoznak a klubra, az egységes forma kedvéért azonban az alapításkor bejegyzett változatot: Pozsonyi Torna Egylet, illetve a monogramot: PTE fogom használni.

Pozsony, illetve a Felvidék sportéletével kapcsolatos kiadványok többnyire tömör összefoglalókat közöltek a PTE-ről. Az önálló feldolgozás hiányának oka az is lehetett, hogy az egyeslet iratanyagának java rendkívül töredékesen maradt fenn. Sokáig úgy tűnt, hogy az első világháború előtti időszak évkönyvei teljesen elvesztek, mert egy 1883-as alapszabályt és egy 1895-ös évkönyvet leszámítva a hazai közkönyvtárak alig rendelkeznek a klubtól származó anyagokkal. Azonban a Magyar Olimpiai és Sportmúzeum levéltárában a Kerecsi Endre-hagyaték részeként sikerült rátalálnom az alapítástól a Nagy Háborúig tartó időszak 18 darab évkönyvére, amelyek a kutatás kiinduló anyagát adták. A hiányzó évek információit olyan korabeli sajtótermékek közleményeiből pótoltam, mint a *Herkules*, a *Sport-Világ*, a *Sport híradó* vagy a *Nemzeti Sport*. Ezek a lapok nemcsak a versenyeredményeket közölték a korszakból, hanem alkalmanként a tisztújító közgyűlések jegyzőkönyveinek rövidített változatát és az egyesletek fontosabb infrastrukturális fejlesztéseivel kapcsolatos híreket is. Az impériumváltást követő két és fél évtized bemutatásában a Moravek Gyula³ által a klub 50. évfordulójára készített kiadvány, a Pozsonyi Városi Levéltárban (Archív mesta Bratislava) a klubbal kapcsolatban őrzött töredékes iratanyag, a korszak felvidéki magyar sajtója, a sportszakmai szervezetek által kiadott évkönyvek, valamint Turczel Lajos és Igor Machajdík sporttörténeti munkái segítettek. (Turczel 1992; Machajdík 2011)

2. Alapítástól az impériumváltásig

2.1. A kezdeti évek

Gyakorta helytelenül megjelenő állítás az, hogy a Pozsonyi Torna Egylet volt a Felvidék első modern sportklubja. Az egyesületi keretek között zajló sportélet már korábban megjelent a volt koronázóvárosban, mégpedig 1862-ben a Pozsonyi Hajós Egylet meg alapításával. Az evezés népszerűsítését felvállaló klub azonban szintén nem előzmények nélküli, mivel a testnevelést valójában Martinengo Nándor⁴ honosította meg Pozsonyban, aki 1844-ben a városi tanácstól kapott engedély alapján létrehozta a

3 Moravek Gyula (1875–?): Jogász, sportvezető. Pozsonyban született s tanulmányait is ott folytatta. A jogi diploma megszerzése után a pozsonyi törvényszéken kezdett dolgozni, majd 1899-től a városi rendőrkapitányság, később a város szegényügyi osztályának fogalmazója lett. Közvetlenül az impériumváltás előtt városi tanácsos lett, majd 1919–1923 között alpolgármesterként dolgozott.

4 Martinengo Nándor (1821–1895): Zágrábban született olasz eredetű nemesi családban. 1837-ben Pesten szerez vívó mesteri címet. 1844-ben költözött Pozsonyba, ahol Széchenyi Istvánt, Wesselényi Miklóst, Battyhányi Lajost és József főherceget is oktatta a vívásra. Az első pozsonyi önkéntes tűzoltóegyletet alapítója, a pozsonyi szegény gyerekek iskolájának létrehozója, ahol nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül ingyen tanulhattak a gyerekek. 1895-ben Pozsonyban hunyt el, sírja az Andrássy temetőben található.

magán torna- és vívóiskoláját, amely az egykori Pálffy-kertben kapott otthont. Martinengo ekkor már elismert oktató volt, ezért nem véletlen, hogy iskolája annyira népszerűvé vált, hogy magyar főurak mellett József főherceg is itt sajátította el a vívás alapjait. (A Pallas... 1896, 373. p.) A Pálffy-kertet azonban néhány év múlva több beruházás keretében beépítették. A területen felhúzott főreáliskola tornatanári állást ajánlott Martinengónak, aki ezt elfogadva 1851-től az iskola falai között folytatta a testnevelés oktatását. (Antolik 1895, 166–167. p.) A 36 évet felölelő tanári pályafutása alatt generációk sorát nevelte a tornasport szeretetére, s mindeközben a város közösségi életének is tevékeny részese volt. Ő alapította a Pozsonyi Önkéntes Tűzoltó Egyesületet, és aktívan közreműködött a város sportklubjainak, a Pozsonyi Hajós Egyletnek és a Pozsonyi Torna Egyletnek a létrejöttében.

A PTE alakulóülése hivatalosan 1880. szeptember 30-án történt, 12 alapító részvételével. A tagok október 23-án tartották meg az első közgyűlést, amelyet dr. Bugel Edmond korelnök vezetett le. Ennek során megválasztották az egylet vezetőségét, így a klub elnöke dr. Mossóczy István lett, a titkára pedig dr. Zsigárdy Aladár. Mossóczy az egylet alapszabályának a kidolgozására egy bizottságot állított fel, amelybe önmaga és Zsigárdy mellett Gottl Adolf és Hetényi Bódog tornatanítókat, valamint dr. Hoffmann Frigyeszt, az evangélikus líceum tanárát kérte fel tagnak. Döntés született emellett a belépési és tagdíjakról, így az előbbi 2 forintban, az utóbbit pedig havi 50 koronában állapították meg. (Herkules, 1886. március 14. 7. p.) Az egylet 1881. március 7-én tartott választmányi ülésén a vezetőség bejelentette, hogy megállapodtak a Rózsa utcai népiskola iskolaszékével a tornacsarnok átengedéséről, amelyért éves szinten 80 forint bérleti díjat kell fizetnie a klubnak, valamint a tagság elfogadta a bizottság által beterjesztett alapszabályt, amelyet ezután felterjesztettek a Belügyminisztériumnak. A jóváhagyásról szóló minisztériumi választ szeptember 6-án kapta kézhez a választmány, amely kijelentette, hogy a tornázás szeptember 15-től veszi kezdetét. (Herkules, 1886. március 14. 7. p.)

2.2. A torna- és atlétikamozgalom vetélkedése

A PTE megalakulása pont arra az időszakra esett, amikor a magyar sportéletet a torna- és az atlétikamozgalom rivalizálása határozta meg. A konfliktus eredője az volt, hogy a testedzés feladatára és céljára a két irányzat egészen máshogy tekintett. A tornamozgalom német eredetű, amely a fegyelmezett, együttműködő csoportmunkára helyezte a hangsúlyt, elvetve a kompetitív szellemiséget. Az irányzat népszerűsítésére az egyletek dísztornákat szerveztek, amelyen a közönség is megtekinthette a tornászok által végzett gyakorlatokat. Magyarországon Clair Ignác honosította meg ezt az irányzatot, amikor 1833-ban megnyitotta gimnasztikai magániskoláját. Ez a műhely tekinthető az 1866-ban megalakult Pesti Torna Egylet jogelődjének, amely 1873-ban nevét Nemzeti Torna Egyletre (továbbiakban NTE) változtatta. (Szabó 2012)

Ezzel szemben az atlétikamozgalom angolszász eredetű, amely felölelte a szabadon végezhető sportágak teljes körét, s kifejezetten támogatta, hogy a sportolók a fair

play szellemében összemérjék erejüket. Itthon gróf Esterházy Miksa rakta le az irányzat alapjait, aki diplomataévei alatt ismerkedett meg vele, s hazatérve 1875 elején megalapította a Magyar Atlétikai Clubot. Az egyesület még az év május 6-án megtartotta az első versenyét a mai Szabadság tér területén, amely a kontinens első, nyilvános atlétikai viadala volt. Ennek az eseménynek az emlékére egy 2000-ben hozott kormányhatározat május 6-át a Magyar Sport Napjává nyilvánította. (Szabó 2012)

A rendszeres testmozgás népszerűsítésében és az amatőrizmus propagálásában ugyan mindkét irányzat egyetértett, de ezt leszámítva a további álláspontok már nem fedték egymást. A tornamozgalom a korábbi indulásának és a több vidéki partneregyesület megalapításának köszönhetően a századfordulóig egyértelműen lépéselőnyben volt. Mivel kormányzati szinten nem volt határozott koncepció a magyar sportélet irányának megszabására, ezért a két mozgalom igyekezett saját kezébe venni az irányítást. 1883-ban az NTE kiadta a *Tornaügy* című újság első számát, amely innentől kezdve a mozgalom hivatalos lapja lett. 1885-re pedig már olyan kiterjedt tornaegyleti hálózat létezett az országban, hogy az NTE kezdeményezésére létrehozták a Magyarországi Torna Egyletek Szövetségét. A szervezet alapítói között ott volt a Budapesti (Budai) Torna Egylet, az Óbudai Torna Egylet, a Magyarországi Tornatanítók Egyesülete, valamint vidékről Arad, Debrecen, Fogaras, Kolozsvár, Nagykanizsa, Sopron, Sárospatak, Szabadka, Szeged, Pancsova és Temesvár városok tornaegyletei, majd a PTE, amely még az alapítás évében csatlakozott a szervezethez. (Szabó 2012)

Az atléták a század végéig csak kisebb-nagyobb fáziskéséssel tudták követni a tornamozgalom fejlődésének ütemét. A *Tornaügy* című újság megjelenésére válaszul 1884-től kiadták a *Herkules* című testgyakorlati közlönyt, amely mindkét irányzat híreit és cikkeit közölte. Ez a két lap azonban inkább szakmai fórumként funkcionált, s a sportok iránti átlagérdeklődők igényeit nem feltétlenül szolgálta ki. Ezt a piaci rést megérezve a következő időszakban olyan újságok láttak napvilágot, mint a *Sport-Világ* (1893) vagy a *Nemzeti Sport* (1903), amely már a könnyedebb hangvételű sporthírek közlését vállalta fel. A század végére a szabadtéri sportok egyre nagyobb népszerűsége tetteket szert, s a Magyar Atlétikai Club kezdeményezésére 1897-ben, az első modern, nyári olimpiai játékot követő évben hozták létre a Magyar Atlétikai Szövetséget. A 20. század beköszöntét fordulópontnak tekinthetjük, mert az atlétikamozgalom által propagált sportágak egyre nagyobb népszerűsége megtörte a tornamozgalom hegemoniáját.

2.3. A PTE fejlődésének megalapozása

A sportélet pozsonyi fejlődését illetően meg kell jegyezni, hogy a PTE csak hosszú évek alatt vált meghatározó tényezővé a városban. Az első díszturnáját ugyan a klub már 1882-ben megtartotta, azonban utána évekig képtelen volt egy újabb alkalmat megszervezni. A városi lakosság passzivitását egy agilis, fiatal tornatanító, Andrejczó

Tivadar⁵ próbálta megtörni. Az egyletnek 1885-ben vált tagjává és azonnal titkári pozícióba nevezték ki, majd két év múlva már a klub elnökeként funkcionált. Ő volt az első személy az egyletben, aki tornanaplót vezetett a tagok részvételi hajlandóságáról, az aktívan eltöltött testedzések idejéről és az elvégzett gyakorlatokról. Rendszeresen publikált szócikket a *Tornaügy* és *Herkules* lapokba, valamint önálló kiadványt is megjelentetett a hazai tornatanári képzés helyzetéről. (Andor 1900) Elkötelezett híve volt a tornamozgalomnak, amely szerinte egyedül kínált megoldást arra, hogy a városi életmódhoz szokott emberek megőrizhessék az egészségüket. Találón, de a mai szemmel nézve már talán túlzottan szigorúan jegyzi meg a korszakról, amelyben élt, hogy „egy üllő század emberei vagyunk”. (Andor 1890, 1. p.)

Írásaiban a tornával szembeni közöny megtörését és az életmódváltásra való készíttést néha a legszélsőségesebb kimenetek felsorakoztatásával igyekezett elérni: „A test és lélek minden tevékenységének az alapját az idegrendszer képezi, amelynek szabályos, vagy szabálytalan működésétől függ a test és lélek egészsége vagy betegsége. A többé-kevésbé megromlott idegrendszer szüli a kisebb-nagyobb fokú ideggyengeséget: az idegességet, amelynek kifolyásai az elmebetegség, gyilkosság és öngyilkosság is. A tudomány és a tapasztalat tanítja, hogy a testedzés – társulva a vidám kedélyhangulattal – jó hatással van az idegrendszerre. Ezt pedig különösen a mindenoldalú testgyakorlat, a tornászás által érhetjük el.” (Andrejczó 1887, 2. p.) Írásaiban prezentálja azt is, hogy az angol, német és francia társadalomhoz képest a hazai lakosságnak a várható élettartama mennyivel alacsonyabb. Andrejczónak az egylet közgyűléséhez címzett üzenetei tehát tanúskodnak arról, hogy a korszak polgárságának a torna és a sport már nem pusztán szórakozási lehetőség és a közösségi kapcsolatépítés egyik eszköze volt, hanem egyre inkább a tudatos életmód és az egészségmegőrzés része.

A tornamozgalom emellett összekapcsolódott a hazafias eszmék propagálásával is, amelyet a PTE szintén felvállalt. Akár az egylet évkönyveiben, akár a tagoknak a sajtóban közölt publicisztikáiban találkozhatunk ennek nyomaival. Hetényi Bódog, az egylet első alapszabályának egyik alkotója a népiskolai testnevelés fejlesztésével kapcsolatban megjelent cikkében kifejti: „Legyen a tornahelyiség egy szabad nemzethez méltó, testet-lelket és erkölcsöt fejlesztő szabad tér, helyiség, hol az ifjú nemzedék testben erősödve, lelkében izmosodva, nemzeti érzelemben, vallás- és erkölcsben gyarapodva, Isten dicsőségére a nemzet méltó tagjává neveltessék; öröme a hazának békében és rettenthetlen megvédővé a veszélyben.” (*Herkules*, 1886. július 18. 2. p.) Ezt a szemléletet viszont nemcsak az iskolai képzés keretében kívánták terjeszteni. Erről tanús-

5 Andor (Andrejczó) Tivadar (1854–1914): Tornatanár, pedagógus. A Sáros vármegyei Pillerpeklénben született ruszin–szlovák eredetű családban. Felsőfokú tanulmányait Budapesten folytatta. 1880–1890 között a Pozsonyi Főgimnázium tornatanítója és a tanterületi főigazgatóság tollnoka, 1890 után Budapesten és Miskolcon dolgozott pedagógusként, valamint a Miskolci Atlétakör tornamestereként. A Magyarországi Tornatanítók Egyletének alelnöke és az Országos Testnevelési Tanács tagja volt.

kodnak Andrejczó Tivadarnak a sorai, aki az egyesület 1886-os évkönyvét a következő gondolattal zárja: „titkári jelentésemet azon erős meggyőződéssel rekesztem be, hogy a Pozsonyi Tornaegyesület mindinkább megizmosodva és előre haladva megéli azt az időt, melyben az Erő, épség, egyetértés jelszavai nemcsak tagjait, Pozsony városa polgárait, hanem a magyar nemzet összességét lelkesíteni és valóságokká válván boldogítani is fogják!” (Andrejczó 1887, 18. p.)

Pozsony városa rendhagyó helyzetben volt ekkor, hiszen az egyesület alakulásának évében tartott népszámlálási adatok szerint a 48 ezres város lakosságának 63,4%-a német, 15,2%-a szlovák, 15,1%-a magyar, a fennmaradó 6,3% pedig egyéb anyanyelvű volt. (Kepecs 1996, 241. p.) Mivel a magyar népszámlálás nem kérdezett rá külön az egyén nemzeti identitására, így az Pozsony esetében megérne akár egy külön kutatást, hogy vajon az anyanyelvi adatok mennyire estek egybe ezzel. Ugyan napjainkban ez a kérdésfeltevés meglepően hangozhat, de mintegy 140 évvel ezelőtt ez korántsem volt ennyire egyértelmű. A pozsonyi német lakosság lojális magatartást tanúsított a magyarság iránt, nemcsak a dualizmus időszakában, hanem még az impériumváltást követően is.

Mivel a PTE 1888-tól kezdve közölte a tagnévsorát az évkönyveiben, így a családnévekből az is látható, hogy a klubtagok között jelentős számban képviseltették magukat a német származásúak. Nemzetiségi vagy felekezeti jellegű konfliktusok a rendelkezésre álló források alapján, úgy tűnik, nem mérgezték az egyesület életét, azonban néhány tagnak az egyéni megfelelési kényszeréből eredő kompenzálási előfordultak. Ilyen eset volt, amikor a PTE első elnöke, Mossóczy István mint a Pozsonyi Hajós Egyesület versenyzője a Margitszigeten rendezett regattabanketten külön felszólalt amiatt, mert őket nem magyarul köszöntötték. (*Herkules*, 1884. július 1. 8. p.) Meg lehet említeni Andrejczó Tivadar esetét is, aki Pillerpeklénből, egy apró Sáros vármegyei, többségében szláv anyanyelvűek által lakott faluból származott, s szükségét érezte annak, hogy a ruszin eredetű családnévét 1888-ban magyarosítsa, így a továbbiakban Andor Tivadarként találkozhatunk a névvel. (Andor 1889, 8. p.)

Andort zavarta, hogy az egyesület fejlődése stagnál. A megalakulás utáni első 10 évben mindössze egyszer, még 1882-ben tudtak nyilvános díszturnát tartani. A taglétszám az évtized második felében 60–80 fő között ingadozott, s ebből az aktívan tornázók aránya csak mintegy 20% volt. (Andor 1889, 6. p.) A többség számára a testmozgást csupán a nyári hónapokban a Häckel vendéglő kertjében tartott társas összejövetelek tekeversenyei jelentették. Andor úgy vélte, hogyha a Magyarországi Tornaegyletek Szövetsége (MOTESZ) által tartott országos tornaünnepélyt 1891-ben Pozsonyban tudnák megrendezni, akkor ez ideális reklámja lenne a mozgalomnak. Mossóczy óva intette Andort egy ilyen vállalástól, mivel a rendezés anyagi háttere, a megfelelő helyszín, valamint a tagság aktivitása egyaránt hiányzott ahhoz, hogy a tornaünnepélyt a PTE megfelelő színvonalon lebonyolíthassa. A korábbi elnök szerint előbb egy saját díszturnázás megtartását kéne elérni. (Andor 1888, 8–9. p.)

Andor megkísérelt minden követ megmozgatni a siker érdekében. Anyagi támogatásért a városi tanácshoz fordult, szabadtéri sportolásra a Jockey Club pályáját szerette

volna kibérelni, új tagokat pedig az egyetemisták közül, valamint a város többi egyesületének tagjaiból kívánt toborozni. A három pontból egyedül a toborzás vezetett némi sikerre. 1889-ben ugyanis az egylet taglétszáma 17 új tagnak köszönhetően 77-re emelkedett. (Andor 1890, 5. p.) Az egylet társaséletét ez ugyan kedvezően befolyásolta, s így a közös kirándulások, valamint a Häckel vendéglőben tartott összejövetelek száma emelkedett, de a tornaünnepély megtartásáról szőtt terveknek nem volt realitása. Andor Tivadar a következő évben nemcsak lemondott az elnöki pozícióról, hanem Pozsonyból is elköltözött, ebben a döntésben vélhetően a csalódottság is részben közrejátszott.

A következő évtized során az elnöki pozícióban két pedagógus, Pirchala Imre⁶ és Wagner Lajos⁷ váltotta egymást az egylet élén. Mindkettőjüknek szembe kellett néznie azzal a problémával, hogy Pozsonyban alig van alkalmas tér arra, hogy a város fiatalsága sportolhasson, sportoló fiatalok nélkül pedig a PTE-nek nincs jövője, ezért az egylet minőségi felemeléséhez előbb a városi ifjúság sportolási lehetőségén kellett javítaniuk. A város középiskoláinak vezetőségét mozgósítva 1893. február 19-én a városháza nagytermébe hívtak össze értekezletet, ahol az érdeklődő polgárság számára felvázolták egy ifjúsági játszótér létrehozásának tervét, amely a fiatalok testneveléséhez szükséges teret és feltételeket biztosítani tudná. A polgárság olyannyira pozitívan fogadta a javaslatot, hogy már a helyszínen megkezdték az adakozást a játszótér létrehozására, s ezt a sajtó információi szerint a pozsonyi pénzügyesek is támogatásukról biztosították. (*Herkules*, 1893. március 1. 38–39. p.)

A széles körű társadalmi összefogásnak köszönhetően a megfelelő helyszín és tervezés kialakítása gyorsan haladt. A Duna jobb partján, Ligetfalu területén alakították ki a teret Durvay Antal építési vállalkozó közreműködésével. A játszótér végül egy ifjúsági sportolásra alkalmas komplexummá vált, amely magába foglalt egy csarnokot, pihenőhelyet, menedékházat, egy szertárt, egy őrlakást, valamint egy kutat. (*Herkules*, 1894. augusztus 15. 128. p.) A létesítményt egyrészt a pozsonyi középiskolák használták a testnevelésórák megtartására, másrészt alkalmas volt nagyobb események megtartására is. Ennek köszönhetően ez a játszótér adott otthont 1894-ben a pozsonyi kerület középiskolai tornaversenyének, amelyen a helyi iskolák 400 diákja mellett 50 székesfehérvári, 50 győri, 50 turócszentmártoni, 42 soproni, 120 nagyszombati, 100 nyitrai és 100 érsekújvári tanuló állt rajthoz. (*Herkules*, 1894. október 1. 151–152. p.)

6 Pirchala Imre (1845–1923): Nyelvész, irodalomtörténész, gimnáziumi tanár, tankerületi főigazgató. Tanulmányait Budán és Bécsben végezte. 1885-ben a Pozsonyi Főgimnázium igazgatója, s tíz évi igazgatói működés után 1895-ben a pozsonyi tankerület főigazgatója lett.

7 Wagner Lajos (1846–1917): Tanár, nyelvész. Besztercebányán született. Tanulmányait Selmecbányán, Pozsonyban és Budapesten folytatta. 1871–1873 között a besztercebányai főgimnázium tanára. 1873-ban a budapesti (belvárosi) főreáliskola tanára. 1874-től lett a pozsonyi főreáliskola tanára. A pozsonyi tanítóegyesület elnöke volt 19 éven át.

2.4. A pozsonyi sport fejlődése a világháborúig

Az ifjúsági játszóteret nemcsak a diákok, hanem iskolaidőn kívül a város sportegyletei is használhatták. A PTE népszerűségének fejlődésében sokat segített, hogy a tagok a nyári hónapok alatt a zárt tornateremből kiszakadva a szabad ég alatt végezhatték a gyakorlatokat. Pozsony polgársága és a város vezetése a korábbi közönyös hozzáállását elhagyva egyértelműen a beállt a tornamozgalom és az egyesület mögé. Nemcsak hogy az évszázad végére megalakult a PTE női szakága, az anyagi támogatások szerzése és nagyobb volumenű események helyszínbiztosítása sem jelentettek már megoldhatatlan akadályt. Ennek köszönhetően a PTE elvállalta, hogy 1899-ben a kerületi tornaünnepélyt a városban rendezzék meg. A pozsonyi lóversenypályán május 21–22-én megtartott eseményen mintegy 300 sportoló vett részt. A hazai versenyzők mellett a Budapesti (Budai) Torna-Egylet, a Budapesti Torna Club, a III. kerületi Torna- és Vívó-Egylet, az Eperjesi Torna- és Vívó-Egylet, a Magyar Testgyakorlók Köre, a Nemzeti Torna-Egylet, az Óbudai Torna-Egylet, a Soproni Torna- és Tűzoltó-Egylet, a Kassai Sport-Egylet, a Magyar Úszó-Egylet és a Pécsi Torna-Egylet képviseltette magát. (*Herkules*, 1899. június 15. 77. p.)

Bár Pozsony sportéletében ekkor a tornamozgalom dominált, a szabadtéri testedzés elkerülhetetlenül magával vonta azt, hogy megnőtt az igény a tornánál szórakoztatóbb, kompetitív játékok üzésére. A labdarúgás térhódítása előtt hazánkban a füleslabda számított a legnépszerűbb csapatsportnak, s így a PTE tagjai is először ezt a játékot preferálták. Az atlétikamozgalomba sorolt sportágak mozgósító ereje néhány év alatt lekörözte a tornáét, s ezért a század elejétől a klub profilja is elkezdett átalakulni.

Maga a futball az 1890-es évek közepén Ottó József és Collaud Ferencz budapesti tornatanárok révén jelent meg Magyarországon, majd a népszerűsítését a Budapesti Torna Club három tagja: Stobbe Ferenc, Ray Ferenc és Iszer Károly vállalta fel. (*Vasárnapi Újság*, 1901. 15. sz. 244. p.) A MOTESZ-nek köszönhetően a tornaegyletek tagjai ismerték egymást, így az új sportágak gyorsan eljutottak a vidéki klubokhoz. A PTE az első vidéki egyesületek közé tartozott, amely lehetőséget látott az új játékban, s 1898-ban megalapították a klub futballcsapatát. Kezdetben elsősorban budapesti (Magyar Football Club, Műegyetemi Football Club, Budapesti Torna Club) és bécsi (Vienna FC, Vienna Wanderer, AC Victoria Vienna) ellenfelekkel tudtak megmérkőzni, valamint az Eperjesi Torna- és Vívó-Egylettel, amely szintén az első vidéki adaptálók között volt. A Pozsonyban rendezett tornaünnepélyt is felhasználták az új játék népszerűsítésére, s egy bemutató mérkőzésen a PTE összecsapott az eperjesi futballistákkal.

Ez az esemény olyannyira meggyőzte a városvezetést, hogy elhatározták, a Pozsonyi Torna-Egyletet a helyi sportélet zászlóshajójává teszik. A terv keretében a megszüntetésre ítélt ifjúsági játszóter helyett a város egy saját sporttelep építésére adott engedélyt, és a területet ingyen a PTE-nek adományozták. Ez a hely a Duna túloldalán, a ligetben, a vasúti töltés, a Bécsi országút, a park és az Óligeti út által határolt üres terület volt. A helyi utászezred elvállalta, hogy ingyenesen elvégzi a szükséges földmunkákat, az egyesület pedig 500 darab részletkötvényt bocsátott ki a beruházás finanszíro-

zására. (Pogány 1900, 12. p.) A kor legmodernebb torna- és atlétikai infrastruktúrájának megépítése mellett egy saját klubház létesítését is elhatározta az egylet vezetése. A város ehhez is ingyen biztosította a szükséges kőanyagot, míg a részletkötvények révén a klub 10 ezer koronás költségvetést tudott felajánlani a projektekre jelentkező cégeknek. A keret szűkössége miatt eleinte nem jelentkezett olyan építető, aki vállalta volna a feladatot. Végül egy klubtag, Hubert Ferenc építési vállalkozó felajánlotta, hogy 13 ezer koronás költségvetésből megépíti a klubházat, állítása szerint haszon nélkül. A beruházáshoz szükséges fennmaradó 3 ezer koronát lejáratí határidő nélkül kölcsönözte a PTE-nek. (Moravek 1930, 6. p.) A sporttelep 1900-ra, míg a lelátóval ellátott klubház 1901-re készült el.

A századfordulón új elnök vette át az egylet vezetését, név szerint dr. Dobrovits Mátýás,⁸ aki az impériumváltás előtti időszak talán legemblematisabb elnöke volt. Az egylet egyik fénykorának a századfordulótól az első világháború kitöréséig tartó időszak tekinthető. A taglétszám tartósan 200 fölé emelkedett, a sporttelep folyamatosan újabb létesítményekkel egészült ki, és 1914-ig megjelent szinte minden olyan sportág⁹ az egylet keretében, amely a csehszlovák érában szakosztállyá alakult. Dobrovitsék a fejlődés zálogát saját utánpótlás-nevelés kiépítésében látták, ezért 1901-ben alapszabály-módosítást hajtottak végre, hogy középiskolás diákok is beléphessenek az egylet kötelékébe. (Pogány 1902, 8–9. p.)

A századelő legfontosabb folyamánya, hogy a tornamozgalom egyre inkább háttérbe szorult, ezért a klubvezetés 1904-ben újabb alapszabály-módosítást hajtott végre, hogy a népszerűbbé váló szabadtéri versenysportokat hivatalosan is integrálja a klub profiljába. A módosításhoz a BTC, a MAC és a BEAC alapokmánya szolgáltatta a mintát. Dobrovitsék egyúttal memorandumot is intéztek a MOTESZ elnökségének, amelyben kéri őket, hogy a Magyar Atlétikai Szövetséggel való pártoskodás helyett induljon meg inkább a két szervezet együttműködése, akadályozzák meg a gomba módra szaporodó, nivótlan versenyek terjedését, valamint az amatőrizmus eszméjét felrúgó, kimagasló anyagi feltételekkel történő sportolóátcsábításokat. Ugyanekkor a PTE vezetői szót emeltek amellett, hogy a testileg gyengébb vagy fejletlenebb személyek eredményes sportolását is tegyék lehetővé a szövetségek. Ez a progresszív gondolat a parasportok előfutárának is tekinthető. (Pogány 1905, 4–6. p.)

Az egyleten belül a zászlóshajó egyértelműen a labdarúgás lett, amelynek ügyvitele annyi időt és energiát igényelt, hogy 1901-től már nem a PTE titkársága, hanem a

8 Dobrovits Mátýás (1850–1919): Orvos, kórházigazgató. A Pozsonyi Líceumban tanult, majd Bécsben szerzett orvosi diplomát 1875-ben. Az országos kórház bőrgyógyászati osztályának főorvosa, majd az Erzsébet Tudományegyetem megalapításának élharcosa, s megalakulása után kórházának igazgatója lett. A pozsonyi társadalmi élet fontos szereplője volt, az Ágostai Evangélikus Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanára, a Pozsonyi Városi Közegészségügyi Bizottság elnöke, a Pozsonyi Líceum tanácsának elnöke volt.

9 torna, labdarúgás, tenisz, vívás, atlétika és úszás

Pogány Gyula vezetésével létrehozott szakbizottság koordinálta a futballisták működését. Ebben az évben már 30 mérkőzést játszott a csapat, amelyek még bajnokságok és kupasorozatok híján barátságos találkozónak tekinthetők. Mivel a század első éveiben vidéki ellenfél még alig akadt, ezért túlnyomórészt budapesti, bécsi és prágai csapatokkal mérkőztek meg. Az 1901-ben megalakuló Magyar Labdarúgó Szövetségnél igyekeztek elérni, hogy támogassa a sportág vidéki terjedését is. (Dénes–Sándor–B. Bába 2013, 70. p.) Ez az igény oda vezetett, hogy a PTE lobbijának köszönhetően az MLSZ a nyugat-magyarországi kerület és intézőbizottság központjául Pozsonyt választotta. Az egyesület maga is próbált tenni a labdarúgás vidéki népszerűsítéséért, s ezért 1904-ben egy vándordíjat alapított.

A sorozat versenyszabályzata a második kiírásra, 1905-ben érte el a végleges formáját, s ennek értelmében az 1000 koronás összdíjazású versenyre elsősorban vidéki egyesületek, illetve az első osztályú klubok második csapatai jelentkezhettek. Minden találkozóknak vidéki helyszínen kellett játszódnia, míg az elődöntő és a döntő mérkőzéseit a PTE pályáján rendezték meg. (*Sport Világ*, 1905. február 19. 61. p.) Az elnyerhető díj egy plakett volt, amelyet Kühmayer Róbert szobrászművész, a PTE tagja készített el. A pozsonyi munkáját dicséri, hogy az első vidéki klubból a nemzeti csapatba kerülő játékos Nirnsee Gyula¹⁰ volt, aki 1907-ben az osztrákok ellen 3:1-re elvesztett mérkőzésen lépett pályára.

A tornázás a labdarúgás és a többi versenysport mellett egyre jobban háttérbe szorult, de sosem tűnt el teljesen az egyesület életéből. A téli hónapokban továbbra is a Rózsa utcai népiskola tornatermében tartották a foglalkozásokat, de tavasztól őszig ők is kiköltöztek a ligeti sporttelepre. A tagok az egyesület első évtizedéhez képest lényegesen aktívabbak és szervezettebbek már ekkor, amit jól mutat az is, hogy éves szinten tartottak dísztornázást. A létesítményhelyzet 1909-ben változott meg, amikor a pozsonyi főgimnázium a Grössling utcában új tornacsarnokot kapott, s ennek használatát a PTE számára is engedélyezték. Tágasabb belső terével az új létesítmény alkalmasabb volt a testnevelés kiszolgálására. A tornászok szakmai életébe a pozsonyi állami főreáliskola pedagógusa, Hornyák Odiló¹¹ vitt új lendületet, aki 1910-től átvette a foglalkozások tartását.

Az egyesület legsikeresebb sportágának azonban kétségtelenül az atlétika számított. A ligeti sporttelep 1901-es átadása után szinte minden évben tartottak házi, klubközi,

10 Nirnsee Gyula (1883–1946): Válogatott labdarúgó, atléta, játékvezető, gépészmérnök. Pályafutása során a Műgyetemi Athletikai és Football Club, valamint a Pozsonyi Torna Egyesület színeiben játszott. Két alkalommal szerepelt a magyar válogatottban. Az 1904-es országos atlétikai bajnokságon ezüstérmet szerzett 800 yard síkfutásban és 120 yard gátfutásban. 1908–1914 között játékvezetőként tevékenykedett.

11 Hornyák Odiló (1888–1953): Tornatanár, edző, cserkészvezető. Tanulmányait Budapesten folytatta. 1909–1926 között Pozsonyban, 1926–27-ben Érsekújvárott, 1927–1944 között Ipolyságon tanított. 1944 végén Budapestre költözött, a Verbőczy Gimnáziumban tanított, s a Csehszlovákiából elűldözött és kitelepített magyarokat felkaroló szervezetekben tevékenykedett.

országos és nemzetközi versenyeket. A sportág rendkívül népszerűnek számított, ezért a sok jelentkező fiatal mellett a PTE kiváló műhelymunkájának köszönhetően olyan versenyzők tűntek fel, akik az országos bajnokságok élmezőnyébe tartoztak. Mivel a századelő még az úgynevezett all round sportemberek korának számított, ezért nem meglepő, hogy az egylet legsikeresebb atlétái között ott volt a futballistáknál már említett Nirnsee Gyula, aki sprinterként és gátfutóként egyaránt szép sikereket ért el. Hasonló karriert futott be Schmidt Géza, aki a futballpályán fedezetként, az atléták között pedig távolugróként szerzett hírnevet. A legkiemelkedőbb versenyzőknek pedig megadatott az olimpián való részvétel is. A pozsonyiak között a korszak legkiválóbbja Luntzer György¹² diszkoszvető és gerelyhajító volt, aki három olimpián is képviselte a magyar nemzeti színeket. Mellette az 1908-as londoni játékokon részt vett a szintén diszkoszvető és gerelyhajító Jesina Ferenc, a gyalogló Drubina István, valamint az 1912-es stockholmi játékokon a súlylökő Csebi Pogány Géza és a középtávfutó Faczinek Ferenc, aki ekkor már ugyan a BEAC sportolója volt, de egy évvel korábban még a PTE színeiben versenyzett. (Moravek 1931, 8. p.)

A fontosabb „szakosztályok” mellett kisebb létszámmal, de más sportágokban is zajlott munka az egyesületnél. Mindenképpen fontos megemlíteni a vívást, hiszen Martinengo Nándor munkája miatt ennek a sportnak voltak a legnagyobb hagyományai a városban, s ennek köszönhetően több iskola is versenyzett az érdeklődő fiatalokért. A PTE ezen a téren nem tudta felvenni a versenyt a konkurenciával, nem alakult ki egy stabil mag, s a létszám is ritkán emelkedett 10-15 főnél magasabbra. Mivel a sporttelepen már nem volt számukra elegendő hely, így többnyire a Horváth Lajos és Makay Izor vívómesterek által vezetett iskola termében vagy a főgimnázium csarnokában edzettek. A foglalkozásokat dr. Beke Lajos, a főgimnázium vívómestere tartotta, aki Barbasetti és Arlov rendszere szerint oktatta az érdeklődőket. (Polikeit 1908, 55. p.) Az önálló szakosztállyá alakulásukat Oberschall Pál, a jogakadémia tanára kezdeményezte 1909-ben, de az érdeklődés folyamatos apadása miatt 1912-ben kis híján megszűnt a vívás a klub keretein belül. (Skála 1913, 18. p.)

Lényegesen népszerűbbnek számított a tenisz, amelynek első pályáját még 1901-ben építették meg a ligeti sporttelepen Laib Ferenc főhadnagy tervei alapján. A fokozott érdeklődés miatt két év múlva megnyitották a második pályát is, de már ekkor felmerült két újabbnak a rövid időn belüli létesítése. A kezdetben csak kedvtelésből játszott sportágnak 1909-ben lett saját szakosztálya az egyleten belül. 1911-ben már 5 pályával gazdálkodhattak, amelyek közül hármat évi bérletben, kettőt pedig órabérletben lehetett előjegyezni. Az egylet első nemzetközi teniszversenyét még abban az évben megrendezte a Pozsonyi Hajós Egylettel közösen, amelynek győztesei férfi egyesben Zsigmondy Jenő, női egyesben Cséry Katica, férfi párosban Zsigmondy Jenő és Schmid

12 Luntzer György (1886–1942): Atléta, vasutas. Három olimpián (1906 Athén, 1908 London, 1912 Stockholm) képviselte a magyar színeket. Athénban a 4. helyen végzett. A világháború után Kolozsvárra költözött és vasúti főtisztviselőként dolgozott. Kolozsvárott temették el.

Ödön, vegyes párosban pedig Csáry Katica és Zsigmondy Jenő lett. (Skála 1911, 12–13. p.)

A PTE munkájának köszönhetően sport népszerűsége az 1910-es évek elején olyan szintre emelkedett, hogy újabb egyesületek alapítására határozta el magát a lakosság. Létrejött a Pozsonyi Magántisztviselők Torna Köre, a Pozsonyi Atlétikai Club, a Pozsonyi Egyetemi Atlétikai Club, a Vas és Fémmunkások Sport Clubja, valamint a Ligetfalusi Sport Club. Ez az alapítási láz ugyan okozott némi létszámcsökkenést a PTE soraiban, de az egyesület vezetése azon az állásponton volt, hogy ennyi áldozatot megér az, hogy tovább színesedjen a város sportélete. (Skála 1914, 5. p.) Nagyobb problémát okozott az, hogy Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter 1912-ben a 179592. számú rendelettel megtiltotta, hogy a középiskolás diákok egyesületi keretek között sportoljanak. A döntés előzménye egy 1911-es aradi eset, amikor helyi diákokat lopáson kaptak, s mivel a fiatalok a városi sportklub versenyzői voltak, az iskolaigazgató szerint a felnőtt versenyzőktől tanult rossz példák és erkölcsök okolhatók a történetek miatt. (*Pesti Hírlap*, 1911. december 31. 12. p.) Mivel a magyar politika még mindig nem rendelkezett átgondolt sportstratégiával, s nem is értékelték kellőképpen a sportnak a társadalomban betöltött szerepét, ezért inkább hitelt adtak egy elhamarkodott következtetésnek. A legfontosabb hazai klubok, s köztük a PTE ekkor már egy felépített utánpótlásképzéssel bírtak, amelyet ez a döntés egy tollvonással megszüntetett. A két év múlva kitörő világháború újabb csapást jelentett az egyesületnek. A hadra fogható és jó kondícióban levő férfiakat a frontra vezényelték, s a harcok elülte után egy teljesen új világban kellett helytállnia a Pozsonyi Torna Egyesületnek.

2.5. A világháború vége és Trianon

A háború után létrejött Csehszlovákiában a sportélet szervezettsége területileg meglehetősen egyenetlen volt. A cseh és morva régiókban az 1862-ben alapított Sokol nevű tornamozgalom révén a testnevelés és a szabadidősport rendkívüli népszerűsége tett szert, s 1921-re már több mint 54 ezer taggal rendelkezett. A Sokol mellett több jelentős szervezet létezett párhuzamosan, mint a katolikus profilú Orol, a szociáldemokrata Munkás Testedző Egyesület, vagy a Csehszlovák Kommunista Párt kezdeményezésére létrejött proletár testedző egyesületek. A Sokol felvidéki térhódítása 1918-tól kezdődött meg, amikor a Szlovénországra telepített cseh hivatalnokok, katonák és pedagógusok megkezdték a mozgalom propagálását és a helyi tagegyesületek szervezését. (Turczel 1992, 14. p.) Saját infrastruktúra híján sokszor a már létező helyi egyesületeket próbálták kitűrni a sporttelepeikről, azonban az ilyen jellegű „hatalomátvételt” inkább a Felvidék északi, északnyugati városaiban sikerült végrehajtaniuk, ahol a csehszlovák állameszme népszerűsége eleve nagyobb volt.

Prágában emellett az egységes állami sportirányítás jegyében névváltoztatásokat eszközölve a már létező sportszövetségeiket kiterjesztették a szlovákokra is, így alakult át a Cseh Olimpiai Bizottság Csehszlovák Olimpiai Bizottsággá, a Cseh Futbalszövetség Csehszlovák Futbalszövetséggé. Érdekesség, hogy a FIFA 1923-ig nem ismerte el a

Csehszlovák Futballszövetséget, de ezt 1925-ben azzal ellensúlyozta, hogy Prágában tartotta a szervezet kongresszusát. (Turczel 1992, 14. p.)

A csehek terve a Felvidék sportirányításának az átvételére azonban nem ment egyszerűen, mert a szlovák nemzetiség önálló sportélete szervezetlen volt. Kifejezetten szlovák profilú klubok nem léteztek 1919 előtt a Felvidéken, s az ország más területein is elvétve fordult elő 1-2.¹³ A szláv kisebbség tagjai is a magyar vagy magyar–német alapítású egyesületekhez csatlakoztak, s közülük sokan asszimilálódtak a magyarság soraiba. A felvidéki sportélet újjászervezése így a magyar egyesületek révén kezdődött el. Nem meglepő módon az akkorra már legnépszerűbb sportággá váló labdarúgás képviselői aktivizálták magukat elsőként, s 1919. február 3-án megalakult a Pozsonyi Sportegyesületek Szövetsége, vagy közkeletűbb nevén: Bund. 1919. március és június között *Sport-Rundschau* néven egy német nyelvű hetilapot is kiadtak, amely magyar nyelvű cikkeket is közölt. Május elejére sikerült kiírni egy 10 csapatból álló bajnokságot, amelyben 9 pozsonyi és 1 trencséni csapat vállalta az indulást.

A Bund munkájának hatására 1919 nyarán a vidéki sportélet is mozgásba jött, s bejelentették csatlakozásukat a szenci, diószegi, galántai, pusztaföldemesi és nagysurányi csapatok. A kialakult helyzetben a Bund vezetői elhatározták, hogy a Pozsonyi Sportegyesületek Szövetségét átalakítják országos szervezetté, s a csatlakozó vidéki egyletek bevonásával 1919. augusztus 24-én megalapították a Szlovenszkói Labdarúgók Szövetségét (a továbbiakban: SZLSZ). Az alapítók és a vezetők zömmel magyarok voltak, akik között olyan személyeket találunk, mint Jankó Zoltán, az utolsó pozsonyi magyar főispán és a Pozsonyi Torna Egylet elnöke, Moravek Gyula pozsonyi alpolgármester, valamint Holota János, Érsekújvár polgármestere és országgyűlési képviselő. (Turczel 1992, 15. p.)

Az SZLSZ 1919. október 13-án tartotta meg első rendkívüli közgyűlését. Az eseményt Moravek Gyula alelnök vezette le, aki örömmel jelentette be, hogy a szervezet már 56 klubbal és mintegy 1800 taggal rendelkezik. A megjelent egyesületek képviselőivel közölték a bajnokság lebonyolítási rendjét, amely szerint a kétfordulós kerületi ligák győztesei egymással vívnak meg, hogy kiharcolják a pozsonyi kerület első helyezettjével a bajnoki döntőben való találkozást. A vidék ekkor 7 kerülettel rendelkezett: pozsonyi, érsekújvári, losonci, ruttkai, iglói, kassai és ungvári. 1920 elején az ungvári kerületből létrejött a Kárpátaljai Labdarúgó Szövetség. (Turczel 1992, 15–16. p.) A bajnokság hivatalos lapja a *Sport Revü* volt, amely többnyire magyar nyelvű cikkeket közölt a mérkőzések eredményeit és a szövetség legfontosabb híreit.

A cseh sportszövetségek részéről azonban a területi elven való szervezkedés helyett egy nemzetiségi alapú rendszer kiépítését határozták el. Ennek értelmében a csehszlovák mellett önálló német, magyar, zsidó és lengyel sportszövetségek jöttek létre, ame-

13 A legjelentősebb az 1894-ben alapított budapesti Sokol Torna Egylet volt, amelyet a fővárosi cseh és szlovák polgárság alapított. Bővebben I. Mészáros 2007, 269–282. p.

lyek autonóm módon léteztek a csehszlovák országos szövetség keretein belül. A futball terén a csehszlovák futballszövetség 3 zsupát (nyugati, közép- és keleti) vagy más néven kerületet hozott létre Szlovenszkon belül, amelybe 1922-től egyre több magyar, magyar-német egyesület lépett át, s a szövetség kérésére szlovák nevet kellett felvenniük. Az SZLSZ-től így lassan átpártoltak a csapatok a csehszlovák felügyelet alá tartozó Magyar Labdarúgó Szövetséghez, amely 1921 augusztusában alakult meg. Az SZLSZ hivatalos lapjában, a *Sport Revüben* 1920. október 8-án *Aknamunka* címmel közölt egy cikket, melyben elítélte a nemzetiségi alapú szervezkedést, mert ez politikát visz a sportba, s ezzel növeli a nemzetiségek közötti feszültséget és egymással szembeni korlátok létesülésének lehetőségét. (Turczel 1992, 19. p.)

Az SZLSZ 1921. július 24-én Pöstyénben tartotta az utolsó kongresszusát, amelyen 86 magyar és 27 szlovák egyesület küldöttei vettek részt. Ugyan 80 fővel a többség a területi elv fenntartása mellett szavazott, azonban ez már nem változtatott a helyzeten. A csehszlovák futballszövetség bojkottot rendelt el az SZLSZ-el és a hozzá tartozó csapatokkal szemben, ezért a szövetség a FIFA-hoz fordult, de eredménytelenül. 1921. augusztusában alakult meg az MLSZ 34 csapat részvételével. Az SZLSZ körül elfogyott a levegő, és a *Sport Revüben* 1922. március 6-án közöltek egy cikket, amelyben elismerték, hogy a helyzet nem alkalmas a munka folytatására, és jobb híján kérték az egyleteket, hogy lépjenek át az MLSZ-be. (Turczel 1992, 19. p.)

A Vavro Šrobár vezette teljhatalmú minisztérium 1919 októberében a magyarosításban való részvétel vádjával igyekezett egyes magyar egyesületeket ellehetetleníteni, s az új sportegyesületek alapítását meggátolni. Ebben a tevékenységében a Sokol is támogatta, így az SZLSZ megalakulásakor memorandumban kérte a minisztériumot a szervezet alapszabályának elutasítására. Bár jelentősebb magyar egyesületek megszűntetésére nem került sor, de több klub számára is kötelezővé tették a névváltoztatást, s többek között így lett a Pozsonyi Torna Egyletből Polgár Torna Egylet, az Eperjesi Torna és Vívó Egyletből Prešovi Torna és Vívó Egylet. A PTE a neve mellett a színeit is meg kellett, hogy változtassa. A város címerének színeit idéző piros-fehéret a hatóságok betiltották, ezért a vármegye kék-sárga színeit vették fel, amellyel kapcsolatban a hatóságok már nem fogtak gyanút. (Vasárnap, 2000. december 20. 30. p.) A névváltoztatás természetesen még nem győzte meg az új hatalmat a magyar klubok államhűségéről, s a korszakban végig bizalmatlanul viseltetett velük szemben. A revizionista törekvések támogatása miatt 1921 szeptemberében házkutatást is tartottak a PTE Hosszú utca 6. szám alatti irodájában, valamint a klub hivatalnokainak lakásán, ahol dokumentumokat és levelezéseket foglaltak le.¹⁴ Arra vonatkozóan ugyan nem találtak bizonyítékot, hogy a PTE részéről részt vett volna bárki ilyen jellegű szervezkedésben, de voltak olyan felvidéki származású sportolók, akik támogattak ilyen jellegű mozgalmakat, pl. az eperjesi születésű diszkoszvető olimpikon, dr. Kobulszky Károly, aki pályá-

¹⁴ Archiv mesta Bratislavy. Meštiansky telocvičný spolok, M-143/1922.

futását az ETVE-ben kezdte, majd a háborút követően szoros kapcsolatot ápolt a Jehlicska Ferenc vezette magyarbarát revizionista szlovákokkal. (Az Újság, 1920. január 8. 1–2. p.)

3. A PTE sportélete a csehszlovák érában

3.1. A magyar sportélet szervezett kereteinek kialakulása

A nemzetiségi elvű sportszervezés a futball után fokozatosan kiépült a többi sportágban is. A csehszlovák sportélet csúcsszerve a Csehszlovák Sportközösség volt, amelyet 1928 után a Csehszlovák Összsportbi Bizottság váltott fel. Ez alá tartoztak a nemzetiségi alszövetségek: a csehszlovák, a német, a magyar, a zsidó és a lengyel. A ruszinok végül nem hoztak létre saját szervezetet, hanem a csehszlovák szakszövetségekbe léptették be a csapataikat. A lengyelekkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy bár hivatalosan létrejött a saját szervezetük, de stabil tevékenységet nem tudott kifejteni a két évtized során.

A magyar sportélet legfőbb szerve, a Csehszlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség (a továbbiakban CSMTSZ) meglehetősen későn, 1928-ban alakult meg. Addig az MLSZ volt az egyedüli magyar országos sportszervezet, de az MLSZ-ben létező klubok rendelkeztek más szakosztályokkal is, így a sportélet már addig is folyamatos volt. Főként a nagyobb egyesületek által rendezett versenyek jelentették a megmérettetési lehetőségeket. A CSMTSZ előkészítése 1926-ban kezdődött meg. A szervezkedés két vezetője Révay István, a Kassai Sport Club egyik funkcionáriusa, valamint Fekete Béla, a MAC korábbi közép- és hosszútávfutója volt. Az alakuló közgyűlést 1928. január 10-én tartották Ótátrafüreden, ahol megválasztották a szövetség vezetését is, amely a következő lett: elnök: Révay István, ügyvezető igazgató: Fekete Béla, alelnökök: Moravék Gyula, Leberfinger Frigyes, Holota János, Sichert Károly, Richter János és Gulovics Tibor. Az alapszabályokat a tehatalmú szlovák minisztérium kifejezetten gyorsan, még 1928 áprilisában jóváhagyta. (Turczel 1992, 25–26. p.)

1. táblázat. A CSMTSZ taglétszámának alakulása

	1928	1929	1930	1937
A CSMTSZ sportegyesületeinek taglétszáma	14 652	22 456	24 000	18 642
Aktív sportoló	5 223	7 637	8 950	11 642
Labdarúgók	1 916	2 657	3 033	5 864
Atléták	316	432	603	849
Úszók	203	254	258	846
Birkózók és ökölvívók	154	198	231	527
Teniszezők	1 094	1 998	2 185	1 414
Téli sportokat űzők	519	878	956	378
Egyéb sportolók	1 018	1 220	1 684	1 764

Forrás: Baráth 2007, 180–181. p.

Az ország két legnagyobb szövetsége a csehszlovák és a német volt. A csehszlovákon belül 23 szakszövetség létezett, a németeknél is hasonló volt a helyzet, míg a magyar-nál 8 szakszövetség (futball, tenisz, asztalitenisz, atlétika, jégkorong, úszás, birkózás, kerékpározás) mellett a szövetségeket helyettesítő szakbizottságokkal is rendelkezett (torna, evezős, kerékpáros, télisport, főiskolai sport). A csehszlovák szövetség székhelye Prága, a németé Brunn, a magyaré Pozsony volt. A zsidók szövetsége előbb Prágában működött, majd 1933-ban áttette a székhelyét Brunnbe. Az ő szövetségük a '30-as évek közepén mintegy 72 db klubot és 9800 tagot ölelt fel. Legrégebbi egyesületük az ostravai Bar-Kochba volt. Sportágak terén pedig a tornában, az úszásban, a kézilabdában és a teniszben volt a legsikeresebbek. Mivel a zsidó közösségek tagjainak körében a többes identitás gyakori volt, ezért nem meglepő, hogy jelentős számú zsidó sportoló szerepelt csehszlovák, magyar, valamint 1933-ig német klubokban is. Természetesen ennek a fordítottjára is akad példa. A '20-as évek első felének egyik legjobb labdarúgócsapata ugyanis az a Maccabi Brno volt, amelyben 1922-ig több felvidéki magyar játékos is megfordult, majd 1922–1925 között mintegy 43 anyaországi magyar játékos szerepelt. Nem is akárhik, hanem többek között a korszak legjobb magyar labdarúgói közé sorolt Feldmann Gyula, Hirzer Ferenc, Obitz Gábor és Opatá Zoltán. (Szegedi 2006, 83. p.) Mivel a Felvidék keleti részén is jelentős zsidó közösségek léteztek, ezért már a '20-as évek elején Kárpáti kerület néven megindult az önszerveződésük és saját labdarúgó bajnoksággal bírtak.

A CSMTSZ részéről Fekete Béla azonnal nekilátott, hogy a teljes felvidéki magyar sportéletet a szövetség égisze alá integrálja. Az MLSZ azonnal csatlakozott, majd az évtized végéig megalakult és belépett a tenisz szakszövetség, a '30-as évek elején pedig az, atlétika, a jégkorong és az úszószövetség is.

2. táblázat. A CSMTSZ szakszövetségei

Szakszövetségek	Alakulási év
Csehszlovákiai Magyar Labdarúgó Szövetség	1921
Csehszlovákiai Magyar Tenisz Szövetség	1930
Csehszlovákiai Magyar Atlétikai Szövetség	1931
Csehszlovákiai Magyar Kanadai Jégchoki Szövetség	1931
Csehszlovákiai Magyar Úszószövetség	1931
Csehszlovákiai Magyar Asztalitenisz Szövetség	1933
Csehszlovákiai Magyar Birkózó Szövetség	1933
Csehszlovákiai Magyar Kerékpáros Szövetség	1935

Forrás: Baráth 2007, 180. p.

A szövetség vezetősége jó kapcsolatot ápolt mind a Csehszlovák Összsportbi Bizottsággal, mind a többi nemzetiségi szövetséggel. Anyagilag részben egyéni adományok, részben állami támogatások révén tudták biztosítani tevékenységüket. A befolyt összegből a rászoruló klubok támogatására is futotta. Ennek keretében infrastruktúra-fejlesztési céllal már 1928-ban támogatásban részesítettek több egyesületet. Az Ungvári Atlétikai Club 5000 koronát, a Munkácsi Sport Egylet 3000 koronát, a Kassai

Atlétikai Club 1500 koronát, míg a pozsonyi Polgári Torna Egylet 3500 koronát kapott. Két évvel később már mintegy 21 egyesületet részesítettek támogatásban, összesen mintegy 60 750 korona összegben. A kluboknak szükségük volt a CSMTSZ adománya-ira, mert a sportrendezvények jegyeire kivetett magas adók a jegyárak növekedését vonták maguk után. Holota János kezdeményezésére parlamenti képviselők beterveztettek egy törvényjavaslatot is adócsökkentési céllal, amit végül nem fogadtak el. Az egyesületek anyagi megsegítését szolgálta különféle, pénzjutalommal járó vándordíjak meghirdetése is, mint a Csallóközi-serleg, a Ruszinszkói Révay-serleg, a Tenisz Révay-serleg, a Pálffy Andor műkorcsolyázási díj, az Andrassy Manó sízési díj, valamint a Fekete Béla jégghokidíj. (Turczel 1992, 27. p.)

Mind a szövetség, mind a klubok számára fontos volt az utánpótlás-nevelés szerepe, ezért szoros kapcsolatot ápoltak a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesülettel. Emellett az egyesületek a saját településeik elemi és középiskolaival egyaránt igyekeztek együttműködni, valamint a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesülettel nyári tanfolyamokat szerveztek, amelyből az elsőt 1936-ban a PTE pályáján, a másodikat 1937-ben Ungváron tartották. Ezeken a tanároknak elméleti és gyakorlati oktatást tartottak a testnevelésről olyan előadók, mint Stahl Lajos, Moravék Gyula, dr. Plesa István és Kopper Miksa. A középiskolások számára az 1938. június 19-én Érsekújváron tartott atlétikai nap volt a legnagyobb volumenű rendezvény. Ezen 8 magyar tannyelvű intézmény diákjai mérték össze erejüket. (Turczel 1992, 28–29 p.)

A 30-as évek elején a gazdasági válság hatása miatt nagy visszaesés történt a szövetség és a klubok költségvetésében. Mind az állami szubvenció, mind a magánadakozás terén jóval kevesebb összeg folyt be. A helyzet 1936-tól kezdve állt helyre, s a CSMTSZ 1937-ben már mintegy 40 ezer korona összegnyi támogatást tudott folyósítani az egyesületek részére. (Turczel 1992, 30. p.)

A sport és kultúra kapcsolatát erősítette, amikor a CSMTSZ belépett az 1936-ban alapított Csehszlovákiai Magyar Társadalmi és Kulturális Egyesületek Szövetségébe. Ennek a csatlakozásnak részeként a magyar sportegyesületek 1937 során mintegy 81 színielőadást, 121 kulturális előadást és 24 táncdal egybekötött műkedvelői előadást szerveztek, ezzel hozzájárulva a magyar kultúra ápolásához. (Turczel 1992, 29. p.)

A szövetség vezetői posztját 1935 után Bárczy Oszkár vette át. A CSMTSZ utolsó közgyűlésére 1938. március 27-én került sor, ekkor Bárczy beszámolt az 1937-es év fejleményeiről. A müncheni, majd a bécsi döntések révén a magyar többségű déli sáv visszakerült az anyaországhoz, s ezzel a CSMTSZ működése lényegében megszakadt. Az önálló sportszervezés egy ideig még próbált fennmaradni a visszacsatolt területeken, de a klubokat végül integrálták a magyar szakszövetségek. A felvidéki magyar sportélet feltárását nehezíti, hogy a '30-as évekkel kapcsolatos adatok jelentős részben elvesztek. A CSMTSZ iratanyaga a Magyar Sporthivatal irattárába került, amelyet a második világháború alatt bombatalálat ért.

3.2. A Polgári Torna Egylet a '20-as években

A klub a világháború és a határkérdés viszonyosságait erősen megsínylette. Az impériumváltás utáni egy évtized nehézségeiről Moravek Gyulának, a PTE 1924 utáni elnökének Révay Istvánhoz írt levele tanúskodik.¹⁵ E szerint 1919 során az egylet több, meg nem nevezett tagját internálta a csehszlovák hadsereg, a ligeti sporttelepet pedig alkalmanként lovasjátékok céljára használták, ezzel jelentősen károsítva a gyeper minőségét. A PTE vezetését az 1919 januárjában elhunyt dr. Dobrovits Mátyástól Jankó Zoltán vette át, akinek az 1924-ig tartó elnöksége felemás képet mutat. A pozitív oldalhoz tartozik, hogy az elnökség nemcsak megtartotta a már addig létrejött szakosztályokat, hanem megalapította azt az asztalitenisz-szakosztályt, amely a következő két évtizedben országos szinten is meghatározóvá vált. A negatív oldalhoz sorolandó az, hogy a súlyos anyagi gondok miatt a szakmai munka minősége erősen visszaesett, s egyes sportágakban a PTE végzetesen lemaradt riválisaitól. Mire 1924-ben Moravek Gyula átvette a klubelnöki pozíciót, addigra Jankóék már 40 ezer korona hátralékot halmoztak fel, emellett az atlétika-szakosztály a megszűnés szélére került, a legnagyobb hagyományokkal bíró tornát pedig összesen 7 sportoló üzte. Az ezt követő időszakot joggal lehetne moraveki konszolidációnak nevezni, mert az évtized végéig nemcsak felszámolták az adósságállományt, hanem eredményes sportszakmai munkát valósítottak meg, s újraépítették az egylet utánpótlás-nevelését. A PTE fejlődését mutatja, hogy a háború előtti 230 fős taglétszám a '20-as évek elejére 600 fölé emelkedett, majd a városi rivális Pozsonyi Atlétikai Club 1927-es beolvadása után meghaladta a 700-at. (Moravek 1931, 9–10., 12. p.)

Az ekkor már magasan legnépszerűbbnek számító labdarúgás terén különösen igaz az, hogy megnövekedett a rivális egyesületek száma, s bár hivatalosan a csapatok amatőrök voltak, a kiemelkedő játékosokért hajlandóak voltak a klubok mélyen a zsebükből nyúlni, s nem hivatalosan, de gyakorlatilag profiként alkalmazni őket. Ezt mutatja a korábbi Fradi-játékos, Hegyi Mátyás esete is, aki 1923 májusában az Ungvári TK-t elhagyva a PTE-hez akart szerződni. A futbalszakosztály intőzője, Kohut Pál 300 szokol előleget adott Hegyinek, hogy a csapathoz igazoljon, de a játékos támasztott még egy követelményt, hogy két héten belül találjanak neki állást, amivel igazolhatja, hogy amatőrként sportol. Kohutnak nem sikerült ezt elintéznie, így Hegyi a Pozsonyi Magántisztviselők TK játékosa lett, ahol havi 1800 szokolt keresett. Az összeg nagysága mutatja, hogy (ál)amatőrként magasabb fizetést kapott, mint ami a profik részére megengedett volt. (Szegedi 2016, 276–277. p.) A szlovák csapatok még ennél is jobb anyagi feltételeik révén könnyedén megszerezték a legjobb sportolókat, s közülük különösen a Slovan Bratislava jogelődje, az 1919-ben megalakult ČSŠK Bratislava emelkedett ki. A pozsonyi kerület magyar futballcsapatai között a Ligeti SC és a VAS SK szintén

¹⁵ MNL, K64 fond, 48. csomó, 7. tétel, 361res/pol.1932.

beelőzte a PTE-t, s ezt a lemaradást már sosem sikerült behozni. A professzionalizmus 1934-es bevezetése előtt a kerületi és a magyar országos ligát a Ligeti SC tudta megnyerni a legtöbbször, 9 kerületi, 8 országos bajnoki címet szerezve. (Machajdik 2011, 65. p.)

A háborút követően a labdarúgás mellett az atlétika szervezte meg magát a leggyorsabban. Szlovenszko nyugati részén a PTE indította újra ezt a sportágat, s első versenyüket 1919 októberében tartották. A pozsonyiak a következő év júniusában a klub fennállásának 40. évfordulóját ünnepelve két nemzetközi versenyt is tartottak. Az elsőn mintegy 20 egylet versenyzői, köztük budapesti, prágai, brünni és bécsi csapatok vettek részt, míg a másodikon osztrák és cseh egyletek mellett müncheni sportolókat láttak vendégül. A versenyek legsikeresebb pozsonyi sportolója Mészáros Béla, a 200 m-es gátfutás győztese volt. A másik említést érdemlő esemény, hogy bemutatkozott a PTE színeiben a gerelyhajítás „nagy öregje”, az olimpiai bronzérmes Kóczán Mór. (Turczel 1992, 50–51. p.)

A klub- és városközi versenyek után az 1922-ben tartott csehszlovák országos bajnokságon három magyar atléta ért el dobogós helyezést. Kucsera Miklós (PTE) magasugrásban 1., Kornhauser Dezső (KAC) kalapácsvetésben 2., dr. Pogány Géza (PTE) súlylökésben 3. lett. Eredményességének köszönhetően Kucsera részt vehetett az 1924-es párizsi olimpián is.

A '20-as évek során olyan iskolateremtő edzők foglalkoztak a magyar atléták képzésével, mint Hornyák Odiló (PTE), Pethe Ferenc (PTVE) vagy Salamon Sándor (KAC). 1924-ben Hornyáktól Moravek István vette át a szakosztály szakmai vezetését, aki szakkikkek írása mellett a Toldy-kör kiadásában megjelentette *Atlétika* című könyvét, ami a sportág elméleti, edzésmetodikai fejlődéséhez is hozzájárult.

A torna ugyan a századfordulóra erősen háttérbe szorult a szabadtéri versenysportokkal szemben, azonban a PTE ennek a mozgalomnak köszönhette a létét, így mindig is kitüntetett figyelemmel kezelték ennek a szakosztálynak az alakulását. Az impériumváltás után a Katolikus Főgimnázium csarnokát már nem használhatta tovább a klub, ezért visszakényszerültek a Rózsa utcai elemi iskola tornatermébe, míg a nyári hónapokban ismét a ligeti sporttelepet használhatták. A háború utáni első díszturnát 1922 márciusában tartották, amelyet a szakosztály szakmai felelőse, Hornyák Odiló szervezett. A '20-as évek közepén Hornyák nyugdíjba vonult, s utána Moravek Istvánné vette át a szerepkörét. (Turczel 1992, 52. p.)

A felvidéki egyesületek a klasszikus tornamozgalom hagyományait vitték tovább, amelyek nem támogatták a kompetitív szellemiséget, hanem inkább pedagógiai eszközként tekintettek a testnevelésre. A torna ezért a gyerekek számára a sport világába való bevezetést jelentette, akik közül az érdeklőbb és tehetségesebb fiatalok a későbbiekben a nekik tetsző sportágra válhattak. A PTE mint a Magyarországi Torna Egyesületek Szövetségének korábbi tagja jó anyaországi kapcsolatokkal rendelkezett, s ez lehetőséget teremtett, hogy tornabemutatókkal egybekötött kirándulásokat szervezzenek Budapestre vagy más vidéki nagyvárosokba, megteremtve ezzel a felvidéki és az anyaországi fiatalok találkozásának a lehetőségét.

A labdarúgás mellett a tenisz felvidéki meghonosítójának is tarthatja magát a PTE, amelyben a futballal szemben már némileg eredményesebben teljesített a háború után. Egyéniben ugyan a '20-as évek során az Érsekújvári SE és a Komáromi FC színeiben versenyző Adamovics Ferdinánd vitte a prímet, de az 1929-ben első alkalommal kiírt Révay-serleg nevű teniszkupa csapatversenyét mind a nők, mind a férfiak között a PTE nyerte. A győztes csapat tagjai a nőknél Weidenhofferné Hagenauer Emy, Kregár Danica és Stein Mimi voltak, a férfiaknál pedig dr. Kakas Árpád, Weidenhoffer József, Adler László és Gallus Viktor. (Moravek 1931, 30. p.)

A PTE elsősorban olyan sportágakban tudott meghatározóvá válni, amelyek még vagy nem számítottak akkor népszerűnek a Felvidéken, vagy kevés helyen volt rá alkalmas infrastruktúra. Az előbbieket csoportjához tartozik az asztalitenisz, amelyet a '20-as évek közepéig lényegében csak a pozsonyiak űztek. A PTE helyi riválisok híján is igyekezett komoly műhelymunkát folytatni, s főként cseh, osztrák és magyar ellenfelekkel mérkőztek. Az évtized legjelentősebb versenyének az 1925 februárjában Pozsonyban megrendezett Közép-európai Kupa számított, amelyen a PTE játékosai Bécs, Prága, Berlin, Brünn és Budapest legjobbjaival mérkőztek meg. A pozsonyiak végül három bronzéremmel zárták a tornát. A férfi párosban a Sztankay–Barbier kettős, a vegyes párosban a Kordik–Stelczer duó, míg a női egyesben Weidenhoffer Angi végzett a harmadik helyen. (*Sport hírlap*, 1925. február 9. 11. p.) Az ő sikerüknek is köszönhető, hogy az évtized második felében Szlovenszko-szerte alakultak az asztalitenisz-szakosztályok.

Az infrastrukturális okok miatt korlátozottan űzött sportok közé tartozott az úszás és a vízilabda, amelyben elsősorban Pozsony és Kassa rivalizálása jellemezte a korszakot. A világháború után a futball és az atlétika mellett a vízisportok szerveződtek a leggyorsabban újjá. Pozsonyban 1919 októberében a Pozsonyi Atlétikai Club már nemzetközi versenyt tartott a bécsi WAC és Damenschwimmer Club részvételével. A PTE 1920-ban a klub fennállásának 40. évfordulóját ünnepelve tartotta első nagyszabású versenyét, amelyre meghívta a helyi rivális Pozsonyi Magántisztviselők TK és a bécsi WAC versenyzőit. A helyi jellegű versenyek sora után 1921. augusztus 23-án Nyitrán, augusztus 26-án pedig Pozsonyban tartották az első szlovák bajnokságot. A torna első napján a pontverseny élén a PTE, második helyen pedig a Kassai AC állt. A legemlékezetesebb eredmény Lewith Ottó (KAC) sikere volt, aki a 100 méteres hátúszásban 1 perc 27 másodperccel új országos rekordot állított fel. A bajnokság pozsonyi versenyein a hátúszást ismét Lewith nyerte, a többi számban azonban a PTE diadalmaskodott. (Turczel 1992, 59–60. p.)

A vízilabdában a KAC-nak sikerült némileg szépíteni az összeredményt, amikor 2:1-re megverték a PTE csapatát. A KAC vízilabdacsapatának sikere nem volt véletlen. A jobb anyagi feltételekkel rendelkező cseh klubok a következő években el is vitték az együttes legjobb játékosait, mint Neményi Bélát, Neményi Gézárt és Klein Sándort. Közülük Neményi Béla bekerült az 1924-es párizsi olimpiára utazó válogatottba is. A moraveki konszolidáció révén az évtized második felében már a PTE uralta a Grössling fürdő medencéjét. Nemcsak, hogy sorozatban nyerték vízilabdában a szlovák bajnokságot, hanem 1927-ben és 1929-ben Csehszlovákia bajnokai is lettek. Az 1928-as

olimpiai csapatba 3 tagot is adtak, Schmuck Károlyt, Steiner Pált és Kroc Rudolfot. (*Prágai Magyar Hírlap*, 1936. április 12. 34. p.)

A pozsonyiak műhelymunkája tehát a vízessportok terén országos szinten is kiemelkedőnek számított. A szakosztály szakmai irányítását Stahl Lajos végezte, akinek kezei közül a fent említett három olimpikonon kívül olyan klasszisok nőttek ki, mint Heiling Károly, Apfel Ottó és dr. Schier, akik mind úszóként, mind vízilabdázóként Csehszlovákia legjobbjai közé tartoztak.

A PTE kísérleti jelleggel kipróbált akkor újdonságnak számító sportágakat is, amelyek a világ más tájain vagy később Európában is hatalmas népszerűségnek örvendtek. Így a '20-as évek során a ligeti sportpályáján bemutató mérkőzés keretében a nézők megismerkedhettek a gyeplabdával és a baseballal, de túlzottan pozitív fogadtatásban vélhetően nem részesültek ezek a játékok.

3.3. Az utánpótlás és a közösségi élet

A klub számára az egyik legfontosabb kihívást az impériumváltás után az utánpótlás-képzés újjászervezése jelentette. A háború előtt a PTE kapcsolati hálójában gyakorlatilag minden pozsonyi tanintézetet megtalálhattunk, amelyek vagy az iskolavezetés, vagy a tornatanárok révén kötődtek a klubhoz, így könnyedén tudták biztosítani az új tehetségeket a szakosztályok számára. A Pozsonyi Egyetemi Atlétikai Club (PEAC) révén pedig 1912-től 1919-ig az Erzsébet Egyetem hallgatói is aktív részesei voltak a város sportéletének. Trianon után ez a rendszer teljesen eltűnt, s '20-as évek közepén a sajtotban már olvashatóak azok az aggodalmak, amelyek a PTE jövőjét illetik: „Luntzer, Facinek, Schinidt, Mészáros, Bakonyi, Pogány, Füle stb. még ma is emlékezetes nevek. Sajnos, ezen kitűnőségek kiöregedtek, vagy eltávoztak és az utánpótlás egyenlő a nullával.” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1926. október 8. 8. p.)

A pozsonyi magyar gimnázium diáksága önmagában kevés volt, a magyar egyetemisták megszervezése pedig ekkor még nem igazán tudott kibontakozni, mivel a diákok zöme inkább az anyaországi egyetemek egyikét választotta. Ezen a téren változást az 1928-as év hozott, amikor Milan Hodža iskolaügyi és nemzetművelődési miniszter rendeletileg megtiltotta a Magyarországon szerzett diplomák további honosítását. Ettől kezdve már csak azok a felvidéki fiatalok tanultak Magyarországon, akiknek az áttelepülés volt a céljuk. A szülőföldjükön maradt többsége kénytelen volt a helyi egyetemeket és főiskolákat választani, de jelképes ellenállásként sokan a német tannyelvű intézmények valamelyike mellett döntöttek. (Filep-Tóth 1998, 43–44. p.) A csehszlovákiai magyar hallgatókat tömörítő Magyar Akadémikusok Keresztény Köre (MAKK) ugyan 1925-ben már létrejött, de az igazán aktív közösségi életre, valamint a pozsonyi hallgatóknak a PTE-vel való szorosabb együttműködésére 1928 után kerül sor, amelyben Moravék István és Terebessy János szervezőmunkája játszott nagy szerepet. (Turczel 1992, 70. p.) A MAKK pozsonyi tagsága 1929-re már állandó labdarúgó-, vívó-, és teniszkurussal rendelkezett, amelyet a CSMTSZ támogatásával a Pozsonyi Torna Egylet keretein belül folytattak. (*Prágai Magyar Hírlap*, 1929. október 22. 4. p.)

A pozsonyi magyar közösség életében is fontos szerepet töltött be az egyesület. A PTE nemcsak szoros együttműködésben állt a további magyar identitású polgári egyletekkel és szervezetekkel, mint a PHE, a Toldy-kör vagy a MAKK, hanem e társaságok tagsága kisebb-nagyobb mértékben fedte is egymást. A kisebbségi lét bizonyos szempontból hozzájárult ahhoz, hogy a pozsonyi magyarság a háború előttihez képest szorosabb együttműködést valósítson meg, és a sport mint közösségépítő erő erre az egyik legalkalmasabb volt. Sajnos a csehszlovák érából mindössze három PTE-kiadványra sikerült rátalálnom: az 1930-as közgyűlés meghívójára, a klub 50. évfordulójára készített füzetre, valamint az 1938/39-es szezon évkönyvére. Bár ez nem számít nagy merítésnek, de tartalmuk így is sokat elárul arról, hogy a PTE mennyire nyíltan felvállalta a magyar közösség támogatásának szerepét. Az éves sportteljesítmények taglalásán túl társadalmi célú felhívásokat is tartalmaznak, mint a gyermekek magyar tannyelvű iskolába járatását, a Szlovákiai Magyar Kultúregyesületbe való belépést, az Országos Magyar Gyermekekvédő támogatását, és azoknak az orvosoknak, ügyvédeknek, vállalkozóknak a névsorát, akikhez a magyar közösség tagjai bizalommal fordulhattak.¹⁶ Erre szükség is volt, mert a revizionista törekvésektől való félelem miatt a csehszlovák hatóságok keresték a lehetőséget, hogy mikor tilthassák be ezeknek az egyesületeknek a működését. Így fordulhatott elő, hogy az állambiztonsági besúgók irredenta rendezvényként értelmeztek egy 1922 februárjában tartott PTE-bált, ahol a résztvevők közül néhányan népviseletben, valamint nemzeti színű szalagot hordva jelentek meg.¹⁷ Ilyen jelentések tanúskodnak arról, hogy a PTE és a PHE tagjai rendszeresen összejártak és különtermet béreltek a korábbi Hungária, ekkor már Berlin kávéházban, amely a háború előtt is a pozsonyi polgárság társasági életének egyik klasszikus helyszíne volt, s gyakran tartott a társasággal gróf Billot Nándor (Ferdinánd), a Keresztényszocialista Párt első elnöke.¹⁸ A gróf az úgynevezett őslakos-koncepció mellett a pressburger öntudat egyik lelkes támogatója volt, s alapvetően ez utóbbit a PTE is sajátjának tekintette, mert tagjai nem kizárólag magyarok voltak. (Vasárnap, 2000. december 20. 30. p.)

3.4. A Pozsonyi Torna Egylet sportélete a '30-as években

Ahogy az a CSMTSZ-nél már szóba került, az évtized fordulóján a gazdasági válság jelentős visszaesést okozott a felvidéki sportéletben. Ez alól a PTE sem tudta kivonni magát, sőt az egylet első évei a 10 évvel korábbi forгатókönyvet idézték. A klub ugyanis kibővült két új szakosztállyal (birkózás, ökölvívás), azonban a költségvetése olyan szinten kibillent az egyensúlyi helyzetből, hogy Moravekék 1930-ra 76 ezer koronás tarto-

¹⁶ Moravek 1930, 23. p.; Archiv mesta Bratislavy. Meštiansky telocvičný spolok, M-143/Tlač; Simboch 1939, 2., 3., 8., 14. p.; Archiv mesta Bratislavy. Meštiansky telocvičný spolok, M-143/1938-1939.

¹⁷ Archiv mesta Bratislavy. Meštiansky telocvičný spolok, M-143/1922.

¹⁸ Archiv mesta Bratislavy. Meštiansky telocvičný spolok, M-143/1924.

zást halmozta fel. Ezt a következő évre ugyan lefaragták 46 ezerre, azonban ebből 29 ezer korona már olyan lejárt hátralék volt, amely miatt a pozsonyi Általános Bank Rt. és a pozsonyi I. Takarékbank Rt. 1932 nyarán megindíhatta volna a felszámolási eljárást. Moravek Gyula végső elkeseredésében Révay Istvánhoz, a CSMTSZ elnökéhez fordult, aki ekkora összeg hitelezését nem tudta vállalni, így a kérést Budapestre továbbította, ahol a kultuszminisztérium részeként működő Országos Testnevelési Tanács segítségét kérte.¹⁹ Nem tudni, hogy végül az OTT milyen választ adott Révaynak, de a PTE elkerülte a felszámolást, így okkal feltételezhető, hogy kisegítették Moravekéket.

A magyar úszószövetség 1931-ben alakult meg 12 klub részvételével, Moravek Gyula elnöki és Stahl Lajos csapatkapitányi kinevezésével. A válság miatti pénztelenség a '30-as évek elején erősen visszavetette a vízessportok fejlődését, majd 1934-től ismét fellendülő periódus következett. Abban az évben a pozsonyiak újfent nemzetközi úszóversenyt tudtak tartani a budapesti BEAC, a bécsi EWASC, valamint a cseh USB és ČPK részvételével. Az eredményesség visszatérését mutatta, hogy az 1936-os berlini olimpiára készülő csehszlovák úszó- és vízilabda-válogatottjának edzői stábjába meghívást kapott Stahl Lajos, a vízilabdacsapatba pedig Schmuck Károly. (Jarušek 2007, 28., 36. p.) A PTE úszószakosztályához kapcsolódó érdekesség, hogy Königh György, az MTK egykori játékosa, későbbi nemzetközi játékvezető és a Központi Sportiskola vízilabda-szakosztályának egyik alapítója a klub keretei között, Stahl Lajos irányítása mellett kezdte el az úszást. (Vasárnap, 1991. augusztus 9. 20. p.) Így elmondható, hogy a magyar vízilabdasport későbbi sikereire, ha közvetett módon is, de Stahl Lajos és a PTE hatással tudott lenni.

Az felvidéki magyar asztaliteniszből a PTE hegemoniája a '30-as években is folytatódott. A szakosztály legnagyobb sikerének az 1931-ben megnyert csehszlovák bajnoki cím számít. A magyar szakszövetség megalapítása 1934-ben következett be 12 klub részvételével, s 1938-ig a PTE egyeduralkodó maradt. A klub legjobb játékosai Simboch Béla, Léderer Frigyes és Révész voltak. (Machajdik 2011, 152–153. p.) Nemzetközi viszonylatban ugyan nem tudták felvenni a versenyt a legjobbakkal, azonban a klubon belüli nevelőmunkát dicséri, hogy náluk kezdte karrierjét a kilencszeres világbajnok Sidó Ferenc, aki az első bécsi döntést követően költözött át családjával Magyarországra.

Teniszben az '30-as évek elejéig Adamovics Ferdinánd vitte a prímet, megelőzve a Pozsonyi TE legjobbját, Weidenhoffer Józsefet, majd 1932-től az ungvári Mankovich Emánuel ragadta magához az elsőséget. A nők között ugyan Weidenhofferné Hagenauer Emy 1932-ben a legjobb magyar játékos volt, de ezt a pozícióját a későbbiekben már nem tudta megtartani. (Turczel 1992, 48–49. p.)

A CSMTSZ-en belül ugyan szakbizottsági szinten, de foglalkoztak a főiskolai sport kérdésével is. A '30-as évek elején Szporni Anikó, Szépe István és Csontó Menyhért

19 MNL, K64 fond, 48. csomó, 7. tétel, 361res/pol.1932.

egyetemi hallgatók, valamint Kopper Miksa, a CSMTSZ prágai megbízottja kezdte megszervezni a magyar diákok sportéletét. Munkájukban nagy segítséget nyújtott a PTE, amely addigra már a MAKK-al ápolta szoros kapcsolata révén sikeresen bevonta a pozsonyi magyar egyetemistákat a klub sportéletébe. Az évtized végére mintegy 7 szakosztállyal rendelkezett a szakbizottság (labdarúgás, atlétika, torna, úszás, asztalitenisz, jégkorong, síelés), amelyekben mintegy 143 igazolt sportoló szerepelt. Intézményenként változott, hogy a közösségek mely sportágakat preferáltak. Prágában a labdarúgás volt a legnépszerűbb, s 1937-ben meg is nyerték a főiskolások országos bajnokságát. A brünni diákok a vívást és az asztaliteniszt, míg a pozsonyiak közül az atlétikát, a tornát, az úszást és az asztaliteniszt választották a legtöbben. (Turczel 1992, 70–71. p.)

4. A Pozsonyi Torna Egylet utolsó évei

Az 1938 ősztől 1939 tavaszáig tartó időszakban az első Csehszlovák Köztársaság elemeire hullott. A Felvidék határ menti, magyar többségű sávja az első bécsi döntés révén visszakerült az anyaországhoz, míg Kárpátalja fennmaradó részét a Magyar Honvédség az 1939. márciusi offenzívában foglalta vissza. Szlovákia maradék része a Harmadik Birodalom bábállaivá vált. A szlovákok saját intézményrendszert építettek ki a sportélet irányítására. Ennek legfőbb szerve a Szlovák Központi Sporttanács lett, amely alá a frissen létrehozott szakszövetségek kerültek. (Turczel 1992, 91. p.)

Az országban maradt magyar lakosság rendkívül nehéz helyzetbe került, mivel a szlovák nemzettudat erősítése érdekében az állami propaganda minden olyan szervezetet ellenséggé tekintett, amely a cseh vagy a magyar érára emlékeztette. Ennek következtében a Sokolt, a kommunista Proletár Testedző Szövetséget, valamint a szociáldemokrata Munkás Testedző Egyesületeket betiltották s vagyonukat szétosztották. A magyar egyesületeket ugyan átmenetileg megtűrte a hatalom, de lehetőségeik és mozgásterük jelentősen beszűkült. A CSMTSZ szerepét a Révay János vezetésével létrejött Szlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség tervezte átvenni, amely Nyitra környéki települések magyar közösségeire alapozva megpróbált új egyesületek létrehozni. A hatóságok azonban 1939 folyamán betiltották a szövetséget, majd feloszlatták a Nyitra környéki klubokat, és az eperjesi PTVE-t is. (Turczel 1992, 92. p.)

A szlovákiai magyar sportélet lényegében Pozsonyra zsugorodott, amelynek szintén komoly nehézségekkel kellett szembenéznie, mivel a Harmadik Birodalom a pozsonyi hídfőt magához csatolta. Ezzel nemcsak a Ligeti SC csapata lett megszűnésre ítélt, hanem a PTE is elvesztette a Ligetfaluban lévő sporttelepét. Az egyesület tagsága nem minden ok nélkül tartott attól, hogy a megszüntetett klubok sorsára fog kerülni, ezért politikai védelmet keresve 1939. március 16-án gróf Esterházy Jánost választotta elnöknek, akinek közreműködése révén a cérnagyi futballpályára költözhettek a csapat. (*Nemzeti Sport*, 1939. március 28. 6. p.) Esterházy támogatására ekkor nagy szüksége is volt a pozsonyi közösségnek, mert az 1939 áprilisában Bikszárdy Vince cserkészve-

zető gyilkosság gyanúját sem kizáró vallatása megmutatta, hogy a mintegy két évtizedes csehszlovák uralom alatt minden korábbinál nagyobb ellentét alakult ki a szlovák és a magyar lakosság között.²⁰ A következő év tavaszán Azór Géza vette át a klub vezetését, aki egészen 1945-ig betöltötte az elnöki posztot. A pozsonyi magyar elit összefogásának révén 1941. október 12-én új otthont kapott a klub, amelynek avatóünnepségén a teljes magyar elit tiszteletét tette: gróf Esterházy János, gróf Csáky Mihály, a szlovákiai magyar kultúrügyek vezetője, Révay János, a szlovákiai magyar sport vezetője, dr. Aixinger László, az Egyesült Magyar Párt igazgatója és Flórián János pozsonyi főpolgármester-helyettes. (*Magyarság*, 1941. október 15. 8. p.) Az új helyiségben egy klubtörténeti kiállítás megrendezésére is sort kerítettek, amelyen a PTE 61 éves történetének emléktárgyait és díjait mutatták be. (Bédi 1941, 317–318. p.)

A Pozsonyi Torna Egylet a megmaradt magyar klubokkal (VAS SK, MTE, Főrévi TC és Püspöki TK) együtt igyekezett fenntartani a magyar sportéletet, ameddig erre lehetőségük volt. A PTE sikeresen megőrizte a szakosztályait, az atlétika, az asztalitenisz és az úszás terén megtartotta vezető szerepét, valamint 1940 tavaszán kosárlabda-szakosztályt is létesített. Bár a versenysport a háború évei alatt sem állt le teljesen, a klub elsősorban az utánpótlás-nevelésre összpontosította erejét. A sporttevékenység mellett folytatták az 1936-ban megkezdett műkedvelői színelőadások bemutatását, amelyeket a többi magyar egyesülethez hasonlóan a városi színházban adtak elő. (Bédi 1942, 183. p.)

A háborút követően az újjáélesztett Csehszlovákia politikai vezetői eltökéltek voltak a magyarkérdés radikális „megoldásában”, amely jogfosztásban, deportálásokban, lakosságcserében és a nemzetiségi szervezetek betiltásában nyilvánult meg. A Pozsonyi Torna Egyletet bár a tagság igyekezett megmenteni, de az államhatalom döntött a sorsa felől, s a klub vagyonát lefoglalta és leltárba vette. Az ingóságok egy részét az újjászervezett Sokol egyesület, egy részét pedig a ligeti sporttelepen létrehozott ŠK Petržalka kapta meg.²¹ A pályát az azóta eltelt 75 évben többször átépítették, s ugyan a mai tulajdonosa, az FC Petržalka 1898 a PTE labdarúgó-szakosztály jogutódjának tekinti magát, de a helyszínt és a sporttevékenységet leszámítva azt az egyesületet már semmi sem fűzi az eredeti egylethez.

Hírlapok

Az *Újság*, 1920

Herkules, 1884, 1886, 1893, 1894, 1899

20 A Bikszárdy Vince haláláról bővebben: Simon 2013, 597–612. p.

21 Archív mesta Bratislavy. Meštiansky telocvičný spolok, M-143/1945., M-143/1949., M-143/1950.

Magyarság, 1941
 Nemzeti Sport, 1939
 Pesti Hírlap, 1911
 Prágai Magyar Hírlap, 1926, 1929, 1936
 Sporthírlap, 1925
 Sport-Világ, 1905
 Vasárnap, 2000
 Vasárnapi Újság, 1901

Évkönyvek

- Andor Tivadar (szerk.) 1889. *Jelentés a Pozsonyi Tornaegyesület 1888. évi működéséről és állapotáról.* Pozsony, Wigand F. K. Nyomdája.
- Andor Tivadar (szerk.) 1890. *Jelentés a Pozsonyi Tornaegyesület 1889. évi működéséről és állapotáról.* Pozsony, Wigand F. K. Nyomdája.
- Andrejczó Tivadar (szerk.) 1887. *Jelentés a Pozsonyi Tornaegyesület 1886. évi működéséről és állapotáról.* Pozsony, Löwy és Alkalay.
- Antolik Károly (szerk.) 1895. *A Pozsonyi Magyar Királyi Állami Főreáliskola értesítője az 1894/95-ös iskolai évről.* Pozsony, Eder István Könyvnyomdája.
- Brüll Gyula (szerk.) 1932. *A Csehszlov. Magyar Testnevelő Szövetség Magyar Labdarúgók Szövetsége Magyar Bírák Testületének jubileumi évkönyve.* Bratislava, Concordia Nyomda.
- Moravek Gyula (szerk.) 1930. *Meghívó a „Polgári Torna Egyesület”-nek I. rendes közgyűlésére.* Pozsony, Concordia Nyomda.
- Moravek Gyula (szerk.) 1931. *P.T.E. 1880–1930.* Bratislava, Concordia Nyomda.
- Révay István (szerk.) 1934. *A csehszlovákiai magyar sport szervezete és tevékenysége 1933-ban.* Léva, Schultz Ignác és Fia Nyomdája.
- Pogány Gyula (szerk.) 1900. *A Pozsonyi Torna Egyesület választmányának jelentése az 1899. évről.* Pozsony.
- Pogány Gyula (szerk.) 1902. *A Pozsonyi Torna Egyesület választmányának jelentése az 1901. évről.* Pozsony.
- Pogány Gyula (szerk.) 1905. *A Pozsonyi Torna Egyesület választmányának jelentése az 1904. évről.* Pozsony.
- Polikeit Károly (szerk.) 1908. *A Pozsonyi Királyi Katholikus Főgimnázium értesítője az 1907/1908. iskolai évről.* Pozsony, Eder István Könyvnyomdája.
- Simboch Béla (szerk.) 1939. *A bratislavai–pozsonyi Polgári Torna Egyesület 1938/39. évi jelentése.* Bratislava, Concordia Nyomda.
- Skála József (szerk.) 1911. *Meghívó a Pozsonyi Torna Egyesület XXI-ik rendes közgyűlésére.* Pozsony.
- Skála József (szerk.) 1913. *A Pozsonyi Torna Egyesület évkönyve az 1912-iki évről.* Pozsony.
- Skála József (szerk.) 1914. *A Pozsonyi Torna Egyesület évkönyve az 1913-iki évről.* Pozsony.

Felhasznált szakirodalom

1896. *A Pallas Nagy Lexikona*. XII. kötet. Budapest, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.
- Baráth László 2007. Kisebbségi sportéletünkről az első Csehszlovák Köztársaságban. In Mészáros András (szerk.): *Emlékkönyv Turczel Lajos 90. születésnapjára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 172–187. p.
- Bédi Imre 1941. Négy világtáj krónikája. *Láthatár*, 7. évf. 12. sz. 316–323. p.
- Bédi Imre 1942. Négy világtáj krónikája. *Láthatár*, 8. évf. 8. sz. 182–186. p.
- Dénes Tamás–Sándor Mihály–B. Bába Éva 2013. *A magyar labdarúgás története I. Amatőrök és álamatőrök (1897–1926)*. Debrecen, Campus Kiadó.
- Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.) 1998. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Budapest, Ister Kiadó.
- Jarušek, František (szerk.) 2007. *História vodného póla na Slovensku: 1919–2005*. Bratislava, Národné športové centrum a Slovenský zväz vodného póla.
- Kepesz József (szerk.) 1996. *A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban 1880–1941*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Machajdík, Igor 2011. *Športové hry starej Bratislavy: fenomén športu v mestskej prostredí do roku 1938*. Bratislava, Perfekt.
- Mészáros Andor 2007. *A cseh elem a magyar polgárosodásban. A cseh nemzeti mozgalom expanziója*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola.
- Moravek István 1941. *Atlétika*. Pozsony, Toldy-kör.
- Simon Attila 2013. Egy félbemaradt mártíromság nyomában: Bikszárdy Vince és a Horthy Gárda elfeledett története. In Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.): *A Közép-Európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram. 597–612. p.
- Szabó Lajos 2011. Sportélet Magyarországon a Monarchia idején. *Rubicon online plusz*, 11. sz.
- Szegedi Péter 2006. A cionizmustól a futballgazdaságig. A Makkabi Brno az első világháború után. *Múlt és Jövő*, 19. évf. 1. sz. 69–84. p.
- Szegedi Péter 2016. *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Turczel Lajos 1992. *Magyar Sportélet Csehszlovákiában: 1918–1938*. Bratislava, Madách Kiadó.

ÁDÁM IVÁNCÓSÓ

THE HISTORY OF THE GYMNASTICS ASSOCIATION IN POZSONY: 1880–1945

The period of dualism is considered the heyday of embourgeoisement in Hungary. Through their lively community life, the citizens of Pozsony (Slovak: Bratislava) founded a number of associations in the last third of the 19th century, including several organizations that played a decisive role in the city's life for many decades. One of these was the Gymnastics Association in Pozsony (PTE), founded in 1880, about which, despite its importance, a Hungarian-language historical elaboration has not yet been made. In this work, I endeavour to fill this gap, presenting the history of the club's development and the difficulties associated with the changes of sovereignty that the club members were able to successfully overcome by 1945. To prepare the study, I used the 18 PTE yearbooks found in the Kerecsi legacy of the Hungarian Olympic and Sports Museum, dating from the period before the First World War, the source material of the Bratislava City Archives, which contains fragments of documents of the association preserved from the Czechoslovak era, supplemented with information already known from the period press and academic literature.

A Bund der Landwirte és a Deutsche christlich-soziale Volkspartei az 1918–1938-as években

Adalék a politikai aktivizmus történetéhez az első
Csehszlovák Köztársaságban

LUKÁŠ NOVOTNÝ

The Bund der Landwirte and the Deutsche Christlichsoziale Volkspartei in the Years 1918–1938. Addition to the History of Political Activism in the First Czechoslovak Republic

Keywords: the First Czechoslovak Republic, German minority parties, activism, participation in government

Bevezető

Az 1918 őszen véget ért első világháború Közép-Európát viszonylag radikálisan átalakította. A térség hagyományos monarchiáinak, a Vilmos-féle Németországnak és a Habsburg szövetségi államnak a megszűnte új, ún. utódállamok létrejöttét eredményezte, melyek közé Lengyelország, Ausztria, Magyarország vagy Csehszlovákia is tartozott. Ez utóbbi 1918. november 14-én hivatalosan is köztársasággá vált¹ s elfogadta ideiglenes alkotmányát (1919 februárjában), megtartotta az első hivatalos parlamenti választásokat (1920 áprilisában), melyeken a nemzeti kisebbségek is részt vettek politikai pártjaik révén. Helyzetüket tekintve azonban az első Csehszlovák Köztársaságnak még az elődje, az Osztrák–Magyar Monarchia örökségével kellett kiegyeznie. A nemzeti kisebbségek (mindenekelőtt a nagyszámú német, de a magyar és lengyel is) az összlakosságnak csaknem a harmadát alkották (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 624–625. p.), s együttélésük a többségi csehszlovák nemzettel a Csehszlovák Köztársaság húszéves fennállása során érdekes fejlődésen ment keresztül, nevezetesen a kezdeti, az állam létezésének elutasításától a német kisebbségi paletta jelentős részének a hivatalos autoritásokkal való együttműködésen (az ún. politikai aktivizmuson)² keresztül a 20.

1 L. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého* (a továbbiakban: Sb. z. a n.), roč. 1918, 30–31. p.

2 Annak kérdését, mi is volt az első Csehszlovák Köztársaság német pártjainak aktivizmusa, a legtalálhatóbban az a személy válaszolhatná meg, aki e koncepciónak aktív szereplője volt, Erwin Zajicek keresztényszocialista képviselő és miniszter. Nézete szerint néhány német pártnak a csehszlovák pártokkal való együttműködését jelentette a szudétanémetek számára kialakítandó lehető legszélesebb autonómiáért. Zajicek 1967, 127. p.

század viharos harmincas éveikig, melynek végét a müncheni egyezmény jelentette, vagyis az első Csehszlovák Köztársaság felbomlása s ezt követően a második világháború.

Rövid fennállása alatt a két háború közti Csehszlovákiát a standard politikai pártok skálája jellemezte, beleértve nemcsak a jobb-, a közép- és a baloldali pártokat, hanem olyan tömörüléseket is, melyek nemzeti alapon jöttek létre; az egyetlen kivételt 1921-től Csehszlovákia Kommunista Pártja jelentette, melyet nem nemzeti, hanem osztályszempontok határoztak meg. A csehszlovák pártokon (földművesek,³ szociáldemokraták⁴ és néppártiak) kívül léteztek kisebbségi szubjektumok is, mégpedig németek, magyarok, lengyelek és ruszinok. (Vö. Tóth–Novotný–Stehlik 2012, 45–111., 161–167., 179–180. p.) Egyedi volt a helyzete a Hlinka-féle Szlovák Néppártnak (Hlinkova slovenská ľudová strana HSĽS), mely a csehszlovák államiság elfogadása és elutasítása között lavírozott.

A német pártoknak az új államkeretek közti helyzetét illetően egyetérthetünk azzal a nézettel, hogy „az államhatalom autoritása a Habsburg Monarchia azonnali összeomlásakor 1918-ban megszűnt, legalábbis egy bizonyos időre. Míg a cseh pártok ennek következtében a politika meghatározóivá váltak s ők alakították az új állam legfontosabb intézményeit (például a Forradalmi Nemzetgyűlés vagy a kormány), a német pártok bonyolult helyzetbe kerültek”. (Uo. 45. p.)

Az új állam keletkezésének következtében az elismert német pártoknak meg kellett birkóznuk tulajdon létezésük eltérő külső körülményeivel. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése véget vetett addig felállított működési modelljüknek, ezért de facto új pártoknak kellett létrejönniük, még ha változatlan eszmei kontinuitással is. (Vö. Harna 2005, 201–223. p.) A német politikai pártok tevékenységének alapvető megváltozását azonban a belső korlátok is kikényszerítették; a Csehszlovák Köztársaság megalapítása az eredetileg privilegizált német lakosságot a nemzeti (bár nagyszámú) kisebbség helyzetébe kényszerítette, s ezek a németek az új államhoz döntő mértékben negatívan viszonyultak. A jövőnek kellett megmutatnia, vajon sikerül-e ezen a hozzáálláson változtatni, s hogy legalább a pártok egy része bekapcsolódik-e a Csehszlovák Köztársaság irányításába. Már 1919 derekán látszott, hogy a békekonferencia nem lesz képes Csehszlovákiában olyan elrendezést biztosítani, mely megfelelné a német pártoknak. A bel-⁵ és külpolitikai realitás arra kényszerítette az újonnan létrejövő pártokat, hogy a „saját” új államuk keretei közt gondolkodjanak. (Beran 2009, 97. p.)

A saint-germain-en-laye-i, 1919 szeptemberi békeszerződés aláírása sok tekintetben egy bizonytalan időszak végét jelentette. Egyrészt végleg elismerték a Csehszlovák

3 Hivatalosan: Földművesek és Kisgazdák Köztársasági Agrárpártja.

4 Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt.

5 1919 júniusában Csehszlovákiában helyhatósági választásokat tartottak, melyeken a német pártok is részt vettek, s ezzel lényegében elismerték az államot.

Köztársaság határait,⁶ másfelől az új állam keretei közti német politikai pártok formálódása is utolsó szakaszába lépett, így e pártok részt vehettek az 1920. áprilisi első csehszlovák parlamenti választásokon.⁷

Az első Csehszlovák Köztársaság fejlődése és a német pártoknak a hozzá való viszonyulása szempontjából néhány korszakot különböztethetünk meg:

1. A húszas évek első fele: szinte semmilyen együttműködés kormány szinten.
2. A húszas évek második fele: változások a hatalmi viszonyok közt a csehszlovák belpolitikában; az aktivista koncepciót propagáló pártok⁸ megerősödése.⁹
3. A világgazdasági válság és a német politikai spektrum ellenzéki térfelén tapasztalható erőátcsoportosítás.
4. 1935 és a Szudétanémet Párt (Sudetendeutsche Partei, SdP) megalakulása; dominanciája a választásokon, a korábbi aktivista pártok bukása.¹⁰

Bund der Landwirte

Néhány olyan cseh városban (Ústí nad Labem, Trutnov, České Budějovice vagy Horšovský Týn), melynek jelentős népességét németek alkották, már a 19. század kilencvenes éveiben sor került kiszgádzák olyan nagy találkozásaira, melyek célja nem kevesebb volt, mint megalapítani a cseh országrészben német kiszgádzák szövetségét, mely ideális esetekben ennek a rétegnek az érdekeit képviselte volna. 1905-ben aztán létrejött a Csehországi Német Agrárpárt (Deutsche Agrarpartei Böhmens), melynek alapító tagjai közt ott találjuk a BdL későbbi elnökét, Franz Křepeket.¹¹

6 Magyarország csak a trianoni békeszerződés aláírásával ismerte el 1920 júniusában.

7 A német politikai pártoknak az új államhoz való viszonyulása két csoportra osztható: az aktivistákra, akik hajlottak a csehszlovák kormánnyal való együttműködésre, és az ellenzékiekre, akik mindvégig kitartottak az újonnan létesült állammal szembeni elutasítás mellett.

8 A Földművesek Szövetsége (Bund der Landwirte, BdL) és a Német Keresztényszocialista Néppárt (Deutsche christlichsoziale Volkspartei, DCV), melyek képviselői 1926 októberében beléptek az első, nemzetiségileg vegyes kormányba.

9 „Míg az elsőként említett párt a kormánykoalíciók része maradt egészen 1938 tavaszáig, amikor is egyesült a Szudétanémet Párttal, a keresztényszocialisták csak 1929-ig bírták a kormányban, amikor is a DSAP (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik) képviselői váltották fel őket. A keresztényszocialisták képviselője, Erwin Zajicek ismételtelen csak 1936-ban lépett be a kormányba.” Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 48. p. 143. jegyzet.

10 Šebek 2005, 863. p. Zajicek az 1918–1938-as időszakot három szakaszra osztja: 1920-ig, 1920–1926 között és 1926–1938 között. Zajicek 1967, 131. p.

11 Vö. Graf 2017, 9–11. p. Raimund Graf a BdL jelentős személyisége volt az első Csehszlovák Köztársaság idején – a szerző megj. Egyesek már az első világháború során latolgatták egy olyan párt megalapítását, mely a német földművesek érdekeit védte volna. Sobieraj 2002, 37. p.

A Bund der Landwirte az első Csehszlovák Köztársaság fennállásának egész ideje alatt a legerősebb olyan polgári párt volt, mely a csehszlovákiai németek érdekeit védte. Bár az 1905-ös elődje tevékenységét folytatta, de az első világháború befejeztével a pártnak teljesen újjá kellett szerveződnie, „mivel fő elődje [a Csehországi Német Agrárpárt – a szerző megj.] a nagy választási sikerei ellenére sem épített ki erős pártstruktúrát”. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 56. p. Vö. Linz 1982.)

A BdL nagyon hamar megalakult, mégpedig már 1918 novemberében Česká Lípában. Franz Peterle, Franz Heller, Josef Jannausch és mások előbb egy tanácskozáson vettek részt, melyen az utóbb említett javasolta a Bund der Landwirte nevet, hogy aztán november 24-én az Aranyfácán (Goldener Fasan) nevű kocsmában meg is alakítsák a pártot. Az elkövetkező néhány hónap a párt szervezeti felépítésével telt. 1919. február 22–23. között Teplice-Šanovban (Teplitz-Schönau) megtartották az első országos kongresszust, melyen 222 küldött és 250 meghívott vendég vett részt, s ahol lefektették a rohamosan gyarapodó pártszervek alapjait. (Graf 2017, 15–17. p.) Morvaországban a párt megalapítása nem folyt olyan gyorsan, mint Csehországban, 1919 májusában azonban Šumperkben összeült a területi kongresszus, „mely a morvaországi pártstruktúra kiépítésének kezdetét jelentette”.¹² Egy hónappal később a BdL részt vett a helyhatósági választásokon, s ekként, a többi német párthoz hasonlóan, de facto elismerte a Csehszlovák Köztársaságot mint államot azzal, hogy a jövőt illetően a párt is angazsálja magát az államügyekben.¹³

A pártprogramot 23 pont alkotta, melyek részben azonosak voltak a más kisebbségi német pártok programpontjaival, részben viszont egy meghatározott választói réteg céljait képviselték. A dokumentum egyebek közt azt a követelményt is tartalmazta, hogy folytatódjon a jelen republikánus kormányzási forma; szorgalmazta a nemzeti önrendelkezést; a központostással való szakítást; diplomáciai és gazdasági kapcsolatok kiépítését az összes szomszéd állammal, tehát Németországgal és Ausztriával is; a földhöz való különleges jog (pl. a hitbizomány) eltörlését; egy igazságos földreform megvalósítását; a fiatalság erkölcsi és vallási nevelésének biztosítását; a vallásszabadság védelmét; stb. (Vö. Graf 2017, 19–21. p.; Broklová 1999 72. p.; Drabke 1919, 74. p., részletesen: 74–76. p.) Ezek az igények természetesen nem tükrözték a valóságot, a kormányban való részvétel pedig az államalkotó állásfoglalás nyílt kimondása híján lehetetlen volt. A programpontok megmutatták, hogy a BdL a párt spektrum melyik oldalára sorolta magát; a magántulajdonra, a vallásos nevelésre és a fokozatos változásra fektetett hangsúly a pártot a jobboldalra sorolta. Fontos megjegyezni a tényt is, hogy a

12 Šebek 2005, 881. p. Szervezeti hálózata kiépítésének nehézségei miatt a BdL-t csak 1920. január 22-én jegyezték be Prágában országos hatáskörű pártként, amikor is a politikai programját is pontosították. Vö. Graf 2017, 28–34. p. és Sommer 1987, 34., 43. p.

13 1919. október 1-jétől aztán megjelent a *Deutsche Landpost* c. pártlap. Wilms-Graf 2017, 15. p. Pédányzáma 26 000 körüli volt, egyetlen más német pártnak sem volt ennél magasabb példányzáma lápa, 1922 tavasza óta Prágában volt a székhelye. Sommer 1987, 56. p.

program nagy részét természetesen agrárkövetelések alkották. (Sommer 1987, 43. p., részletesen: 43–47. p.)

Az 1920. áprilisi első rendes parlamenti választások a Bund der Landwirte számára sikeresek voltak: a párt a képviselőházban 13 mandátumot szerzett¹⁴ és a legerősebb német polgári párttá vált; a német pártok közül a szociáldemokraták győztek. A pártban már ekkor kezdett kialakulni a hivatalos szervekkel való együttműködés támogatóinak tábora, mindenekelőtt természetesen a cseh agrárpártiakkal való együttműködése. (Šebek 2005, 883. p.) A BdL választói túlnyomórészt a kisgazdák köréből kerültek ki, a párt városi támogatottsága elenyésző volt. Logikus tényről volt szó, a párt a 20. század húszas éveinek elején a német kisbélők közti földosztást szorgalmazta. A legerősebb pártalapszervezetek Csehország nyugati és északi részén voltak, Žatec és Louny környékén, ezzel szemben Sziléziában egyetlen pártközpont sem székelt. A húszas évek elején a BdL-nek az összes német párt közül a legtöbb tagja volt, s ez a helyzet 1930-ban sem változott.¹⁵

A párt élén a következők álltak: Franz Křepek (1855–1936), Franz Spina (1868–1938) és Wolfgang Zierhut (1886–1946).¹⁶ A szlavista egyetemi tanár Spina (Vö. Novotný 2013, 99–123. p.) a húszas évek elejétől tartozott a párt csúcsvezetésébe. A csehszlovák parlamentbe való bekerülése után, megismerkedvén az új államban való helyzettel, arra a következtetésre jutott, „hogyan az adott körülmények közt csak egyetlen út vezet a német nép helyzetének javulásához: a pozitív politizálás, az államban való aktív munka, s amennyiben lehetőség nyílna rá, az együttműködés”. (Broklová 1999, 73. p.) Amikor a BdL 1926-ban része lett az ún. úri koalíciónak, Spinának jutott a közmunkák miniszteri posztja.

A Bund der Landwirte a német aktivizmus élenjáró propagálója volt. Mintegy két és fél évvel a háború után ugyanis kezdett megmutatkozni, hogy a csehszlovák kormánnyal szembeni ellenzéki politizálásnál jobb az együttműködés, legalábbis gazdasági téren.¹⁷ Amikor 1921 tavaszán Tomáš Garrigue Masaryk köztársasági elnök fogadta

14 Graf 2017, 35. p. A szenátusban a párt 7 mandátumot szerzett.

15 Graf 2017, 40–41. p.; Linz 1975, 217. p. A taglétszám csak 1933 után kezdett apadni az SHF-hez való csatlakozásuk miatt. A párt a 20. század húszas éveinek első felében két fő programtézist hirdetett: Nemzetiségi kiegyezés az uralkodó nemzettel és szociális-rendi követelések. Sobieraj 2002, 54. p., részletesebben: 55–84. p.

16 A párt elnöke Franz Peterle parlamenten kívüli földműves volt, s a párt döntéseire semmilyen tényleges befolyása nem volt.

17 Masaryk elnök már 1921-ben felszólította a pártot, hogy vegyen részt a kormányban. E célból bekérte magához Franz Křepeket s közölte vele, hogy a jelenlegi szakértői kormány nem felel meg a parlamentáris demokráciának, s hogy szívesen kinevezne egy új politikai kormányt. Felvetette azt is, hogy a kabinetben legalább egy német miniszternek volna helye. Vö. *Deutsche Gesandtschaftsberichte* 2003, 434–435. p. Júniusban aztán a *Bohemia* c. lapban megjelent Franz Spinának egy cikke, mely elsőként körvonalazta a német aktivizmus határait. Kracik 1999, 94. p. Vö. Sobieraj 2002, 3–4. p.; César–Černý 1962, 241. p.

Franz Křepeket, ez a megkezdett tárgyalások folytatását javasolta, amit a német keresztényszocialisták (Deutsche christlichsoziale Volkspartei, DCV) is támogattak.¹⁸ Ellenezték viszont a német ellenzéki pártok, a Deutsche Nationalpartei (DNP) és a Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNSAP), minek következtében a párbeszéd meg is szakadt, mivel ez idő tájt valamennyi német párt (kivéve a szociáldemokratákat) egyesült egy Német Parlamenti Szövetség (Der deutsche parlamentarische Verband) nevű ernyőszervezetben, mely egységes fellépést követelt meg. Egy évvel később ez a szövetség de facto szétesett, mindkét ellenzéki párt úgy döntött, hogy az ún. Deutsche Kampfgesellschaft platformján fog szorosabban együttműködni. „A német radikális és mérsékelt pártok útjai ismét eltávolodtak egymástól” – állapítja meg R. Graf.¹⁹

1923-ban a BdL vezető politikusai megegyeztek a többi német politikussal, hogy politikailag együtt fognak működni a csehszlovák kormánnyal. (Vö. *Deutsche Gesandtschaftsberichte*, Teil II. 2004, 166–167. p.) A vélemény spektrum másik felén Rudolf Logdman von Auen, a DNP elnöke állt, aki ráadásul egyenest a német főváros külügyminisztériumában panaszkodott a BdL politikájára. A berlini meghatározó vezetők reakciója azonban megfelelt a Csehszlovák Köztársaságra vonatkozó akkori német külpolitikai kurzusnak, mely szerint a kulturális akciókon kívül a Német Birodalom semmi más nem támogat, s ezt a szudétanémet politika képviselőinek Csehszlovákiában, tetszik, nem tetszik, el kellett fogadniuk. (Graf 2017, 63–64. p.)

A legalább némely német párt együttműködését a csehszlovák kormánnyal a 20. század húszas éveinek első felében objektív és szubjektív tényezők nehezítették. Az elsőkhöz tartozott például a földreform megvalósításának módja vagy a nyelvtörvény megfogalmazásai,²⁰ a továbbiak közé a háború utáni kölcsönösen bizalmatlan légkör egyfelől a cseh és a morva németek, másfelől az akkor többségi csehszlovák nemzet közt.²¹ Ennek dacára 1924 októberében Bruno Kafka professzor, a Német Szabadelvű Pártból (Deutsche demokratische Freiheitspartei)²² előterjesztette a politikai aktivizmus

18 Křepek már 1920 decemberében megüzente a pártkongresszus résztvevőinek: „Vessétek el a nacionalista haragot, s térjete vissza a munka és az ész politikájához!” Sommer 1987, 62. p.

19 Graf 2017, 45–46., 56. p. Az aktivisták és a kormánykörök közti egyezkedések következő kísérletére 1922 derekán került sor, Franz Spinával és Robert Mayr-Hartinggal, de ez sem járt eredménnyel. Sobieraj 2002, 100–101. p.

20 Éppen ezek a kérdések tartoztak a húszas évek első felében a gyakori parlamenti interpellációk közé. Sommer 1987, 59–61., a földreformra I. 73–74. p.

21 Szükséges tudni, hogy a mesterségesen létrehozott konstrukció, az ún. csehszlovákizmus abból az állításból ered, hogy létezik egyetlen csehszlovák nemzet, melynek két ága van, a csehek és a szlovákok. Az így felfogott terminus lehetővé tette a csehszlovák többséget, máskülönbön szlovákból kevesebb volt, mint németből. Vö. Tóth–Novotný–Stehlik 2012, 624–625. p.

22 E párt fejlődéséhez legújabbban I. Keller-Giger 2018.

világos javaslatát, mely az Osztrák–Magyar Monarchiát tekintette mintának, ahol is véleménye szerint szintén akadtak csehek, akik a kormányban voltak, és mások, akik ellenzékben.²³

A legjobb eredményt fennállása idején a BdL az 1925. novemberi parlamenti választásokon érte el, melyen négyparti koalícióban vett részt a Német Iparospárttal (Deutsche Gewerbepartei), a Szepesi Német Párttal (Zipser deutsche Partei) és a Magyar Nemzeti Párttal. A választási kampány meglehetősen kiélezett volt. Rudolf Lodgman von Auen egy minden német pártot egyesítő egységes jelöltlistát javasolt, ám ez a kísérlet megfeneklett, ami nem volt meglepetés, mert egyesíteni ennyiféle politikai irányzatot gyarló jelszavak alatt egyetlen résztvevő számára sem jelentett komolyan meggondolandó lehetőséget. (César–Černý 1962, 320. p.) A képviselőházban szerzett 24 (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 663–664. p.) képviselői mandátum és a 12²⁴ szenátusbeli a BdL-t a legerősebb német politikai tényezővé tette. Az Antonín Švehla kormányfő által felolvasott kormánynyilatkozatra való reagálásában ugyanakkor Franz Spina kijelentette, hogy a német pártok a nyelvre, munkalehetőségekre, iskolákra és földre vonatkozó kérdésekben továbbra is az egyenjogúságért fognak harcolni.²⁵ Az 1925-ös év így kissé ambivalensen zárult: a BdL ugyan a politikai aktivizmust támogatta, másfelől Spina megismételte 1920-as kijelentését az önrendelkezés jogára vonatkozó harc folytatásáról. A választási eredmények azonban a jövőre nézve egy lehetséges együttműködés ígértét hordozták magukban, nem kizárólag csak nemzetiségi szinten. A politikai palettán ugyanis mind a cseh (és szlovák), mind a német térfélen megerősödtek az agrár- és a néppártiak.

E helyt most tehetünk egy kis kitérőt, s röviden összefoglalhatjuk a magyar pártok politikai aktivizmusát. A magyaroknak mint a második legnépesebb kisebbségnek az első Csehszlovák Köztársaságban természetesen megvolt a maguk képviselte mind a képviselőházban, mind pedig a szenátusban. A kezdeti merev ellenzékiiségből a politikai spektrum egy része, konkrétan a Magyar Nemzeti Párt (MNP) kezdett hajlani az aktivista politizálás felé, lényegében lemásolva a fejlődést a német oldalon. Az MNP képviselői is kénytelenek voltak elfogadni Közép-Európa új elrendezésének tényét, s így felmerült, van-e további értelme az ellenzéki politizálásnak. Az 1925-ös választások alátámasztották a Csehszlovák Köztársaság magyar politikai pártjainak két fő ellenté-

23 Graf 2017, 73. p. A párt már a 20. század húszas éveinek elején propagálta az aktivizmust. Keller-Giger 2018, 21. p. Felix von Luschka DCV-képviselő szerint az első választási ciklus végén megszületett a következő évekre vonatkozó jelszó, mely a megegyezés igyekezetét tükrözte: „A csehekkel való nemzeti megegyezésért!” Luschka 1963, 235. p.

24 A mandátumok megoszlása a következő volt: BdL 15 képviselő és 8 szenátor, vállalkozók 1 képviselő és 1 szenátor, Szepességi Német Párt 1 képviselő, Magyar Nemzeti Párt 7 képviselő és 3 szenátor. Graf 2017, 87. p.

25 Vö. <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/003schuz/s003006.htm> [2019–07–12].

tes irányzatát: míg az MNP a BdL-lel közös listán indult (lásd fentebb), az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP), továbbra is elutasította a csehszlovák vezetés elismerését. A BdL aktivista politikája azonban, miután a párt az MNP vezetősége számára meglepetésszerűen és minden előzetes figyelmeztetés nélkül belépett a Švehla-kormányba, egyszer s mindenkorra véget vetett az MNP aktivista hajlamainak. Logikus lépésként adódott a két magyar párt közös indulása az 1929-es, sorrendben harmadik parlamenti választásokon. S lényegében itt vált ketté a német és a magyar aktivizmus további útja. Míg ugyanis a németek támogatták a csehszlovák kormányt, pontosabban részt vettek a munkájában egészen 1938 márciusáig – noha az 1935-ös választásokon a képviselőik és szenátoraik száma elhanyagolható volt az offenzív Szudétanémet Párt eredményeihez képest –, a magyarok már nem tértek vissza az aktivista politizáláshoz, még az Egyesült Magyar Párt 1936-os megalapításával sem, sőt ellenkezőleg: következetesen ellenzéki politikát folytattak. (Vö. Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 76–111. p.)

A német miniszterek kormányba kerülése 1926 októberében ekként csak az előző folyamatok logikus következménye volt. Pedig az év elején még semmi sem utalt nemzetiségi megbékélésre. Švehla kormánya úgy döntött, keresztülviszi a nyelvrendeletet, lényegében az 1920. februári alkotmányos nyelvtörvény végrehajtó rendelkezését, azaz csaknem hat évig tartott, míg a kabinet a nyelvrendelet elfogadására elszánta magát. (Vö. Uo. 277–287. p.) Ennek a dokumentumnak a jóváhagyása tiltakozásokat váltott ki német részről, sőt, még a kormány elleni bizalmatlansági javaslatról is szavaztak. A kabinet ugyan túlélte ezt, ám a kongrua és az agrárvámok veszélyesen megingatták a kormányzó többséget, amely végül is megbukott, és sor került – másodszor az első Csehszlovák Köztársaság fennállása alatt – a szakértői kormány kinevezésére. E kormány tevékenységének hátterében kikristályosodott egy ún. vám- és kongruatöbbség, a BdL-lel és a DCV-vel, mely az ún. úri koalíció²⁶ kormányának felállításához vezetett. Franz Spina BdL-képviselő a közmunkák minisztere lett, Robert Mayr-Harting pedig igazságügyi miniszter.²⁷ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az új kabinet felállítását a most már kormányalkotó német pártoknak meg kellett védeniük a választóik szemében, nemkülönben az ellenzéki pártokkal szemben (ez idő tájt a szociáldemokratákkal szemben is). (Sobieraj 2002, 162. p.)

A következő, az 1929. évi választásokig tartó időszakot két fontos esemény határozta meg: 1928-ban a tartományi rendszer bevezetése (Szlovákiában megyék vol-

26 Eredetileg pejoratív kifejezés volt, mely fokozatosan általánosan elfogadottá vált. Sobieraj 2002, 129. p. A BdL képviselői aztán májustól utazgattak az országban, s magyarázták a választóiknak, miért szavaztak például a vámok kérdésében a csehekkel. Uo. 135–136. p.

27 Graf 2017, 98–99. p. Először fordult elő, hogy a német kisebbség képviselői valamilyen országban kormányra kerültek. Wilms-Graf 2017, 22. p. Másfelől meg kell jegyezni, hogy az együttműködés nem volt problémamentes, sőt a különböző súrlódások továbbra is fennálltak. Vö. Graf 2017, 103. p.; Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 48. p.

tak),²⁸ s ugyanabban az évben a járási és tartományi választások. (Eredményükhöz I. Graf 2017, 117–118. p.) Egyúttal ez volt az utolsó év a világgazdasági válság előtt: „Az utolsó jó év volt. Következtek a politikai nyugtalanságok, a gazdasági hanyatlás és a pártcsatározások évei” – írja Raimund Graf. (Uo. 122. p.)

Az 1929-es parlamenti választásokon a BdL együtt indult a Német Munka- és Választási Közösség (Deutsche Arbeits- und Wahlgemeinschaft) nevű párttal, mely 1928-ban alakult, Alfred Roschéval az élén. Ez az együttműködés azonban terméketlennek bizonyult, mivel nem hozta az annyira várt városi választók szavazatait. Ellenkezőleg, a mandátumok száma az 1925-ös évekhez képest 16-ra csökkent, ebből 12 jutott a BdL-nek. Általában igazolódott az a trend, mely az előző kormánytöbbségből kisebbséget faragott. A DCV helyett kormányra kerültek a Ludwig Czech vezette német szociáldemokraták.²⁹

Az új kormánynak nagyon hamar meg kellett birkóznia a gazdasági válság hatásai-
val, ezek ugyanis Csehszlovákiát sem kerültk el, s növekvő munkanélküliséget, az ipar
hanyatlását, mezőgazdasági problémákat eredményeztek, politikai téren pedig elsősor-
ban a szudétánémetek fiatalabb nemzedékének radikalizálódását. (Részletesebben I.
Kárník 2002, 34–116. p.) Voltak olyan hangok is, hogy a német aktivisták távozzanak
a kormányból. Ráadásul bizonyos vélemények szerint e pillanatban látszott hiányozni
Antonín Švehla³⁰ tekintélye, utódjának, František Udržalnak ugyanis nem volt tekintélye,
és nemcsak a cseh politikai táboron, hanem még saját pártján belül sem. (Graf 2017,
126. p.) Nemcsak a BdL, hanem a többi német aktivista párt is két malomkő közé
került: az ellenzéki politikai pártok (DNSAP, DNP)³¹ részéről kapott kritika, kontra rész-
vétel a kormányban és a kormányprogram végrehajtása.

-
- 28 A közigazgatási reform és a tartományi elrendezés megszüntetése ellen szót emelt például a Csehszlovák Néppárt, mert nem volt hajlandó elveszíteni kitüntetett helyzetét Morvaországban. A tartományok megtartásának fontos szempontja a nemzeti demokraták szerint az volt, hogy a történelmi cseh országrészek hozzájárultak az 1919-es békekonferencia határmegszabásaihoz. 1927 derekán végül olyan törvényt fogadtak el, mely szerint 4 tartománnyal számolt. Uo. 174., 176. p. Vö. Uo. 174–178. p. Tovább vö. Luschka 1963, 230. p.
- 29 A szenátusban 9 mandátumról volt szó. Uo. 124–125. p. Bár František Udržal új kormányfő nem akarta bevinni a kormányba a német szociáldemokratákat, de cseh kollégáik kiálltak mellettük. Vö. Sobieraj 2002, 213. p.
- 30 Igaz, hogy autoritását nem vonták kétségbe, és az első Csehszlovák Köztársaság kritikusa, Felix von Luschka is kénytelen volt elismerni, hogy 1933-as halála a csehszlovák elit körében pótolhatatlan hiányt jelentett. Luschka 1963, 241. p.
- 31 Emlékeztetni kell az ún. Kameradschaftsbund szervezetre is, mely Othmar Spann osztrák nemzetgazdász és szociológus nézeteit terjesztette. Vö. Novotný 2008, 291–309. p.; Novotný 2009, 387–405. p. 1932-ben aztán még per indult a Volkssport nevű egyesület ellen, melynek tagjait azzal vádolták, hogy a német SA a mintaképük. Novotný 2016, 37. p.; Wilms-Graf 2017, 35–36. p.

1933 márciusában Prágában tartották a Bund der Landwirte hetedik kongresszusát, teljesen a gazdasági s részben a politikai válság jegyében. A párt vezetői keresztülvitték, hogy a kormányban maradjanak, mégpedig „az egész nép” érdekében. 1933 őszén s mindenekelőtt a DNSAP feloszlatása és a DNP tevékenységének felfüggesztése a szudétanémetek körében jelentős elégedetlenséget eredményezett, a BdL-nek és a szociáldemokratáknak volt elég dolguk ezeket a szenvedélyeket lecsillapítani. (Graf 2017, 150–151. p.)

A Szudétanémet Hazafias Front (Sudetendeutsche Heimatfront, SHF) 1933. októberi megalakulását követően a BdL képviselői kapcsolatba léptek ezzel a mozgalommal. Vezetője, Konrad Henlein ugyancsak tudatában volt annak, hogy meg kell őrizni a csehszlovák kormánnyal a jó viszonyt, ezért a német aktivista pártokban keresett szövetségeseket, s megszólította a legerősebb német polgári pártot, a BdL-t. Henlein célja az volt, hogy segítségükkel, főként az SHF megalakulását követő első hetekben elkerüljék a párt betiltásának veszélyét. Nem sokkal a politikai befolyás területi respektálásáról szóló egyezményt követően (október végén) kiderült, hogy az SHF ezt nem hajlandó betartani. (César–Černý 1962, 227. p.)

A Bund der Landwirte a fent említett megbeszélésektől nem tartózkodott. Vezetői abban bíztak, hogy az új mozgalomban döntő befolyásuk lesz, s ezzel saját pozíciójukat erősítik. Mivel 1933 augusztusában és szeptemberében a német kiskgazdák elvetették a nemzetiszocialistákkal való egyezkedést, Franz Spina már az év októberében közvetlen tárgyalásokba bocsátkozott Henleinnel. Ezeken főként az SHF-nek a csehszlovák államhoz és a német kiskgazdákhöz való viszonya érdekelt. E megbeszélések lehetővé tették Henleinnek és mozgalmának megúszni a kezdeti bizonytalanság időszakát s biztosítani a csehszlovák hivatalok jóindulatát.³²

1934 végétől a BdL-ben nőtt az SHF-fel szembeni addigi politika kritikája (ráadásul kiderült, hogy Henleinék a választások előtt vidéken is fognak kampányolni), azzal az aggálllyal együtt, hogy szavazókat vesztenek, s politikájuk befolyását is. Az 1935. májusi választások előtt³³ márciusban összeült a párt kongresszusa, melyen a delegátusok Franz Spina aktivista politikája mellett tették le voksukat. Amikor azonban kihirdették a választások eredményét, kiderült, hogy ez a politika megbukott. A BdL a szavazatoknak csupán 1,73%-át szerezte meg, s ezzel 5 mandátumot a képviselőházban, a sze-

32 Štěpán 1963, 7. p. Vö. Graf 2017, 159–162. p. Henleinnek 1934 márciusában Gustav Hacker is segítséget nyújtott. Sobieraj 2002, 221. p.

33 Még a választások előtt elfogadták a képviselőház, a szenátus a tartományi, kerületi és helyhatósági választások új rendjét, mely nemcsak a BdL-nek vált hasznára, hanem a DCV-nek is, mert ez a második és harmadik szavazatszámolás átszámolásának módosítását eredményezte. Vö. *Sb. z. a n.*, roč. 1935, 120–122. p. A BdL egyúttal felajánlotta Henlein pártjának az együttműködést, amikor például azt követelte, hogy az SdP vidéken ne indítson jelöltet. Ez az ajánlat azonban sikertelen volt, Henlein ugyanis már elegendően erősnek érezte magát. Graf 2017, 165–168. p.

nátusban egyet sem. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 671., 673. p.) Ennek ellenére Franz Spina tárca nélküli miniszter lett az új kormányban.³⁴

1935-től mindegyik aktivista pártnak csökkent a szavazótábor, mert nem volt olyan programjuk, melyet szembeállíthattak volna „a Szudétanémet Párt populista aratóprogramjával”.³⁵ A választási kudarcra való reakcióként a BdL 1936. januári kongresszusán változott a párt vezetőségének összetétele. Elnökké a podbořani (Podersam) Gustav Hackert (1900–1979) választották meg, Franz Spina tiszteletbeli elnök lett. Hacker, Wenzel Jaksch és Hans Schütz mellett az ún. újaktivizmus képviselője volt. (Vö. Zajicek 1967, 136. p.) Fontos volt tehát, hogy a BdL ne mondjon le mindenről, amit az évek során a kormányban elért, Hacker azonban Konrad Henlein felé is kereste a kapcsolatot. Az aktivista pártoknak ez a fiatal nemzedéke radikálisabb nézeteket vallott, mint egy generációval idősebb társaik, s úgy döntött, vitatott nemzetiségi kérdésekben határozottabban fogja követelni a megegyezést. (Vö. Keller-Giger 2018, 84–87. p.; César–Černý 1962, II. rész, 331. p.)

Az 1935-ös választások utáni kritikus és a romló nemzetközi politikai helyzet ellenére a vezető kormányképviselek 1936 derekán arra a döntésre jutottak, hogy „a nemzetiségi politika megoldásához szükséges átlátható hozzáállás a német aktivistákkal egyetemben sikeres lehetne, s jobbíthatná a viszonyt a nemzeti többség és a kisebbségi lakosok között”. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 352. p.) Edvard Beneš köztársasági elnök és Milan Hodža kormányfő felszólalása után, a német aktivisták képviselői, Spina, Czech és Erwin Zajicek (DCV) 1937. január végén átnyújthatták a miniszterelnöknek a követeléseiket, melyek egyenes folyománya volt a február 18-i koalíciós szerződés, mely a nemzetiségi kiegyezés javaslatának gyakorlati alapkereteit biztosította.³⁶

1938 januárjában Hacker megpróbálta a BdL és az SDP egyesítését, ami ugyan nem sikerült neki (Šebek 2005, 885. p.), ám 1938. március 16-án az osztrák

34 Találó megállapítást fűz a választásokhoz Helga Wilms-Graf. Nézete szerint 1920-ban arról volt szó, vajon a Csehszlovák Köztársaság szocialista vagy polgári köztársaság lesz-e, 1925-ben arról, vajon folytatódik-e vagy sem a nemzetiségileg egyöntetű kormányzás, 1929-ben pedig arról, folytatja-e kormányzását a jobboldal, avagy szocialista pártokkal egészül-e ki. Az utolsó parlamenti választások azonban már a csehszlovák demokrácia túléléséről szóltak. Wilms-Graf 2017, 50–51. p.

35 Broklová 1999, 81. p. Az első pillantásra nem látható, de lényegében a német aktivizmus és a cseh–német együttműködés vereségéről volt szó, s ellenkezőleg, ezzel szemben a nemzetiségi feszültség és az együttműködés elutasításának eszméi kerültek előtérbe. Graf 2017, 170. p. Ernst Eisenlohr prágai német követ 1936 júliusában a következőket jelentette: „Azt válaszoltam neki [Kamil Krofta csehszlovák külügyminiszternek – a szerző megj.], hogy a csehszlovák kormányka a német aktivistákból semmi haszna nem lesz, mert a német kisebbség nem ismeri el az aktivistákat a németiség képviselőiként.” Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (a továbbiakban: PA AA), Berlin, R 103624, f. 084.

36 Vö. Uo. 352–355. p.; Graf 2017, 217–219. p.; Zajicek 1967, 137–138. p. Zajicek szerint 1937 februárja és 1938 februárja közt mintegy 1500 német származású hivatalnokot és 5500 munkást alkalmaztak állami szolgálatban. Uo. 138. p.

Anschlussra³⁷ való reakcióként a BdL úgy döntött, hogy a párt „kilép a német aktivista pártok vezetőségéből, s képviselőit az aktivista járási szervezetekből visszahívja”.³⁸ Hackernek hat nap múlva sikerült felosztatnia a pártot, s annak tagságát átvinni az SdP soraiba.³⁹ A kiszagzák, a Bund der Landwirte korszaka az első Csehszlovák Köztársaságban ezzel véget ért.

Deutsche christlichsoziale Volkspartei

A párt tevékenysége az osztrák Keresztényszocialista Párt (Christlichsoziale Partei Österreichs) hagyományaira kötődött, mely 1893-ban alakult. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után, amit a keresztényszocialisták súlyos csapásként éltek meg, mellyel szembe kellett nézniük, s a helyhatósági választásokkal összefüggésben ki kellett építeniük a párt szervezeti szerkezetét s megszabadulni Bécs befolyásától. A pártnak, bár legyengült formában, sikerült megőriznie a háború előtti állapotok folytonosságát, és „1918 után is folytatni ugyanazon az ideológiai alapon a neve nagyobb változtatása nélkül”. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 53. p. Vö. Šebek 2006, 19–32. p.)

Fontos mérföldkövet jelentettek a fent említett helyhatósági választások 1919 júniusában, mivel a párt vezető képviselője s a későbbi miniszter Robert Mayr-Harting azt javasolta, hogy e választási eredmények alapján a német politikai pártok kooptálhassák képviselőiket a Forradalmi Nemzetgyűlésbe. A kor szellemét tekintve nem volt meglepő, hogy javaslata nem talált megértésre a vezető politikai elitek részéről.⁴⁰

A német népi keresztényszocialista pártot Prágában alapították 1919. november 2-án; a pártprogramot a tartományi konferencia csaknem két hónappal hamarabb hagyta jóvá, konkrétan szeptember végén.⁴¹ Azzal, hogy a DCV prágai alapítású volt, az újonnan létrejött állam fővárosában, a német pártok közül egyedüliként nagyon hamar kinyilvánította, hogy nemcsak a csehszlovák metropoliszt mint döntő politikai központot ismeri el, hanem a status quóval is egyetért; hozzátehetjük, hogy a pártalapítás nagyobb emóciók nélkül valósult meg. 1920 szeptemberében Prágában aztán megtar-

37 Rádadásul 1938.március 10-én Wolfgang Zierhut képviselő arról beszélt a parlamentben, hogy a BdL a lojális párt pozíciójából fog politizálni. Vö. Graf 2017, 242–243. p.

38 Broklová 1999, 81. p. A BdL szerint „tarthatatlan állapot marxistákkal együttműködni”. Kracik 1999, 393. p. Franz Spina 1938. március 22-én nyújtotta be lemondását.

39 Graf 2017, 256. p. A kivételt a következők alkották: Franz Spina, Raimund Graf és Otto Halke, akik nem léptek át az SdP-be. Miután Spina benyújtotta lemondását, visszavonult a politikából. 1938 szeptemberében hunyt el, még a müncheni szerződés előtt. Vö. Národní archiv, Praha, fond policejní ředitelství Praha II – prezídium, sign. S 4897/10, manipulační období 1931–1940, kart. 10937.

40 Schütz 1979, 276. p. Hans Schütz a DCV jelentős képviselője volt – a szerző megj.

41 A program új verzióját aztán csak 1934-ben fogadták el, bár csekély változtatásokkal. Schütz 1979, 276. p. 8. lábjegyzet.

tották első pártkongresszusukat, egy évvel később decemberben a másodikat, mégpedig Šumperkban (Mährisch Schönberg).⁴²

A pártprogram kidolgozása mindenekelőtt két egyetemi tanárhoz kötődik:⁴³ Karl Hilgenreiner (1867–1948; 1927–1935 között a párt elnöke)⁴⁴ teológiaprofesszorhoz és Robert Mayr-Harting (1874–1948; az 1921/1922. akadémiái évben a prágai Német Egyetem rektora) polgári jogi professzorhoz. A nemzetiségi kérdést illetően a többi párt-hoz hasonlóan a teljes politikai egyenjogúság és az autonómia mellett szállt síkra; a párt nemcsak a német nemzet, az anyanyelv és az érdekek védelmére és támogatására tartott igényt, hanem a két fő nemzet közti egyetértést is szorgalmazta. A keresztnyszocialisták egyúttal a nemzetiségek alkotta állam alkotmányba foglalását is szorgalmazták. Ami a gazdasági kérdéseket illeti, fontosnak tartották „az egyház szociális tanítását, a társadalmi problémáknak a rendi szerkezet bevezetése kellene, hogy véget vessen, mely meghaladta volna az osztályokra való felosztást”. (Šebek 2005, 877. p. Vö. Drabke 1919, 62–63. p.) Kulturális téren nagy figyelmet szentelt elsősorban az iskolai oktatásnak, s az állam támogatását követelte „egyházi iskolák alapításához, emellett az antiszemita tendenciák is feltűntek benne, például a közép- és főiskolákon a zsidó diákok számára bevezetendő numerus clausus, amit vallási és kulturális szempontból kívántak”.⁴⁵ A párt természetesen az állam és az egyház céljainak egyenlőségét szorgalmazta, s elutasította a válás lehetőségét. Fontos kérdésekben a párt a népszavazás intézményének bevezetését követelte. (Vö. Schütz 1979, 276–277. p.; Šebek 2006, 32–35. p.)

Noha a Német Keresztnyszocialista Néppártnak nem volt egyetlen saját sajtószerve sem, már a 19. század hetvenes éveitől kezdve bízhatott egy sor katolikus lapban, mint például a *Nordböhmisches Volksblatt*ban vagy az 1919-től megjelenő *Das Volk*ban. A legfontosabb és meghatározó sajtóterméknek az 1925 márciusától megjelenő *Die Deutsche Presse* számított, melynek kiadását az Egerland Szövetség biztosította, élén Michael Nagerlevel.⁴⁶

42 Vö. Uo. 276., 277. p. A küldöttek az első kongresszuson abban állapodtak meg, „hogy a párt az állammal szemben »a legélesebb ellenzékben« áll”. Šebek 2006, 82. p. A merev ellenzékiesség fokozatos változásában fontos szerep jutott az ún. láni egyezmény 1921. decemberi megkötésének, amikor is Ausztria elfogadta a Csehszlovák Köztársaság területi integritását, amivel de facto lemondott a határváltoztatás lehetőségéről. Uo. 88. p.

43 A program kidolgozásában dr. Wenzel Frind (1843–1932) prágai püspök, a káptalan és egykori prágai egyetemi tanár, 1919 nyarán éppen az ő lakásán készült a program.

44 A párt első elnöke 1919–1925 között a varnsdorfi *Volkszeitung* folyóirat főszerkesztője, a későbbi szenátor Josef Böhr volt.

45 Šebek 2005, 878. p. A párt követeléseire közé tartozott: „Olyan kulturális és társadalmi rendszer kiépítése, mely keresztény alapokon nyugszik, elsősorban az igazságosságon és a szereteten, valamint a legértékesebb emberi kultúrjavarok – a hit, az erkölcs, az igazság, a szabadság, a haladás és a jólét – védelme.” Drabke 1919, 60–61. p.

46 Schütz 1979, 278. p. Bővebben az első köztársaság kezdeti szakaszának német sajtójáról vö. Linz 1970, 284–307. p., a DCV sajtójáról pedig 298–300. p.

A párton belül két irányzat volt meghatározó, melyek élén a fent említett két egyetemi tanár állt. A párt mérsékelt szárnyát, mely hajlott a csehszlovák politikai reprezentációval való együttműködésre, Robert Mayr-Harting vezette. Koncepcióját a 20-as évek derekán vitte sikerre,⁴⁷ amikor a párt az ún. úri koalíció részévé vált; Mayr-Hartingé lett az igazságügyi miniszteri tárca. A DCV-ben azonban volt egy nemzeti szárny is, mely „előnyben részesítette a szudétanémet érdekeket a katolikus politika anacionális érdekeivel szemben” (Beran 2009, 102. p.); ezt az irányzatot Karl Hilgenreiner képviselte.

A DCV szervezeti tagságát jobbra aktív katolikusok alkották, mind városban, mind vidéken. A legerősebb alapszervezetek Dél-Morvaországban voltak (Znojmo környékén), valamint Sziléziában (Opava és környéke). 1923-ban a párt mintegy 44 000 tagot számlált; a források szerint a sűrűbben lakott Csehországban mintegy 16 000 tagja volt, Észak-Morvaországban és Sziléziában szintén 16 000, a maradékot a közép- és dél-morvaországiak alkották. (Schütz 1979, 278. p.) Ha abból a tényből indulunk ki, hogy e térségekben a szudétanémeteknek csak mintegy harmada élt, a DCV százalékos aránya e térségekben magasabb volt a csehországinál.⁴⁸

A keresztényszocialisták bevételeinek fontos forrásává a megválasztott képviselők és szenátorok által fizetett illetékek alkották, konkrétan havi 500, majd 800 koronáról volt szó, ennyit fizettek be a pártkasszába, s ebből a pénzből fedezték a kerületi vagy tartományi szervezetek kiadásait, illetve magának a pártnak a fenntartását. A tagdíj szintén havonta volt fizetendő, nagyságát 1 és 10 korona közt állapították meg. (Schütz 1979, 278. p.)

Az 1920. áprilisi parlamenti választások a Német Keresztényszocialisták Néppárt számára nem a legjobban alakultak. A német kisgazdákkal (Bund der Landwirte) együtt ugyan ez a két polgári középpárt az összes német szavazat 28,1%-át szerezte meg, de a DCV csak 11,1%-ot és 10 mandátumot (szemben nagy politikai riválisa, a DSAP 31 mandátumával). Összesen 72 német képviselő és 37 szenátor jutott be a parlamentbe.⁴⁹ Látható, hogy a német keresztényszocialisták nem jártak sikerrel, eredményeik szerények voltak.

A BdL-hez hasonlóan a DCV képviselői is folytattak párbeszédet csehszlovák politikusokkal, ezek tárgya a kétoldalú együttműködés volt a közszféra irányítását illetően, tehát politikai aktivizmust folytattak. Például az 1922. decemberi tárgyalásokon a német népieket Wenzel Frind, Robert Mayr-Harting és Eugen Ledebur-Wicheln szenátor

47 A párt már 1922 októberétől egyre jobban és jobban távolodott a Lodgman-féle együtt nem működés politikájától. Vö. Kracik 1999, 121–122. p. 1923 elején Eugen Ledebur-Wicheln DCV-szenátor kijelentette, hogy pártja „nem vonja kétségbe az állam létezését, de ellenzi azokat az alapokat, melyeken felépült”. Uo. 122. p.

48 Linz 2012, 214. p. A tagság pontos száma így alakult: Csehország 22 000, Észak-Morvaország és Szilézia 9000, Közép- és Dél-Morvaország 7000. Schütz 1979, 278. p.

49 A szenátusban a párt végül csak 4 mandátumhoz jutott. Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 659–660. p.

képviselte. Csehszlovák részről többek közt jelen volt Alice Masaryková, a köztársasági elnök lánya vagy František Hodáč. (Vö. Schütz 1979, 279. p., 15. lábjegyzet.) De már ugyanezen év őszén megtartották harmadik pártkongresszusukat, ezúttal Liberecben. Ezen a Mayr-Harting képviselő szorgalmazta együttműködés koncepciója győzedelmeskedett. (Uo. 281. p.)

Fennállása során a DCV a legjobb parlamenti választási eredményt 1925-ben érte el, amikor az összes német szavazat csaknem ötödét megszerezve 13 képviselője és 7 szenátora lett. Még ezelőtt főként Mayr-Harting és Ledebur-Wicheln megpróbálták létrehozni a német pártok egységét, ez azonban a DNSAP ellenkezése miatt nem valósult meg.⁵⁰ Ezt a sikerét a párt a német ellenzékiek csökkenő népszerűségének, a 20. század húszas éveit közepén politikailag jelentős legyöngyülésének is köszönhette. Egy évvel később aztán a DCV a BdL-lel együtt a kormány része lett; a német agrárpártiakhoz hasonlóan egy jelentős programpont megvalósításának lehetőségét tűzte zászlajára: a kungruát (az állam hozzájárulása a papság fizetéséhez). A kormány szerepe azonban nem a cseh–német kiegyezést jelentette, hanem csak a célulvű hatalmi-politikai számítást; sem a DCV,⁵¹ sem a BdL nem kötötték kormányra lépésüket a kisebbségi jogok kibővítéséhez. Ebben az esetben csak arról volt szó, hogy egyszerűen találkoztak a politikai proklamációk egyfelől és a kormány szerepe előnyei másfelől. Egyes vélekedések szerint ebben szerepe volt Masaryk elnök, Beneš külügyminiszter és a szociáldemokraták befolyása gyöngyítésének is.⁵²

A 20. század húszas éveinek második fele, melyet némelykor aranykornak is neveznek, nemcsak a belpolitikai konszolidációt és az első, nemzetiségileg vegyes kormány működését hozta el, hanem külpolitikai megnyugvással is járt, az 1925. októberi, a svájci Locarnóban megrendezett konferencia kiváltotta nemzetközi helyzetjavulással, s Németországnak a Nemzetek Szövetségébe való 1926. szeptemberi belépésével. A kabinet működésének és a keresztényszocialisták szempontjából döntő fontosságú volt Antonín Švehla kormányfő megbetegedése és a cseh agrárpártiak meg a népek közötti konfliktusok, melyek nemcsak a kormány hatáskörét gyengítették, hanem a DCV-t is.

50 Uo. 282. p. A választási eredményekhez vö. Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 662., 664. p.

51 Ráadásul például a DCV képviselőklubjának elnöke, Felix Luschka élesen ellenezte a kormányba lépést. Šebek 2006, 112–113. p.

52 Keller-Giger 2018, 29. p. A DCV ennek ellenére a kormányba lépést az alábbi kinyilatkoztatással indokolta: „Ez a döntés a szudétánémetek számára, de a csehszlovák állam számára is [...] fordulatot jelent. A tény, hogy e pillanatban gyakorlatilag és hivatalosan megszűnt a cseh koalíció, és hogy a törvényhozói és államigazgatási tevékenységen a német pártokkal osztozik, nem maradhat az egész fejlődést tekintve kedvező hatás nélkül.” Césár–Černý 1962, I. rész, 371. p., 149. lábjegyzet. Mayr-Harting már 1926 júniusában találkozott Přemysl Šámallal s a BdL részéről Josef Lukschot javasolta a kormányba hívni. Sobieraj 2002, 148. p.

Az 1929-es parlamenti választásokon a keresztényszocialisták pozíciója gyenge volt,⁵³ a választások utáni tárgyalások pedig nemcsak a DCV-nek a kormányból való távozását eredményezték, hanem a Hlinka-féle Szlovák Néppártnak is.⁵⁴ Ebben főszerepet az a követelés játszott, hogy a nem szocialista blokk a kormányban ne legyen erősebb, mint a szocialista.⁵⁵ A cseh szociáldemokraták ugyanis kitarítottak a német szociáldemokraták kormányba hívása mellett. Persze nem valami nemzetközi szolidaritásról volt szó, sem az ország érdekeiről, sokkal inkább politikai számításról. A kormányból való távozta a DCV fokozatos radikalizálódását eredményezte, valamint a nemzeti politikai érdekek erősebb hangsúlyozását, s ebben a pártelnök Karl Hilgenreinernek volt döntő szerepe. Fontos megjegyezni, hogy a cseh népieknek csak hatástalan tiltakozásokra futotta, s továbbra is a kormányzó többségben maradtak.⁵⁶ 1930 januárjában aztán sor került a párt kilencedik kongresszusára, amelyen elhangzott, hogy a kormány szerep vége lehetőséget nyújt nagyobb figyelmet szentelni a német kisebbség követeléseinek. Amikor aztán ősszel megalakult az SHF, a DCV viszonya ehhez a mozgalomhoz – a BdL-lel ellentétben – a kezdetekben visszafogott volt, vagy az SHF antiklerikalizmusa miatt, vagy más okokból. Már csak ezért is egyetérthetünk Jaroslav Šebekkel, aki szerint a DCV 1929-től kezdődően a két vasat tartani a tűzben taktikát folytatta, a csehszlovák kormány kritizálása és a különösebben nem összeborulni a nemzeti pártokkal politikája közt lavírozva.⁵⁷

1935 és a májusi parlamenti választások súlyos csapást jelentettek nemcsak a DCV-nek, hanem a politikai aktivizmusnak is. A német keresztényszocialista néppárt a szavazatoknak csupán 1,98%-át szerezte meg, ami hat mandátumra futotta a képviselőházban és háromra a szenátusban. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 670., 672. p.) A választási kudarc a párt további irányulásáért folyó harcot előlegezte meg. Akadtak ugyanis olyan vélemények, hogy egyesülni kellene az akkor legerősebb német szubjektummal, az SdP-vel. Az 1935. szeptemberi prágai kongresszuson, melyen a párt egyér-

53 A párt azzal akarta meggyőzni választóit, hogy addigi aktivista politikájának volt értelme. Šebek 2006, 131. p. DCV a Német Vállalkozópártnak (Deutsche Gewerbetarbei) a szavazatok 4,71% százalékát szerezte meg, s ez 14 mandátumot eredményezett a képviselőházban, a szenátusban pedig 8-at. Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 666., 668. p.

54 Nem előrelátó politikai húzás volt, „mert olyan pártot iktattak ki, mely a német politikai aktivizmus bölcsőjénél állt”. Šebek 2006, 135. p.

55 *Deutsche Gesandtschaftsberichte* 2009, 208–210. p.

56 Schütz 1979, 285. p. Egyet lehet tehát érteni azzal a nézetrel, hogy Udržal kormányának „nem sikerült elfogadtatnia és értékelnie az aktivizmust, melyet a húszas években a német lakosság 75%-a támogatott”. Keller-Giger 2018, 37. p. A politikai taktika szempontjából a DCV kiiktatása a kormányból kontraproduktívnak mutatkozott. Sobieraj 2002, 213. p. Nem lett a kormány többség része a HSLS sem: „A politikai katolicizmus ezzel elvesztette korábbi súlyát.” Šebek 2006, 135. p.

57 Vö. Šebek 2006, 136., 221., 235. p. A DCV némely tagja azonban üdvözölte a kormánykoalíció végét. Luschka 1963, 249. p.

telműen a függetlensége és az önállósága mellett tette le a voksot, tehát elutasította a Szudétanémet Párttal való együttműködést, az aktivista szárny győzött, melynek szövi-vője a szakszervezeti vezető Hans Schütz (1901–1982) lett. A DCV elnökévé Friedrich Stolberg (1877–1954) grófot választották, a pártszervezéssel pedig Anton Schlusche képviselőt bízták meg. Ezen a kongresszuson az is elhangzott, hogy a választási vereség, az eredmények fényében inkább kudarc dacára a párt továbbra is képes szolgálni a szudétanémeteket. (Schütz 1979, 287. p.)

Az 1935-ös csehszlovákiai választások egyértelműen tükrözték az aktivista pártok támogatottságának csökkenését. Míg hat évvel korábban a német szociáldemokraták, agrárpártiak és keresztényszocialisták összesen 51 mandátumhoz jutottak a képviselőházban (ez héttel több, mint az SdP-é 1935-ben), s ellenkezőleg, az ellenzéki tömörülések (a DNSAP és a DNP) csak 15 képviselőt, most a helyzet teljesen megváltozott. Minden aktivista párt fájdalmas veszteségeket könyvelhetett el: a szavazatok össze-számlálása után mindössze 22 képviselőjük lett (11 szociáldemokrata, 6 keresztényszocialista és 5 agrárpárti), szemben az SdP-vel, mely 44 mandátumhoz jutott. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 335., 670–671. p.)

A választási eredmények s a soros kongresszus lehetőséget adtak arra, hogy a DCV visszatérjen a csehszlovák kormányba, ahonnan 1929-ben távozott. Ez azonban lehetetlen volt, amíg a párt élén Karl Hilgenreiner állt, aki elvben nem zárta ki az SdP-vel való együttműködést. (Graf 2017, 172. p.) A Milan Hodža kormányfő és a párt vezetősége közt zajló tanácskozások eredményeként a DCV 1936-ban visszatért a kormányba; a tárca nélküli miniszteri széket 14 napi gondolkodási idő után Erwin Zajicek (1890–1976)⁵⁸ foglalta el. A tény, hogy mind ő, mind Franz Spina csak tárca nélküli miniszterek lehettek, egyértelműen jelezte, hogy „mennyre érdektelenné váltak az állam vezetői számára a német aktivisták”. (Burian 1969, 148. p.) Másfelől nem egyébről volt szó, mint hogy elismerjék a két párt fontosságát választási eredményeik, pontosabban veszteségeik ellenére.

Ausztriának a német hadsereg általi 1938. márciusi megszállása úgy hatott a német pártokra, mint a lavina, s a kormányban való részvétel befejezésével a BdL részéről a keresztényszocialisták nyomás alá kerültek, mellyel a kor viszonyai közepette nehéz lett volna dacolni. E pillanatban a kormány részéről minden ajánlat „a hivatali helyek újraelosztásáról” okafogyottá vált. (César–Černý 1962. II. rész. 435–436. p.) A DCV ezért a Karl Hilgenreiner vezette nemzeti szárny javaslatára március 24-ével felhagyott aktivista politikájával, kilépett a kormányból, képviselői pedig az SdP-hez csatlakoztak. Ezt a lépését a párt azzal indokolta, hogy meg kell őrizni a szudétanémetek

58 Hodža a DCV kormányba kerülését a szenátusban megtartott beszédében jelentette be. PA AA, R 103624, zpráva německého vyslance v Praze, Ernsta Eisenlohra, f. 043. Vö. Luschka 1963, 265–266. p.

jogaiért folyó harc egységét, s elismerte az eddigi aktivista politika hiábavalóságát.⁵⁹ Így aztán a második német aktivista párt is megszűnt.

Összefoglalás

A Forradalmi Nemzetgyűlés által a nemzeti kisebbségek részvétele nélkül elfogadott 1920-as alkotmány a németeknek (s természetesen a többi nemzetiségnek is) széleskörű kisebbségi jogokat garantált, egyebek mellett a pártpolitikai önmegvalósítás terén is, beleértve politikai érdekeltségeik megvalósítását. Ráadásul a német oktatásügy három főiskolával is büszkélkedhetett (bár az az igazság, hogy mindegyiket még 1918 előtt alapították), több mint 70 gimnáziummal és 10 tanítóképzővel. (Vö. Kocích 1979, 861. p.) A németeknek a gazdasági szférában is jelentős pozíciójuk volt.

Az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt mindkét politikai párt, a Bund der Landwirte és a Deutsche Christlichsoziale Volkspartei is hasonló fejlődésen ment keresztül. Eleinte kemény ellenzékei voltak az újonnan alakult államnak, hogy aztán a kezdeti elutasításról a pártvezetők megállapítsák, hogy az addigi hozzáállás csődöt mondott és szükség lesz változtatni rajta, legalábbis ha valamiféle fejlődést szeretnének. Erre 1926-ban került sor, amikor Franz Spina és Robert Mayr-Harting belépett a nemzetiségileg vegyes csehszlovák kormányba. A három évvel későbbi választások ugyan a DCV-t kormányon kívülre helyezték, de a párt végül 1936-ban Erwin Zajicek személyében ismét visszatért a kabinetbe. Az Anschluss után, 1938 márciusában mindkét párt egyformán járt el, az események hatására távozott a kormányból, s néhány kivételtől eltekintve (Spina, Zajicek és mások) képviselőik és szenátoraik az SdP tagjaivá váltak.

Mindezek ellenére volt a BdL és a DCV között különbség. Mindenekelőtt a választói bázisuk különbözött, ami természetes volt, s bizonyos értelemben a csehszlovák párt-szcéna választói preferenciáit másolta. A német agrárpártiak valamivel mégis szorgalmasabban és sokkal hamarabb léptek rá az ún. aktivizmus útjára, tehát a hivatalos szervekkel való együttműködésre, legyen szó akár Franz Křepekről, akár Franz Spináról. Ez utóbbi, és személyében a pártja is egészen 1938 márciusáig megmaradtak a kormányban, Spina maga a csehszlovák kormány harmadik leghosszabban szolgáló minisztere volt, míg Robert Mayr-Harting és a DCV szereplése a kabinetben az 1929-es politikai egyezkedés oltárán vérzett el. A politikai vezéreket tekintve kétségtelen, hogy a kisgazda Spinának lényegében nem volt a pártban konkurens, ami a for-

⁵⁹ Schütz 1979, 289. p. Az SdP-be lépett Hans Schütz is. Kivételt képezett Erwin Zajicek, „aki ebből kifolyólag 1939-től a második világháború végéig a Gestapo állandó felügyelete alatt állt”. Kracik 1999, 396. p. Robert Mayr-Harting visszavonult a politikai életből. Hilgenreiner szenátor ezt aztán a sajtó hasábjain üdvözlötte: „Legyen áldott ez a nap, amikor megvalósult, hogy a német pártok nemcsak egyetértenek, hanem egyesültek is, mégpedig parlamenti képviselőinkben, tagjaik egyetlen összezárt csatasorában.” Graf 2017, 263. p.

mális vagy nem formális befolyást illeti; a keresztényszocialista Mayr-Harting ezzel szemben kénytelen volt befolyásán megosztolni kollégájával, Karl Hilgenreinerrel.

Ahhoz sem fér kétség, hogy mind a Bund der Landwirte, mind a Deutsche christlich-soziale Volkspartei fontos szerepet játszott a két háború közti Csehszlovákia történelmében, s hogy politikájuk, de elsősorban a kormányba lépésük – bármennyire rövid távú politikai haszon motiválta, nem pedig a nemzetiségi kiegyezés távlati koncepciója – bizonyos értelemben választóvonalat jelentett a csehszlovák kormányok addigi, nemzetiségileg egynemű politikájában. A német pártok politikai aktivizmusa azonban Csehszlovákia lététől függött, s amikor komolyan kezdtek inogni 1918-ban megteremtett létének külpolitikai keretei, az Anschluss után neki is, logikusan, meg kellett szűnnie.

Hivatkozások

- Beran, Ladislav Josef 2009. *Odepřená integrace. Systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918–1938*. Praha.
- Broklová, Eva 1999. *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938*. Praha.
- Burian, Peter 1969. Chancen und Grenzen des Sudetendeutschen Aktivismus. In Bosl, Karl (ed.): *Aktuelle Forschungsprobleme um die Erste Tschechoslowakische Republik*. München–Wien.
- César, Jaroslav–Černý, Bohumil 1962. *Politika německých buržoazních stran v Československu 1918–1938. Díl I (1918–1929)*. Praha.
- César, Jaroslav–Černý, Bohumil 1962. *Politika německých buržoazních stran v Československu 1918–1938. Díl II (1930–1938)*. Praha.
- Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, (Deutsche Gesandtschaftsberichte)*, Teil I. 2003. Von der Staatsgründung bis zum ersten Kabinett Beneš 1918–1921. Berichte des Generalkonsuls von Gebtsattel, des Konsuls König und des Gesandten Professor Saenger. Ausgewählt, eingeleitet und kommentiert von Manfred Alexander, Veröffentlichungen des Collegium Karolinum, Band 49/I, München, Masaryk lädt den Bund der Landwirte zur Mitarbeit an der Beamtenregierung ein, Deutsche Gesandtschaft an das Auswärtige Amt, Prag den 3. Mai 1921, Nr. 186.
- Deutsche Gesandtschaftsberichte*, Teil II. 2004. Vom Kabinett Beneš bis zur ersten übernationalen Regierung unter Švehla 1921–1926. Berichte des Gesandten Dr. Walter Koch. Ausgewählt, eingeleitet und kommentiert von Manfred Alexander. Veröffentlichungen des Collegium Karolinum, Band 49/II, München, Der Bund der Landwirte auf dem Wege zu einer realistischen Politik. Deutsche Gesandtschaft an das Auswärtige Amt, Prag den 17. Juli 1923, Nr. 65.
- Deutsche Gesandtschaftsberichte* 2009. Teil III. Von der Regierung unter Švehla bis zum Vorabend der nationalsozialistischen Machtergreifung in Deutschland 1926–1932. Berichte des Gesandten Dr. Walter Koch. Ausgewählt, eingeleitet und kommentiert von Manfred Alexander, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 49/III,

- München. Probleme der Regierungsbildung. Deutsche Gesandtschaft an das Auswärtige Amt, Prag den 26. November 1929, Nr. 77.
- Drabke, Emil Karl (red.) 1919. *Die Programme der deutschen politischen Parteien in Deutschösterreich und dem tschechoslowakischen Staate*. B. Leipa.
- Graf, Raimund 2017. *Geschichte des Bundes der Landwirte. Politische Partei des deutschen Landvolkes in der Tschechoslowakei 1918–1938. Aufstieg und Untergang einer deutschen Bauernpartei*, Kulmbach.
- Harna, Josef 2005. Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918–1938. In Malíř, Jiří–Marek Pavel (a kol.) 2005. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*, Brno.
- Kárník, Zdeněk 2002. *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1933–1935)*, Praha.
- Keller-Giger, Susanne 2018. *Karl Kostka a Německá demokratická svobodomyslná strana v Československu v době před 2. světovou válkou*. Praha.
- Kocích, Milan 1979. Poznámky k právní úpravě školské, osvětové a spolkové činnosti národnostních menšin v buržoazní ČSR. In *Sborník prací z dějin státu a práva*. Praha.
- Kracik, Jörg 1999. *Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920–1938.*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien.
- Linz, Norbert 1970. Der Aufbau der deutschen politischen Presse in der Ersten Tschechoslowakischen Republik (1918–1925). *Bohemia*, 11. évf. 1. sz.
- Linz, Norbert 1975. Die Binnenstruktur der deutschen Parteien im ersten Jahrzehnt der ČSR. In Bosl, Karl (ed.): *Die demokratisch-parlamentarische Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. München–Wien.
- Linz, Norbert 1982. *Der Bund der Landwirte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Struktur und Politik einer deutschen Partei in der Aufbauphase*. München–Wien.
- Luschka, Felix von 1963. Im Parlament der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Erinnerungen eines sudetendeutschen Abgeordneten 1920–1938. In *Bohemia*, 4. sz.
- Národní archiv, Praha, fond policejní ředitelství Praha II – prezídium, sign. S 4897/10, manipulační období 1931–1940, kart. 10937.
- Novotný, Lukáš 2008. Kameradschaftsbund. Contribution to the History of the Czech-German Relationship (Part one). In *Prague Papers on the History of International Relations*.
- Novotný, Lukáš 2009. Kameradschaftsbund. Contribution to the History of the Czech-German Relationship (Part two). In *Prague Papers on the History of International Relations*.
- Novotný, Lukáš 2013. Franz Spina (1868–1938). In *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*, 2. sz.
- Novotný, Lukáš 2016. *Britské vyslanectví v Praze, Foreign Office a jejich vnímání česko-německého vztahu v Československu v letech 1933–1938*. Praha.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), Berlin.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého* (a továbbiakban: Sb. z. a n.), roč. 1918.
- Schütz, Hans 1979. Die Deutsche christlichsoziale Volkspartei in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. In Bosl, Karl (hrsg.): *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*. München–Wien.
- Šebek, Jaroslav 2005. *Politické strany německé menšiny*, In Malíř, Jiří–Marek Pavel (a kol.) 2005. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*, Brno.

- Šebek, Jaroslav 2006. *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. Brno.
- Sobieraj, Silke 2002. *Die nationale Politik des Bundes der Landwirte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Möglichkeiten und Grenzen der Verständigung zwischen Tschechen und Deutschen (1918–1929)*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien.
- Sommer, Karel 1987. Národnostní aspekty v programových dokumentech a činnosti Svazu německých zemědělců a Německé křesťansko-sociální strany lidové (1918–1925). In *Sborník historický*, 34.
- Štěpán, František 1963. Spolupráce německých buržoazních stran s henleinovskými fašisty v letech 1933–1935 (výběr dokumentů). In *Sborník archivních prací XIII*, 1. sz.
- Tóth, Andrej–Novotný, Lukáš–Stehlík, Michal 2012. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha.
- Wilms-Graf, Helga 2017. *Raimund Graf. Ein deutsch-böhmischer Demokrat zwischen den politischen Fronten*. Kulmbach.
- Zajicek, Erwin 1967. Erfolge und Misserfolge des sudetendeutschen Aktivismus. In: *Beiträge zum deutsch-tschechischen Verhältnis im 19. und 20. Jahrhundert*. München.
- <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/003schuz/s003006.htm> [2019–07–12].

Csanda Gábor fordította

LUKÁŠ NOVOTNÝ

THE BUND DER LANDWIRTE AND THE DEUTSCHE CHRISTLICH-SOZIALE VOLKSPARTEI IN THE YEARS 1918–1938. ADDITION TO THE HISTORY OF POLITICAL ACTIVISM IN THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC

During its short existence, Czechoslovakia in the interwar period was characterized by a range of standard political parties, including not only right-wing, centre, and left-wing parties, but also political platforms set up on a national basis. The Bund der Landwirte (BdL) was the strongest civic party defending the interests of the Germans in Czechoslovakia during the entire existence of the First Czechoslovak Republic. The BdL was a leading promoter of German activism. About two and a half years after the war, it became apparent that cooperation was better than pursuing opposition policies against the Czechoslovak government, at least in the economic field. Representatives of the Deutsche christlichsoziale Volkspartei (DCV) also held a dialogue with Czechoslovak politicians, but the party's departure from the government resulted in its gradual radicalization. The establishment and dominance of the Sudetendeutsche Partei (SdP) in the 1935 elections meant the fall of both activist parties.

Borsos Mihály plébános írásai

I.

Borsos Mihály

**MINDENKIÉ
AKAROK LENNI,
HOGY ISTENÉ LEGYEK**

Naplók, levelek 1922–1945

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Nemzeti identitás és népszámlálás¹

LÁSZLÓ ÖLLÖS

National Identity and Census

Keywords: nationalism, modernism, primordialism, national minority, new chance

A népszámlálás az ember nemzeti identitásának a megvallása. Ahhoz, hogy ezt belásuk, miként viselkedhet az egyén a mi világunkban, nem árt részletesebben átgondolni, melyek a nemzeti identitás azon formái és összetevői, amelyek döntését befolyásolhatják. S persze itt az ideje elgondolkodni azon is, hogy létezhetnek-e olyanok, amelyek korunkban új utat nyithatnak számára.

Tehát számba kell vennünk az emberi identitás nemzeti formájának több fontos elemét ahhoz, hogy megvizsgálhassuk, melyekkel operálhatunk a soron következő kampány során és a rákövetkező időszakban.

Először is le kell szögeznünk: a nemzeti identitás komplex. Azaz elődeihez hasonlóan az emberi öntudat mindegyik részében megjelenik, és zömükben áthatja azokat.²

Mi minden tehát a nemzet? Pontosabban mi minden lehet korunkban? Az egyik közismert értelmezése szerint születésével az egyén megteremti társadalmi és kulturális felemelkedésének lehetőségét, szemben a korábbi, születéssel megszerezhető rendi kiváltságok, illetve a korábbi törzsi szabályok világával. Az addig kevesek által megismerhető magaskultúrát a latin élő nyelvekre cserélésével, a mindenkire kiterjedő oktatási rendszerrel, a nyomtatással mindenki számára elérhetővé tette, megteremtve az iparosodás kulturális feltételeit. Azaz a modern világ teremtménye a nemzet. (Gellner 1993)

Tartalmazza a kulturális és nyelvi egyenlőség elvét és élményét. Az anyanyelv modernizált változata válik az állam hivatalainak nyelvévé, az oktatás nyelvévé, a kulturális intézmények, a tömegkommunikációs eszközök, a közbeszéd domináns nyelvévé. (Anderson 1991)

A csoport-összetartozás mindig rendelkezik olyan elemmel, elemekkel, amelyek egyediek. Csak az adott nemzetéi, máséi nem. Ha meg akarjuk érteni az adott nemze-

1 A tanulmány egyes részei a „Hányan leszünk? Népszámlálás 2021” címmel a Fórum Kisebbségkutató Intézet szervezésében 2020. október 8-án lezajlott nemzetközi tudományos konferencián hangzott el.

2 kommunitarizmus

tet, ezeket kell megismernünk. Ezek mentén fogalmazzák meg önmagukat, képesek választ adni a kérdésre, hogy kik a mi és kik az ők. Sőt, meg tudják értetni egymással, minek alapján vagyunk mi mi, és miért ők az ők. Ha általánosítunk, akkor az előbbiek nyomán két okba vonhatjuk össze mindazt, amiért a mások mások. Az egyik, hogy hiányoznak belőlük azok a sajátosságok, amelyek a mieinkben megvannak. A másik pedig, hogy olyan sajátosságokkal rendelkeznek, amelyekkel a mieink nem.

Ám lehetőségként még egy fontos tulajdonságot tartalmaz: a nemzetet teheti a legmagasabb emberi értékké. (Kant 1995) Mivel azonban nemzetből nem egy van, hanem sok, és mindegyikükre legfelsőbb emberi értékként tekintenek tagjai, s egyébközösen elfogadott, mindenki nemzeti szabadságát és egyenlőségét biztosító értékeik nincsenek, konfliktusuk szükségszerűvé válik.

Így a nemzeti sajátosságok e látszólag egyszerű képét eltorzítja a nemzeti küzdelem propagandája. Mindegyik fél ugyanis maga fogalmazza meg, milyenek is az övéi és mifélék a másokéi. Mindezt pedig a potenciális, esetenként a reális ellenségeskedés identitásigényei szerint teszik. Azaz szépítik a sajátjaikat, rútitják a másokéit. Tehát nem a valóságot akarják megismertetni saját nemzetük széles közvéleményével, hanem a nemzeti küzdelem feltételezett igényeinek megfelelő képet. Ebben persze az ideológia szabályai szerint megjelennek a valóság elemei is, de úgy igazítva, hogy a kitűzött célnak feleljenek meg.

Ezt a jelenséget mi az emberi identitás eltorzításának nevezzük.³ A nemzeti identitás torzulásának lényegét a nemzeti elnyomatás és elnyomás összekeverésében lehet megtalálni. A saját nemzet alávetése igazságtalan, míg a saját nemzet uralma mások felett igazságos, helyes, de legalábbis szükséges. Az álláspont forrása a nacionalizmusnak az emberi szabadságtól és egyenlőségtől való elválasztásában keresendő.⁴

A nemzeti alávetésnek több formája van. Az egyik, számunkra fontos formája azt a célt követi, hogy a másik fél adja fel saját nemzeti identitását. Az asszimiláció lényege, hogy a másik nemzetről megalkotott torzult kép teremtette nyomás állami és társadalmi egyben, amit az érintett személy nem kíván elviselni többé. Azt reméli, hogy a másik félhez való csatlakozás megszabadítja ettől a nyomástól. Hogy mit veszít és mit nyer a valóságban, nem vagy alig mérlegeli. Felejteni akar. Sokat felejteni.⁵

3 Bibó a közép-európai kis nemzetek vonatkozásában mutatja az általa lényegesnek tartott torzulásokat. (Bibó 1986)

4 Megjegyeznénk, hogy a szlovákiai magyarok pedig nemcsak a szlovák és a magyar nemzeti identitás torzulásait élik át, hanem saját identitásproblémáik is kialakultak.

5 Ernest Renan szerint az embernek el kellett felejtene korábbi, a nemzeti előtti identitását, hogy a nemzet tagja lehessen. (Renan 1995, 174–176. p.) Szerintünk később azonban már nemcsak a korábbi, hanem az eltérő nemzeti identitás elfelejtését is követeli a nemzetállam. Ez az asszimilálás. Napjainkban azonban ez már nemcsak az emberi szabadság és méltóság megsértését jelenti, hanem a globalizáció versenyhelyzetében egyre inkább előnytelenné is válik.

Ámde éppen ez az egyik gyenge pontja. Ugyanis világossá lehet tenni részletes alaposítással, mit is veszít. Főként abból a szempontból, hogy mekkora ez a veszteség a huszonegyedik század elején.

Ez ideig úgy tűnhetett, hogy nyeresége nagyobb a veszteségnél. A reá, illetve gyermekeire nehezedő nyomás megszűnik, de legalábbis jócskán meggyengül kiterjesztve az érvényesülés reményét.⁶ Ezért elfogadhatónak tűnik feladni a valós ősök tiszteletét, az emberi öntudat megalkotását lehetővé tevő anyanyelvet, azt a kultúrát, amely segítségével érezve és értve átélte szűkebb és tágabb világát.

Mivel a nemzeti identitás komplex, tehát mind az értelmet, mind az érzelmvilágot átítatja, azt kell átgondolni, hogy a magyarok egyes rétegei mivel azonosulnak mostanában a leginkább. Annak elvesztését, pontosabban a veszteség képzetét élnék át a legintenzívebben. Általa lehetne a leghatásosabban demonstrálni, mit is jelentene minden hasonló veszteség. Majd vele összefüggésben tehető világossá, mi mindent is jelent, mit is kínál a magyar identitás.

A lemondás ugyanis nem akármit hagy, sőt vet el. Köztudomásúlag Európa egyik legszínvonalasabb kultúrája a magyar. Az elfordulók olyan ismeretektől és lehetőségektől fosztják meg magukat és gyermekeiket, amelyek színvonala az európai összehasonlításban is magasan jegyzett. Korunkban különösen fontossá válik egy eddig szinte egyáltalán nem hangoztatott szempont, hogy nemcsak a magaskultúra tekintetében, hanem a köznapiban is. Nemcsak azoknak fog hát hiányozni, akik szeretnék a legműveltebbek közé emelni magukat s gyermekeiket, hanem mindegyiküknek.

A következő fontos új szempont: a veszteséget immár nem egy másik sikeresen bezárkózó nemzethez csatlakozva könyvelheti el, hanem a minden sajátos tudást, képességet, készséget igénybe vevő globális verseny világában. Aki szakmájában nagyot akar, az nagy valószínűséggel nézhet körül a magyar kultúrában. Legyen kertész, mezőgazdász, szakács, mesterember – és a sort hosszan folytathatnánk. Némi kutakodás után szinte mindenütt nemzetközileg is megbecsült teljesítményekre lel. Rajta áll, hogy elzárja-e ezt a csatornát magától és gyermekeitől most, a huszonegyedik században. Vagy pedig megnyitja, olyat tanulva, majd tudva, amit Szlovákiában csak kevesen bírnak, vagy éppen senki.

A következő nyilvánvaló veszteség a nyelv. A világ egyik legplasztikusabb, legváltozatosabb, leggazdagabb nyelve a magyar. Az emberben olyanok ötlenek fel általa, ami mindannak a kiválóságnak a nyelvi alapja, ami méreténél sokkal nagyobb szellemi magasságba emelte ezt a nemzetet. Mindezt elhagyni, elfeledni ma már nemcsak megalkuvó és becstelen – ahogy ezzel eddig érveltek a nyelvet védők –, hanem előnytelen. Általa egy a kis ötmilliórszáznál sokkal nagyobb piacon érvényesülhet az ember. De a világnyelveket is könnyebben sajátítja el az ember az anyanyelvére támaszkodva. És

6 Lampl Zsuzsanna ennek a hatásnak több fontos elemét vizsgálja. Lásd: Lampl 2012, 100., 153–156. p.

persze a legfontosabb, látszólag elvont argumentum: sokkal találékonyabb, kreatívabb általa.

Az újabb számba vehető veszteség az, ahova kerül. Ismert, és ebben a tanulmányban is megjelenő érv a kis és a nagy közösség argumentuma. Ha Szlovákiában magyarnak vallja magát az ember, akkor továbbra is az ország állampolgára marad. Ám egyszerre egy másik, jóval nagyobb közösségnek is a tagjává válik: a magyar nemzetnek. Mindazokkal az előnyökkel és lehetőségekkel, amiket kínál. A szlovákiai hátrányok elviselhetőek, sőt az eddiginél jobb stratégiával változtatni lehet rajtuk. Ám ha magyarságát elveti az ember, az vissza aligha hozható. Méghozzá olyan lakóhelyen, amely legalább annyira közel esik a magyar félhez, mint a szlovákhhoz. És gyermekeit, unokáit is megfosztja mindattól, amit magyarságuk kínál. Nem a két kultúra előnyeit kapcsolják hát össze, hanem lemondanak az egyikről a másik hátrányaiért. Azért, amivel elzárja magát a szomszéd kultúrájától, de másokétól is. Azért, amivel torzít a nemzeti mozgósítás érdekében.

A nemzeti identitás másik fontos gyengéje ugyanis abban a tulajdonságában búvik meg, amit úgy neveznek, hogy általa a vezetők harcba hívhatják a tömegeket.⁷ Tehát a maguk konfliktusait képesek tömegessé változtatni általa. Azaz a nemzeti béke és együttműködés helyett harcba küldik őket saját érdekeikért. Tömegessé teszik a mások alávetésének a kíváncsiát, pedig a nemzet egyszerű tagjainak többsége a nemzetek közti küzdelemre ráfizet. Országaik sokkal gyorsabban fejlődnének, ha együttműködnének. Küzdelmeik, egymás gyengítésének újabb és újabb kísérletei olyat adtak országaiknak, ami csak időlegesen és javarészt az aktuális vezetőiknek hozott hasznot. Közép-Európa kis nemzetei, miközben egymást akarták legyőzni, sőt akár fel is számolni, a maguk szuverenitását adták az őket és másokat is meghódító hatalmaknak. (Bibó 1986) Majd támogatták újabb hódításaikban, mások alávetésében. A nagyhatalom kiszolgálása a szomszédokkal folytatott nemzeti küzdelem nevében tehát nemcsak a szomszédnak ártott, hanem mindazoknak, akiket a nagyhatalom alávetett, háborút vívott a területükön, romlást és pusztítást hozva.

A maguk közösen kivívott és megtartott nemzeti szuverenitása helyett másokat kiszolgálva a magukét is az ő érdekeik alá rendelik.⁸ A népet nem a szabadság világába vezetik, hanem a nemzeti harcokéba. Ezek során a szabadság egy szeletét, kétségkívül fontos szeletét ígérik: az anyanyelv hivatalos státusát, anyanyelvi oktatást, nemzeti kultúrát, szimbólumokat, nemzeti érdekvédelmet a többiekkel szemben. Mindezekért pedig a nemzeti államot. Amit persze a nemzet vezetői irányítanak. A nemzet állama az esetek többségében a másik nemzettel, nemzetekkel szembeni érdekvédelmet ígéri, mindazokkal az eszközökkel, amelyek egy állam rendelkezésére állnak. Azaz kül-, gazdaság- és kultúrpolitikával, de akár háborúval is.

7 Elie Kedouire szerint a nacionalizmus mozgósító ideológia. Karl W. Deutsch szerint pedig az elitek eszköze.

8 A saját nemzet a legfőbb érték.

A kérdés ezen a ponton pedig már nem úgy hangzik, hogy miként tudják segíteni a többi ember nemzeti fejlődését, hanem úgy, hogy miként juttathatják előnyhöz a maguk nemzetét a többiekkel szemben. Ez alól legfeljebb az esetleges szövetségek jelenthetnek kivételt, ám a szövetségek elsősorban mások ellen kötöttek. Azok az elképzelések, amelyek a szabad és egyenlő nemzetek együttműködésére épülő államot jobbnak tartották, (Acton 1991) nem váltak sikeresebbé az egy nemzet dominanciájára épülőtől. A nemzeti relativizmus a nacionalizmus kifejlődésében a kezdetektől fogva benne van, és olyan elképzelések, amelyek azt meghaladni próbálták, csak később jelennek meg, s terjedni még később kezdenek. (Acton 1991)

Az uralkodó nemzeti minták a nemzeti felszabadulás és a nemzeti uralom kiterjesztésének a mintái. Nem a nemzeti együttműködés. Ez alól legfeljebb a térség felett dominanciát szerzett hatalom idealizálása a kivétel, a nagy nemzeti felszabadító alakjában. Elnyomó uralmát és az őt kiszolgáló, általa uralomra segített nemzeti vezetők igazolását szolgálja ez a kép. Fontos következménye, hogy kulturális erejénél fogva tovább él az adott hatalom uralmánál. De azért is, mert a rezsim megszűntével a nemzeti vezetők nagy része a következő rendszerben is meg szeretné őrizni befolyását.

Rendelkezésükre állnak a szomszédokkal szemben gyűlemlő nemzeti sérelmek, akár az követte el azokat, akár azzal szemben a saját nemzet, persze vezetőinek irányítása alatt. Ezeket persze részben nagyítani, részben elfedni, kicsinyíteni kellene. Amennyiben az így teremett értékrend felborulna, az a nemzeti vezetőréteg félelmei szerint alapjaiban ingatná meg autoritásukat. És szerintük tekintélyük romlása a nemzeti összetartozás szövetségét is hasogatni kezdené. Ha pedig más felfogás új, ettől lényegileg eltérő lehetőséget később sem kínál, akkor mindenki ennek a felfogásnak a keretei közt tudja elképzelni nemzete lehetőségeit.

A nemzeti harc szükségszerűségének ideológiája mentén kialakított kép így a nemzet tagjainak túlnyomó többségét magába zárja. Az a kevés, aki az emberi jogok értékrendjének és egyáltalán az emberiség szabályainak megsértését kifogásolja, részletes, az uralkodó felfogást felváltani képes másik elképzeléssel nem áll elő. Így azonban tiltakozásuk megáll egy-egy konkrét esetenél, és embertelensége ellenére sem ölt olyan formát, amely az egész rendszeren változtatna. A bírálat eseti, így még az esetleges jóvátétel is csak eseti lehet. Az általános kép megmarad, így a nemzetek közti viszony lényege sem változik.

A nemzeti identitásnak az a vonatkozása, amely értelmében a nacionalizmus az elit eszköze, amellyel harcba hívja a tömegeket, ebben az esetben a legfőbb harci céllal, a nemzeti identitás egyik ideológiai pillérének számító szomszédokkal szemben válna a saját nemzet fejlődésének akadályává. Ám az összefogás esetén egy nagyobb embercsoport erejével számolhatnának a nemzetközi érdekkonfliktusok során. De együtt még a kulturális hatásuk is megnőhetne.

Korunkban azonban a jövő nem azoké, akik bezárják magukat egy nemzetbe vagy hagyják, hogy mások zárják be őket. A globalizáció versenyhelyezetei olyanoknak kedveznek, akik megtartják a maguk kultúrájának értékeit, és mindegyik a másiktól is átveszi a legjobbat, a sajátjába építve, azzal összekapcsolva. Nem azoké, akik ilyen-

olyan nyomásra lemondanak mindarról, ami őket önmagukká tette, és általa sokkal többé válhatnak. Utódjainak nem akkor teremt perspektívát, ha beletolja őket az asszimiláló nacionalizmus bezárt világába, hanem akkor, ha azt megnyitja kultúrájának mindegyik értéke felé. És ezt immár mindenki teheti ott, ahol ki-ki él.

A nemzeti identitásnak tudvalevőleg mind egyéni, mind pedig közösségi vonatkozásai vannak. Korunkban az asszimiláció következménye pedig immár egyre érezhetőbben nemcsak közösségi. Személyes is. A népszavazás előtti időszak kampányának egyik lehetősége, hogy minél több ember tudatosítsa ezt.

Ha a magyarok valóban összekötő szerepet kívánnak játszani a magyar és a szlovák kultúra között,⁹ akkor ne csak mondják, tegyék is. Nemcsak a magaskultúra egyes ágaiban, hanem minden lehetséges területen.

Ám ezt csak magyarként tehetik, másként nem. Ha magyarként minden fontos elképzelésnél világossá teszik a javaslat, koncepció, eljárás mód magyar gyökereit, akkor mindenki újabb és újabb rést üthet a nemzeti elválasztás falán. Még hozzá nemcsak a magas-, hanem a populáris kultúra egyes szféráiban is. Mit tehet hát az egyszerű szlovákiai magyar a magyar identitására nehezedő nyomás ellen?

Hivatkozhat a regionális együttműködés szükségességére. Valamint rámutathat a magyar kultúra általa ismert területének itteni előnyeire, hasznára, szépségére. Ha képes igényt támasztani iránta az ember, akkor ő már magyarként értékes, nem olyan-ként, aki feladja önmagát. Szlovák kollégáinak jelentős részénél is sajátos megbecsülést szerezhet lenézés helyett.¹⁰

Így az embernek nem kell felosztania emberi önazonosságát egy olyanra, amelyiket szeret, amelyikből kinőtt az emberi öntudata, és olyanra, amelyiket számításból vesz fel. A kettő összekapcsolható, ha egyszerre mutatja meg, mi mindenben jobb, és ezt láthatóvá teszi. Ezzel sok szlováknak megmutathatja, hogy az nekik is jó, ha a magyarok magyarok, és azok is maradnak. Sőt, nemcsak jó, hanem nekik is jobb, előnyösebb, mint ha ragaszkodnak a nemzeti elválasztásukból eredő torz nemzetképhez. A modernizmus tehát továbbgondolható. A magaskultúra népivé tétele immár megtörtént. Ám az elmélet továbbfejleszthető abban az értelemben, hogy az egyes nemzeti kultúrák kiváló teljesítményei tehetők hozzáférhetővé a másik nemzet széles nyilvánossága számára.

A másik, a modernizmussal vitázó, klasszikusnak számító nacionalizmuselmélet, amelyre mai szemmel és kisebbségi nézőpontból is érdemes egy pillantás vetni, a primordialiszmus. (Geerts 1994) A nemzet ősiségének teóriája. A saját nemzet őseit kínál. Olyanokat, akikről tanulni lehet, mind sikereikből, mind hibáikból. Olyanokat, akikre büszkék lehetünk, akik megdobbantják szívünket, és akik elgondolkodtatnak.

9 A szlovákiai magyarok körében a két világháború között jelenik meg az az elképzelés, hogy valamiféle összekötő szerepet játszhatnak a két nemzet között.

10 A modernizmus elmélete módosítható és kiterjeszthető.

Akik nyomán megérthetjük: nemcsak a mának élünk, életünknek értelme van, ami nemcsak önmagunk létezése. Összekapcsolhatjuk a magunk nemzeti fejlődését az ország és a térség felemelésével a kontinentalizáció és a globalizáció élesedő versenyhelyzetében. Ebben eleink, valódi, nem hazudott eleink számos kiváló, nemes példát mutattak. Büszkén ismertethetjük meg őket másokkal, hiszen nemcsak a mi példáink lehetnek. Csak arra is rá kell mutatnunk, mit kínálnak egy szlovák embernek a mai világunkban. Még hozzá konkrétan. Ha eléggé konkrét a bemutató, akkor a nemzeti agresszivitásra épülő ideológia erejének jelentős részét elveszíti. Persze az általános nemzetkép megváltoztatása már egy kiterjedtebb probléma. Ám a konkrét esetek más kötődést is teremtenek.

Tehát a primordializmus is továbbgondolható. Egymás kiemelkedő személyiségeinek példájából a másik fél is tanulhat. A pozitív és a negatív példákból egyaránt.

A magyarok most, éppen a globalizáció és kontinentalizáció kihívásai közt kiemelkedhetnek nehéz szlovákiai helyzetükből, amelybe a huszadik századi nemzeti erőszak sodorta őket. Olyan szerepet vívhatnak ki maguknak a két kultúra: a szlovák és magyar összekapcsolásával – kicsiben és nagyban –, amelyre korunk felszólítja őket. Különösképpen a kisebbséget. A kisebbségi magyarok így az eddigi kevesebb helyett többé válhatnak.

Szlovákiának akkor lesz esélye a sikerre a globalizáció versenyében, ha a nemzet szocializációjának gerincét adó kérdésben lényegileg változtat eddigi véleményén. Ám ez a magyaroktól, különösképpen a Szlovákiában élőkől is függ. A magyarok nélkül a változás nem lehetséges. Az ország magyarjai akkor segítenek az országnak igazán, ha megmaradnak magyarnak, és persze nemzeti identitásuk szilárdságát kifejezésre is juttatják.

Ha másként tesznek, akkor azokat a torzulásokat erősítik tovább, amelyek az egész országot, sőt az egész térséget is visszafogták, s személyesen őket is lenézett, alárendelt szerepben tartják. Emiatt kellene úgy tenniük, mintha elfelednék, feladnák múltjukat, eleiket, miközben szlovák környezetük pontosan tudja, kik ők és a nyomásukra mifélevé hajlandók válni. Ilyen tekintetben a győzelem a megvetéssel keveredik. Aligha van, aki valóban, őszintén efféle környezet után vágyik.

Persze az igazi elismerésért tenni kell. Ám a magyar kultúra kiválósága megadja a lehetőséget hozzá. Csak el kell sajátítani, majd ismét és ismét megtanulni az újat, s végül bemutatni szlovák környezetben. Aki ezt a saját szakterületén megcselekedte, megtapasztalhatta, mekkora a hatása.

Közben pedig magát is fejleszti az ember. Nem pusztán másokért tesz, hanem olyan emberré, magyar emberré változtatja magát újból és újból, aki nemcsak a legjobbakkal közé tartozik környezetében, de sok mindent tud, amit a többi nem. Azaz most minden, a nemzeti állam által teremtett hátrány ellenére a magyar mivolt előnyös lehet.

Ma már a felemelkedést nem az egyik kultúrától és identitástól való megszabadulás jelenti. Hanem minden tudás és ismeret használata. Nem a felejtés az, ami előrevisz, hanem az egyre több és gyorsan gyarapodó tudás. S amint azt már hangsúlyoztuk, ez nemcsak a magaskultúrára vonatkozik. Hanem az egészre. Még – s ezt szintén említett-

tük – a világnyelvek elsajátítására is, tudniillik azokat is könnyebben tanulja az anyanyelvére építve az ember.

A magyar kultúra ugyanis szép és gazdag. Az egyén közösségérzete azt is mondja, hogy a miénk, főként általa váltunk azzá, akik vagyunk, tehát felelősséggel tartozunk iránta. Általa fejlődhetünk a leggyorsabban, minden mással lassabban. Anyanyelvünkön tanulhatunk a legeredményesebben, azon gondolkodunk a legpontosabban, és azzal vagyunk a legkreatívabbak. Ugyanis nemcsak gondolkodunk vele, hanem érzünk is. Együttesükből születnek új ötleteink, jövőnk rá problémáink megoldására, értetünk meg magunkkal és másokkal olyat, ami addig megfeythetetlennek tűnt. Az anyanyelvünkön beszélőkkel értetjük meg magunkat a legkönnyebben, és a leggazdagabban mondjuk és halljuk mindazt, amiről véleményt cserélünk. Az ember saját kultúrája érzelmi alapot ad. Ám mindegyik másik csak szegényesebbet. Átélt sok mindent általa, ám jóval kevesebbet a másik által.

Ám legyen bármennyire kedvező is ez a kor, a kisebbségi magyaroknak maguknak kell véghez vinniük mindezt. A történelmi korok csak lehetőséget kínálnak. A kor maga nem tesz semmit, nem old meg egyetlen problémát sem. Megoldást csak az ember adhat. Most lehetőséget kínál rá korunk. A korábbiaktól különbözően sokkal nagyobb mértékben került a szlovákiai magyarok kezébe sorsuk alakítása. Az hát a kérdés: akarnak-e élni a lehetőséggel? És persze, hogy tudnak-e? Ám ha nagyon akarnak, akkor tudnak is.

Jól tudható, a magyar iskolában a szlovák kultúra alapjait is elsajátítják a tanulók, de a magyart csak abban. Csak a magyar iskolában tartják meg a képességüket, hogy egy, az ötmillió Szlovákiánál sokkal nagyobb munkaerőpiacon érvényesüljenek, miközben a magyar iskolában a szlovákot is megtartják.¹¹

Persze a nemzeti egyenlőtlenség szlovákiai világában a többség nemzeti nyomása jelen van.¹² A nyomással azonban kétféle módon is szembeszállhat az ember. Az egyik a magyar kultúra kiváló teljesítményeinek bemutatása és eredményeinek gyakorlása az adott területen. Ehhez mindenképp a szakközépiskoláinkban ezeknek is a tananyag részévé kellene válniuk. Méghozzá a legmagasabb színvonalat elérve e példák és teljesítmények által. A jobb teljesítmény érték. A piaci versenyben különösképpen.

Azonban ha sikerrel járnak, akkor olyan teret nyitnának térségünkben, amely eddig másutt is meglehetősen szűken létezett. A több nemzeti kultúra hordozói által alkotott kulturális és politikai közösség¹³ olyan kulturális, gazdasági és persze politikai lehetőségeket hordoz, amelyek felemelhetik Közép-Európát, sőt akár az EU egészét.

11 Az iskolaválasztás szempontjait elemzi Lampl Zsuzsanna, lásd: Lampl 2019, 24–25. p.

12 Gyurgyik László mutatta be részletesen, hogy a szlovákiai magyarok száma még növekedéssor is sokkal szerényebben nőtt, mint a domináns nemzeté. Lásd: Gyurgyik 2017.

13 A legrégibb példa Svájc.

A szlovákiai magyarok kis világa ma sokkal nagyobb önmaguknál. Szűkebb értelmezésben is a térség jövőjét befolyásolja. Tágabban pedig mintaként és a térség jellegeként hat az EU egészére. Akár jó, akár rossz mintaként. A szlovákiai magyarok történelmi jelentősége messze meghaladja e népcsoport méretét. Most nagy hatással lehet mind a maga, mind pedig a környezete jövőjére.

És ezért most nemcsak a vezetői, hanem minden tagja tehet. Össze kell hát foglalni mindazokat az argumentumokat, amelyeket eddig használtunk, korunk új érveivel.¹⁴

Ezek legfontosabbjai a kampány során is alkalmazhatóak volnának. Mindenekelőtt azok, amelyek mutatják, hogy új esély nyílik meg a szlovákiai magyarok előtt. Méghozzá az egyszerű emberek számára kínálókozó lehetőségekkel, a magyar kötődés megtartásának és erősítésének az előnyeivel.

A magyar–szlovák közeledés lehetőségei egyben feladatot adnak az itteni magyaroknak. Amennyiben persze a folyamat közepébe akarnak kerülni. Tehát ez ebben az esetben nem pusztán a szlovákiai magyarok vezetőrétegének a feladata. És nem is csak az ő előnyükre van. Hanem mindenki feladata, és végigvitele esetén mindannyiuk javára volna. Csak kinek-kinek meg kell találnia azokat a területeket, eljárasmódokat, ismereteket, amelyek a magyar kultúrában kiválóak, és amelyeket magának is művelnie, majd alkalmaznia kellene itt. Ez olyan lehetőséget kínál, amely a kultúra elhagyásával, a másik félig ismeretével, egyfajta felemás világban nincs.

A szlovákiai magyarok számára olyan helyzet van kialakulóban, amilyenben kisebbséggé válásunk óta nem volt része. Nem pusztán amiatt, mert egymásra szorul a két nemzet. Ez addig is így volt, csak a felek nemcsak hogy nem tudatosították, hanem egyenesen elfedni próbálták. A változás éppen a kölcsönös függés felismerésében áll. A felismerés ma még inkább konkrét kérdésekhez kötődik (pl. gazdaság, migráció, közös érdekek az EU-ban stb.). Valamint ma is él az a nemzeti tudatformálás, amely a két nemzet szembenállására épül.

A változást továbbá zavarhatják azok az erőfeszítések, amelyek a térség kis nemzeteinek megosztására törek és törnek ma is.

Ám ez a két tényező eddig is jelen volt. Ami más, az az Európai Unió és a NATO által kínált szélesebb döntéshozatali tér, szemben a korábbi sokkal közvetlenebb nagyhatalmi dominanciával. A közép-európai kis nemzetállamok ma saját kezükbe vehetik annak az értékrendnek a megváltoztatását, amelyen az egymáshoz fűződő viszonyuk nyugszik. Megtehetik, hogy a korábbi nemzeti ellenségeskedésen nyugvó viszonyukon lényegileg változtatnak. Ebbe a kérdéskörbe senki sem avatkozhat be eléggé hatékonyan. Részben nem akarják, részben pedig nem tudják a korábbi évszázadhoz hasonlóan fenntartani, sőt akár erősíteni az egymástól való félelmet. Közép-Európa nemzetei

14 A népszámlálás lehetőségeivel és veszélyeivel kapcsolatban több vélemény is napvilágot látott. Volt, aki a kettős identitás választásának lehetőségében inkább veszélyt lát. Lásd: Kovács 2020a, valamint 2020b. De van, aki lehetőséget. Lásd: Ravasz 2020a, valamint 2020b. Továbbá: Kapitány 2020.

most változtathatnak ezen. A jelenleg egyre jobban összefonódó érdekeiket összetartozásuk meggyőződésévé fejleszthetik. Sőt, a nemzeti összefogással vezetőik is növelhetik a saját befolyásukat.¹⁵ A nép pedig élhet a másik kultúra lehetőségeivel.

Amennyiben a szlovákiai magyarok meg tudják őrizni súlyukat az országban, az a többségi nemzetet minden bizonnyal valamiféle megegyezésre ösztönözné. Ebben a helyzetben szélesedne a nyilvánosság előtt folytatható véleménycsere tere. Ma a két ország egyre inkább egymásra szorul. És ami legalább ugyanannyira fontos: ezt lakosságuk növekvő hányada tudatosítja.

Az eddigieket összefoglalva, a népszámlálás kampánya során az eddigi érveknél több mondható: egy új jövő lehetőségét is felmutathatjuk. Ám nemcsak a kampány során, hanem utána is.

Irodalom

- Acton, Lord 1991. *Nacionalizmus*. In *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. I. köt. Budapest, Atlantisz.
- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities*. London–New York, Verso.
- Bibó István 1986. A kelet-európai kis államok nyomorúsága. In *Uő: Válogatott tanulmányok II*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Geerts, Clifford 1994. *Primordial and Civic Ties*. In Hutchinson, John–Smith, Anthony: *Nationalism*. Oxford University Press.
- Gellner, Ernest 1993. *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers.
- Gyurgyik László 2017. *Szlovákia lakosságának községsoros nemzetiségi összetétele az 1970. és az 1980. évi népszámlálás adatai alapján*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kant, Immanuel 1995. Recenziók Herder eszméiről. In *Uő: Történetfilozófiai írások*. Budapest, Ictus.
- Kapitány Balázs 2020. Többes nemzetiségi jelölés a népszámláláson – mire készülünk? *Új Szó*, Szalon melléklet. 14. évf. 33. sz. augusztus 15.
- Kedourie, Elie 2000. *Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers.
- Kovács Balázs 2020a. Népszámlálás 2021. Hozzászólás egy elmaradt vitához. *Új Szó*, Szalon melléklet. 14. évf. 31. sz. augusztus 1.
- Kovács Balázs 2020b. Porlik, mint a szikla? – A népszámlálás kampányáról. *Új Szó*, Szalon melléklet. 14. évf. 32. sz. augusztus 8.
- Lampl Zsuzsanna 2012. *A szlovákiai magyarok szociológiája*. 1. kötet. Szlovákiai és magyar. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lampl Zsuzsanna 2019. A 2018-as szlovákiai magyar identitáskutatás elsődleges eredményei. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 1. sz.
- Ravasz Ábel 2020a. Két nemzetiség a népszámlálásban: esély vagy veszély? *Új Szó*, Szalon melléklet. 14. évf. 29. sz. július 18.

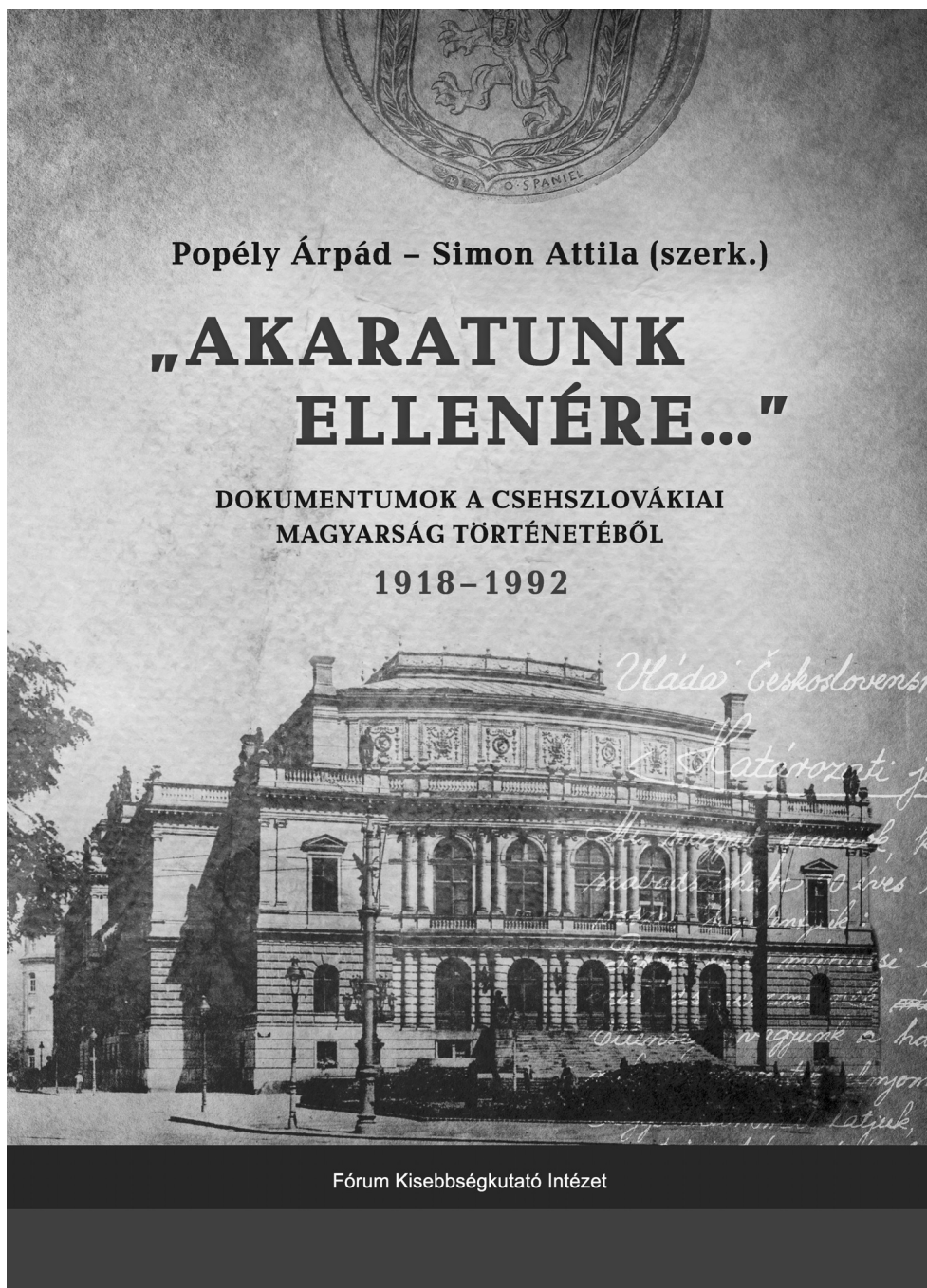
¹⁵ Azaz lehetőségeik nem csökkennének, hanem növekednének.

- Ravasz Ábel 2020b. Melyek a 2021-es népszámlálás magyar kulcskérdései? *Új Szó*, Szalon melléklet. 14. évf. 34. sz. augusztus 22.
- Renan Ernest 1995. Mi a nemzet? In *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

NATIONAL IDENTITY AND CENSUS

The census is about the confession of one's national identity. This study examines those forms and components of national identity that can influence our decision and whether there are any that offer Hungarians a new opportunity in Slovakia today. The author states that in our age, those who seal themselves off or let others seal them off in one nation, no longer own the future. The competitive situations of globalization are favourable for those who keep the values of their own culture but take the best from all the others too, adopting it combined with their own culture. They are precisely the ones whose work and performance can be outstanding, not those who give up everything that made them who they are. National identity has both individual and community implications. And in our age, the negative consequences of assimilation are evidently becoming personal, not only communal.

Popély Árpád – Simon Attila (szerk.)

„AKARATUNK ELLENÉRE...”

DOKUMENTUMOK A CSEHSZLOVÁKIAI
MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉBŐL

1918–1992

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Dél-Szlovákia gazdasága a husáki időszak alatt

ZSOLT HORBULÁK

The Economy of Southern Slovakia During the Husák Period

Keywords: Southern Slovakia, Dél-Szlovákia, industrial production, normalization, Hungarians in Slovakia

Bevezető

A tanulmány a Csehszlovákia történetének két évtizedet felölelő időszakával foglalkozik, amely egyben a szocializmus záró periódusa. Ezt a korszakot a cseh és a szlovák történelemtudomány normalizációs időszakként ismeri, a magyar nyelvű irodalomban gyakrabban fordul elő a husáki korszak. A normalizáció kifejezés az időszak „pártpropagandája által megalkotott eufemisztikus megnevezés a régi rend újbóli bevezetésére és az 1965–68-as gazdasági reform alap gondolataink a felszámolására”. (Kosta 2005, 39. p.) A magyar szakirodalom által használt husáki megnevezés Gustáv Husák (1913–1991) nevéből ered, aki 1969-től Csehszlovákia Kommunista Pártjának az első titkára, 1971-től 1987-ig főtitkára volt, és 1975 és 1989 között az ország köztársasági elnöke tiszttét is betöltötte, ezért neve és személye teljes mértékben összefonódott az elemzett korszakkal.

A kommunista ideológia az élet minden, így a gazdaságirányítás- illetve szervezés területén is jelen volt, és a rendszer fennállásának úgyszintén az utolsó pillanatáig meghatározta a fejlődést. Az ideológia teljes mértékben képes volt befolyásolni a társadalom valamennyi rétegét, valamint az ország minden részét.

Ebben a tanulmányban Dél-Szlovákia gazdasági fejlődését vázolom fel az ipari kibocsátás elemzésének a segítségével a normalizációs időszakban. A munka alapvetően a járási szintű statisztikai adatok elemzésére épül. A dolgozatban rá szeretnék arra is mutatni, hogy a gazdasági fejlődést miként értékelte a régió lakosságának jelentős részét kitevő magyarság.

1. A kutatás módszertana és Dél-Szlovákia meghatározása

Dolgozatomban Dél-Szlovákia gazdasági fejlődését kívánom vizsgálni egy kiválasztott mutató, az ipari kibocsátás alapján. Erre azért esett a választásom, mivel a 20. század utolsó negyedében az ipar volt a legfontosabb ágazat, és ez még inkább volt érvényes a szocialista országokra, továbbá az ipari kibocsátás ezen belül az egyik legfontosabb

gazdasági mutató. Ez az index jól dokumentált, a statisztikai évkönyvekben hozzáférhető.¹ Más ágazati, mint például a mezőgazdasági mutatók összehasonlítása kevésbé lenne kifejező annak nyilvánvaló sajátosságai miatt.² A módszer előnye, hogy hosszabb adatsorok állnak a rendelkezésre, így lehetőség van a kiindulási év, pontosabban az 1970-es esztendő,³ másfelől az 1989-es adatok bemutatására és összehasonlítására. További jelentős pozitív hozadék az, hogy az eredmény vizuálisan is ábrázolható.

Ez az egy mutató természetesen nem adhat képet az elemzett régió gazdasági helyzetéről. Azon túl, hogy további statisztikai mutatókat is be kell vonni az elemzésbe, más jellegű források elemzése is fontos. Ezek közé tartoznak a levéltári adatok. Tekintettel arra, hogy 1969 után a volt Csehszlovákia szövetségi állammá alakult, megnő a Szlovákiában keletkezett források jelentősége. Ezek mennyisége jelentős, csak a mezőgazdasági és élelmezési minisztérium iratai összesen 1198 kartonba (csomóba) vannak rendezve. Hasonló adatmennyiség található a Szlovák Szocialista Köztársaság Ipari Minisztériumának fondjaiban is. Szlovákia Kommunista Pártjának iratai (Elnökség, Titkárság, az első titkárok iratai stb.) számos, a téma szempontjából értékelésre méltó adatot tartalmaznak. Ezeket a dokumentumokat a Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzik. A központi kormányzat iratai esetében nehézséget jelent, hogy a déli régiók közigazgatási széttagoltsága és a magyarok által lakott vidékek nem alkottak egy vagy több közigazgatási egységet, ezért mint országrész szinte sohasem kereshető önállóan, és az államigazgatás sem tekintett rájuk mint sajátos vidékre. Ezt azt jelenti, hogy legfeljebb egy-egy vállalatra, településre, ágazatra stb. vonatkozó információk kereshetők célzottan, és a telep helye stb. utal arra, hogy az információ Dél-Szlovákiára vonatkozik. Ezenkívül kutatásra érdemesek az országos jelentőségű sajtóorgánumok, különösképpen az *Új Szó* (1949-től folyamatosan megjelenő szlovákiai magyar napilap), és úgyszintén a helyei lapok tartalma. A könyvek mellet érdemes meríteni a járásokról és városokról szóló kiadványokból is.⁴ Mivel a munka egy időben közeli korszak eseményeivel foglalkozik, ezért még lehetőség van a szemtanúk emlékezéseinek az összegyűjtésére, az elbeszélt történelem (oral history) módszertanának az alkalmazására is. Tekintettel arra, hogy mindezen anyagok elemzése nem lehet egy tanulmány tárgya, ezért ezek feldolgozásával későbbi tanulmányok keretében kívánok foglalkozni.

1 *Ekonomický vývoj 1970 ČSSR, ČSR, SSR 1971*. Praha, Federální statistický úřad, Český statistický úřad, Slovenský štatistický úrad; *Československo 1989 v číslech. Kraje a okresy 1990*. Praha, Federální statistický úřad, Český statistický úřad, Slovenský štatistický úrad

2 Szlovákia területe öt mezőgazdasági övezetre, a kukorica, cukorrépa, burgonya, burgonya és zab, valamint az ún. hegyi övezetre osztható. Ezekre az övezetekre más-más talajfajta, tenger feletti magasság, csapadékmennyiség és átlaghőmérséklet jellemző. (Häufler 1984, 274–277. p.)

3 A kiinduló év azért 1970, nem pedig 1969, mert a statisztikai évkönyvekben 1970 előtt különböző metodológiát alkalmaztak.

4 A szakirodalom bemutatására a következő fejezetben térek ki.

Ebben a tanulmányban elsősorban a regionális tudomány kutatási módszereit alkalmazom, történettudományi módszereket csak kiegészítésképpen használok.

Szlovákia déli régiója sohasem alkotott önálló közigazgatási egységet, és határait semmilyen formában sem jelölték ki. A területet úgy lehet meghatározni, hogy egy hosszú sáv, amely Szlovákia nyugati határvégétől a keleti határvégig terjed. Pontos számot legfeljebb déli határvonala esetében lehet mondani: Szlovákia Magyarországgal 654,8 km hosszan határos. Szélessége változó, nyugati részén mintegy 80, középen és keleten 10–20 km széles, egy-egy szakaszon pedig egybeesik az országhatárral. Geomorfológiailag különböző vidékekből tevődik össze. Nyugati felén és keleti végén alföld, középső részén dombos, hegyes vidék. Egyebek között ez a tény is hatással van arra, hogy a régió gazdasága sokrétű, egyszerre van nagy jelentősége a mezőgazdaság és az iparnak alágazatainak, valamint a bányászatnak.

Dél-Szlovákia kapcsán azonban rá kell mutatni egy fontos szociokulturális és etnológiai tényre. Az országrész lakosságának jelentős része a népszámlásoknál magát magyarnak vallja. Ez az a jelenség, amely ezt a régiót összeköti és markáns arculatot ad neki. Ez a tény Szlovákiában közismert, ezért a vidéket gyakran nevezik „magyarok által lakott vidéknek” vagy „vegyesen lakott vidéknek”.⁵ Ezt a tényt az elemzés során figyelembe vettem.

A probléma gyökere a szlovák közigazgatási felosztásban rejlik. A szakirodalomban (Süli-Zakar 2003) elfogadott az a nézet, hogy vannak természetes, szerves úton létrejött régiók, és vannak szándékoltan, állami-politikai akaratból létrejötték. E kettősség miatt beszélünk regionalizálódásról, amikor az alapvető társadalmi-gazdasági folyamatok, érdekek alapján a települések, kisebb-nagyobb téregységek között magas fokú integráció jön létre, és beszélünk regionalizálásról, amikor intézményi szinten irányított és szabályozott közigazgatási-politikai folyamatról van szó. A kérdéskörrel magyar nyelven megjelent szakirodalom (Mezei, Hardi 2003; Mezei 2005; Gulyás 2008) rámutat arra, hogy az etnikai elv valamilyen szintű figyelembevételére Szlovákia közigazgatási átalakításainak idején sohasem került sor, sőt, a magyar kisebbség szempontjából nagyon hátrányos közigazgatási felosztásokat határoztak meg. Ennek eredményeként mind a szocializmus idején, mind pedig rendszerváltozás után olyan közigazgatási egységeket hoztak létre, amelyekben csak minimális számú esetben sikerült magyar abszolút többséget elérni.

A husáki időszakot nem sokkal megelőzően, 1960-ban, egy jelentős közigazgatási átalakításra került sor, majd 1968-ban, 1969-ben és 1971-ben további módosítások történtek. 1968-ban más járások szétbontásával négy új járást, a Nagykürtösit, Ólublóit, Felsővízközit és Varannóit hozták létre. 1969-ben a fővárost, Pozsonyt kerületi szintre emelték. Végül Pozsony város (kerület) területét megnövelték néhány, köztük több jelentős magyar lakossal rendelkező faluval. Kisebb intermezzókét 1969. július 1-

5 Meg kell azonban említeni, hogy napjainkban már előfordul olyan nézet is, leginkább Magyarországon, hogy a Dél-Szlovákia kisebbségi képletbe való beillesztése erőszakolt.

je és 1971. január 1-je között decentralizációs törekvések keretében megszüntették a kerületeket, de a politikai megmerevedés következtében az intézkedést gyorsan visszavonták. A normalizációs évtizedek elejére végleg kialakult Szlovákia közigazgatása, és a következő változtatásra majd a rendszerváltozás után került sor.

Mivel egy olyan földrajzi régiót vizsgáltam, amelynek nem voltak (és ma sincsenek) adott közigazgatási határai, azért a lehető legalacsonyabb szintű közigazgatási egységet, közigazgatási egységek összességét vizsgáltam, amelyben az elemzett mutató elérhető. Ez a közigazgatási szint a járási szint.

A tanulmányban Dél-Szlovákia alatt Szlovákia azon 13 járását, továbbá két nagyvárosát értem, ahol a magyarság száma abszolút mértékben, de arányait tekintve is jelentősnek nevezhető. Ezek a következők: Pozsony vidéki, Dunaszerdahelyi, Galántai, Nyitrai, Érsekújvári, Komáromi, Lévai, Nagykürtösi, Losonci, Rimaszombati, Rozsnyói, Kassa vidéki és Tőketerebesi járások, valamint Pozsony és Kassa. E két nagyváros azért képezi a vizsgált régió részét, mivel maguk is délen helyezkednek el, és noha arányait tekintve kevés magyar ajkú lakosa volt, abszolút számban még mindig jelentős magyar élt bennük, s továbbra is jelentős magyar kulturális központok maradtak, végül a környező, de Pozsony esetében a távolabbi vidékekről is sok magyar ingázott oda dolgozni, tanulni. A vidék legfontosabb aggregált mutatói a következők voltak:

1. táblázat. Dél-Szlovákia demográfiai mutatói és területi mutatói

Járás/város	1970			1989	1991		
	A lakosok száma				A lakosok száma		
	összesen [fő]	Magyarság			összesen [fő]	magyarság	
		összesen [fő]	arány [%]			össze- sen [fő]	arány [%]
Pozsony	305 932	16 038	5,24	367	442 197	20 312	4,59
Pozsony vidéki	134 657	10 421	7,74	1 240	145 301	10 527	7,24
Dunaszerdahelyi	94 498	84 143	89,04	1 075	109 345	95 310	87,16
Galántai	134 214	62 568	46,62	986	143 846	61 568	42,80
Komáromi	106 698	77 277	72,43	1 100	109 279	78 859	72,16
Érsekújvári	148 601	62 959	42,37	1 347	153 466	63 747	41,54
Nyitrai	193 776	16 631	8,58	1 442	211 517	14 313	6,77
Lévai	120 151	42 934	35,73	1 551	120 703	38 169	31,62
Nagykürtösi	44 713	15 706	35,13	844	46 813	14 384	30,73
Losonci	94 384	22 762	24,12	1 304	95 989	22 820	23,77
Rimaszombati	97 716	47 310	48,92	1 823	98 987	45 623	46,09
Rozsnyói	82 154	23 018	28,02	1 620	86 311	22 497	26,07
Kassa	144 445	5 816	4,03	243	235 160	10 760	4,58
Kassa vidéki	101 000	13 787	13,65	1 534	99 292	16 240	16,36
Tőketerebesi	113 235	46 298	40,89	1 320	118 524	46 316	39,08
Összesen	1 916 174	547 668	28,58	17 798	2 216 730	561 445	25,33
Szlovákia együtt	4 537 290	552 006	12,17	49 035	5 274 335	567 296	10,76
a régió aránya [%]	42,23	99,21	-	36,30	42,01	98,97	-

Forrás: Gyurgyík 1994, 96. p.; Československo 1989 v číslech. Kraje a okresy 1990, 128., 133., 144., 155. p. Megjegyzés: a lakosság számánál megadott év nem teljesen fedi a husáki időszakot. Noha járási statisztikák minden évben közölték a lakosság számát, helyesebbnek véltem mindkét alkalommal egy- vagy kétéves csúszást tenni, hogy a népszámláláskor pontosan rögzített nemzetiségi arányokat is figyelembe vehessem.

Az így kapott régió nem egyezik a magyarok által lakott vidékkel, ellenben valamilyen kompromisszumos megoldást jelent, mivel egyebek között – ha nem is következetesen, de – tekintettel van a városközpontokra, ami a gazdaságföldrajzi elemzések esetén fontos tényező. Az 1. táblázat azt mutatja, hogy a kutatás céljaira kiválasztott régió az akkori Csehszlovák Szocialista Köztársaság területének 36,30%-át tette ki. A korszak elején az ország lakosságának 42,23%-a élt ott, a végén jelentéktelen csökkenés után ez az arány 42,01%-ra módosult. A szlovákiai magyarság döntő részben ennek a 13 járásnak és 2 nagyvárosnak a területén élt mind a korszak kezdetén: 99,21%, mind pedig a végén: 98,97%, ellenben a lakosság arányát tekintve (1970: 28,58%, 1980: 25,33%) jelentős és csökkenő arányú kisebbségben volt.

2. Szakirodalmi áttekintés

A Dél-Szlovákiával foglalkozó szakirodalom az 1969 és 1989 közötti időszakkal még nem foglalkozott. Ez elmondható mind a rendszerváltozás előtt, mind pedig az utána született munkákról. Az azonban igaz, hogy napjaink társadalmi-gazdasági folyamatainak feldolgozása már több átfogó jellegű könyv (Horváth 2004; Fazekas–Hunčík 2008; Lelkes 2008a), valamint egy-egy problémát elemző tanulmány (Lelkes 2003; Morvay 2004; Reiter–Semsey–Tóth 2004; Lelkes 2005; Renczes 2010; Horbulák 2015; 2017) témája. Dél-Szlovákia alatt gyakorlatilag valamennyi munka egy közigazgatási egységekből létrehozott régiót ért. Mivel Szlovákiában 1996-ban jelentős közigazgatási átalakítás történt, ezért az ismertetett munkák már ebből az okból is más kiterjedésű területet elemeznek. A bemutatott munkák mindegyike alapvetően a vizsgált országrész helyzetével foglalkozik, és egyik sem tér ki Cseh(Szlovákia), valamint a környező országok összehasonlítására.

A rendszerváltást megelőző időben Dél-Szlovákiáról csupán két összefoglaló jellegű gazdasági elemzés született. Az első a szocialista együttélést bemutató kiadvány gazdasági kérdésekkel foglalkozó fejezete (Mihály 1975), a másik a szocialista rendszer visszáságaira rámutató tanulmánykötet, amelyet a felvidéki magyarsággal foglalkozó részét a Szlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság készített el (Nagy 1988).

A korban napvilágot láttak olyan munkák, amelyek egy-egy településről vagy járásról írtak, beleértve a gazdaságot is (Bende 1975; Mag–Nagy 1980; Mačanský–Kajtár 1982; Nováková 1987; Andrejčák 1989). Az ilyen jellegű kiadványok természetesen nem fedik le a déli régiót. A témáról szlovák nyelven – ha nem is sok, de – született néhány írás (Bašovský–Hvoždárová–Paulov–Povincová 1985), de mivel ezek általában az egész ország gazdaságával foglalkoznak (Ivanička–Koval’ 1978; Lukniš 1985; Barnovský 2007), vagy egy-egy régió gazdaságával, nem foglalják magukba a magyarok által lakott vidéket.

A kor regionális gazdasági helyzetének megismerésére, beleértve Dél-Szlovákiát, haszonnal forgathatók az akkoriban kiadott egyetemi tankönyvek (Häufler 1984) vagy enciklopédiák is (Vladár 1987). Ilyen kiadványok még az évente publikált járási szintű statisztikai évkönyvek (*Ekonomický vývoj* 1981, 1982 stb.).

3. Csehszlovákia 1969 és 1989 közötti gazdasági és politikai fejlődésének vázlata

Az 1968-as politikai válságot az ország gazdasága alapján véve egészségesen élte túl. 1975-ig a gazdasági növekedés gyors volt, ezután lassulás következett, az 1980-as évek elején pedig stagnálás volt tapasztalható. Ennek egyrészt külgazdasági okai voltak. Az első olajválság teljesen új világgpiaci árrendszert hozott létre, amelyre a KGST államai nem tudtak helyesen reagálni. A szovjet blokk országai lassan alkalmazkodtak az elektronika és az elektrotechnika térhódításához, amit a nyugati embargó is nehezített. Végül ebben az időszakban egy újabb fegyverkezési verseny bontakozott ki. A normalizáció gazdasági hozadéka nem csupán mindennemű reform leállása volt, hanem újra megerősödtek a központosító tendenciák, az ötéves tervek fontossága megnőtt, és lényeges nagyobb hangsúlyt kaptak a szociális intézkedések. Ez utóbbi első sorban a lakásépítés bővülésében mutatkozott meg. (Průcha 2009, 659. p.)

A szocializmus időszakának gazdaságpolitikáját több specifikum jellemezte, ilyen volt egyebek között a magántulajdon teljes felszámolása, a nehézipar előtérbe helyezése, a központosított döntéshozatal, a tervgazdálkodás, de igen fontos volt Szlovákia gazdasági színvonalának az emelése, amely a két világháború közötti időszakban nem volt prioritás.⁶ A cseh és szlovák országrész közötti kiegyenlítődéssel elősegítése ebben az időszakban is prioritást élvezett. Az időszak első felében nyugatról keletre mintegy 131, a következő évtizedben 85 milliárd korona értékű fejlesztés érkezett. (Bálek 1998)

1983-ban, az elemzett időszak közepén, a Szlovák Szocialista Köztársaság a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területének 38,3, lakosságának 32,9, bruttó ipari termelésének pedig 29%-át tette ki. Ebben az időszakban Szlovákián belül a gazdaságilag aktív lakosság 33,8%-a dolgozott az iparban, és a szektor az ország nemzeti össztermékének a 61,8%-át állította elő. A legfontosabb ágazatok a gépgyártás, kohászat, vegyipar és az élelmiszeripar volt. (Vladár 1987, 478. p.) Mindazonáltal Szlovákia ipari termelésének növekedési üteme gyorsabb volt a nyugati országrészénél. Amíg Csehszlovákia ipari termelése 1983-ban az 1970-es érték 170%-át tette ki, addig a szlovák mutató elérte a 213%-ot. (Häufler 1984, 504. p.) Ez azt is jelentette, hogy Szlovákia részaránya az ország ipari termelésében folyamatosan nőtt. 1945-ben még csak 8,2, 1960-ban 18,6, 1970-ben már 24,0, 1985-re viszont egészen 30%-ra. (Mládek 1990, 45–46. p.) A pontos képhez azonban az is hozzátartozik, hogy egész Csehszlovákia viszonylatában a 80-as évek második felében már csökkenés volt tapasztalható. 1980-ban az ipar a nemzeti össztermék 63,5%-át adta, 1989-ben ez az érték már 58,3%-ra esett vissza. (Székely 2003, 292. p.)

6 1919 és 1939 között is volt Szlovákiában gazdasági fejlesztés, de ez elsősorban az új állam gazdaságának, infrastruktúrájának az egységesítést stb. szolgálta. A csehszlovák liberális gazdaságpolitika ödzkodott a célzott ipartámogatástól.

Az 1970-es évekre a Csehszlovák Szocialista Köztársaság ipari és mezőgazdasági struktúrája s térszerkezete kialakult. Az 1950-es és 60-as években ipartelepítési akciók során Szlovákiában számos nagyvállalatot hoztak létre. Közülük elsőként a Kelet-szlovákiai Vasművet kell kiemelni, amelynek székhelyéül 1960-ban Kassát választották, és amely akkoriban Csehszlovákia legmodernebb kohászati kombinátja volt. Vágsellyén 1958-ban alapítottak vegyi üzemet, a pozsonyi J. Dimitrov Vegyi Művek részlegét. A párkányi Dél-szlovákiai Cellulóz- és Papírgyár alapkövetételére 1963-ban került sor. Az üzemet később folyamatosan bővítették. Ebben az időszakban Dél-Szlovákia gyakorlatilag valamennyi városi rangú településén voltak gyártelepek. Sok helyen volt gépgyártó kapacitás, a második legfontosabb iparág a mezőgazdasági termékek feldolgozása, valamint az élelmiszergyártás volt. Ez volt az az időszak, amikor a régió gazdasági képe végleg kialakult és idővel átlépett a piacgazdaságba.

1969 és 1989 között tovább folytatódott a vidék iparosodása, ami inkább a kapacitások bővítését jelentette. A dél-szlovákiai beruházások emblematikus megnyilvánulása a Bős–Nagymarosi Vízerőmű. A komplexum üzembe helyezésére a rendszerváltás után került sor, évtizedekig tartó építése, az ezzel járó gazdasági, environmentális (Barnovský 2007), politikai és nemzetiségi ellentmondások azonban már ekkor jelentős problémákat okoztak.

4. A csehszlovákiai magyarság helyzete a prágai tavasz után

A prágai tavasz idején kialakult szabad légkör nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyarság körében is megindult a megújulás. Olyan témák váltak a közbeszéd tárgyává, melyek hosszú évekig tabunak számítottak. A magyar közvélemény leginkább a nemzetiségi jogok kiszélesítését, valamint a nemzetiségi kultúra megőrzésének és ápolásának szélesebb lehetőségeit szerette volna elérni, illetve bebiztosítani, de szó volt egy, az etnikai arányokat is figyelembe vevő közigazgatási felosztás kialakításáról. A rövid ideig tartó enyhülés idején sikerült elérni bizonyos eredményeket, amelyek egy része a normalizációs időszakban elenyészett.

A politikai, közigazgatási és kulturális jellegű kívánságok mellett voltak gazdasági irányúak is. A március 12-i Csemadok-állásfoglalás konkrétan tartalmazta a következő mondatot: „Csak a tényleges és teljes politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúság lehet köztársaságunk egységének és erejének szilárd alapja.”⁷ (Popély 2008, 45. p.) A csehszlovákiai magyarság a következőképpen fejezte ki a gazdasággal kapcsolatos kívánságait: „Az állam és a nemzeti-territoriális, regionális költségvetések megvitatása és jóváhagyási folyamatába a Nemzetgyűlés és a Szlovák Nemzeti Tanács nemzetiségi

7 A Csemadok Központi Bizottságának állásfoglalása Csehszlovákia Kommunista Pártja és Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának januári határozatához és javaslata a nemzetiségi kérdés megoldásához. Pozsony, 1968. március 12.

bizottságai joga és kötelessége érvényre juttatni a nemzetiségek specifikus gazdasági és pénzügyi igényeit. Hasonló jogkörrel bír a Csehszlovák Szocialista Köztársaság kormányának nemzetiségi titkársága és a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Megbízotti Hivatala az egyes minisztériumok és megbízotti hivatalok irányában az életszínvonal egész ország területén való kiegyenlítődése elveinek szellemében. [...] A gyakorlat azt bizonyítja, hogy azok a járások, melyek túlnyomólag egynemzetiségűek, a politikai és gazdasági élet területén is jobban fejlődnek és eredményesebben működnek.” (Popély 2008, 45. p.)

Az időszakban született más irat is hangsúlyozta a gazdasági háttér kialakításának a szükségességét. A Szlovák Újságírók Szövetsége magyar tagozatának állásfoglalásában olvasható, miszerint „bízunk azonban abban, hogy Dél-Szlovákia gazdasági és szellemi élete az eddiginél gyorsabb iramban fejlődik majd...” (Popély 2008, 51. p.) Ez a kívánság elhangzott az *Új Szó* pártszervezetének március 26-i állásfoglalásán is: „a magyar kisebbség közigazgatási, kulturális és gazdasági önigazgatásáról” írva, amit a lap április 2-án leközölt. (Popély 2008, 61. p.) Hasonló szellemben nyilatkozott a Csemadok galántai alapszervezete is: „Eredményeink relatív volta igazolja a gazdasági felemelkedés további szükségességét, s ennek jogosultságát. Az ipari üzemek excentrikus elhelyezése hátráltatja a magyarlakta falvak lakossága életszínvonalának harmonikus növekedését. Az egyharmad rendszeren alapuló adminisztratív jellegű járásfejlesztés káros, a távlati tervek hiánya az anyagi és pénzügyi eszközök elfecsérléséhez vezet.” (Popély 2008, 71. p.) Sőt, ilyen véleménye a szlovák állami és pártvezetés, valamint a nemzetiségi kulturális szövetségek képviselőinek április 30-i tanácskozásán is elhangzott, amelyet az *Új Szó* 1968. május 1-ji számában közölt: „Csaknem egybehangzók azonban a vélemények arra nézve, hogy a nemzetiségi kapcsolatok rendezésének lehetőségét Dél- és Délkelet-Szlovákia gazdasági életének további fellendítésében s a politikai egyenjogúságban kell látnunk.” Majd a szöveg így folytatódik: „Jóllehet közismert tényekről van szó, a tanácskozás résztvevői rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak a nemzetiségi szempontból vegyes lakosságú járások további gazdasági fellendítésének. A túl lassú gazdasági fejlődés az említett területeken törvényszerűen oda vezetett, hogy aránytalanul nagymérvű a lakóhely változtatása, sokan költöznek el az adott járásból s kerületből, különösen azok, akik köztársaságunk más vidékén keresnek s találtak munkát. Ez különösen a magyar és ukrán nemzetiségű polgártársainkat érintette...” (Popély 2008, 111. p.)

A gazdasági kérdések a prágai tavasz idején szintén megfogalmazódtak. A bemutatottakon kívül beszéltek a gazdasági irányú oktatásról és a mezőgazdaság fejlesztéséről.

A visszarendeződés már 1970 folyamán megindult. A Csemadok vezetésébe viszatértek az ortodox kommunisták, és a magyar közélet is idővel megmerevedett. A bemutatott kívánságok túlnyomó többsége ezért nem valósult meg, nem valósulhatott meg.

5. Dél-Szlovákia iparai kibocsátása

A következőkben az ipari kibocsátáson keresztül mutatom be Dél-Szlovákia járásainak gazdasági fejlettségét. Az abszolút számok közlése mellett bemutatom, hogy az adott járásnak mekkora volt a súlya Szlovákiában, a déli régió 13 járásában és két nagyvárosában, továbbá csak a járásokban a nagyvárosok nélkül. Szlovákia valamennyi járásának ipari kibocsátását térképen is ábrázolom.

Először a husáki korszak elejének az adatait elemzem. A választott év az 1970-es esztendő. A 2. táblázat ennek az évnek az adatait közli.

2. táblázat. Ipari termelés Dél-Szlovákiában 1970-ben

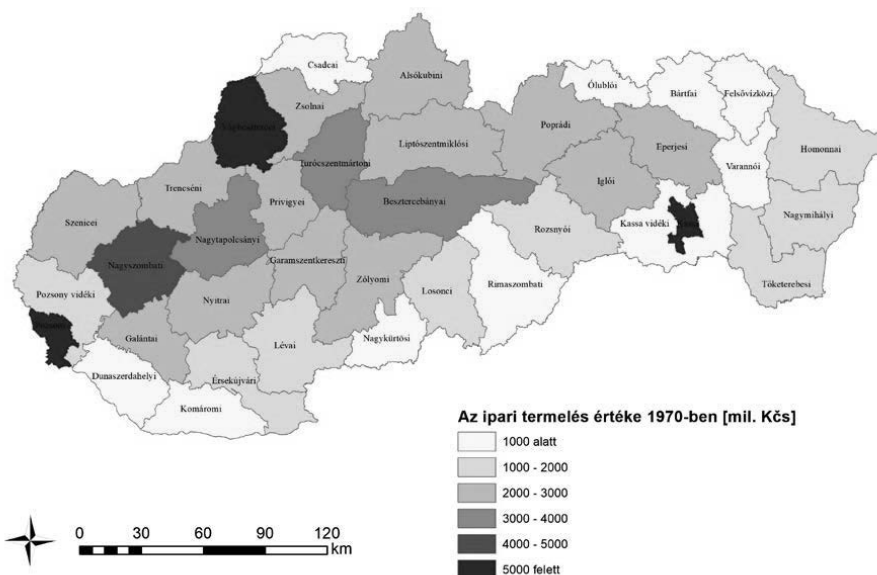
Járás/város	Ipari termelés [mil. Kčs]	Ipari termelés [%]		
		A déli régió arányában	Az országos arányában	A déli régióban Pozsony és Kassa nélkül
Pozsony	11 663	33,51	13,71	-
Pozsony vidéki	1 447	4,16	1,70	8,81
Dunaszerdahelyi	666	1,91	0,78	4,06
Galántai	2 180	6,26	2,56	13,28
Komáromi	915	2,63	1,08	5,57
Ľešeň	1 534	4,41	1,80	9,34
Nyitrai	2 731	7,85	3,21	16,63
Léva	1 287	3,70	1,51	7,84
Nagykürtösi	86	0,25	0,10	0,52
Losonci	1 741	5,00	2,05	10,60
Rimaszombati	922	2,65	1,08	5,62
Rozsnyói	1 254	3,60	1,47	7,64
Kassa	6 720	19,31	7,90	-
Kassa vidéki	540	1,55	0,63	3,29
Tótkerebesi	1 116	3,21	1,31	6,80
Összesen	34 802	100,00	40,90	19,30
Országosan	85 093	-	100,00	-

Forrás: Ekonomický vývoj 1970 ČSSR, ČSR, SSR 1971, 161., 169., 187., 205. p., saját számítás

A normalizációs időszak elején Pozsony és Kassa mellett Nyitra volt az országrész harmadik ipari központja. Ennek természetesen objektív okai voltak. Ennek a városnak kétszer-háromszor több lakosa volt, mint egy átlagos járási székhelynek, és csupán az 1960–96-os közigazgatási felosztás idején nem volt megyeszékhelyi (kerületi székhelyi) státusa. Mindazonáltal e két város, valamint egy járás között még így is nagyságrendi különbségek voltak. A Nyitrai járás teljesítményét az is emeli, hogy beleszámítanak Aranyosmarót ipari üzemének az eredményei is. A Galántai járás magas helyezése a vágsselyei Duslo vegyigárnak köszönhető. Aránylag magas ipari kibocsátása volt még az Ľešeň, Pozsony vidéki és a Losonci járásnak. A három iparilag legkevésbé fejlett járás a Nagykürtösi, a Kassa vidéki és a Dunaszerdahelyi járások voltak. Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy amíg Pozsony agglomerációjában jelentős ipari kapacitások voltak, Kassa esetében ez hiányzott.

Térképen ábrázolva – egész Szlovákia esetében – az egyes járások gazdasági kibocsátása a következő volt:

1. ábra. Az ipari termelés alakulása járási szinten 1970-ben, millió Kčs

Forrás: Ekonomický vývoj 1970 ČSSR, ČSR, SSR 1971, 161., 169., 187., 205. p.

A térkép alapján látható, hogy Dél-Szlovákia járásai az ipari kapacitások tekintetében határozottan a fejletlenebbek közé tartoztak, csak a két nagyváros alkotott szigetet, az ország ipari központja északnyugaton helyezkedett el.

A következő elemzett esztendő a korszak záró éve, 1989. A csehszlovák szocializmus egyik jellemzője a politikai és gazdasági mozdulatlanság volt, amit majd csak egy forradalom volt képes megváltoztatni. Az természetesen igaz, hogy a hatékonyság növelésére nagy hangsúlyt fektettek, a gazdaságon belül továbbra is az ipar, a gépgyártás, a mennyiségi termelés dominált. A rendszer utolsó évében Dél-Szlovákia járásainak ipari kibocsátást a következő adatok jellemezték:

A 3. táblázat számai alapján ki szabad jelenteni, hogy Dél-Szlovákia iparának földrajzi eloszlása, illetve a régió gazdasági ereje Szlovákián belül lényegesen nem változott. Az alrégiók helyzete viszont módosult. A legjelentősebb változás nyugaton az Érsekújvári járás térnyerése volt a Nyitrai járás kárára, amivel az előbbinek sikerült megelőznie az utóbbit. Javult még a Galántai és a Lévai járás pozíciója is. Keleten nagyot ugrott előre a Tőketerebesi járás, a legnagyobb visszaeső a Losonci járás volt. Abszolút mértékben a legnagyobb ugrást mégis a Nagykürtösi járás érte el, ami egyértelműen az alacsony bázisnak köszönhető.

3. táblázat. Ipari termelés Dél-Szlovákiában 1989-ben

Járás/város	Ipari termelés mil. Kcs]	Ipari termelés [%]		
		A déli régió arányában	Az országos arányában	A déli régióban Pozsony és Kassa nélkül
Pozsony	38 241,0	31,83	13,81	-
Pozsony vidéki	4 321,6	3,60	1,56	7,42
Dunaszerdahelyi	2 579,9	2,15	0,93	4,43
Galántai	7 984,1	6,65	2,88	13,71
Komáromi	2 686,1	2,24	0,97	4,61
Érsekújvári	7 319,3	6,09	2,64	12,57
Nyitrai	6 813,0	5,67	2,46	11,70
Lévai	5 745,0	4,78	2,07	9,86
Nagykürtösi	831,7	0,69	0,30	1,43
Losonci	4 649,6	3,87	1,68	7,98
Rimaszombati	3 645,2	3,03	1,32	6,26
Rozsnyói	4 291,2	3,57	1,55	7,37
Kassa	23 660,1	19,69	8,54	-
Kassa vidéki	1 066,4	0,89	0,39	1,83
Tőketerebesi	6 306,3	5,25	2,28	10,83
Összesen	172 140,5	100,00	43,38	21,03
Országosan	276 946,3	-	100,00	-

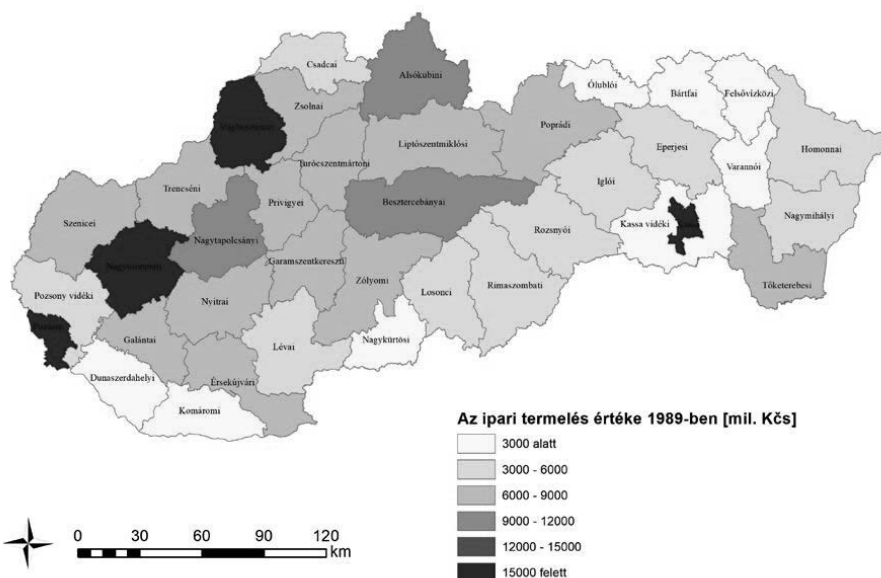
Forrás: Československo 1989 v číslech. Kraje a okresy 1990, 129., 134., 145., 156. p., saját számítás

Szlovákia valamennyi járásának ipari termelését a rendszerváltozás előtti esztendőben a 2. ábra mutatja. Jól látható, hogy a Pozsonnyal és Kassával két évtized után is csak a Vágbesztercei járás hasonlítható, és velük a versenyt csak a Nagyszombati járás tudta felvenni, sőt, ez utóbbi még inkább képes volt felzárkózni. Kétségtelen tény, hogy néhány déli járás relatív pozíciója – Érsekújvári, Rimaszombati, Tőketerebesi – javult. Relatív visszaesésre a szlovákság által lakott járásokban volt szó. Mint mindig, most is a Nagykürtösi járás volt a sereghajtó.

A szocializmus korszakának a végére Dél-Szlovákiában az ipari termelés esetében a járások két csoportja alakult ki. A Galántai, Érsekújvári, Nyitrai, Lévai járások nyugaton, a Tőketerebesi járás pedig keleten volt az iparilag legfejlettebb. Az Érsekújvári járás megelőzte a Nyitrait. További figyelemre méltó tény, hogy míg a pozsonyi agglomeráció – Pozsony vidéki járás – rendelkezett bizonyos ipari kapacitással, a kassai agglomeráció – Kassa vidék – ebben az évben is szinte alig.

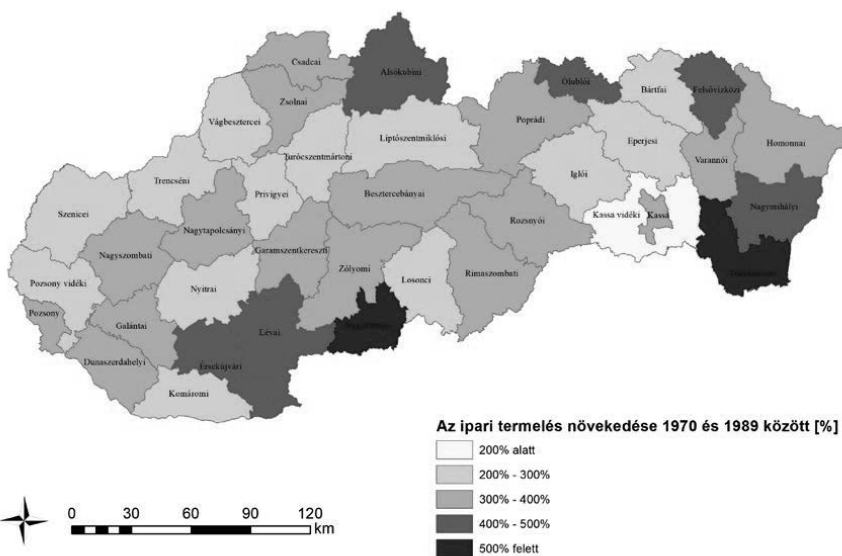
Az előző táblázatok és ábrák megmutatták, hogy mely járásokban voltak az értékek magasak vagy alacsonyok, továbbá hogy ezek a relatív arányok a husáki időszak alatt általában változatlanok voltak. Tény, a periférikus járások esetében sor került valamilyen szintű felzárkózásra. Az Érsekújvári, Lévai és Tőketerebesi járás a nyertesek közé tartozott, Nagykürtös sikere mögött az alacsony bázist kell keresni. Az egész országban a legalacsonyabb mértékű növekedés egy „magyar” járásban, Kassa vidéken volt tapasztalható.

2. ábra. Az ipari termelés alakulása járási szinten 1989-ben, millió Kčs

Forrás: Československo 1989 v číslech. Kraje a okresy 1990, 129., 134., 145., 156. p.

3. ábra. Az ipari termelés %-os változása Szlovákia járásaiban 1970 és 1989 között

Forrás: Ekonomický vývoj 1970 ČSSR, ČSR, SSR 1971, 161., 169., 187., 205. p.; Československo 1989 v číslech. Kraje a okresy 1990, 129., 134., 145., 156. p.

A fenti ábra bizonyítja, hogy az állam tudatosan és bizonyos határok között akár sikeresnek is mondható módon támogatta a leginkább elmaradott régiókat, ugyanis ilyen mértékű javulás enélkül nem lett volna tapasztalható. Ez az ábra azt is mutatja, hogy a legnagyobb ütemű javulás éppen egy déli járás esetében volt.

Érdemes megnézni, hogy a normalizációs időszakban az ipari kibocsátás tekintetében miként változott a régión belül az egyes járások súlya a nagyvárosok kiszűrésével. Noha százalékosan leginkább a Nagykürtösi járás bővült (275%), elmaradása óriási maradt egészen a szocialista időszak végéig. Valóban jelentős volt a bővülés a Töketerebesi (az 1970-es szint 159%-a), az Érsekújvári (135%) és a Lévai (126%) járások esetében, ezzel szemben a Kassa vidéki járás súlya szinte megfeleződött (56%), és sokat veszített Nyitra (70%) és Losonc is (75%). Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a második „legmagyarabb” járás relatív pozíciója, vagyis azon két járás közül, ahol a lakosság abszolút többsége magyar volt, a Komárominak, szintén romlott (83%). Ahogy a 3. ábrán látható térkép is mutatja, abszolút visszaesésre nem került sor.

Az ipari termelés szempontjából a régió részesedése 1970 és 1989 között az országos kibocsátás tekintetében nőtt. Ez igaz abban az esetben, ha Pozsonyt és Kassát beszámítjuk, de akkor is, ha nem. 1970-ben a 13 járás és nagyvárosok aránya 40,90%-ot tett ki, ez 1989-re 43,38%-ra nőtt. Csak a 13 járás esetében az arány 19,30% (1970) volt a 21,03%-kal szemben (1989). Ezek a számok természetesen nem jelentenek egyenes ívű változást, csupán a kiindulási és a záró év adatait vetik össze, de mégis határozott javulásról tanúskodnak. Az első esetben (13 járás) a növekedés 6,06, a második esetben (13 járás és két nagyváros) 8,96%-os volt. Mindez azt jelenti, hogy a déli régió egésze felzárkózott, és a magyarok által sűrűbben lakott részre ez még inkább érvényes volt.

Az ipar jelenlétének egyik további mérőszáma, hogy az aktív dolgozók közül milyen arányban ingáznak a település vagy a járás határain túlra. Ez a jelenség a szocializmus idején is fennállt, és 1980-ban Csehszlovákia dolgozóinak 34,7%-át érintette. A járáson túli ingázás leginkább a nagyvárosok környezetére – Prága, Pilsen, Brünn – volt jellemző, és Szlovákiában legnagyobb mértékben a Pozsonyi, Kassai és Csacai járások lakosait érintette. (Häufler 1984, 119–120. p.)

6. Dél-Szlovákia gazdasági fejlődésének tendenciái a magyar kisebbség szemszögéből

Amíg a két világháború közti időszakban a déli határ mentén az ipartelepítést tudatosan korlátozták (például lőszergyarak), ilyen megkötés a szocializmus későbbi szakaszaiban már nem létezett, és az 1960-as évektől ipart már az ország valamennyi régiójába telepítettek. Mindezek ellenére problémák voltak, és ezeket leginkább a szlovákiai magyarság érzékelte. Annak ellenére, hogy az időszakot a magyar lakosság részéről is inkább a rendszerbe belesimulás jellemezte, az elégedetlenségnek nagy ritkán mégis hangot adhatott. Az ilyen kivételek közé tartozott az 1975-ben napvilágot látott

Közös hazában című kiadvány, amely Csehszlovákia Kommunista Párjának nemzetiségi politikájáról, az *Új Szó* napilap szerepéről, a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődéséről, a csehszlovákiai magyar iskolarendszerről, valamint Dél-Szlovákia gazdasági fejlődéséről közölt tanulmányt. Ebben egyebek között az utolsó fejezetben ez olvasható: „Általánosságban ezek a területek továbbra is elmaradnak az összállami, illetve a szlovákiai szinttől. Az elért fejlődés szintje a nemzetiségek által lakott vidéken gyakran nem éri el a járási fejlettségi szintjét.” (Mihály 1975, 268. p.) A szerző később több tényezőt sorol fel, amely ezt okozta, ilyen például az elégtelen iskolázottsági szint, de külön kiemeli, hogy „1946-ban az iparban foglalkoztatottak száma nem érte el a 23 000-et. A Losonci és Rozsnyói járáson kívül hazánk ezen a vidéken nem volt semmilyen jelentős ipari üzem. Dunaszerdahelyen, Galántán, Érsekújváron, Léván, Tőketerebesen az ipari foglalkoztatás intenzitása nem érte el a 2%-ot”. A továbbiakban az olvasható, hogy a felszabadulás után az iparosítás gyorsan emelkedett, majd így folytatja: „Az elért eredmények ellenére az ipari foglalkoztatás intenzitása 100 lakosra számítva (a Losonci és a Rozsnyói járást nem számítva) még mindig alacsonyabb a szlovák átlagnál.” (Mihály 1975, 292. p.)

Az időszak másik átfogó elemzését a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottság⁸ munkacsoportja készítette. Ez a szamizdat jellegű kiadvány meglehetősen árnyaltan írja le a csehszlovákiai magyarság helyzetét, így a dél-szlovákiai gazdasági helyzetet is. A tanulmány egyebek mellett azt írja, hogy a mezőgazdaságból az iparba való vándorlás egyben elvándorlást is jelent. „Ez a terület Szlovákia gazdaságilag legelmaradottabb övezete, de az állami költségvetés beruházásra fordított eszközeiből 1970 és 1975 között mégis 70-75 százalékkal kevesebb jutott itt egy főre, mint Szlovákia más részein.” (Nagy 1988, 204. p.) Miután néhány járás példáját bemutatja, a helyzet így összegzi: „A diszkriminációs gazdaságpolitika eredménye, hogy a magyar kisebbség társadalmi és gazdasági helyzete az 1970. évi népszámlálás adatai alapján egyértelműen hátrányosnak mondható.” (Nagy 1988, 206. p.)

A gazdasági fejlődésnek értelemszerűen urbanisztikai hatásai is voltak. Csehszlovákia lakosságának regionális változásai azt mutatták, hogy a későbbi városi központokká azok a vidékek váltak, ahová a migráció a legnagyobb mértékben irányult vagy ahol legmagasabb volt a népesség növekedése. Az első leginkább a délnyugatra, a második esetben Kelet-Szlovákiára volt érvényes. A normalizációs időszakban a leggyorsabban a pozsonyi régió nőtt. A demográfiailag hanyatló régiók közé „leginkább Dél-Szlovákia marginális vidékei, etnikailag kevert sávjai tartoztak”. (Faltán–Pašiák 2004, 10–11. p.)

8 A csehszlovákiai magyar kisebbség jogvédelmét felvállaló illegális szervezet. Alapításnak éve 1978. Létrejöttének kiváltó oka a csehszlovákiai magyar kisebbség magyar oktatási nyelvű iskolahálózata felszámolására irányuló törekvés volt. Vezetője Duray Miklós volt.

Összefoglalás

A normalizációs időszak kezdetére Csehszlovákia iparszerkezete véglegesen kialakult. Az első években az ország gazdaságát a lassú növekedés határozta meg, amely azonban már elmaradt a tőkés országok ipari fejlődésétől, és az 1970-es évek közepétől egy időre stagnálásba fordult. A csehszlovák szövetségi államon belül Szlovákia pozíciója javult, tovább sikerült felzárkóznia a cseh országrészhez. Ekkor a hangsúly már kevésbé az ipartelepítésen, inkább a meglévő kapacitások megújításán és bővítésén volt.

A szocializmus időszakában hivatalos iratokban a déli határ menti régió specifikumaira a korban ritkán mutattak rá. Ennek egyik oka az volt, hogy nem alkotott közigazgatási régiót, és a hatalom sem tekintett rá mint kompakt térségre. Tekintettel arra, hogy a déli régió közigazgatásilag az ország négy kerületéhez tartozott, különböző alrégiókra – járásokra – tagozódott, ezért ipari fejlettsége is igen különböző volt. Ebben az időszakban minden politikai és társadalmi erőnek a nyugalom, a konszolidáció volt az érdeke, ezért Dél-Szlovákia tudatos gazdasági elhanyagolásának sem volt jele.

Ha Dél-Szlovákiához számítjuk Pozsony és Kassa városát, akkor a régió egésze az iparilag átlagosan fejlett, illetve fejlődő régiók közé tartozott. A két nagyváros azonban a régió ipari kibocsátásának több mint a felét adta. Pozsonyon és Kassán kívül ezen a vidéken is voltak országos jelentőségű termelőegységek, mint a vágsellyei vegyiművek (Duslo), a párkányi cellulóz- és papírgyár (JCP). Más nagyobb városokban, mint Érsekújvár, Léva vagy Losonc a csehszlovák konszernnek kapacitásokat létesítettek. Rá kell arra is mutatni, hogy a régióban a mezőgazdaság az országosnál nagyobb jelentőséggel bírt, ez pedig bizonyos mértékben megmutatkozott az élelmiszergyártási kapacitások esetében.

A déli régióban a legjobb helyzetben egyértelműen a főváros volt, a második helyen Kassa állt, és az átlagtól fejlettebb volt a Nyitrai járás, ami egyértelműen Nyitra városnak volt köszönhető, de gyorsan fejlődött egyebek között a Galántai és az Érsekújvári járás is. A nógrádi régió (Nagykürtösi járás) országos mértékben is a legelmaradottabb volt. Már az 1969 és 1989 közötti időszakra kirajzolódott az az állapot, amely aztán a rendszerváltozás utáni időszakban teljesedett ki nyugat-keleti szembenállássá. Dél-Szlovákia járásai a gazdasági fejlettség szempontjából két jól elkülöníthető részre oszthatók, ezek választóvonalá a Garam folyó.

Irodalom

- Andrejčák, Tibor 1989. *Okres Galanta*. Bratislava, Obzor.
- Bálek, Alexej 1998. Vývoj výkonnosti československé a české ekonomiky v 70. letech. In *Acta oeconomica pragensia. Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918-1992. K 80. výročí vzniku ČSR* 6, 5. sz. 101–128. p.
- Barnovský, Michal 2007. Industrializácia Slovenska a životné prostredie v období komunistického režimu. In *Acta Oeconomica Pragensia*, 15. évf. 7. sz. 55–71. p.
- Bašovský, Oliver–Hvozdárová, Edita–Paulov, Ján–Povincová, Elena 1985. Regionálna analýza a prognóza rozvoja okresov Juhoslovenskej kotliny. In *Geografický časopis*, 37. évf. 2–3. sz. 287–302. p.
- Bende, Štefan et al. 1975. *Komárno 1945–1975*. A Komárnói Városi Nemzeti Bizottság részére kiadta a bratislavai Šport Szlovák Testnevelési Kiadóvállalat.
- Československo 1989 v číslech. *Kraje a okresy* 1990. Praha, Federální statistický úřad, Český statistický úřad, Slovenský štatistický úrad.
- Ekonomický vývoj 1970 ČSSR, ČSR, SSR* 1971. Praha, Federální statistický úřad, Český statistický úřad, Slovenský štatistický úrad.
- Ekonomický vývoj 1981. ČSSR, ČSR, SSR, kraje, okresy* 1982. Praha, Federální statistický úřad, Český statistický úřad, Slovenský štatistický úrad.
- Faltán, Lubomír–Pašiak, Jaroslav (szerk.) 2004. *Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav*. Bratislava, Sociologický ústav SAV.
- Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.) 2008. *Maďari na Slovensku (1989-2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*. Šamorín, Fórum inštitút pre výskum menšín.
- Gulyás László 2008. Regionalizációs törekvések és etnoregionalizmus a poszt-kommunista Szlovákiában 1989–1998. *Tér és Társadalom*, 22. évf. 4. sz. 189–204 p.
- Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg*. Pozsony, Kalligram.
- Häufler, Vlastimil 1984. *Ekonomická geografie Československa*. Praha, Academia.
- Horbulák Zsolt 2015. Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 17. évf. 3. sz. 43–56. p.
- Horbulák, Zsolt 2015. Spoločenský vývoj v Maďarskej ľudovej republike a Československej socialistickej republike v rokoch 1968 až 1989. *Politologické fórum*, 4. évf. 1. sz. 23–45. p.
- Horbulák Zsolt 2017. Dél-Szlovákia gazdasági és szociális helyzete néhány mutató tükrében (2. rész). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. 4. sz. 71–78. p.
- Horváth Gyula (szerk.) 2004. *Dél-Szlovákia*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Ivanička, Koloman–Kovaľ, Ladislav 1978. Diferenciácia priestorovej ekonomickej štruktúry SSR. *Geografický časopis*, 30. évf. 1. sz. 18–38. p.
- Lelkes Gábor 2003. Elmaradottság és versenyképesség a dél-szlovákiai térben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 4. sz. p. 3–18. p.
- Lelkes Gábor 2005. Dél-Szlovákia és az Alsó-Nyitra régió agráriuma és agrártársadalmi a 3. évezred küszöbén. In Réti Tamás (szerk.): *Közeledő régió a Kárpát-medencében. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. Budapest, EÖKIK, 59–98. p.
- Lelkes Gábor 2008a. *Régiók és gazdaság. Magyarok Szlovákiában V. kötet*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lukniš, Michal 1985. Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. *Geografický časopis*, 37. évf. 2–3. sz. 137–161. p.

- Mačanský, Ladislav–Kajtár, Jozef (szerk.) 1982. *A komárnói járás*. Bratislava, Obzor.
- Mag Gyula–Nagy Rudolf 1980. *A Dunaszerdahelyi járás múltja és jelene*. Dunaszerdahely, Csallóközi Múzeum.
- Mezei István 2005. Állam – Ország – Régió és a valóság. *Tér és Társadalom*, 19. évf. 3–4. sz. 187–203 p.
- Mezei István–Hardi Tamás 2003. A szlovák közigazgatás és területfejlesztés aszimmetriái. *Tér és Társadalom*, 17. évf. 4. sz. 127–155 p.
- Mihály Géza 1975. Hospodársky rozvoj južného Slovenska. In Zvara, Juraj–Balázs, Béla–Csanda, Sándor–Mócsi, Ferenc–Mihály, Géza. *V spoločnej vlasti*. Bratislava, Pravda, 253–318. p.
- Morvay Károly 2004. Külföldi tőkebefektetések és az ipari parkok Dél-Szlovákiában. In Réti Tamás (szerk.): *Közeledő régió a Kárpát-medencében. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. Budapest, EÖKIK, 303–330. p.
- Nagy József 1988. A magyar kisebbség Csehszlovákiában. In *Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Budapest, Medvetánc, 187–242. p.
- Nováková, Veronika 1987. *Galanta*. Bratislava, Obzor.
- Popély Árpád 2008. *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. Somorja–Šamorín, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Průcha, Vladimír et al. 2009. *Hospodářské a sociální dějiny Československa. 2. díl období 1945–1992*. Brno, Doplněk.
- Reiter Flóra–Semsey Ilona–dr. Tóth Attila 2004. Kelet-Szlovákia régió gazdasági átalakulása. In Réti Tamás (szerk.): *Közeledő régió a Kárpát-medencében. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. Budapest, EÖKIK, 331–362. p.
- Renczes Ágoston 2010. *A Szlovák gazdaság és Dél-Szlovákia magyarlakta vidékeinek fejlődése az EU-csatlakozás óta*. Budapest, EÖKIK.
- Süli-Zakar István (szerk.) 2003. *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Budapest, Dialóg Campus.
- Vladár, Jozef (főszerk.) 1987. *Malá encyklopédia Slovenska*. Bratislava, Veda.

ZSOLT HORBULÁK

THE ECONOMY OF SOUTHERN SLOVAKIA DURING THE HUSÁK PERIOD

The study deals with a period of two decades in the history of Czechoslovakia, which is also the final period of socialism. This period is known in Czech and Slovak historical science as normalization, but in Hungarian-language literature it is more often referred to as the Husák period. The term normalization is a euphemistic term coined by party propaganda of the period to reintroduce the old order and to abolish basic ideas of economic reform of 1965–68. The reference of Husák period used in Hungarian literature comes from the name of Gustáv Husák (1913–1991), who was the first secretary of the Communist Party of Czechoslovakia from 1969, and the general secretary from 1971 to 1987, and also served as president of the country between 1975 and 1989, therefore, his name and person were fully intertwined with the period analyzed. Communist ideology was present in all areas of life, including economic management and organization, and also determined development until the last moment of the system's existence. The ideology was fully able to influence all strata of society as well as all parts of the country. In this study, I outline the economic development of Southern Slovakia using the analysis of industrial output during the normalization period. The work is basically based on the analysis of district-level statistics. In the paper, I would also like to point out how economic development was assessed by Hungarians, who make up a significant part of the region's population.

A libák (a *Libák*) szárnyalása

BÉLA ALBERTINI
Soaring of Geese (*the Geese*)

Keywords: Geese, Libák, Swiss photography magazine Camera, Die Galerie Vienna, one thousand Swiss francs, "Hungarian style" photography

Ezt az írást önkritikával kell kezdeni. Ehhez egy szlovákiai magyar tudományos folyóirat bizonyára igen illetékes, mert az (ön)kritikára megérett hiba elkövetése egy Pozsonyban kiadott könyvben történt. Elfogadva a Magyar Fotográfiai Múzeum több évtizedes datálását, s elmulasztva a forráskritikát, a Václav Macek által szerkesztett *The History of European Photography 1900–1938* első kötetében (2010) az 1934-es esztendőt adtam meg Vadas Ernő (1899–1962) *Libák* című képének keletkezési idejeként.¹ Hiba volt.

1 Béla Albertini: *The History of Hungarian Photography 1900–1938*. In *The History of European Photography 1900–1938*. Bratislava, Stredoeurópsky dom fotografie, 2010, 327. p.

A magyar fotográfia múltja iránt érdeklődők előtt jól ismert ez az emblemikus felvétel. **(1. kép)** Úgy tűnik, mindenki tud róla mindent, ismerjük a libák (a *Libák*) sikeres szárnyalását itthon és külföldön egyaránt.

Vadas Ernőt annak idején Weissshaus vezetéknevvel jegyezték be a nyugat-dunántúli Nagykanizsán a születési könyvbe.

Bátyja, az 1887-ben született Weissshaus Aladár eredeti nevét megtartva korán bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Szakszervezeti aktivistából, szociáldemokrata párttagból a Horthy-korszakban illegális kommunista lett, azonban rövidesen eltért a párt hivatalos irányvonalától; „frakciózásért” kizárták. 1945 után börtönbe is zárták, 1956-os kiszabadulása után visszavonult a politikai élettől, 1963-ban hunyt el.

Vadas Ernő polgári pályafutást élt meg. Kereskedelmi iskolai tanulmányok után Budapesten tisztviselőként dolgozott (fiatalon még sikeres futballista is volt), az 1920-as évek végétől a Magyar Amatőrfényképezők Országos Szövetségének (MAOSz) tagjaként az akkor már nagy szakmai tekintélyű Balogh Rudolf (1879–1944) tanácsait is követve fotografált. Ő volt a MAOSz második alkotói generációjának egyik vagy talán legsikeresebb tagja dr. Kunszt Jánossal (1892–1960), dr. Csörgeő Tiborral (1896–1968), Ramhab Gyulával (1900–1978), az ipolysági (Šahy) születésű Dulovits Jenővel (1903–1972) és másokkal együtt. – Az első generáció szereplője volt a már érintett Balogh Rudolf mellett Kerny István (1879–1963), a változó névírású Kankovszky (Kankowsky, Kankowszky) Ervin (1884–1945), a Verbón (Vrbové) született Vydarány Iván (1887–1982), továbbá a bunyevác származású Szakál Géza (1883–1959), akit Vadas szintén mesterének tekintett.² A felidézettek, akiknek névsora még bővíthető lenne, valamennyien a későbbiekben tárgyalandó „magyaros” fényképezés prominensei voltak.

Vadas életéről, munkásságáról egy kisebb (*Vadas Ernő munkássága*, életrajz: Végvári Lajos, 1967) és egy nagyobb monográfia (*Vadas Ernő 1889–1962.*, szerk. Keleti Éva, Szarka Klára, 2011) jelent meg. Neve, fotográfusi eredményei szerepelnek több kiállítási katalógusban, szintézis igényű fotótörténeti feldolgozásban, lexikonban, tanulmányban, cikkben, blogban.

A számára legnagyobb sikert hozó *Libákra* vonatkozó írások láttán mégis fel kell tenni pár alapvető kérdést: mikor keletkezett *ténylegesen* ez a fotográfia? Milyen volt valóságosan a sikerhez vezető út? Hol történt legjelentősebb díjának elnyerése? Hogyan értékeljük ma a *Libák* eredményeit?

A legutóbbi Vadas-monográfia szerint a keletkezés 1931-ben történt.³ Egyes régebbi írások arról szólnak, hogy a *Libák* 1931-ben a svájci Camera pályázatán nyert díjat.⁴ Ez

2 „Szakál Géza neves fényképező mester vezetett be a brómolajátymás titkaiba.” [Kiemelés az eredeti szövegben – A. B.] – Szegedi Emil: Beszélgetés a múlttól – jelenről – jövőről, *Fotó*, 1959/12. (dec.) 444. p.

3 Szarka Klára: *Változó korszellem – változatlan perfekcionizmus: Vadas Ernő (1899–1962)*, szerk. Keleti Éva, Szarka Klára, Budapest, MÚOSZ, 2011, 64–65. p.

4 Járai Rudolf: Négy szemközt a mesterrel, *Fotó*, 1962/8. (aug.) 355. p.; Kincses Károly: *Fotográfusok Made in Hungary: Aki elment, aki maradt*, [Kecskemét], Milánó, Magyar Fotográfiai Múzeum, Federico Motta Editore, 1998, 171. p.; Károly Kincses: *Photographes*

az elképzelés áthúzódott az utóbbi időkre is. „Legnagyobb sikerét a Libák című képevel aratta, mely 1931-ben a svájci Camera című folyóirat által rendezett pályázaton az egész fotós világ szavazata alapján kapta meg az ezer aranyfrankot kitevő első díjat.”⁵

Vannak problémák a szerző azonosítását illetően is. A *Fotográfusok Made in Hungary* című kötet a képanyagban és a műtárgyjegyzékben Haller F. G.-nek – Haller Frigyes (1898–1954) mérnök, amatőr-fotográfus, fotóélet-szervező – „ajándékozta” a *Libák*at – a műtárgyjegyzékben 1934-es keletkezési dátummal.⁶ Ugyanezen kötet „kislexikoná”-ban Vadas Ernő neve alatt viszont a fentebbi idézettel megegyezően az szerepel, hogy „Libák című képe 1931-ben a svájci Camera pályázatán az egész fotós világ szavazata alapján nyerte el az ezer aranyfrankos első díjat.”⁷ [Kurziválás az eredeti szövegben – A. B.] – Haller F. G. szerepe több szerző „libás” képének keletkezésében eléggé ismert: eredendően az ő ötlete volt a libák ily módon való megörökítése; egy „fotósétán” többen is fényképték a parasztyerekek által néhány fillérért meghajtott libákat. Így itt még „freudi elszólás”-t is lehetne indokként emlegetni. Az viszont már elgondolkodtató, hogy Vadas libái az utóbbi időkben Olaszországtól (1998) Arlesen (1998), Krakkón (2000) át Spanyolországig (2002–2003) Haller F. G. neve fölött/alatt röpködnek.⁸ Lehet, hogy Vadas Ernő „rettenetes élete”⁹ főművének rettenetes sorsában folytatódik?

Made in Hungary, Arles: Actes Sud; Milan: Motta, 1998, 256. p. a Cameránál 1931-ben történt díjnyeréssel. 171. p.; *Fotograficy Węjerscy Made in Hungary*, Kraków, Galeria Międzynarodowe Centrum Kultury, 2000. Itt is az olvasható, hogy Vadas a nevezetes díjat 1931-ben a Camera pályázatán nyerte el – 69. p., bár a kép mellett Haller F. G. neve szerepel – 183. p.; Károly Kincses: *Fotografi Made in Hungary: Quelli che sono andati via, quelli che sono rimasti*, Milano, Federico Motta Editore, 1998 – kislexikon: Vadas Ernő Libák című képe 1931-ben első díjat nyert a Cameránál – 171. p. – képek: a szerző Haller F. G. – 256. p., a műtárgyjegyzékben 1934-es keltezéssel szintén Haller F. G. a szerző – 319. p.

- 5 Kincses Károly: Vadas Ernő (1899–1962). *Fotóriporter*, 2004/3–2005/1, 373. p.
- 6 Kincses Károly: *Fotográfusok Made in Hungary. Aki elment, aki maradt*, I. m. 256., 319. p.
- 7 Kincses Károly: *Fotográfusok Made in Hungary. Aki elment, aki maradt*, I. m. 171. p.
- 8 Károly Kincses: *Photographes Made in Hungary*, text Károly Kincses, Arles, Actes Sud; Milan, Motta, 1998, a katalógus kislexikonában a 171. oldalon még Vadas Ernő a *Libák* szerzője (a Cameránál 1931-ben történt díjnyeréssel), a folytatásban azonban Vadasnak libáitól való megfosztása következik; képek 256. oldal: „Haller F. G.”; műtárgyjegyzék: „F. G. Haller Les Oises, 1934” – 319. p.; *Made in Hungary Fotograficy Węjerscy*, Kraków, Galeria Międzynarodowe Centrum Kultury, 2000, műtárgyjegyzék 77. oldal: „F. G. Haller Gęsi, 1934”; képek 183. oldal: „F. G. Haller Gęsi, 1934” – E katalógus szövegében a 69. oldalon a bemutatott fotográfusok között még szintén Vadas Ernő a *Libák* szerzője, de itt is az olvasható, hogy a nevezetes díjat 1931-ben a Camera pályázatán nyerte el. *Fotógrafos Made in Hungary: Los que se fuaron los que se quedaron*, Textos de Károly Kincses, Caja San Fernando, [2002]: Vadas Ernő Libák című képe 1931-ben a svájci Camera pályázatán nyert első díjat – 199. p., a képanyagban a *Libák* 1934-es dátummal Haller F. G. neve fölött látható – 240. p., a műtárgyjegyzékben ugyancsak Haller F. G. szerepel szerzőként 1934-ben – 349. p.
- 9 Kincses Károly: Vadas Ernő rettenetes élete / The Horrible Life of Ernő Vadas, *Fotóriporter*. Különszám, 2003–2004. 1–[34.] p.

Később látható lesz, hogy a téma tágabb nézőpontjából említést érdemel: Haller F. G. erdélyi szász felmenőkkel bírt.

Egy a „magyaros stílus”-t taglaló kötet borítóján és a kötet elején szintén a *Libák* című kép látható, ez esetben a [4.] oldalon helyes a szerző megnevezése, a 37. oldalon azonban ismét Haller F. G. neve van az „1934.” datálású *Libák* mellett. Persze, ha komolyan tudnánk venni ebben a kötetben a 40. oldalon azt a mondatkezdést, hogy „1921-ben, három évvel Trianon után...” akkor már bármit képesek lehetnénk elhinni.¹⁰

További feldolgozások is 1931-es Camera-díjnyerésről szólnak.¹¹ Úgy tűnik, hogy ebben a kérdésben Járai Rudolf volt az elsődleges kútfő, aki a már idézett helyen ezer svájci „aranyfrank” elnyeréséről beszélt. Dátum nélküli Camera-díjnyerésről lehetett olvasni egy napilapban is.¹² Egy szépíró – bizonyára fotográfiai szakmai megnyilatkozások nyomán – 1931-re datálja a *Libák* Emerson-plakett nyerését.¹³

A legtöbb történeti munka és kiállítási katalógus egybehangzóan 1934-re teszi a *Libák* elkészültét, illetőleg díjnyerését.¹⁴ E források közül a legkülönösebb a budapesti Szinyei Teremben 1960-ban megrendezett gyűjteményes Vadas-kiállítás (február 20-tól március 13-ig) katalógusa (szöveg: Szegedi Emil). Ennek egy példánya, amely az indító oldalon a *Libák* című felvételt hozza, a kép alatt Vadas Ernő kék színű tintaaláírásával ma a Magyar Fotográfiai Múzeum állományában található. A katalógus műtárgyjegyzékében a 122. tételénél ez olvasható: „Libák (1934)”. Nagyon valószínű, hogy a kiállítási képalán is az „1934” szerepelt. Ezt a kiállítást a Magyar Fotóművészek Szövetsége rendezte, reálisan feltételezhető, hogy Vadas szakmai tekintélye és akkori funkciói folytán ő még gépiratos állapotban is látta a műtárgyjegyzéket.

10 Kincses Károly: *Mítosz vagy siker. A magyaros stílus.* [Kecskemét], Magyar Fotográfiai Múzeum, 2001, 40. p.

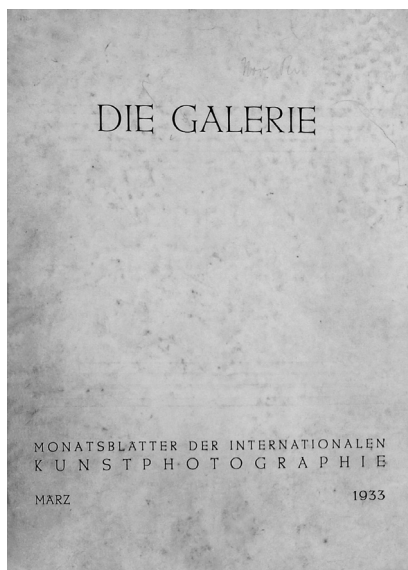
11 Kiscsatári Mariann: A hangulat rögzítője: Vadas Ernő pályaképe, *Fotóművészet*, 2002/5–6. 89. p.; Szarka Klára: *Változó korszellem – változatlan perfekcionizmus: Vadas Ernő (1899–1962)* I. m. 56. p.

12 Szarka Klára: A festői fotográfia mestere Vadas Ernő. *Magyar Hírlap*, 1995. dec. 8. 17. p.

13 Závada Pál: Vadas Ernő hazafisága. *168 óra*, 2011/51–52. (dec. 22.) 6. p.

14 *Vadas Ernő gyűjteményes kiállítása*, [katalógus]. Budapest, Magyar Fotóművészek Szövetsége, 1960, [3.] p.; Hevesy Iván: Vadas Ernő helye a magyar fotóművészetben. *Fotó*, 1962/8. (aug.) 343. p.; Végvári Lajos: *A magyar fotóművészet 125 éve. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 1966. november–december.* Budapest, [katalógus, Magyar Fotóművészek Szövetsége], 31. p.; *Vadas Ernő munkássága.* Életrajz: Végvári Lajos. Budapest, Corvina Kiadó, 1967. 13. p.; Szilágyi Gábor: *A tekintet iskolája: A magyar fotográfia története 1840–1981* [katalógus]. Budapest, Műcsarnok, 1981, számozatlan oldalak; Tőry Klára: *A magyaros stílus: A fénykép varázsa: Tizenkét kiállítás a magyar fotográfia 150 éves történetéből* [katalógus]. Budapest, Magyar Fotóművészek Szövetsége, Szabad Tér Kiadó, 1989, 188. p.; Simon Mihály: *Összehasonlító magyar fotótörténet* [Kecskemét]. Magyar Fotográfiai Múzeum, 2000, 136. p.; Kincses Károly: *Mítosz vagy siker? A magyaros stílus.* I. m. [4.] p.; Stemlerné Balog Ilona: *Történelem és fotográfia.* Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 139. p.; Béla Albertini: I. m. 327. p.

Mikor keletkezett valóságosan a *Libák*? Ma csak azt tudom biztonsággal állítani, hogy mikor nem. Az nyilvánvaló, hogy a fényképezés nem történhetett 1934-ben, mert ez a kép megjelent a *Die Galerie* 1933. évi 2. (áprilisi) számában. Erről szólva elsősorban önmagammal kell kritikusan szembenézni. Ez azért fájdalmasabb az átlagosnál, mert az általam közölt hibás adat egy nemzetközi forgalomban lévő kötetben jelent meg, tehát külföldi kutatókat is félrevezethetett/félrevezethet.¹⁵

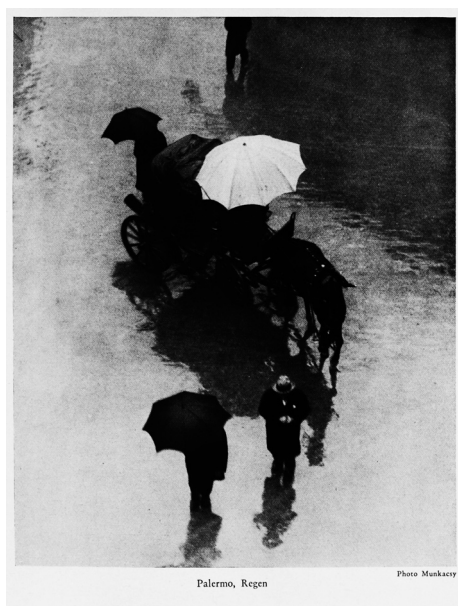

Itt indokolt pár szót mondani a *Die Galerie* című folyóiratról. Ez az orgánus – valószínűleg kissé megirigyelve az 1922-ben indult svájci, közelebbiről: luzerni/zürichi, ugyancsak nemzetközi profilú, havonta megjelenő *Camera* című folyóirat sikerét –, 1933 márciusában lépett a színre Bécsben. Alcíme: „Monatsblätter der internationalen Kunstphotographie”. **(2. kép)** A *Die Galerie* legelső számában büszkén hirdette magáról, hogy ez az első művészeti folyóirat, amely több nyelven és különböző nemzeti kiadásokban jelenik meg. Szerkesztősége Bécsben a Hamburgerstr. 4. szám alatt székel. Mérete: 29 x 22 cm; ára az induláskor Ausztriában 1,80 Sch., Magyarországon 1,50 P volt.

Fontos magyar vonatkozást jelent, hogy a *Die Galerie*-ben már az első szám élén olvasható volt: „REPREZENTÄNZ VON UNGARN Kálmán Szöllősy.” Szöllősy Kálmánt születésekor 1887-ben Schverer Kálmánként anyakönyvezték – pécsi ikergyermekek volt –, nevét 1906-ban magyarosították. Érdekes figyelni arra, hogy az anyakönyv eredeti 1887-es, majd 1906-os utólagos bejegyzése szerint a régi vezetéknevben „v”, nem

¹⁵ Legutóbb pl. Berlinben a Staatsbibliothek „nyugati” részlegében (Potsdamerstr.) és a Bauhaus-Archiv könyvtárában láttam a V. Macek szerkesztette európai fotótörténet-összeállításokat.

pedig „w” betű szerepelt.¹⁶ – Az nem tekinthető meglepőnek, hogy az anyakönyvben olvasható 1906-os „Szöllősi” időközben „Szöllősy”-re illetőleg „Szöllősy”-re változott. A huszadik század első felében gyakran lehetünk tanúi magyar fotográfusok „megnemesedésének”. Németországban Munkácsi Márton több esetben Munkácsyként (**3. kép**), Rónai Dénes Ausztriában Rónayként jelent meg a képaláírásokban. Rónai egyik bécsi cikke fölött ezt is olvashatjuk: „Prof. Dénes Ronay, Ungarn:”¹⁷ (A „professzor” még az érettségig sem jutott el – mindamellett remek fotográfus volt...) Az 1933. évi prágai második nemzetközi fotószalonon (ápr. 9–23.) Rónai *Torzó* című aktfelvétele szintén „Rónay” név alatt szerepelt, mint az több korabeli forrásban is olvasható.¹⁸ (Rónai esetében ismert, hogy az ő névírás módja 1945 után „visszapolgárosodott”.) Egy kisebb jelentőségű hivatásos fényképész, Diskai Sándor is több alkalommal szerepelt itt-ott Diskayként.

Palermo, Regen

Photo Munkacsy

16 Pécs-Belváros 13. Band, *Taufregister 1883–1895* 1–174 folios P 6.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, mikrofilm: XV. 15. I/477, folyószám: 96., 97. p.

17 Martin Munkacsy [itt a névírás eredetiben betűhibás – az „s” helyett „z” áll, de az „y” a „helyén” van]: Fisch im Netz, *Scherl's Magazin*, 1929/7. (júl.) 709. – címlap; Martin Munkacsy: Strand, *Der Querschnitt*, 1930/7. (júl.) 468. oldal utáni harmadik műmelléklet; Munkacsy [!] Martin: Palermo. Regen, *Der Querschnitt*, 1930/11. (nov.) 768. old. utáni 1. tábla; Munkacsy [!] Martin: Russische Windhunde, *Der Querschnitt*, 1931/10. (okt.) 658. old. utáni 4. tábla; Ronay [!] Dénes: Meine Mutter, *Die Galerie*, 1933/4. (jún.) 86.; Ronay [!] Dénes Prof. [!]: Die Photographie von heute, *Die Galerie*, 1934/2. (ápr.) XIV.

18 Képaláírás: *Fotografický obzor*, 1933/4. (ápr.) 56. oldal utáni első műmellékleti tábla; cikkben: uo., 1933/5. (máj.) 67.

Az „y”-os végződés valamelyest a zsidó származást is képes lehetett eltakarni, az erre vonatkozó szándék a korabeli antiszemita légkörben még érthetőnek is nevezhető. – Más kérdés, hogy ennek külföldön milyen haszna lehetett. Ez egy a jelen kereteket meghaladó, társadalomtörténeti szempontból elemzésre váró problémát képez.

SZÖLLŐSY Kálmán: *Kisemberek szórakozása*,
Die Galerie, 1933/1. (márc.) 7. műmelléklet

Nyilvánvalóan összefügg Szöllősy szerkesztőségi szerepével, hogy már az első számtól kezdve magyar fotográfusok képei is teret kaptak a Die Galerie-ben. Emberileg érthető módon elsőként Szöllősyé. A *Kisemberek szórakozása* címmel ismertté vált lágy rajzú kép a legelső szám 7. műmellékleteként jelent meg. **(4. kép)** A második magyar felvétel szerzője Dózsa Dezső volt, a *Magnóliák* a második, áprilisi számban jelent meg tőle **(5. kép)**, két oldallal előzve meg Vadas Ernő *Libákját*. A Die Galerie tehát egyértelműen „magyarbarát” orgánumként indult, s ez a folytatásban csak fokozódott. Ennek egyik tipikus példája, hogy 1933 júniusában borítófotó lett Schmidt Nándor képe, a *Hazatérő nyáj*, **(6. kép)** amely 1920-ban [!] a III. művészi fényképkiallításban a földművelésügyi miniszter díját nyerte el,¹⁹ majd kellemetlen sorsra jutott Németországban. Az történt ugyanis, hogy a MAOSz a világháború, a forradalmak, Trianon utáni megrázkódtatásból ocsúdva 1921–1922 fordulóján küldött egy képkollekciót a Photographische Rundschau und Mitteilungen szerkesztőségének – közöttük Schmidt díjnyertes képét. „Schmidt gibt keinen Staub sondern Vatte...” – intézte el tömören a festőművészi múlt-

19 Fejérváry Sándor: III. művészi fényképkiallítás. *Magyar Iparművészet*, 1920. 94. p. – Fejérváry Ausztriában is beszámolt Schmidt díjnyeréséről: Dritte Ausstellung künstlerischer Photographien Landesverbandes ungarischer Amateurphotographen, *Photographische Korrespondenz*, 1920/320. [12.] (dec.) 723. p.

tal rendelkező, nagy tekintélyű szerkesztő, Fritz Matthies-Masuren (1873–1938) a *Hazatérő nyáj* porfelhőjét.²⁰ Tekintsük a borítón való későbbi megjelenést jogos kárpótlásnak, vagy inkább a német fotográfiai orgánus és a Die Galerie közötti szakmai szintkülönbségnek? Én az utóbbira hajlanék.

DÓZSA Dezső: *Magnóliák*, Die Galerie, 1932/2.
(ápr.) 31.

Visszatérve a *Libák*hoz egy fontos mozzanatról kell jelzést adni. A Die Galerie azt a szerkesztési gyakorlatot érvényesítette, hogy valamennyi bemutatott képeről közreadta a felvétel készítésének technikai adatait. Meg kell jegyezni, hogy ezek az adatok a szerzőktől származtak, ezért lehet, hogy általában *cum grano salis* kell fogadni őket. Bizonyos hiszékenység természetesen az utókor embereitől is elvárható; tételezzük fel, hogy a *Libák* egykori fototechnikai paraméterei korrektek voltak. Így vagy úgy vélekedünk erről, egy dolog tény. Mivel a magyarországi képközreadásokban, a szakirodalomban technikai adatközléssel általában nem találkozhatunk,²¹ a magyar vezető fotográfusok képeinek konkrét

20 [Fritz] M[atthies]-M[asuren]: Zu unseren Bildern, *Photographische Rundschau und Mitteilungen*, 1922/2. 27. – a szerkesztő/szerzőről jó történeti feldolgozás olvasható egy katalógusban: *Kunstfotografie um 1900: Die Sammlung Fritz Matthies-Masuren*, Berlin, Kunstbibliothek, 2003.

21 Kivételt képez e tekintetben a *Magyar fényképezés 1939.* album (London, B. T. Bradford). Ebben – bizonyára a *Das deutsche Lichtbildkunst* (1927-től), a *Československá fotografie* (1931-től), s a *Das österreichische Lichtbild: Jahrbuch 1933* évkönyvek példái nyomán – az egyes képek technikai adatait is közreadták.

készítési körülményeiről 1933-tól elsősorban a Die Galerie lapozgatása nyomán lehet képet alkotni. Sajátos tény, de tény. (A Photo-Club 1936-ban elindított Foto című lapja, és az 1938-ban a Fotóművészeti Hírek helyére lépő Fotóművészet néhány korai számában hozott technikai adatokat a bennük közölt képekről, de aztán ezek az információk rövidesen szerkesztőségi képkommentárokká változtak.)

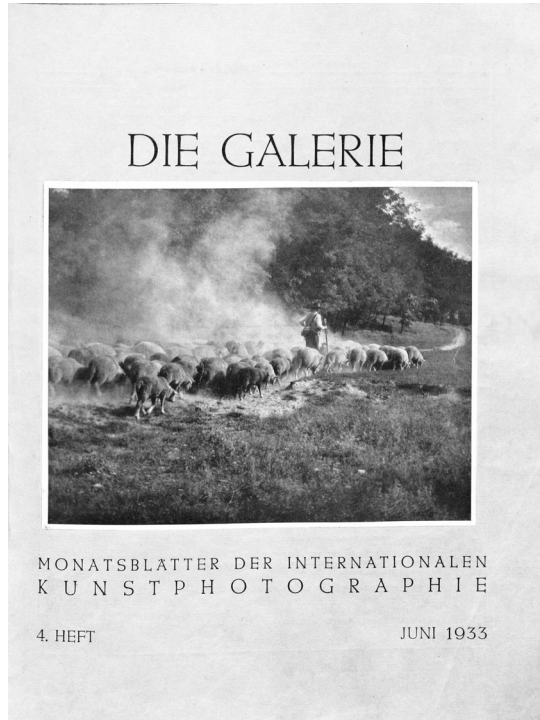

Bild Nr. 33, Ernő V a d a s.

„GÄNSE“, Aufnahme mit Mentor - Spiegel - Reflex,
Tessar 4,5, Blende 5,6, Belichtungszeit $\frac{1}{60}$ Sekunde im
September 18 Uhr, Positiv: Bromsilbervergrößerung.

Célszerű egy az egyben megidézni a Die Galerie 1933-as második számából a Libákra vonatkozó technikai alapadatokat. **(7. kép)** Ez két okból is tanulságos. Az egyik az, hogy a puszta adatokat nézve azt lehet mondani, hogy azokban – stílszerűen szólva – semmi *kunst*. A különleges eredmény oka a felvételi körülmények megszervezésében, a pillanatot megragadásban, valamint a kidolgozásban volt. A másik: amennyiben betű szerint lehet hinni ennek a közlésnek, a felvétel szeptemberben készült (ismeretlen napon, 18 órakor). Még egyszer ismételve: ha ez valós adat, akkor a Libák keletkezési időpontja valószínűleg 1932 szeptembere lehetett. – Az 1931 azért nem életszerű, mert Vadas nyilvánvalóan tisztában volt képe jelentőségével; nehéz elképzelni, hogy két évig nem

jelentkezett volna ezzel a munkájával a nagy nyilvánosság előtt. – Ugyanakkor: ma nem ismerek a keletkezés időpontjára vonatkozó hiteles, cáfolhatatlan forrást. Ami egyértelműen vállalható, az annyi, hogy ez a kép 1933 áprilisa előtt keletkezett.

Van még egy szerzői forrás e felvételre vonatkozólag. Úgy tűnik, a magyarországi szakirodalomban eddig ismeretlen volt, hogy Vadas a Die Galerie hasábjain jó egy évvel később egy csaknem kétoldalas cikkben közreadta a *Libákkal* kapcsolatos visszaemlékezését. „Mozgás, mozgás és ismét mozgás!” – kezdte a szerző cikkét, majd kifejtette, hogy az egymást követő fény- és árnyékhatások mozgásának ábrázolása képezi az „új magyar fényképezés” törekvéseinek summáját. Úgy vélekedett, hogy ez eltér mind az új tárgyiasság, mind az impresszionizmus régi iskolájának gyakorlatától. A magyar alkotó tehát itt minden korábbi fotográfiai látásmód tagadójaként, újítóként határozta meg magát.²² Ha Vadasnak a *Libákról* mondott „elméletéről” el akarunk tünődni, tanulságos felidézni egy filozófus, François Soulages szavait. „Minden művésznek szüksége van metaművészeti elemekre, amelyek igazságértéke végső soron lényegtelen. Nem az a szerepük, hogy a mű értelméről vagy igazságáról szójának – egyedül csak a naivok állíthatják, hogy használati utasítással együtt szállítják le a műalkotást, egy alkotást kulccsal együtt –, hanem inkább elősegítik, hogy a művész létrehozassa a művet. [...] A saját magának és nekünk mesélt szavak nélkül a művész nem tudná művét úgy létrehozni, ahogy megalkotja. A mese sajátosságainak felismerése nem jelenti, hogy redukáljuk a művet, inkább kénytelenek vagyunk megérteni általa, hogy a művészt is befolyásolja műveiben, mondandójában és létében a fantáziavilág, a fikció, az irreális, vagyis a regényes.”²³

Vadas elmondta a felvétel elkészítésének körülményeit is, majd bővebb tálalásban bemutatta a technikai vonatkozásokat. Ez túlmegy a korábbi adatközlésen, és igen figyelemreméltó. „Az én felvételem egy 9 x 9-es »Mentor-tükörreflex« géppel Perutz-Perenso anyagra, 6,3-as blendével készült. Az előhívás némi szódával kiegészített metollal történt. Az eredeti negatív a kontrasztoknak megfelelően igen erősen fedett fényeket mutatott, ezért ammóniumperszulfátos fürdetést kapott. A kész, publikált kép a negatív egy 3 x 4 centiméteres részletéről készült, tehát az eredeti formátum alig egyhatodáról, amelyet 30 x 40 centiméter méretűre nagyítottam. A nyersanyag finomszemcsés voltát dicsérei, hogy ez a kicsi negatív részlet elegendő volt ahhoz, hogy engem néhány győzelemhez és aranyéremhez segítsen.”²⁴ Apró adalék továbbá, hogy Vadas cikkének leadjében az olvasható, hogy a *Libák* az 1933. évi „3. áprilisi” számban jelent meg, ami nem helytálló, mert az áprilisi szám a 2. volt. Ez a kis mozzanat mindössze abból a szempontból fontos a fotótörténet-írás számára, hogy figyelmeztessen: az alkotói „vallomások”, visszaemlékező-

22 Ernő Vadas Ungarn: Mein Bild »Die Gänse«, *Die Galerie*, 1934/10. (okt.) LIII.

23 François Soulages: *A fotográfia esztétikája. Ami elvész, és ami megmarad*. Ford. Ádám Anikó, Budapest, Kijárat Kiadó, 2011, 42–43. p.

24 Ernő Vadas: I. m., LIV.

seket célszerű óvatosan kezelni. – Ez természetesen a kutatói ábécé része lenne, de olybá tűnik, hogy nem mindig sikerül érvényesíteni.

Térjünk vissza a Vadas Ernő által is megidézett elismerésekhez. Kezdjük azokkal a közlésekkel, miszerint a *Libák* a svájci Camera pályázatán nyert volna ezer (arany) frank díjat 1931-ben. Tény, hogy a Camera az 1920-as évek második felétől – hasonlóan később indult rokonlapjához, a Die Galerie-hez – egyre inkább „magyarbaráttá” vált. Az is igaz, hogy a Camera 1931-ben közölte a II. előfizetői pályázatán díjazott képeket; közöttük második díjas lett Schmidt Nándor itt már érintett munkája, a *Hazatérő* – ezúttal – *juhnyáj*. (Látható, hogy Schmidt szépen „végigjáratta” ezt a képét Németországtól Ausztrián át Svájcig, ezúttal is sikerrel.) *Diplomát* nyert továbbá Szöllősy Kálmán, és ugyancsak Schmidt is – egy-egy másik képével.²⁵ Vadas nevezetes felvételéről – lévén, hogy mint az fentebb látható volt, nagy bizonyossággal még meg sem született –, a Camerában 1931-ben nem esett szó. – Akik a *Libák* 1931-es svájci díjnyeréséről írtak, nyilvánvalóan nem tanulmányozták át a szóban forgó Camera évfolyamkötetet, illetve mechanikusan átvették elődeik állítását. Ami elősegíthette a félreértést, az bizonyára a svájci frankban elnyert díj volt. A svájci Cameránál svájci frankban díjat nyerni reálisan hangzik, a valóság azonban egy kicsit bonyolultabb volt.

– Ekkortájt a Camerában mindössze egyszer bukkan fel Vadas Ernő neve: 1933-ban abból az alkalomból, hogy egy meg nem nevezett képével III. díjat nyert az 1933. évi luzerni II. nemzetközi művészi fényképképzőművészeti kiállításon.²⁶

A *Libák* díjnyerése a bécsi Die Galerienél történt. Úgy tudom, a fotótörténeti feldolgozásokban mindmáig nem vált világossá, hogy a *Libák* a Die Galerie két fordulóban lebonyolított pályázatán volt eredményes, pedig mint látni fogjuk, a kortás magyar szak-sajtó erről a tényről is adott hírt.

A valós történet a következő volt. A lap egyéves működése nyomán a Die Galerie szerkesztősége felhívta olvasóit: válasszák ki az első esztendőben megjelent képek közül az általuk legnagyobb tetszést elnyert öt fotográfiát. Erről szólva ki kell emelni, hogy a *Libák* történetének feldolgozásai közül legkorábban a művészettörténész professzor Végvári Lajos járt a legközelebb a tényleges helyzethez. „A Die Galerie osztrák fotolap [sic!] olvasói egy körkérdés nyomán az ő képét ítélték a legjobbnak az évben megjelent fotók közül” – írta Végvári, bár homályban hagyta a Die Galerieben történt megjelenés évét, és ő sem fejtette ki, hogy a *Libák* kapcsán két pályázatról kell beszélni.²⁷

25 Unser II. Abonnenten-Wettbewerb. *Camera*, 1931/12. (jún.) 325–326. p.

26 II. Internationale Kunstphotographische Ausstellung Luzern 1933, *Camera*, 1933/3. (szept.) 79. p.

27 Vadas Ernő munkássága. Életrajz: Végvári Lajos. Budapest, Corvina Kiadó, 1967, 5. p.

Ugyancsak a Die Galerie-nél történt díjazásról szólt egy jóval későbbi napilapcikk.²⁸ A Die Galerie-ről tudott díjazóként az Amerikában élő magyar származású fotótörténész Simon Mihály is, továbbá Markovics Ferenc fotóművész, szakíró, aki 1934-es díjazásról írt.²⁹

A bécsi lap 1934 májusában számolt be a *német kiadásban* megjelent legjobb öt kép kiválasztásáról (itt lehet első fordulóról szólni); e képek mindegyike 100 osztrák schillinget nyert. A kiválasztott legjobb öt kép közül a *Libák* kapta a legtöbb szavazatot, 31%-ot. A szerkesztőség úgy fogalmazott, hogy az élen végzett *Libák* „[...] százszázalékig fotográfia, a modern magyar iskola műve [...]”.³⁰

RAMHAB Gyula: *Ivó lány*,
Die Galerie, 1934/11. (jan.) 201.

16%-os eredménnyel szintén egy magyar szerző felvétele lett a második legjobb, ez Ramhab Gyula *Ivó lány* című képe volt (**8. kép**). 15-15%-kal a belga festői fényképezés régi mestere, Léonard Misonne, aki hosszú ideje nemzetközi színtereken is kiállító fotográfus volt, és a spanyol J. Ortis Echagüe egy-egy képe lett a harmadik és a negye-

28 Lőcsei Gabriella: A klasszikus, aki örök amatőrnek nevezte magát. Vadas Ernő fotógyűjteménye a Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában. *Magyar Nemzet*, 1998. szept. 26. 18. p.

29 Simon Mihály: *Összehasonlító magyar fotótörténet*. Ford.: Kolta Magdolna, [Kecskemét], Magyar Fotográfiai Múzeum, 2000, 136. p.; Markovics Ferenc: *Fények és tények. Ötven éves a Magyar Fotóművészek Szövetsége*. Budapest, Magyar Fotóművészek Szövetsége, Folpress Kiadó, 2006, 331. p.

30 Die Wahl unserer besten Bilder. *Die Galerie*, 1934/3. (máj.) 18. p.

dik helyezett. Itt kell megemlíteni, hogy Echagüe munkássága a német nyelvterületen már ismert volt a *Spanische Köpfe* című albuma révén.³¹ Az összehasonlító fotótörténetírás jegyében egyszer érdemes lenne ennek az Echagüe-albumnak az elemzésével is foglalkozni, ha a *népiség* versus *népiesség* problémájához magyar oldalról akarnánk közelíteni.

Magáról a kettős díjnyerésről annak idején egy rövidhír keretében írt a *Fotóművészeti Hírek* is.³²

A Die Galerie pályázati beszámolója befejezésül arról szólt, hogy a legjobbnak ítélandó kép ügyében a szerkesztőség megszavaztatja a lap *valamennyi* (tehát Ausztriához képest külföldi) *kiadásának* olvasóit is, és a *nemzetközi díjként* kitűzött 1000 svájci frank – eredetiben: „sfcs 1000.-” – figyeljünk itt a díj pénznemére! – nyerteséről a júliusi számban fognak tudósítani.³³

A nemzetközi díjkiírás eredményeit a tervezetthez képest kis késéssel, 1934 augusztusában tette közzé a Die Galerie. Ez volt a *második* fordulóról szóló közlemény. E szerint összesítésben a legtöbb olvasói szavazatot, és ennek alapján az *1000 svájci frankot* Vadas Ernő az *1933-ban 33. szám alatt megjelent* Libák című képe nyerte. A szavazás részeredményei: német kiadás: 1. hely; brit kiadás: 2. hely; olasz: a *Libák* nem szerepelt az első 4 között; „északi” kiadás: 3. hely. Végeredmény: 1. Vadas Ernő: *Libák*. A Die Galerie szívélyesen gratulált a szerzőnek ehhez a szép sikerhez.³⁴ **(9. kép)** A versenyztetésnek megfelelő modorban megemlítendő, hogy a „futottak még” kategóriában a magyar fotográfusok a következő eredményeket érték el. Német kiadás: 3. Szöllősy Kálmán: *Illusztráció egy Gorkij novellához* **(10. kép)**; olasz kiadás: 4. Gruber Ferenc: *Susi* **(11. kép)**.

Der große Preis unseres internationalen Preisausschreibens.

Die endgültigen Abstimmungsergebnisse unseres internationalen Preisausschreibens sind uns erst nach Redaktionsschluß unseres Juliheftes von unseren auswärtigen Redaktionen zugekommen, so daß wir erst jetzt den Träger unseres großen Preises von schweiz. Franken 1000.— nennen können.

Die meisten Stimmen der Leser aller unserer Ausgaben entfielen auf Bild Nr. 33, „Gänse“ von Ernő Vadas, Ungarn.

Wir gratulieren Ernő Vadas herzlichst zu diesem schönen Erfolg!

31 José Ortiz Echagüe: *Spanische Köpfe: Bilder aus Kastilien, Aragonien und Andalusien*. Berlin, Wien, Zürich, Verlag Ernst Wasmuth A. G., 1929.

32 Egyesületi hírek. *Fotóművészeti Hírek*, 1934/7. (júl.) 154. p.

33 Die Wahl unserer besten Bilder. Uo.

34 Der große Preis unserer internationalen Preisausschreibens. *Die Galerie*, 1934/6. (aug.) 47. p.

SZÖLLŐSY Kálmán: *Illusztráció egy Gorkij novellához*, Die Galerie, 1933/4. (jún.) 77.

E forduló kapcsán már bőbeszédűbb volt a *Fotóművészeti Hírek* is. „Újból sikerről számolunk be: Vadas Ernő sikeréről, amennyiben a Die Galerie által a folyóiratban leközölt legjobb képre kiírt nemzetközi díjat is elnyerte. Azért írjuk »is«, mert tudvalevő, hogy ugyanezzel a képpel már elnyerte a lap német kiadásának a díját is. A »Hazatérő libák« érdemekkel – anyagiakkal és erkölcsiekkel – tértek haza és midőn ehhez a sikerhez gratulálunk, a sikert egyúttal az egész MAOSz, sőt az egyetemes magyar fotográfia sikeréül jegyezzük fel annyival is inkább, mert, mint értesülünk, a képnek egyetlen erősebb riválisa, amelyik csak jelentéktelen kisebbségben maradt el a nemzetközi fórum előtt: Szöllősy Kálmán »Gorkij illusztráció« című képe volt. Bármelyikükre is esett a választás, egyformán érdemes fotográfust ért ez a dicsőség.”³⁵ [Kiemelések és központosítás az eredeti szerint – A. B.]

Egy későbbi írásban azt is olvashatjuk, hogy a Vadas Ernő által elnyert nemzetközi díjért Budán egy kisebb villát lehetett venni.³⁶ Úgy tűnik, hogy a szóban forgó díjat Járai idézett 1962-es cikke adományozta először „aranyfrankban” Vadasnak, amely állítás aztán vándormotívummá vált, s a mai napig élő. Egy budai villa vásárlásának esélye több mint kétséges. A korabeli hivatalos és publicisztikai források arról szólnak, hogy 1934-ben a svájci frank – s mint eredetiben láthattuk, anno semmiféle „aranyfrank”-ról nem volt szó – alig valamivel ért többet a magyar pengőnél. A Pénzügyi Közlöny szerint 1934 nyarán, kora őszén 100 svájci frankért 110.7 pengőt kértek, a Pesti Napló 110.7–111.65 pengő átváltási árról tájékoztatott.³⁷ Az ezeregyszáz-egynéhány pengő

35 Egyesületi hírek. *Fotóművészeti Hírek*, 1934/9. (szept.) 202. p.

36 Kincses Károly: Vadas Ernő, az alig ismert világsztár. *Népszabadság*, 2000. febr. 24.

relatíve tényleg „nagy pénz” volt annak idején. Nem véletlenül vált slágerré egy 1936-os film betétdala, amely a gazdasági válság utáni évek világára rímelt: „Havi 200 pengő fixszel, ma egy ember könnyen viccel.” Az ingatlanhirdetések 1934-es szemléje nyomán azonban az látható, hogy a szóban forgó díjból villát akkor lehetett volna venni – alkalmasint Budán – ha evőeszközben gondolkodunk, ez esetben akár többet is... A vil-lavásárlás lehetősége tehát a magyar fotótörténet-írás nagyokat mondó mítoszai közé sorolható.

GRUBER Ferenc: *Susi*, Die Galerie, 1933/8. (okt.)
146.

A *Fotóművészeti Hírek* 1934 decemberében még egyszer visszatért a *Libák* újabb sikerére. „**Vadas Ernő** közismert, remekszép libás képe újabb sikert hozott illusztris tagtársunknak. A londoni szalón alkalmából az Emerson Society érmét nyerte el. Az érem jelentőségét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy abból évente csak egyetlen darabot adnak ki, még pedig egészen rendkívüli fototechnikai eredmény vagy művészi teljesítmény jutalmazására. Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy az első ilyen érmet *Niépce* nyerte.”³⁸ [Kiemelések, helyesírás és központosítás az eredeti szerint – A. B.] Erről a témáról pontosítást közöl a legutóbbi *Vadas-monográfia*.³⁹

37 Pénzek (valuták) árfolyama. *Pénzügyi Közlöny*, 1934/19. (júl. 10.) 371. p.; 1934/22. (aug. 10.) 456. p.; 1934/25. (szept. 10.) 499. p.; Keddi devizazáratok. *Pesti Napló*, 1934. aug. 1. 25. p.; aug. 15. 25. p.; aug. 31. 18. p.

38 Vadas Ernő közismert [...] *Fotóművészeti Hírek*, 1934/12. (dec.) 271. p.

Említést érdemel, hogy a *Libák* 1934-ben sem volt díjazott a Cameránál. A lap – számot adva az előfizetői pályázatáról – 1934-ben közölte a díjazott és diplomát nyert magyar fotográfusok – Aszmann Ferenc (I. díj), Gruber Ferenc (diploma), dr. Halász Pál (diploma) és Kassai Zoltán (Kassa, IV. díj) – nevét,⁴⁰ de a *Libákról* nem esett szó a Camerában 1934-ben sem. – A Cameráról szólva fel kell idézni, hogy ez a lap a későbbiekben közölt egy portréval illusztrált Vadas Ernő-cikket, abban olvasni lehet a *Libák* sikereiről és a pénzdíjról is, de Vadas ott nem tért ki sem a kép keletkezésének időpontjára, sem a díjnyerés(ek) fórumára, sem az elnyert konkrét pénzösszeg(ek)re.⁴¹

Ami a *Libák* utóéletét illeti: A Vu című, egykor igen jelentős heti képes újság Franciaországban a közelmúltban nyert történeti feldolgozást. Az angol nyelvű változatban (barnított színben) egy teljes oldalt tölt meg egy kép a következő adatokkal: „Dance of the Little White Geese», photo by Rapho No. 288. p. 1479. 20 September 1933”.⁴² Ezek szerint ez a kép egy Rapho nevű fotográfustól származna. Fölvetődik a kérdés: vajon az eredeti, 1933-as Vu-közlésben is így volt-e? Azt kell válaszolni: igen.⁴³ Magyar vonatkozás így is van: 1933-ban egy magyar származású vállalkozó, Radó Károly (1899–1970) hozta létre Párizsban a *Rapho* elnevezésű ügynökséget – nyilván ez közvetítette Vadas *Libákját* a Vu szerkesztőségéhez. Annak idején élő szokás volt, hogy egy kép a közvetítő nevével jelent meg, a lapról készült későbbi monográfiában viszont kíváncsú lett volna a valódi szerző nevének feltárása.

Feltételezhető, hogy az 1933. évi franciaországi megjelenés alapozott meg egy újabb közzétételt Frankhonban. Van egy francia szerzőtől származó, 1945-ben keletkezett egyetemes fotótörténet, amelyben látható a *Libák*⁴⁴ – egy Vadas-féle tájképpel együtt. Ez a mű már megjelenési időpontja miatt is meglepetés; a nagy formátumban (37,5 x 28 cm), műnyomó papíron történő közreadás a világháború utolsó esztendejében önmagában is egy *trouvaille* volt. (2016 júliusában ez a kötet 400 amerikai dollárért forgott a nemzetközi könyvpiacra...) Mivel a szerző, Raymond Lécuyer (1879–1950) eredetileg újságíró volt, nagy valószínűséggel a Vuben történt megjelenés folytán tudott Vadasról. Mai ismereteim szerint ez volt az első – és mindmáig egyedülálló – eset, hogy a *Libák*, továbbá egy másik Vadas-kép mintegy a „magyaros” fényképezés reprezentációjaként megjelent egy egyetemes fotótörténeti szintézisben.

39 Szarka Klára: *Változó korszellem – változatlan perfekcionizmus: Vadas Ernő (1899–1962)*. I. m. 14. p.

40 Die Preise und Diplome für unseren V. Abonnennten-Wettbewerb. *Camera*, 1934/9. (szept.) 297–298. p.

41 Ernő Vadas: Wie ich zur Photographie kam. *Camera*, 1941/8. (febr.) 198–199. p.

42 Vu. *The Story of a Magazine*. ed. Frizot Michel, Veigi Cédric, New York, Thames, Hudson, 2009. [236.] p.

43 Elek Orsolya, aki egykor kaposvári főiskolai fotóriporter és képszerkesztő szakos hallgató volt, s az MA szintű képzettség franciaországi megszerzése után jelenleg francia–magyar egyetemi együttműködés keretében doktori felkészülést folytat Párizsban, megnézte a hivatkozott Vu számban a képet és annak adatait. Az információért őt illeti a köszönet.

44 Lécuyer, Raymond: *Histoire de la photographie*. Paris, Baschet et Cie, 1945, [215.] p.

Az már többeknek feltűnt, hogy a magyarosnak nevezett fényképezésnek általában nincs nyoma a világ fotótörténet-írásában. A Lécuyer-könyv speciális kivétel, ez valószínűleg összefügg az időbeli közelséggel is; a keletkezéskor még nem volt valódi történelmi távlat. – Szándékosan nem *magyar (magyaros) stílust* mondok, mert ez a fogalom, amivel a nem művészettörténész végzettségű szerkesztő a Camerában ajándékozta meg a magyar amatőröket⁴⁵ egy hosszabb, önálló kritikai elemzést igényel. Itt csak annyit rögzíték, hogy amiről indokolt beszélni, az a magyaros, népies (és nem népi) *tematika*. Az egyetemes fotótörténeti szintézisekben látható hiány okaként mostanság divatos volna a magyarság elleni zsidó világ-összeesküvést emlegetni. Ennek azonban volna egy „apró” szépséghibája. Az ismeretes ugyanis, hogy a magyarosnak nevezett fényképezés *elsődleges zászlóvivői* zsidó, nemzetiségi, valamint nemzetiségi/zsidó származású fotográfusok voltak.⁴⁶ A magyaros fényképezés egykori hazai és külföldi diadalmenete – mert, hogy volt ilyen, az kétségtelen –, ahogy már korábban máshol is írtam, *a magyar művelődés- és művészettörténetben párfát ritkító asszimilációs sikertörténetként interpretálható*. Ennek társadalom- és politikatörténeti okai még alaposabb elemzésre várnak. – Az is tipikus hazai jelenség volt, hogy ez a sikertörténet esetenként aztán tragédiába fordult, vagy igen közel került ahhoz – mint ahogy ez Vadas Ernő életútja során is történt. Ismert tény, hogy a fotográfus szerencsés módon élte túl a mauthauseni lágert. Arra a kérdésre, hogy lehetséges volt-e a Horthy-korszakban valóban sikeres zsidó asszimiláció, a fotókultúra területéről még egy adalékkal lehet válaszolni. Balogh Rudolfot, aki minden bizonnyal a „magyaros” fényképezés első számú képviselője volt egykor, s aki 1923-ban áttért az evangélikus vallásra, valamint kétszer fényképezte Horthyt fehér lovon, egyszer az 1919 őszi budapesti, másodszer az 1938-as felvidéki bevonuláskor – a későbbiekben a származása miatt bocsátották el a munkahelyéről.

Az, hogy a magyaros témájú fényképezés valaha délibábszerűen csillogott, majd e természeti jelenséghez hasonlóan el is tűnt az egyetemes fotókultúra egéről, sajátos szférában ment végbe. Nevezetesen abban a társadalmi közegben, amelyben egykoron született és szerepelt: *a széplelkű polgári amatőrök és az ő munkáikat kedvelő hívek táborában*. Nemzetközi méretekben is. Azt olvashatjuk több helyen a *Libákról*, hogy ez a kép „az egész fotósvilág szavazata alapján” nyerte el a nemzetközi díjat, ennek a fordulatnak, mint már láthattuk, Járai Rudolf volt az első megfogalmazója.⁴⁷ De: vajon szavazott-e Edward Weston, Imogen Cunningham, Berenice Abbott, André Kertész,

45 Adolf Herz: Unsere Bilder. Aus der II. Internationalen Kunstphotographischen Ausstellung Luzern 1933. *Camera*, 1933/2. (aug.) 53. p.

46 Albertini Béla: A »magyaros« fényképezés sajtóáradatának kezdetei 2. *Fotóművészet*, 2012/3. 140–141. p.

47 Járai Rudolf: Négy szemközt a mesterrel. *Fotó*, 8. (aug.) 355. p.; Kincses Károly: *Fotográfusok Made in Hungary: Aki elment, aki maradt*. i. m. 171. p.; K[incses] K[ároly]: Vadas Ernő fotóművész. In *Kortárs magyar művészeti lexikon P–Z*. 3. köt. Budapest, Enciklopédia Kiadó, 2001, 796. p. – itt azt is olvashatjuk, hogy a szerző által máshol 1934-es keletkezésűnek datált *Libák* 1931-ben nyert díjat a Cameránál.

Brassaï, Man Ray, Germaine Krull, Albert Renger-Patzsch, Helmar Lerski, August Sander, UMBO [Otto Umbehrl], Werner Gräff, Moholy-Nagy László, Anne Biermann, Gertrud Fleischmann, Gisela Freund, Jaroslav Rössler, Drahomír Josef Růžička, Josef Sudek, Besnyő Éva, Alexander Rodcsenko és az Október-csoport többi fotográfusa? Tömören fogalmazva: a fotótörténeti jelentőségűvé vált alkotók szerte a világon? Egyáltalán: ott voltak-e ők a Die Galerie olvasói között?

Similis simili gaudet – erről szólt ez a történet. A magyarosnak nevezett képekre a fényképkedvelők egy sajátos – bár elég széles – rétege volt egykor vevő, amely réteg tagjainak fotófelfogása s az általuk kedvelt fényképek egy idő múltán kihullottak a fotóművészet egyetemes történetének fősodrából. Ezért miközben általában büszkék vagyunk a valaha díjnyertes magyar fotográfiákra, indokolt, hogy azokat egy nagyobb összefüggésrendszer részeként értékeljük. A régi szárnyaló eredményeket is.

Módszertani szempontból elmondható, hogy túl kell lépni azon a fotótörténet-írási gyakorlaton, amelynek során öt-hat publikáció nyomán keletkezik egy hatodik-hetedik, magával hurcolva az előző közlemények hibáit. Látható, hogy esetenként még az elsődleges forrásokat is kritikával kell kezelni. Van tennivaló.

A tanulmány elkészítésének segítői

Albertina könyvtára, Bécs; Deutsches Museum könyvtára, München; Elek Orsolya, Párizs; Kunstbibliothek, Berlin; Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára; Nemzeti Kulturális Alap; Országos Széchényi Könyvtár; Österreichische Nationalbibliothek, Bécs; Pécsi József Fotográfiai Szakkönyvtár, Budapest; Staatsbibliothek zu Berlin.

BÉLA ALBERTINI
SOARING OF GEESE (THE GEESE)

Many details are still unclear in Hungarian historiography of photography about the date of origin and the awarding of Ernő Vadas's (1899–1962) famous photo entitled Geese. This study attempts to offer some clarifications of these uncertainties. Reasons for the success of “Hungarian style” photographs are also reflected upon by the author, who also shares current views on them.

LISZKA JÓZSEF

Áthallások

Gondolatok Wolfgang Brückner legutóbbi könyve kapcsán

A néprajz szerepéről a német nemzetiszocialista politikában (és fordítva: a nemzetiszocializmus szerepéről a német néprajz alakulásában) a modern német tudománytörténeti áttekintéseknek köszönhetően mára meglehetősen árnyaltak lehetnek az ismereteink. Tudatosan csak egy példát emelek ki (hiszen jelen írás nem tudománytörténeti szemle, hanem egy konkrét könyvvel¹ kapcsolatos reflexió kíván lenni), ami egyszerűen mind érzékelteti a témáról állandóan szókimondóbbá váló német szaktudományos álláspontok finomodását, változását. Ingeborg Weber-Kellermann tudománytörténeti áttekintése 1969-ben látott napvilágot,² majd egyik tanítványával, Andreas C. Bimmerrel, a német néprajzban beállt általános szemléleti és strukturális változásoktól is ösztönözve, közösen dolgozta azt át és jelentette meg 1985-ben.³ Később, immár Weber-Kellermann 1993-ban bekövetkezett halála után, egy másik tanítvány, aki egyszerűen a Weber-Kellermann-hagyaték gondozója a marburgi egyetemen, Siegfried Becker is csatlakozott, s a harmadik kiadás, „teljes mértékben átdolgozott és aktualizált” formában, 2003-ban került a nyilvánosság elé.⁴ Amennyiben a három kiadás megfelelő, tehát a nemzetiszocialista korszakkal foglalkozó fejezeteit⁵ összevetjük, finom, de határozott elmozdulást érzékelhetünk, ami nyilvánvaló, hogy a kutatási eredmények

- 1 Brückner, Wolfgang: *Das Jahr 1938 in der deutschsprachigen Volkskunde. Meinungshegemonien des gedruckten Wortes*. Münster–New York, Waxmann, 2020, 205 p. ISBN 978-3-8309-4203-0
- 2 Weber-Kellermann, Ingeborg: *Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften*. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1969.
- 3 Weber-Kellermann, Ingeborg–Bimmer, Andreas C.: *Einführung in die Volkskunde/Europäische Ethnologie. Eine Wissenschaftsgeschichte*. 2., erw. u. erg. Aufl. von „Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften”. Stuttgart, Verlag J. B. Metzler, 1985.
- 4 Weber-Kellermann, Ingeborg–Bimmer, Andreas C.–Becker, Siegfried: *Einführung in die Volkskunde/Europäische Ethnologie. Eine Wissenschaftsgeschichte*. 3. vollständig überarbeitete und aktualisierte Auflage. Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2003.
- 5 Nota bene: nem lenne érdektelen és (akár magyar szempontból is) tanulság nélkül való az előzményekről, például Wilhelm Riehl szerepe megítélésének fokozatos változásait is górcső alá venni. Ez viszont már messze túlmutat jelen írás keretein.

folyamatos ismertté válásával, no meg bizonyos korábbi szereplők lassú távoztával is magyarázható.

Ingeborg Weber-Kellermann fentebb érintett, első, háború utáni (1969) tudománytörténeti áttekintését aztán egy sor kézikönyv, „bevezetés”, tanulmány követte, amelyek a nemzetiszocialista időszak néprajzának, „népi” ideológiájának a kérdéseiben is állást foglaltak, sokszerzős tanulmánykötetek, néprajzi kongresszusok sora foglalkozott a problematikával, de alighanem az egyik legnagyobb hatású munka a Wolfgang Jacobeit, Hannjost Lixfeld és Olaf Bockhorn által, James R. Dow közreműködésével szerkesztett, 1994-ben megjelent, *Völkische Wissenschaft* című tanulmánygyűjtemény⁶ volt, aminek Hoffmann Tamás tollából,⁷ sajnos, kellőképpen nem értékelt⁸ magyar recepciója is akadt.

Az idén kilencvenedik életévét betöltött Wolfgang Brückner, a würzburgi egyetem emeritus professzora, afféle *kávéházi szegleten magamagát meglepő* formában, születésnapjára önjárandékként írta meg a korábbi gyűjtései, jegyzetelgetései alapján formába öntött, a nemzetiszocialista berendezkedés egy meghatározó esztendeje, 1938 köré csoportosítva a náci propaganda s a néprajznak abban betöltött szerepét ábrázoló kis könyvecskéjét.⁹

Maga a könyv öt nagyobb fejezetre tagolódik, amelyek segítségével az olvasó fokozatosan közelíthet a náci masinéria működési mechanizmusainak egyre apróbb részleteihez. Miközben a kötet egész mondanivalója voltaképpen Matthes Ziegler (1911–1992) evangélikus teológus, majd az egyik legbefolyásosabb nemzetiszocialista véleményformáló alakja, tevékenysége köré szerveződik, van egy (nem is annyira) rejtett szólama, mégpedig Richard Beitzl (1900–1982) kapcsolódó tevékenységének a nyomon követése. És ezt, a könyvön végighúzó bűvópatakat felfedezve jövőre rá, hogy számomra nem is ez a

6 Jacobeit, Wolfgang–Lixfeld, Hannjost–Bockhorn, Olaf–Dow, James R. (szerk.): *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 1994. A „völkisch” magyar megfelelője szó szerint népi, népies, de a német szóhasználatban teljesen átpolitizált és a nemzetiszocialista ideológiához köthető fogalom. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a magyar „népi” teljesen rendben volna, de vele kapcsolatban jelentős visszhangot kiváltó, valóban hatásos, a magyar néprajz fősodrárt számottevően befolyásoló ellenvetésekről nem tudok.

7 Hoffmann Tamás: Barna vagy fekete? Néprajzi elméletek német nyelven. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 19 (1998), 9–26. p.

8 Keményfi Róbert vonatkozó munkái, azt hiszem, inkább üde kivételnek tekinthetők. Most csak kettőt említek. Keményfi Róbert: A szakrális táj jelentése, keletkezése, „barna háttere”. In A. Gergely András–Papp Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2007, 179–199. p.; Uő.: Nehéz örökség. Az SS szerepének emlékezete a magyar etnikai térképezés történetében. *Regio*, 21, 2010/4, 3–32. p.

9 A témában természetesen nem ez az első jelentkezése a mai német néprajz egyik doyenjének. Most talán elég lesz mindössze egy kötetére utalni az életműsorozat darabjai közül. Brückner, Wolfgang: *Wissenschafts- und Institutionsgeschichte der Volkskunde*. Würzburg, Bayerische Blätter für Volkskunde, 2000. Különösen: 273–407. p.

fickó, nem Matthes Ziegler alakja az izgalmas, noha maga a szerző, Wolfgang Brückner, az előszóban azt mondja, a könyv címe lehetne valami olyasmi is, hogy *Matthes Ziegler és holdudvara*. Ám végső soron ő egy érdektelen, puhatestű perцемberke, aki nagy valószínűséggel a pártkarrier miatt hagyja abba teológiai tanulmányait, még keresztnévet is változtat, majd miután a párt kicsúszik a lába alól, a második világháború után visszatér az (evangélikus) egyház kebelébe (és az vissza is fogadja!), megint nevet változtat,¹⁰ és lelkesként él még csaknem fél évszázadon át. Szóval ilyen kreatúrák vannak, ilyeneket ismerünk (akár személyesen is), nyugodjunk meg: ilyenek lesznek a jövőben is, ezekről az alakokról tulajdonképpen nincs is mit mondanom. Jóval érdekesebb a könyv egyik, fentebb említett mellékszereplője, Richard Beitzl alakja és egyénisége. Némi túlzással lehetne őt afféle höfgeni alkatnak nevezni. Aki naiv (vagy nem?), mindenesetre a szakmája érdekében fokozatosan és folyamatosan apró engedményeket tesz, feszül a húr, s az lesz majd az érdekes, hogy az utolsó pillanatban hogyan dönt. Hagyja-e magát bedarálni a hatalom által, vagy ellenáll, ha belepusztul is? Beitzl végső soron egyik sem, de ne szaladjunk a dolgok elébe...

Az 1938-as kulcsesztendő kiválasztását Wolfgang Brückner szerint az indokolja, hogy az 1933 óta „felfutó” náci ideológiai masinéria ekkor érte el csúcspontját (államilag megszervezett pogromok, „kristályéjszaka”, Ausztria és a Szudéta-vidék annektálása, Csehszlovákia szétverése, Csehország megszállása, a „népi rádióvevő” mint a propaganda egyik hathatós eszköze bevezetése stb.), majd ennek eredményei „futottak ki”, illetve fokozatosan veszítették el lábuk alól a talajt a negyvenes évek közepéig. Ezt az ívet modellálja Matthes Ziegler pályafutása is azzal, hogy a háború utáni létezéséről hosszú ideig szinte semmit nem tudott a kutatás. De erről később...

Értelemszerűen, mind Brückner könyve, mind Richard Beitzl szempontjából a történet korábban kezdődik, nem 1938-ban. Ahogy Beitzl egy emlékezésében leírja,¹¹ 1936-ban, amikor (teszem hozzá) ő már habilitált egyetemi tanárként a berlini egyetem professzora (és nem mellesleg a *Német Néprajzi Atlasz* munkálati során óriási tapasztalatokra szert tett, elismert szakember) volt, egy kollégája, Wilhelm Hansen (1911–1986)¹² felkérte őt egy készülő reprezentatív német néprajzi szintézis¹³ munkatársá-

10 Valahogy jellemzi a név a viselőjét is. Ziegler 1933 előtt Johannes Matthäus Ziegler néven volt ismert, majd ezt követően keresztnévét Matthesre változtatta, hogy aztán a háború után ismét Matthäus Ziegler néven tevékenykedjen.

11 Beitzl, Richard: Wie das Roman Angelika entstand. *Internationale Bodensee-Zeitschrift* 3, 1954/6, 84–86. p. Idézi Brückner 2020, 60–62. p.

12 Jellemző, hogy a német Wikipédia szócikke alapján az 1911-ben született Hansen pályafutását a második világháború után kezdte. Azt megelőzően semmi nem történt vele. Lásd: [https://de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Hansen_\(Museumsleiter\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Hansen_(Museumsleiter)) [utolsó letöltés: 2020. 10. 30.]

13 Hansen, Wilhelm: *Das deutsche Bauerntum. Seine Geschichte und Kultur 1–2*. Berlin-Schöneberg, Verlag J. Hermann Niermann [1938].

nak. Az előkészületi munkák meg is indultak, majd az 1935/36-os akadémiai év szemeszterszünetében Hansen egy megbeszélésre invitálta Beitzl. A vendéglátó zakóhajtókáján volt pártjelvény, az övé nem, emlékszik vissza Beitzl. Aztán a kolléga közölte vele, hogy rendkívül sajnálja, de az anyagi körülmények, meg a megszorítások, meg stb. miatt be kell szüntetniük az együttműködést. Beitzl megértve a jelzést, 1936 kora tavaszán fölmondott Berlinben az egyetemen, visszahúzódott a feleségéhez és gyerekeihez, ahogy Brückner írja, majd megírta első nagysikerű regényét, az *Angelikát*.¹⁴ Persze nem csak szépirodalommal foglalkozhatott ebben az időben, hiszen ugyanekkor jelent meg néprajzi kisenciklopédiájának első kiadása,¹⁵ illetve lassan elkezdhetett dolgozni a *Német néprajz* második kiadásán¹⁶ is, aminek előszavában köszönetet mond az olvasóknak, akiknek érdeklődése nélkül ez nem jöhetett volna létre. Az első kiadás nyomán beküldött számos adatért is hálás, amelyek nemcsak a Német Birodalom területéről, hanem a Bánátról, Brazíliából, Dél-Afrikából és a németiség egyéb „előretolt helyőrségeiből” (!) érkeztek. Az előszót 1938. július 5-re keltezi. Ez a dátum a következők miatt érdekes.

Az ún. Rosenberg-hivatal¹⁷ keretében egy, a párt (NSDAP) ideológiai irányvonalát követő *Magas Iskola* („Hohe Schule”¹⁸) megalapozását is szolgáló néprajzi vezérfonalat készítettek Matthes Ziegler irányítása alatt, aminek része volt egy (nem vacakolva holmi *kurzíválásokkal*), az *ajánlott* és az *elutasítandó* néprajzi művek listája.¹⁹ Az utóbbi kategóriába a liberalizmussal,²⁰ konfesszionizmussal,²¹ konjunkturalizmussal²² jelle-

14 Beitzl, Richard: *Angelika. Ein Roman aus dem Montafon*. Berlin, G. Grotesche Verlagsbuchhandlung, 1941.

15 Beitzl, Richard: *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. Leipzig, Alfred Kröner Verlag, 1936. A kiadvány azóta is a német néprajz egy sokat forgatott kézikönyve. Nekem a harmadik kiadás van meg. Beitzl, Richard–Beitzl, Klaus: *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. 3. Auflage neu bearbeitet von Richard Beitzl unter Mitarbeit von Klaus Beitzl. Stuttgart, Alfred Kröner Verlag 1974.

16 Beitzl, Richard: *Deutsche Volkskunde*. 2. Auflage. Berlin, Deutsche Buchgemeinschaft, 1933.

17 Alfred Rosenberg (1893–1946) Hitler fő ideológusa, akinek hatalomra jutása után a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (= Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei, NSDAP) Külpolitikai Hivatalának (APA) vezetője és 1934-től mint „vezéri meghatalmazott” (*Der Beauftragte des Führers*: DBFU) szellemi, világnézeti, oktatási és nevelési felelőse, egyidejűleg (vagy egymást követően) több politikai hivatal, intézmény vezetője is volt, ezért a Rosenberg-hivatal („Amt Rosenberg”) meglehetősen kontúrta. Jelen esetben ez utóbbihoz tartozó tevékenységi körrel van szó, amelynek keretében Matthes Ziegler a világnézeti információk hivatalának vezetésével, s azon belül a Német Néprajzi Munkacsoport (*Arbeitsgemeinschaft für Deutsche Volkskunde*) vezetése révén elsősorban a néprajzi kérdések tartoztak a hatáskörébe.

18 Nem „Hochschule” (= főiskola) tehát, hanem magyarra alighanem *Magas Iskolának* fordítandó képzési forma, aminek központi tárgyai az őstörténet, fajsmeret és a néprajz voltak.

19 *Deutsche Volkskunde im Schrifttum. Ein Leitfadens für die Schulungs- und Erziehungsarbeit der NSDAP*. Berlin: Zentralverl. der NSDAP, 1938, 152 p.

20 Alapvetően az addigi akadémiai, polgári tudományosság értendő alatta.

mezhetők, illetve a „világnézeti vonalat” nélkülözők²³ tartoztak. Láthatjuk, hogy a „támogatandók” kategóriájában valóban csak azok maradhattak, akik meggyőződésből vagy megzsarolva, illetve tessék-lássékból, érdekből, de „őszintén” és hangosan képviselték (és dicsőítették) a párt ideológiáját. Noha már jóval az 1933-as goebbelsi könyvégetés után vagyunk, mégsem akadt (vagy éppen e miatt nem akadt?) egyetlen ember sem, aki szembe mert (akart?) volna fordulni ezzel a megalázó és kirekesztő listázással. Illetve egy mégis. Éppen Richard Beitzl, akinek hagyatékából, fia, a Bécsben élő Klaus Beitzl jóvoltából nyilvánosságra került egy „szigorúan bizalmas”, 1938 júniusára keltezett állásfoglalás,²⁴ amelyből Brückner kiadósan idéz. Beitzl úgy látja (legalábbis Wolfgang Brückner interpretációjában), hogy a „vezérfonalnak” két küldetése lehetett: 1. a Rosenberg-hivatal akkor még ismeretlen Német Néprajzi Munkacsoportjára való figyelemfelkeltés, és 2. egy valóságos tiltólista (index) elkészítése. A dokumentum készítőinek (a „tudatlan és rosszindulatú illetékteleneknek”) legfőképp ítéleteik „visszataszító banalitását, tartalmatlanságát és frázisait”, valamint a skandináv, cseh, osztrák és svájci kollégák semmibe vételét utasítja vissza Beitzl.

Richard Beitzl kiállításának nyilván inkább utólagos erkölcsi értéke van, nem pedig a maga idejében aprópénzre váltható értelme.²⁵ Személyes „érintettség” is készíthette vitairata megírásában, hiszen az 1936 óta könyvsikernek számító német néprajzi kisenciklopédiáját a *Germania* című lap recenzense már 1937-ben a „használatra nem ajánlott” kategóriába sorolta. Közben a fentebb már említett *Német néprajz* második kiadásának előszavában, néhány héttel később „német előretolt helyőrségeket” emleget. Életrajzaiból ez nem teljesen világos, de úgy tűnik, hogy ekkoriban megkapta a katonai behívót, s ezt követően 1945-ben ausztriai szülővárosában, Schrunsban bukkan föl ismét, ahol afféle népművelőként (kulturális referensként) él élete végéig. Fia, Klaus Beitzl (*1929) és unokája, Matthias Beitzl (*1967) is néprajzkutatók. Ő a háború után néprajzzal alig foglalkozott. Írt néhány regényt, verseskötete jelent meg...

Még mielőtt egy rövid bekezdés erejéig mégiscsak visszatérnék a „főszereplő”, Matthes Ziegler személyéhez, fölvetődik a kérdés: fél évtizeddel a hírhedt könyvégetések, feketelisták készítése után, a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt hatalmának tetőfokán vajon mi értelme volt még „ajánlott” és „nem ajánlott” könyvlistákat készíteni? Hiszen ekkorra már a német értelmiség java emigrációban, ellenzék az országban

21 Az egyházi vallástudományi tanulmányok, az „egyházi hamisítótévékenység” értendő alatta.

22 Az a formailag, szóhasználatilag ugyan nemzetiszocialistának beállított írásbeliség, amiből azonban hiányzik az „igazi nemzetiszocialista ideológia”.

23 Az olyan szövegek, amelyek semmilyen politikai, világnézeti véleményt nem képviselnek.

24 Beitzl, Richard: *Allgemeine Bemerkungen zu der Broschüre Deutsche Volkskunde im Schrifttum*. Kézirat a szerző (R. B.) hagyatékában.

25 Beitzl a „népiesség” („völkisch”) kérdését, Brückner szerint naiv jóindulatúsággal kezelte, s nyilván nem tudott a háttérben meghúzódó, Rosenberg és Himmler közti belső hatalmi harcról, ami ugyancsak nem maradt nyom nélkül a szóban forgó brosrában sem.

(legalábbis nyilvánosan) meg már nem is volt. Brückner, amikor könyvében a kiadási politikáról, a könyvkiadók színeváltozásairól beszél, említi, hogy a könyvszakma, hogy fennmaradjon (gazdasági érdek!), gyakran átvette a náci frazeológiát (lásd Beitz előszavát!). Meglegyintette tehát őket a nemzetiszocialista eszmék szele még akkor is, ha ők maguk nem voltak nemzetiszocialisták. Az ilyen, az ősi germán gyökereket boncolgató, a tősgyökeres helyi kultúrákat (hamisan persze) bemutató könyvek iránt ugyanis óriási lett a kereslet, tehát már csak üzleti érdekből is bekerült a könyvekbe, illetve fölkerültek a címlapra az „új idők” zsargonja és szlogenjei. Nos, ezek ellen a kiadványok ellen alighanem formai kifogásokat nem tudván emelni, efféle listázással próbálták őket ellehetetleníteni a hatalom? Az a nagy kérdés persze, hogy abban az időben vacakoltak-e még holmi formai kérdésekkel? Az igen kapós néprajzi könyvek vásárlói általában nem magánszemélyek, hanem egyesületek, intézmények (iskolák, könyvtárak) voltak. Hogy ők mit rendeltek, mit volt *ajánlatos* rendelni, pedig már üzleti szempontból sem volt mindegy, hiszen a német piac óriási! Számukra viszont az ilyen ajánlások mindenesetre többé-kevésbé kötelező érvényűek lehettek.

Aztán hosszabb lejárátú értelmük is lehetett az ilyen listáknak. „Citációs kartellek” mindig is léteztek, s ezek nem is okvetlen könyvek listázása mentén működnek, hanem az emberek fejében, illetve bizonyos (sokszor ki nem mondott, talán egyénenként nem is tudatosított) véd- és dacszövetségek formájában nyilvánulnak meg. „XY-t komoly tudós ember nem idézi”. Ismerős, ugye?

És akkor még térjünk vissza egy gondolat erejéig Zieglerhez! Ingeborg Weber-Kellermann fentebb már idézett munkájában ugyan említi őt, de neve után csak annyit jegyez meg zárójelben, talán születési helyre utalva, hogy Odenwald (77. p.). A könyv második kiadásában a születési hely (Odenwald) mellett már év is van, de mindkettő helytelenül, 1909 (103. p.). Majd, nyilván Wolfgang Brückner korábbi kutatási eredményeinek is köszönhetően a harmadik kiadásba immár nemcsak a helyes születési év (1911), hanem az időközben bekövetkezett elhalálozás dátuma, 1992 is bekerült (123. p.) És ebben a mostani könyvben pedig Ziegler egész sunyi élete, meg az ahhoz asszisztáló társadalom is meztelenül áll előttünk.

Hoffmann Tamás fentebb már említett írásában az egyes színek politikai hovatartozás szerinti szimbolikáját is előhossa, mondván, hogy ezek sokszor nem is annyira régi-ek, illetve történetileg változóak lehetnek (a vörös például a katolikus egyház színe ugyanúgy lehet, mint egyes uralkodó királyi családoké vagy a munkásmozgalomé, és hát a narancssárga is... teszem hozzá). Német példák alapján állítja, hogy a barnából (nemzetiszocializmus) könnyű volt az átjárás a feketébe (nemzeti konzervativizmus, durvábban: maradiság). Átjárások (magyarán: köpönyegforgatások) persze minden korszakhatáron vannak, mindenféle irányba.

Az embernek Ziegler (nem példa nélkül való) története olvasása kapcsán egy szakállas vicc jut az eszébe. Kohn bácsi az ötvenes évek elején nézi, ahogy az egykori nyilasok elszánt arccal, a munkásosztály vörös zászlaját lobogtatva masíroznak egy május elsejei felvonuláson. Hiába, sóhajt fel, kis ország. Csak egy csöcselékünk van...

Alighanem a nagy országok esetében is hasonló a helyzet.

Brückner könyvében természetesen sokkal több minden van, mint amit itt vázlatosan elő sikerült adnom. Hiszen nagyon elgondolkoztató a korabeli német propagandáról, német sajtóról (azon belül természetesen annak néprajzi vonatkozásairól) rajzolt láttelepe. 1938-ra a német sajtó, felvásárlással, megfélemlítéssel, betiltásokkal gyakorlatilag náci kézben volt, illetve befolyás alatt állt. Brückner azt is vizsgálja, hogy a párt-ideológia terjesztésében mily módon vettek részt néprajzosok, illetve, hogy a néprajz eredményeit (a legtöbbször inkább kvázieredményeit) milyen hatékonysággal és intenzitással használta fel (és ki) a náci propaganda. Mit mondjak? Egy néprajzosnak nem jó olvasmány. Illetve: nagyon is jó. Kötelező! Nem csoda, hogy a háború utáni német *néprajz* folyamatosan igyekszik megszabadulni a *néprajz* kifejezéstől. Éppen most zajlik Németországban egy össznépi (értsd: szakmán belüli) szavazás arról, hogy ezentúl minek nevezzék majd a Német *Néprajzi* Társaságot.

Acta Ethnologica Danubiana

21

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie

Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2019

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központ

Elhunyt Albertini Béla

Nyolcvanéves korában, június 30-án elhunyt Albertini Béla fotótörténész, 1986 és 2000 között az egyetemes és magyar fotótörténet megbízott előadója, a Fotó c. szaklap szerkesztője. Számos fotótörténeti kiállítás és konferencia fáradhatatlan szervezőjeként a szakma pulzusán tartotta kezét s új s újabb adalékokkal gazdagította a magyar fotográfia történeti kutatását és láttatását. Kiemelt monográfiája, *A magyar fotókritika története 1839–1945* Budapesten jelent meg, 1987-ben, másik ismert monográfiája, *A Sarló szociofotós vonulata pedig* Pozsonyban, 1993-ban. Az Irodalmi Szemle 1986. évi 9. számában Haraszi Mária írt a *Szemelvények a szociofotó forrásaiból* c. gyűjteményről, melynek Albertini Béla az összeállítója. (Érdekes adaléka e kiadványnak, idézi Haraszi Mária, hogy egy hétvégi irodalmi előadást és fotókiállítást Szolnokon a társadalmi rend elleni izgatásnak minősítette a hatalom, s a két érintettet, Kassák Lajost – mint előadót – és Lengyel Lajost – mint a kiállítás rendezőjét – menten őrizetbe is vették.)

Albertini Béla nevéhez fűződik Brogyányi Kálmán *A fény művészete* (1933) c. tanulmányának újrakiadása (Pozsony, AB-ART, 2004), Brogyányi Kálmánról terjedelmes monográfiát is írt *A fotószakíró Brogyányi Kálmán* (Pozsony, AB-ART, 2003). Ez utóbbihoz írt előszavában Brogyányiról egyebek közt kiemeli: „a pozsonyi művészeti író nemcsak a szociális fényképezés elméleti szakembere és aktivistája volt. A harmincas évek elején folytatott munkássága révén a magyar fotókultúra egyik korszakos jelentőségű személyiségeként emlékezhetünk rá.”

Albertini Béla, a magyar fotótörténet-kultúra korszakos jelentőségű személyiségeként feldolgozta a két háború közti csehszlovák–magyar fotográfiai kapcsolatokat, e tárgyú tanulmánya a Fórum Társadalomtudományi Szemle 2018/1-es számában jelent meg. Utolsó nagy tanulmányában Vadas Ernő (1899–1962) *Libák* című képével foglalkozik; a kép datálása és díjazása körül sok bizonytalanság van a magyar fotótörténetírásban. A tanulmány ezek tisztázására vállalkozik. Az is okot ad a meditációra, hogy mi volt egykor a „magyaros” témájú fényképek sikerének az oka, s hogy vélekedünk – hogyan vélekedik a szerző – erről napjainkban. Ez az életében írt utolsó munkája a Fórum Társadalomtudományi Szemle jelen számában olvasható. Köszönjük Albertini Bélának, hogy kapcsolatba lépett a Fórum Kisebbségkutató Intézettel, s hogy említett két tanulmányát a mi folyóiratunkba szánta és küldte.

2020. május 23-án kelt e-mailjében a következőkről tájékoztatta intézetünket és lapunkat: „Kedves Gábor, lehet, hogy számotokra ez már nem újság, de elmondom, hogy megjelent nyomtatásban is a Pro Minoritate 2109/tél száma (a netre már korábban felkerült), benne a magyar–román tanulmánnyal, ahol az induló oldalon szó esik a Fórumban megjelent írásomról is.” Egy Szlovákiában tartandó nemzetközi fotótörténeti

konferencia szervezésébe is belefogott, nagy erővel és elánnal, szintén május 23-i levelében a tervről s az előkészületekről az alábbiakat írta: „Persze tudom, hogy az általatok művelt területhez képest a fotográfia (ill. annak története) elég távol van. Viszont van egy magyarországi ismerősöm, aki fotótörténeti témából doktorált Nyitrán (Balla Gergely), s ő azt mondja, hogy *Léván* vannak fotóértő magyar szakemberek, akiknek ráadásul van konferenciaszervezési tapasztalatuk is. Balla most összeszedi a neveket, aztán majd meglátjuk, hátha ezen az úton sikerül előbbre jutni. (Rendezhetnénk persze konferenciát Budapesten is, de tartalmilag szerencsésebb lenne, ha ebben a témában nálatok történne továbblépés.)” S most, szerzőnk hirtelen elhunytával, ez a konferenciaterv is terv marad, nem tudni, meddig. S hogy lesz-e valaha is magyar fotótörténeti konferencia Szlovákiában, Albertini Béla nélkül, erősen kétséges.

Emlékét megőrizzük, munkásságát nem felejtjük.

Csanda Gábor

Jan Assmann: Achsenzeit. Eine Archäologie der Moderne. München, C. H. Beck, 2018, 352 p.

A történelmet Giambattista Vico szerint a természettel ellentétben azért vagyunk képesek megérteni, mert azt az emberek alkották (Vico megjegyzése természetesen a *historia profanára*, s nem az isteni elrendezésen alapuló *historia sacrára* vonatkozik). Jan Assmann Achsenzeit című könyve az emberi történelem megértésének különböző módjait vázolja fel, egy középpontba állított fogalom, a tengelykor (Achsenzeit, axial age) köré csoportosítva a történelem sorsfordulóira, az emberiség globális fejlődésére vonatkozó elméleteket.

A téma nemcsak történelmi, hanem interdiszciplináris jellegű, kultúrtörténeti, filozófiai, antropológiai, filológiai, vallástörténeti vonatkozásokat is tartalmaz. Az Achsenzeit fogalmát Karl Jaspers alkotta meg (a világtörténelem tengelyét a Kr. e. 800 és 200 közötti időszakra tette), a tengelykor azonban nemcsak történeti, hanem egzisztenciálfilozófiai fogalom is. A tengelykor Jaspers szerint az az időszak, amikor több lokális történetből világtörténelem lesz, s az emberiség életciklusában olyan a szerepe, mint a férfikornak az ember életében. Assmann ezt a kategóriát saját kulturálisemlékezet-elméletének irányából nézi, s ennek szellemében foglalja össze egyrészt a Jaspers hipotéziséig vezető utat, másrészt az elmélet későbbi megítélését.

A monográfia egészében véve inkább demisztifikálja, mintsem megerősíti a tengelykor-elméletet, s ez elsősorban a tengelykor előtti magaskultúrákkal, főként az egyiptomival foglalkozó szaktudós nézőpontjából adódik. A szerzőnek, az egyiptológus-kultúrtörténész Jan Assmann-nak több korábbi művét magyar fordításban is olvashatjuk, köztük a legismertebbet, az elméleti koncepcióját összefoglaló A kulturális emlékezet címűt vagy az egyiptomi misztériumokról szóló Religio duplexet. Assmann a nyugati gondolkodás horizontjának kitágítása, a modernitás ókori gyökerei korábbi műveiben is foglalkoztatták – ehhez kapcsolódik az Achsenzeit című monográfia is, mely alcímében a modernitás archeológiáját ígéri. Assmann

Jaspers tengelykor-elméletét Freud Ödipusz-komplexusa és a világ varázstalanítására vonatkozó Max Weber-i tézis mellett a modernitás legmeghatározóbb tudományos mítoszai közé sorolja. A tengelykor-diskurzus (az alapelmélet minden olyan elfogódottsága vagy megkérdőjelezhető eleme mellett, melyekre Assmann rendre rámutat) ma globális és transzkulturális jellege révén is érdekes lehet.

Assmann könyve 12 fejezetre oszlik, az egyes fejezetek többnyire egy-egy, a tengelykor-elmélet szempontjából meghatározó kutató nézeteit elemzik. A monográfia nagyobb részét a Jaspersig, tehát magának az Achsenzeit-kifejezésnek a felbukkanásáig vezető folyamat vázolása tölti ki (8 fejezetben), a jelentőségében is, terjedelmében is legkiemeltebb 9. fejezet Jaspersszel foglalkozik, az ezt követő részek pedig Jaspers elméletének utóéletét tárgyalják. A folyamat Abraham-Hyacinthe Anquetil-Duperron 1771-ben megjelent Zend-Aveszta fordításával kezdődik. Anquetil-Duperron, Zarathustra művének első európai fordítója felfigyelt arra, hogy Zarathustra fellépésének ideje az emberiség történelmének jelentős korszaka: ugyanekkor élt Kínában Konfuciusz, Hellaszban a spártai alkotmányt megalkotó Lükurgosz és athéni törvényhozó Szolón, valamint Phereküdész, a görög filozófia megalapozója, Püthagorasz tanára. Anquetil számára Európa csak nyugati résztvevője annak a nagyobb területre kiterjedő fejlődésnek, mely különböző kulturális kontextusokban egymástól függetlenül következett be. Anquetil a francia fordítás után pár évvel a Zend-Aveszta latin változatát is elkészítette, melyet pl. Schopenhauer is lelkesen olvasott (fennmaradt egy példány az ő margójegyzeteivel, melyekből kitűnik, hogy a maya fogalma, melyet Anquetil a latin volutio 'akarat' szóval adott vissza, hatott a Schopenhauer-filozófia fogalomtárára a kialakítására). Anquetil nem filológusnak, hanem utazónak tartotta magát, a zoroasztrikus vallású, Perzsiából elmenekült párszik nyomában ugyanis Indiába utazott, ott folytatott gyűjtőmunkát, munkamódszere az etnográfusi módszert előlegezi meg.

A 19. században a sinológus Jean-Pierre Abel Rémusat is a keleti és nyugati gondolko-

dás analógiáira mutatott rá, Lao-ce és Platón műveit hasonlította össze (a tao fogalmának szerinte a görög logosz szó feleltethető meg). Rémusat azonban nem a nagy szellemek egyidejű, ám egymástól független fellépéséről beszél, hanem a gondolatok vándorlását feltételezi, a keleti bölcsesség nyugatra átszüremlését a görög filozófusok keleti utazásaival magyarázza.

Assmann könyvének harmadik fejezete Hegel történelemfilozófiai rendszerét tárgyalja, amely ugyan a tengelykor-elmélet antitézisének tartható, ám a hegeli világszellem fogalma lehetővé teszi a kultúrák összehasonlíthatóságát, s ennek révén válik elképzelhetővé a poligenetikus, vagyis a különböző helyeken egymástól függetlenül megvalósuló áttörés. Assmann abban látja a hegeli és jaspersi gondolkodás fő különbségét, hogy Hegel argumentációja kultúr-történeti, a tengelykor elméletét vallóké viszont eszmetörténeti alapozottságú. A hegeli népszellem kulturális megjelenési formái a szokások, az épületek, az intézmények, a történelem, az állam mint politikai, társadalmi szervezeti forma, a tengelykor-elmélet viszont Anquetiltől Jaspersig a „nagy szövegekre” hivatkozik.

Az Európa- és kereszténységcentrikus gondolkodáson való felülkerekedést figyelhetjük meg Eduard Maximilian Röthnél is, aki a nyugati filozófia történetében vizsgálta a spekulatív gondolkodás kifejlődésének útját. 1846-ban megjelent *Geschichte unserer abendländischen Philosophie* című művében a nyugati spekulatív gondolkodás két (görög és zsidó közvetítéssel hozzánk eljutott) forrásának az óegyiptomi és a zoroasztrikus spekulációt tartotta. A nem kinyilatkoztatáson alapuló „természetes vallás” (az Assmann által javasolt megnevezés szerint kozmoteizmus) után a következő fázisban alakultak ki Röth szerint azok az istenfogalmak, amelyek a történelmi emlékezetből születtek. A vallási formáknak ezt a két fázisát követte Röth rendszerében a spekuláció korszaka: hogy ennek vallási vagy inkább szekuláris formája alakult-e ki, az szerinte attól függött, működött-e az adott kultúrában egy önálló, hivatásos papi rend (Indiában pl. vallási formájú a spekuláció, a görög filozófia viszont fokozatosan elveszítette vallási jellegét).

Assmann úgy véli, hogy a Hegel nyomdokain haladó, történelemfilozófiával foglalkozó Ernst von Lasaulx-nak elfogultságai ellenére kiemelt helye van a monográfiában vázolt diskurzusban. Lasaulx többek között párhuzamokat keresett Róma második királya, Numa és Mózes törvényei között, s egy az európai, az izraeli és az ókori keleti kultúrák közti folyamatot konstruált meg. Assmann kiemeli, hogy Lasaulx volt az első, aki Anquetil megfigyeléseit a nagy szellemek egyidejű fellépéséről egy grandiózus antropológiai elméletbe építette bele. Lasaulx lehetetlennek tartja, hogy véletlenül éppen ugyanabban az időben (Kr. e. 600 körül) lépett volna fel Perzsiában Zarathustra, Indiában Gautama Buddha, Kínában Konfuciusz, a zsidóknál a próféták, Rómában Numa király, Hellaszban az első filozófusok. Ennek okát egy közös, az emberiség életét általában befolyásoló lendületben látja. Míg Hegel az életkor-metaforikát az emberiség egészére vonatkoztatta, Lasaulx a népek, ill. nemzetek kapcsán használta. Egy nép vagy nemzet ifjúkorát szerinte a fegyver- és harci művészet határozza meg, a férfikorát a leginkább a tudományok jellemzik, öregkorát pedig az ipar, a kereskedelem, a luxus és a divat. A korszellem (*Zeitgeist*) Lasaulx-nál egy objektív szellemi erő, mely az egy időben különböző helyeken élő kultúrnépekre egyaránt kihat.

A 20. században Alfred Weber (Max Weber testvére) a történelemfilozófiai problematikát kultúrszociológiai síkra viszi át, Karl Jaspers viszont a tengelykor elméletével újra filozófiai síkra tereli vissza. Közvetlenül a 2. világháború után felerősödnek a történelem értelmére és lényegére vonatkozó reflexiók. A tágabb történelemfilozófiai perspektíva megnyitása a világégés utáni krízis leküzdését, újabb utak keresését szolgálta. „Nehéz dolog a végből származni és mégis kezdetté lenni” – idézi Assmann Stefan Anders megfogalmazását Alfred Weber és Karl Jaspers nem sokkal a Harmadik Birodalom bukása után megjelent művei kapcsán (Weber: *Abschied von der bisherigen Geschichte*, 1947 és Jaspers: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, 1949).

A kereszténység számára (s ez Hegel tézise is) Krisztus a történelem tengelye, Jaspers viszont empirikus, keresztény előítéletektől

mentes megfigyelésekre hivatkozva helyezi ezt a tengelyt jóval korábban. A betlehemi jászolban emberré lett Isten helyére – írja Assmann – Jaspersnél az igazság lép, melyhez az emberiség a tengelykor idején „áttört”. Az igazság Jaspersnél kommunikáció kérdése: a világ kultúrái is, akárcsak az egyének, a kommunikáció révén találhatnak egymásra. Igaz ugyan, hogy Konfuciusz, Buddha, Zarathustra, Ézsaiás, Xenophanész nem kommunikáltak egymással, ám Jaspers szerint minden bizonnyal megértették volna egymást. A tengelykor tehát a világot átfogó, globális kommunikáció lehetőségét rejti.

A tengelykor vívmányait a Bizánci Birodalom, a középkori arab gondolkodók, az ír egyház, a Han Birodalom, a brahmanok konzerválták, mondhatni lefagyasztották: enélkül a kimerítés, vagyis kanonizáció nélkül ma nem tudnánk a tengelykor kategóriáiban gondolkodni.

Assmann különösen a tengelykor és a modernitás eredete közti összefüggés foglalkoztatja. Max Weber a modernizációhoz vezető utat a racionalizálódásban és a varázstalanításban látta, mely a reneszánsz és a reformáció idején kezdődött. Jaspers két évezreddel visszalép, s onnan néz erre a folyamatra. A tudományos-technikai áttörés, a modernizáció sajátos nyugati útja kapcsán Jaspers összefoglalja az európaiság alapjellemzőit, s felteszi a kérdést, vajon mi az, amit Európa ennek a különútnak a során elveszített. „Es gibt in Asien, was uns fehlt” (Ázsiában van az, ami nekünk hiányzik) – idézi Assmann Jaspers elgondolkodtató válaszát. Jaspers megállapítja, hogy Európa nagy árat fizetett azért, amit elért és meghódított. Ázsia Európa elmaradhatatlan kiegészítője. Assmann Jaspers gondolataiban az idegenség hermeneutikájának az alapjegyeit látja. „Nemcsak arról van szó – írja –, hogy ráismerjünk magunkra a kínaiban, hanem ugyanúgy arról is, hogy felfedezzük önmagunkban a kínait.”

A Jaspers nézeteit összefoglaló, kardinálisnak tartható 9. fejezet után három fejezetben a tengelykor-elmélet utóéletéről olvashatunk. A tengelykor-elmélet értékelését a 2010-ben elhunyt Shmuel Noah Eisenstadt által alapított Achsenzeit-Kreis elnevezésű nemzetközi, interdiszciplináris munkacsoport végezte el, melynek Jan Assmann is tagja. A „tengelykor-diskurzus” alakítói rajtuk kívül még többek között Eric

Voegelin és Robert Bellah. Voegelin azt veti Jaspers szemére, hogy azért nem beszélhetünk tengelykorról, mert nem volt ennek megfelelő korszaktudat, s ahogy nincs tengelykor, úgy nincs „emberiség” sem mint absztrakció, csak emberek többes számban, akik konkrét társadalmakban, kultúrákban, vallásokban élnek.

Assmann maga is azon a véleményen van, hogy Jaspers tengelykori emberisége egy retrospektív konstrukció. Jaspers teóriájával Thomas Mann József-tetralógiájának szemléletét állítja szembe. Thomas Mann is az emberi szellem egységét mutatta fel, egy olyan kulturális emlékezetet konstruált meg, amelyben indiai, mezopotámiai, egyiptomi, görög és bibliai mítoszok és motívumok keverednek, ám ő Jaspersnél sokkal mélyebbre hatolt az emlékezetben, nem tudott egy olyan határvonalat húzni, amely szerint az emberi szellem fellendülése a Kr. e. 500 körüli időszakra korlátozódna.

A záró fejezetben Assmann összefoglalja, miben tér el az ő kulturálisemlékezet-elmélete Jaspers tengelykor-elméletétől. A fő különbség a kérdésfelvetésben van: míg Jaspers arra kérdez rá, mi történt a tengelykorban, Assmann és az ő nyomában haladó kutatókat az eredmények emlékezetben tartásának módozatai foglalkoztatják, illetve az a tapasztalat, ahogy az egyes vívmányok újra rekonstruálódnak a különböző kulturális hagyományok keretei között, a különféle kulturális technikák révén.

Polgár Anikó

Öllös László: Európai identitás. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2019, 238 p.

Öllös László könyve egy átfogóan megalapozott politika- és kultúrfilozófiai elemzés, s főként az eddig uralkodó nemzeti öngonoság bírálata alapján tesz javaslatot egy komplex európai identitás és annak alanya, az európai politikai közösség, az európai nép megteremtésére. Európát a szerző értékek együttesének tartja, amelyek alapján – kizárva bármelyik oldal dominanciáját – alkotmányos úton biztosítható volna a politikai egyensúly és a nemzeti sajátosságok megőrzése. Nem az egyetemes emberi jogokkal szembekerülő új

kollektizmust ajánl, nem kívánja eltörölni a nemzeti identitásokat, hanem össze szeretné kapcsolni azokat egy európai sorsközösségben, ahol az emberek egyszerre lehetnének európaiak és a nemzetük tagjai, ami esélyt adna Európának a mai globális versenyben s példát mások számára is.

Az Előszó utáni Európa lelke? c. 2. részben a szerző szembeállítja a középkori Európa rendiség alapján tagolt vallási-kulturális egységét a modern kor nemzetileg megosztott államokban demokratikusan egységesülő társadalmának konfliktusaival, amiből a nemzeti elnyomás kizárásával s az összetartozás és egymásrautaltság erősítésével megszülethet a közös politikai kultúrával rendelkező európai démosz. Az egység kialakulását hátráltatja, hogy az Európai Unió nemzetek fölötti szervezetként kíván működni, de valójában a legerősebb nemzetállamok befolyása alatt áll, miközben azok rivalizálása s alkudozása nehézkessé teszi a döntéshozatalt, ami hátrány a globalizációs versenyben. Kérdéses az unió vezetésének legitimitása is, mert azt nem az európai nép választja meg, hanem a nemzetállamok vezető politikusai irányítják a szervezetet. Európa lemaradásának legfőbb oka az, hogy két világháborúban a nyugat-európai nagyhatalmak maguk verték szét globális státusukat. A második világháború után megalkuló Európai Unió békét ígért, amit a közelmúltig sikerült is teljesítenie, de ezt a nacionalizmus újráledése s a migráció, „a mohamedán bevándorlókkal érkező terrorizmus” (23. p.) kikezdtte. Az uniós tagság haszna elsősorban a nagy belső piac, az áru, a tőke s a munkaerő szabad mozgása, az utazás szabadsága, a jog uralma s a biztonság. Az identitás viszont továbbra is főként nemzeti, amit többek meghaladandónak vélnek anélkül, hogy közös identitást tudnának helyette kínálni. Ehhez nem elég egy érzelmektől mentes észérvek alapján megkonstruált alkotmány elfogadásán alapuló patriotizmus (főként J. Habermashoz köthető koncepció). A létező nemzeti sokszínűséget és kreativitást megőrizve kell fölloldani a nemzeti és az európai közti ellentmondásokat s a nemzetállamokénál hatékonyabb politikai közösséget létrehozni, ami csak az

alapelveket is megkérdőjelező nyílt vitában lehetséges.

A hallgatás mértéke és okai c. 3. részben Öllös kiszélesíti P. Thibault EU-kritikáját, aki *A nemzetek Európája és Európa nemzetei* c. tanulmányában csendes, elhallgatott egyesülésről ír, mert nem folytatható vita azokról az ellentmondásokról és terhes örökségről, amelyeket meg kell haladni, hogy megszülethesen az európai összetartozás tudata és az európai politikai közösség. A problémák elhallgatása a politikai vezetőréteg és az értelmiség többségének érdeke, akiknek legitimitása a nemzetállami hagyományban gyökerezik. Az EU a gazdasági integráció és a nemzeti identitás kompromisszumára épül, s az unió polgárai a nemzeti elválasztás korlátai közt nem képesek egy politikai közösséggé válni.

A nemzeti kisebbségek ügyének fölállalása lehetne a változás ösztönzője az európai nemzetek egymás közti viszonyában, mivel az államalkotó, uralkodó nemzetek és az elnyomott kisebbségek közti egyenlőtlen viszonyok eltussolt ellentmondások forrásai, a szomszédokban sokan riválisokat, a kisebbségek létében pedig az állami egység megbontóit látják. A nacionalizmus révén a politika a tömegekre támaszkodik és azok uralásának eszköze a megosztott népek körében elterjesztett, populárisvá vált magas kultúra segítségével. A középkori rendi összetartozást fölvaltó modern nacionalizmus a fölvilágosodás racionalis emberképének elemeiből áll össze úgy, hogy a liberális szabadságesszményből engedve a fejlettebb nemzetek uralmuk alá hajthatják a fejletlenebbeket, s így, bár a liberális demokráciák államai a szabadságot s az egyenlőséget hirdetik, más kultúrák elnyomóivá válnak. A tanulságok egy része, amelyeket Európa a 2. világháborúból levont (hogy a nemzeti összetartozásból törvényszerűen következik a nemzetek összecsapása, s hogy a társadalmi béke föltétele a hagyományos struktúrák, a helyi s kulturális közösségek, nemzeti kisebbségek gyöngítése), a fejlődés gátjává váltak. A decentralizáció- s a föderációpártiak Európa megmentőiként s a demokrácia védelmezőiként egymást kölcsönösen az európai civilizáció veszélyeztetésével vádolják, így kölcsönösen lejárattva egymást, s az alap-

értékek iránti bizalmat is gyöngítve nem kínálnak más megoldást, csak az együttműködés régi alternatíváit. (41–49. p. – A könyv oldal-számozásától az elektronikus változaté eltérhet, de ott más keresési lehetőség is van.)

A mai globális világban a nemzetállamok már nem versenyképesek, csak a szélesebb összefogás nyújthat számukra megoldást. A jelenlegi poszt-demokráciában (C. Crouch koncepciója), amikor befolyásos kevesek kezében összpontosul a gazdasági hatalom, amit a politika és a média útján a közvélemény befolyásolására is fölhasználnak, „sem az európai föderáció, sem a nemzetállamiság irányába történő lépés nem oldja meg a problémát” (ti. Európa lemaradását s pozícióvesztését). (45. p.) A cél ezért az európai nép megteremtése, egy új komplex európai identitás kialakulásával a nemzeti identitások megőrzése s továbbfejlesztése mellett.¹

A 4., A nemzeti identitás kritikája és a kritika jelentősége c. rész a már korábban említett, a nemzeti sérelmeket elhallgattató váddal indít.² Az EU-ban „nem lehet politikai téma az, ahogy a nemzeti múltjukat látják, akkor se, ha a másik fél meghódításának, elnyomásának időszakait tekinti történelmük legdicsőbb pillanatainak... Így nem lehet közösen vallott múlt, csak egymás melletti, sőt esetenként egymással szembeni. Az együtt megélt történelem csak a kritika közös szempontjai alapján tehető közössé.” (61. p.) „A múltbeli hódí-

tások és az igazolásukra épülő nemzetfelfogások kritikája ki van rekesztve a politikai közbeszédből... Az elnyomás révén a nemzeti agresszivitás fenntartható marad.” (62. p.) A nemzeti konfliktusok okait vizsgálva főként nemzetek közti egyenlőtlenség nacionalista hitét emeli ki Öllös, aminek lehetőségét univerzalista álláspontról már Kant is bírálta anélkül, hogy a nemzethez tartozást az egyetemes emberi jogok körébe emelte volna, teret adva így a nemzeti relativizmusnak. (65. p.) Pontos elemzését s bírálatát adja a szerző a dominanciára törekvő nemzetek egymás közti és a belső harcaiknak is, amikor „a nemzeti nagyság mércéje a hatalom kiterjesztése, nem az alávetettek sorsa, ill. a társadalmi haladáshoz való viszonya” (69. p.) szemben az emberi jogok minden nemzetre egyformán érvényes univerzális elveivel. A nemzeti elválasztás rendszerében a nemzeti állam szabja meg az uralma alatt élők lehetőségeit. Öllös ezzel szemben a minden nemzetre érvényes, univerzalizálható kritikai szempontok szükségességét hangsúlyozza, hogy ne az egymás elleni harc határozza meg a viszonyukat, hanem egymás megértése, az egymással való azonosulás és együttes kulturális gazdagodás. A nemzeti elválasztáson nem léphetünk túl Európa alkotmányos egyesítésével, mert így a nemzetek tagjai nem válnak szolidárisá egymással érzelmileg is, hiányzanak a közös értékek és kritériumok, nem bírálhatóak a nemzeti egyenjogúságot ért sérelmek és az elnyomás se a jelenben, se a múltban.

Az 5., Felelősség és „testvériség” c. rész egy érzelmileg is összetartó európai nép kialakulásának feltételeit vizsgálja a korábbi korszakok identitásaiból (a középkori vallásos és a nemzetiből) leszűrhető tanulságok alapján. Nem elég csupán a szűk érdekközösség, hanem közös meggyőződésre is szükség van a kialakítandó egységhez. Ennek érdekében tanulni kell a múltból s nyílt vitában lehetővé kell tenni az egymással szembeni igazságtalanságok, az elnyomás és alávetés kizárását. Az államokat és nemzeteket nem lehet megszüntetni, szétválasztani (ahogy R. Coudenhove-Kalergi Páneurópa-terve is javasolta), hanem a hibáikat bírálva egymást kell fejleszteniük. Nem helyes „a mai állapot: a csend

1 „Az egyetértés ellentmond a másik fél megsemmisítésének, hatalmi eszközökkel történő kényszerítésének... Az új európai identitásnak a jövő esélyét kell kínálnia mindegyik jelentős, az alkotmányosság talaján álló politikai irányzatnak.” (58. p.) Majd tovább R. Coudenhove-Kalergi szavaira utalva: „Nem az európai nemzeti kultúrák feloldásán vezet az út Európa globális súlyának visszaszerzéséhez, hanem a kontinens létező, tehát nemzeti kultúráinak továbbfejlesztésével.” (59. p.)

2 „Az íratlan szabályrendszer szerint az a nacionalista, tehát gyanús, aki a másik tagországban megjelenő agresszív nacionalizmust bírálja, és a sértettek, leggyakrabban a saját kisebbségeik helyzetének rendezését, jogaik megadását, sérelmeik jóvátételét szorgalmazza.” (31. és 61. p.)

kompromisszuma”, amikor is nem beszélnek a legfontosabb kérdésekről, amelyek megoldatlansága megnehezíti, ha nem teszi egyáltalán lehetetlenné Európa, az európai kultúra fönntmaradását és megújulását. (122. p.) „Egy új törésvonal kezd kialakulni a hagyományosakat egyre inkább átvágva. Ennek az egyik oldalán helyezkednek el azok, aki államuk oligarchizációjával, a tömegtájékoztató eszközök irányított uralásával, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével, a harmadik világból való tömeges betelepődéssel kívánnak szembeállni. És ennek mai kerete szemükben az EU.” (128. p.)

A 6., a megoldás lehetőségei c. rész az európai identitás hagyományait tekinti át. A modern nemzeti megosztottsággal szűkebb közösségekre korlátozódott a nemzeti szabadság és egyenlőség, amin az EU se változtatott lényegesen. Ezt az állapotot a nemzeti kultúrák értékelvű összekapcsolása, a nemzetek egymást kölcsönös gazdagításának útján s az elnyomás kritikájának alapján kell meghaladni (157. p.) az európai nép, egy egymással szolidáris érzelmi sorsközösség irányában. (176. p.) „Azzal is számolni kell, hogy Európa nem lesz képes saját erejéből megújulni. Mostani helyzete egy fontos vonatkozásban eltér korábbi válságaitól. A kontinens biológiai válságban is van. Ez pedig lakossága nem kis részében ébreszt kétségeket jövőjével kapcsolatban. Amennyiben a beköltözők átveszik a mostani Európa családfelfogását, akkor fokozatosan ők is elfogynak. Így a bevándorlók újabb és újabb hulláma válna szükség. (...) Az Európai Unió egyszerre szembesül a gazdasági elmarrással, a külső és belső politikai nehézséggel, a katonai gyengeséggel, a populációs válsággal és az afrikai meg a közel-keleti bevándorlás kulturális, politikai és gazdasági konfliktusaival. Ehhez járul szellemi befolyásának globális gyengülése. (...) Európának képesnek kell lennie érvel és érzéssel, de ha kell, erővel válaszolni. Ám ahhoz jobb érvekre, nemesebb érzésekre és nagyobb katonai erőre válna szüksége. Ma egyikkel se rendelkezik.” (200–202. p.) Mindezek csak a korábbi értékekre alapozó össznépi támogatással teremthetők meg, nem pedig egy fölülről vagy kívülről jövő beavatkozással, egy világgállam létrejöttével se,

ami kiszolgáltatottá tenné a népeket. (204., 207. p.)

Az utolsó, 7., Az emberi élet c. rész ezt „az Európát sújtó, az értékrendjében gyökerező populációs válságot” vizsgálja (209. skk.) a jövőnk érdekében a családi élet, a gyermekvállalás és nevelés fontosságának hangsúlyozásával gazdasági, politikai, kulturális értékrendbeli, emberjogi és morális érvek felsorakoztatásával. A könyvet Michelangelo szobrára utalva egy rövid Dávid előtt című Utószó zárja értékeink és hibáink megismerésére és korrigálására szólítva föl. Noha a szerző igyekszik közérthetően fogalmazni, nem könnyű olvasmány az Európai identitás, mégis érdemes átverekedni magunk rajta, mert meggyőző utat mutat számunkra a jövőnk érdekében.

Szentandrás Tibor

Roginer Oszkár: A jugoszláviai magyar irodalom terei. A (poszt)jugoszláv magyar irodalom és a téralapú közösségi identitáskonstrukciók viszonya a sajtóban (1945–2010). Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2019, 386 p.

„Kis helyek, nagy témák” – hangzik az elmúlt évtizedek egyik meghatározó (szocio)kulturális antropológusa, Thomas Hylland Eriksen méltán népszerű bevezető jellegű kötetének címe. A megnevezés arra a specifikus szerepre és perspektívára utal, amellyel a szociokulturális antropológia szokott élni: az ugyanis egy-egy konkrét (rész)témán keresztül rendre a társadalomban élő és kultúrával rendelkező ember általános mivoltára (is) próbál válaszokat találni és magyarázatokat adni. Hogy miért lehet egy efféle távoli asszociációval indítani Roginer Oszkár (1986, Újvidék) irodalomtörténeti összefoglalójának ismertetését, annak számos oka van. Ezek közül a legfőbb, hogy messze többről van most szó, mint egy „szürke” és szűk mezsgyéek között mozgó irodalomtörténeti összefoglalóról. A téma ugyan társadalmilag, időben és nyilván térben is behatárolt, a mű voltaképpen horizontja azonban ennél sokkal tágabb, s a jugoszláviai magyar

irodalmon keresztül olyan kontemplatív mélysegekre nyit rálátást, amelyeknek köszönhetően várhatóan nem csupán egy gyorsan elfeledett kötetet fog képviselni a könyvespolcon, ha beszerezzük.

A tulajdonképpeni témát illetően idézzük pontosan a szerző első mondatát: „Mi történik akkor, amikor egy közösség azonosulási hálójában átértékelődnek, átalakulnak, vagy onnan kiesnek bizonyos terek, amikor csönkulnak a helyszínekhez kötött eredetmítoszok és hivatalos igazságfogalmak, amikor felszámolódnak és idegenné lesznek azok a jelentések, amelyek biztonságot nyújtottak az identitás különféle módosulásai során?” (9. p.) Nem kell ahhoz különösebb fantázia, hogy felismerjük a kérdésfelvetés rétegzett általánosságát, annak jelentős és izgalmas mivoltát. A kisebbségi magyar közösségek szempontjából eleve kulcsfontosságú témáról van szó, de ki sem kell tennünk a lábunkat a tágabb térségből (Kelet-Közép-, valamint Délkelet-Európa), hogy számos más etnikai és/vagy kisebbségi csoport esetében is ugyanezeket a kérdéseket tegyük fel. Ez rendkívül fontos mozzanat, s talán ebből a pontból érthető meg az imént idézett Eriksen-kötet címével jelzett párhuzam: jugoszláviai magyar irodalommal foglalkozni ilyen módon egyszerre jelenti egy saját utat járó „bensőséges” világgal való foglalatosskódást, valamint a tágabb keretek – hol konkrét, hol áttételes – mélyreható tanulmányozását.

A kötethez szolgáló nyersanyagot a szerző folyóiratokból (irodalmi periodikák, illetve a „fősodratú” média vonatkozó felületei) nyerte ki, tehát itt nem egyes életművek, meghatározó kötetek vizsgálatáról van szó. Roginer ezt a döntését – világos és könnyen nyugtázható módon – ekképp magyarázza: „A folyóiratok (...) a téralapú közösségi identitáskonstrukciók topográfiai mátrixáról mindenekefttel korhű, frissességükben állandósított és viszonylag teljes képet adnak.” (37. p.)

A könyv bevezetőjénél (9–40. p.) azért is érdemes elidőzni, mert az elméleti és módszertani kontúrok mellett a szerző – akárha egy zenemű nyitányával volna dolgunk – a történeti-politikai korszakok tükrében összegzi azokat az 1920 és 2010 közti jellemző voná-

sokat, amelyek a vajdasági/jugoszlávai/szerbiai magyar irodalomban felbukkanó közösségi tereket és a térrel való azonosulásokat illetik. Mintaszerű bevezetővel van dolgunk, amely pontosan eligazítja az olvasó tekintetét a valódi tárgyalás előjátékaként.

A könyv történeti jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint az évtizedekre – 1945-től 2010-ig – lebontott tartalom, amely kapcsán tényleg lépésről lépésre haladunk előre „a jugoszláviai magyar közösségi identitás térbeli azonosulási csomópontjainak bővülésével és csökkenésével”. Mindegyik fejezet olvasható különálló egységként is, amelyek végét a szerzői (olvasóbarát) gondosságnak köszönhetően részösszegzések zárják le.

Messzire vezetne mindegyik fő fejezet közelebbi szemrevételezése. Az olvasóban gyakran adódhat az az érzés, hogy oldalanként több passzusnál telejegyzetelje a margót, felüsse a vonatkozó szakirodalmakat vagy netán magukat a folyóiratokat s a konkrét szerzők más műveit. Egészen élesen és sokatmondóan lehet látni, ahogy a titói Jugoszlávia keretén belül a magyar szerzők lassan idomulnak az állami keretekhez, s teszik magukévá az ország topográfiáját „a Triglavtól a Vardarig” úgy, hogy mindeközben a szűkebb vajdasági közeg is új jelentésekkel gazdagodik. Nemkülönben érdekes az az „intraetnikus” önállósodás megragadása, ahogyan a 70-es években a magyarországi topográfia egyértelműen külföldként jelenik meg (vö. 151–160. p.). Szintén szemléletes módon sikerült lefesteni a jugoszláviai magyar geokulturális identitás 80-as években bekövetkezett széttagoródását, majd a 90-es évek kaotikus viszonyai közt megtörtént bezárkózását... Ezzel csak egyes korszakváltásokat jeleztünk, amelyek a szövegben szinte zavarba ejtően gazdagon bomlanak ki, ahogy a geo- és belpolitika, állami ideológia, többség és kisebbség, valamint a helyi hagyományok, diszkontinuitások és innovációk pulzálása közepette keresi mindenkori útjait az adott regionális, magyar nyelvű irodalom.

Valószínű, hogy a téma avatott kutatói egy-egy résznél vitatkozhatnak Roginer Oszkár megállapításaival, ez a hasonló összefoglaló műveknél kikerülhetetlen következmény – mindazonáltal az általa bemutatott szerves és

kiérlelt összkép koherenciája folytán minden egyes sornak megvan a maga meggyőző ereje. Hogy végül milyen tudománytörténeti és kanonikus helyet foglal el a kötet, arról majd remélhetőleg szubsztantív tudományos diskurzus fog dönteni.

Habár névmutató híján az egyes tárgyalt szerzőket némileg elrejt a szöveg, ez nem akadályozhatja meg az olvasót abban, hogy a kötetet ne használhassa bevezető gyanánt egy-egy konkrét szerző életművéhez. A gyakran tárgyalt Tolnai Ottó életművének kontextusa például roppantmód szemléletes példák által mutatkozik meg, de ugyanez érvényes a kortárs fiatal generációra is, hiszen például Danyi Zoltán vagy Terék Anna egyes művei is megjelennek ott, ahol ez szükséges. A gyakori és általában jól eltalált szövegrészletek is képesek kedvet csinálni ahhoz, hogy egy-egy költő vagy író alkotásait közelebbről is szemügyre vegyük.

Roginer stílusát leginkább az „akkurátus” minősítéssel lehetne a leginkább jellemezni. A téma konkrét történeti és szociológiai beágyazottsága folytán a szöveg csak korlátozott módon kalandozik el elméleti és absztrakt síkok irányába, de egyszersmind jóval több is annál, mintha csak egyszerűen merev struktúrába ágyazva elsorolná az irodalomtörténeti tényeket. A szerző jól láthatóan érti és érzi a témát, s szinte kínosan ügyelt arra, hogy gondolatmeneteit kellő mértékben fogalmazza meg a lehető legkevesebb homályt és bizonytalanságot hagyva maga után.

A kötet egyik járulékos, de összhatásában mégis lényeges velejárója a Blaskó Árpád grafikai szerkesztésének eredményét képező vizuális megjelenés, amely a külső borítótól kezdődően egészen a könyv alcímeiig egységes és sajátos fizikai megjelenést kölcsönöz a kiadványnak. Mindehhez – és magához a tartalomhoz – remekül illik a könyv végén található, 66 fotóból álló képmelléklet (345–383. p.), amely tulajdonképpen asszociatív egységként rimel a főszöveg tartalmára és passzusaira. A szelekció eredményeképp például az 1970 körüli világból a Dubrovnik mellett napozó nudista fürdőzők ugyanúgy megjelennek, mint az esőáztatta óbcesei sáros utca – valamint a jugoszláviai magyar írók és magyaror-

szági kortársaik kapcsolatából is felvillan egy más.

Hogy mennyire számít majd alapl műnek a jugoszláviai és vajdasági magyar irodalom (s ez csak elsődlegesen érintett tématerület!) tanulmányozásához a Roginer-kötet, azt természetesen még korai volna boncolgatni. Az elhangzottak fényében azonban számos olyan vonással rendelkezik a kiadvány, amely efféle tudományos szerepre alkalmassá teszi.

Vataščin Péter

Ludányi Zsófia: Szabályok, normák, nyelvsvizsgálat. Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalakítás köréből. Eger, Líceum Kiadó, 2019, 198 p.

Ludányi Zsófia az egri Eszterházy Károly Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének egyetemi adjunktusa és a Nyelvtudományi Intézet Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztályának munkatársa 2019-ben adta ki a *Szabályok, normák, nyelvsvizsgálat. Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalakítás köréből* c. első önálló tanulmánykötetét. A könyv összesen 19 írást tartalmaz, melyek nagy része 2010 és 2019 között – kisebb szakmai közönségeknek szóló kiadványokban, folyóiratokban – jelent meg. Természetes, hogy a szerző a korábban publikált tanulmányokat aktualizált, felújított tartalommal ellátva adta újra közre.

A helyesírási, nyelvhasználati és nyelvalakítási témákat tárgyaló tanulmánygyűjtemény három tematikai egységre osztható. A *Helyesírás* címet viselő első témakör bevezető írásában (A *mozgószabályokról*) a szerző rávilágít arra, hogy az eredetileg Fábíán Pál nevéhez fűződő ún. harmadik mozgószabálynak csupán rövidített változata került be a magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásába (a továbbiakban: Ak.¹¹), mindemellett kiemeli, hogy a szóban forgó szabálynak már az eredeti változatát is számos bírálat érte, viszont leegyszerűsítése már az egyértelműség és a világosság rovására ment. A tanulmány további része a harmadik mozgószabályhoz szorosan kapcsolódó nagykötőjel-használat terjedé-

sével foglalkozik, amelynek okát a szerző egyrészt a nagyköttőjel jelentésmegkülönböztető szerepében, másrészt pedig az esztétikai, olvasást segítő funkciójában látja. A következő tanulmány (*A szótagszámlálás szabálya az orvosi helyesírásban, különös tekintettel az idegen prefixumos összetételekre*) az idegen eredetű, önállóan nem élő előtaggal (vagy ritkábban utótaggal) ellátott összetételek helyesírását taglalja, amelyek elsősorban az orvosi szaknyelvben dominálnak. E kutatás keretében a szerző saját gyűjtésű példák alapján részletesen tárgyalja az orvosi írásgyakorlat jellemző tendenciáit is. Ludányi Zsófia szakmai jártasságáról mi sem árulkodik jobban, mint hogy az idegen prefixumos összetételek írásmódja kapcsán kidolgozott javaslata a 2019-ben megjelent új orvosi helyesírási útmutatóba is bekerült. A szerző harmadik, az orvosi szaknyelvben érvényesülő rövidítési tendenciákat ismertető írása (*Rövidítések a magyar orvosi nyelvben. Szemészeti kórlapok rövidítéseiről és helyesírásukról*) abból a szempontból tekinthető hiánypótlónak, hogy míg a hasonló témájú tanulmányok főként tudományos-szakmai igényű, publikált szövegek példaanyagára alapozzák megállapításait, addig Ludányi Zsófia valós nyelvi adatokra – egy budapesti szemészeti klinika orvosi kórlapjainak digitalizált nyelvi korpuszára – hivatkozva fogalmazza meg következtetéseit. A vizsgálati eredmények az orvosi feljegyzésekben előforduló rövidítések sokféle alakváltozatáról, vagyis a mindennapi orvosi írásgyakorlat következetlenségéről tanúskodnak, melyek egységesítése érdekében a szerző saját helyesírási javaslatokat is kidolgozott. A következő tanulmányban (*Szaknyelvi helyesírási változások az AkH. tükrében, különös tekintettel az orvosi nyelvre*) Ludányi Zsófia A magyar helyesírás szabályai tizenkettedik kiadásának (a továbbiakban: AkH.¹²) megjelenése nyomán bekövetkező helyesírási változásokról nyújt áttekintést: előbb tisztázza, hogy mely szóalakok írásmódjában érvényesül a hagyomány elve helyett immáron a kiejtés elve, majd szól az AkH.¹² egyes szabálypontjainak megengedő jellegéről, állításait pedig mindvégig számos, elsősorban orvosi szaknyelvi példával támasztja alá. Az írás további részében a szerző

aprólékosan tárgyalja a szótagszámlálás szabályának kiegészítésével járó változásokat, ahogyan a mozgószábályok többszörös összetételekre való alkalmazásának kérdését is, valamint felhívja a figyelmet arra, hogy az AkH.¹² azon többszörös összetételek megszokott helyesírását is rögzítette, amelyek előtagja kötőjellel kapcsolt összetétel. Jelen témakör ötödik tanulmányában (*Korpuszneveink helyesírásáról*) a kötet szerzője a legismertebb magyar nyelvű korpusznevezések írásmódját elemzi, mely alapján konstatálja, hogy helyesírásuk gyakran nemzetközi (angol) mintához igazodva csupa nagy kezdőbetűt tartalmaz, ugyanakkor úgy véli, hogy a szóban forgó elnevezések az AkH.¹² által felsorolt tulajdonnévtípusok közül az egyedi címekhez tartoznak, így csupán az első szavukat volna ajánlatos nagy kezdőbetűvel írni. A hatodik tanulmányban (*Online segédeszközök a helyesírás tanításának szolgálatában*) a szerző azokat a témaköröket és gyakorlattípusokat mutatja be, amelyekkel a pedagógusoknak a helyesírás-tanítás és a helyesírás-ellenőrző programok működésének tanítása kapcsán foglalkozniuk kellene. E ritkán érintett tananyag bővebb kifejtését Ludányi Zsófia azzal indokolja, hogy a helyesírás tanításának – az anyanyelvi kompetencia fejlesztésének részeként – össze kell kapcsolódnia a digitális kompetencia fejlesztésével. Az előző írással tematikailag szorosan összefüggő hetedik tanulmány (*Online helyesírási segédeszközök használata az anyanyelvi órán: egy felmérés tanulságai*) egy kérdőíves felmérés eredményeit teszi közé, melyek szerint a helyesírás.mta.hu honlapot a kutatásban részt vevő általános és középiskolai pedagógusoknak mindössze 27,5%-a használja rendszeresen, az anyanyelvórán pedig csak az említés szintjén jelenik meg a portál. Kiderül továbbá, hogy az adatközlő pedagógusok gyakran elmulasztják a weboldal felhasználói útmutatójának áttanulmányozását, s ezáltal olyan, pl. nyelvhelyességi kérdésekben is segítségül hívják a honlapot, amelyek megválaszolására már nem alkalmas. A Helyesírás c. tematikai egység utolsó tanulmánya (*A „népi” helyesírási gondolkodásról – a nyelvi tanácsadói gyakorlat alapján*) a hétköznapi nyelvhasználók helyesírással kapcsolatos attitűdjét, gondolko-

dásmódját elemzi az MTA Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálatához beérkezett tanácskérő levelek alapján. A kutatás eredményei arról tanúskodnak, hogy a nyelvhasználok a szavak egybe- és különírását illetően felmerülő problémák megoldásakor nem grammatikai szempontokból indulnak ki, azaz nem az adott szót alkotó tagok közötti grammatikai-logikai viszonyokat veszik figyelembe, hanem az analógiára hagyatkoznak, vagyis a jelentéstanilag többé-kevésbé összefüggő, egy csoportba tartozó fogalmakat testvérként metaforizálják, s így helyesírási szempontból is egységesnek tekintik őket.

A második tematikai egység a *Nyelvművelés, nyelvi menedzselés, nyelvi ideológiák* címet viseli. A nyitótanulmányból (*Nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák a 21. századi szervezett orvosi nyelv-alakításban*), amely a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat cikkei mögött meghúzódó nyelvi ideológiákat vizsgálja, egyértelműen kiderül, hogy a mai magyar orvosi nyelvalkító tevékenység a nyelvi standardizmus és homogenizmus ideológiáján alapul, s célja – a nyelvi platonizmus ideológiájával összhangban – egy „egységes, eszményi” orvosi nyelv megteremtése. Ludányi Zsófia azonban úgy véli, hogy a nyelvi homogenizmusra kizárólag az orvosi terminológia egységesítése kapcsán tekinthetünk irányelvként, máskülönben az orvosi szaknyelv rétegzettségét, illetve a terminushasználat kontextusát kell figyelembe vennünk, mellyel tulajdonképpen a nyelvi pluralizmus és a nyelvi szituacionizmus ideológiájának alkalmazását javasolja. A következő tanulmány (*Egy sajátos tankönyvtípus: „A magyar orvosi nyelv tankönyve” nyelvszemlélete a nyelvi ideológiák tükrében*) középpontjában újfent a nyelvi ideológiák vizsgálata áll, ezáltal a Magyar orvosi nyelv tankönyve c. segédlet szövegeire összpontosítva. A szerző elemzése arra enged következtetni, hogy a tankönyvben elsősorban a hagyományos nyelvművelői szemlélet érvényesül. A harmadik tanulmány (*Idegen szavakkal és nyelvi formákkal kapcsolatos nyelvi ideológiák vizsgálata orvosok és orvostanhallgatók nyelvi reflexióiban*) egy kérdőíves kutatás részeredményeit mutatja be, mely szerint az orvosok és az orvostanhallgatók azért nem értenek egyet

azokkal a törekvésekkel, amelyek az orvosi szaknyelv keretében mindenáron a magyar szakszavak használatára buzdítanak, mert az idegen terminusokat pontosabbnak, egyértelműbbnek, sőt mi több, a nemzetközi kommunikáció szempontjából hasznosabbnak is tartják. Mindazonáltal a megkérdezettek úgy vélik, hogy a belső keletkezésű magyar szavak használata egy esetben mégis indokolt: az orvos-beteg kommunikáció során. A tematikai egység utolsó írása (*Nyelvi ideológiák és napjaink nyelvhasználati kérdései a nyelvi tanácsadó szolgálat tükrében*) azokat a nyelvi ideológiákat vizsgálja, amelyek a nyelvi tanácsadó szolgálatához beérkezett kérdések, illetve a nyelvi tanácsadók válaszai mögött húzódnak meg. A szerző vizsgálódásaiból kiindulva elmondható, hogy míg a beszélők írott megnyilatkozásaiban a nyelvi standardizmus ideológiája dominál, addig a nyelvi tanácsadók válaszáinak ideológiai háttere kevésbé egyértelmű: a leíró és az előíró szemlélet közötti ingadozás jellemzi őket, akár egy válaszon belül is.

A tanulmánykötet (*Szaknyelvhasználati kérdések a gyakorlatban: válogatott nyelvművelő írások* című harmadik tematikai egységében a szerző rövidebb, nem nyelvészeknek szánt, hanem a nyelvi kérdések iránt érdeklődő laikusok számára készült cikkei kaptak helyet. Az első írásban (*Az egy névelő [egy] rút germanizmus?*) Ludányi Zsófia kihangsúlyozza, hogy a közléshelyzet, illetve a szöveghelyzet minőségétől függ, hogy helyénvaló-e a határozatlan névelő kitétele a névszói-igei állítmány előtt. A következő tanulmányban (*A létige + határozói igenév szerkezet és a nyelvi norma*) a szerző megállapítja, hogy a létige + határozói igenév szerkezetnek még napjainkban sincs stabil helye a magyar nyelvben, rámutat továbbá, hogy bár a vonatkozó szerkezetet a szakemberek már egyre kevésbé illetik a germanizmus vádjával, mégis használatának kerülését tanácsolják. A harmadik írásban (*Tulajdonnévi jellegű alakulatok helyesírása az orvosi nyelvben*) a szerző a dokumentumok, nyilatkozatok, elméletek, modellek, tervek, tesztek és skálák írásmódja kapcsán saját helyesírási javaslatokat fogalmaz meg, amelyekkel a magyar helyesírás egy máig bizonytalan területének problémáit kívánja megoldani.

A negyedik cikk (*Nyakon csípjük és számonkérjük a helyesírási logikátlanságot?*) szintén helyesírási kérdéseket feszeget, melyek középpontjában az igei alaptagú állandósult szókapcsolatok, illetve igei utótagú összetételek állnak. Az elemzés során Ludányi Zsófia kitér az említett szerkezetek elkülönítésének nehézségeire, illetve képzőkkel való bővítésük szabályszerűségeire, miközben mindvégig a helyesírási szótárak használatának szükségességét hangsúlyozza. Az ötödik tanulmányban (*Nem tervezem eldönteni...*) a szerző a tervez ige segédigeszzerű használatának tendenciáját vizsgálja az MNSZ2 adatai alapján, majd megállapítja, hogy a vonatkozó nyelvi forma még nem része a választékosabb nyelvhasználatnak, inkább a lazább, informálisabb stílusba tartozó megnyilatkozásokban van jelen, s további sorsát, vagyis a teljes magyar beszélőközösségre való áterjedését a nyelvszokás és az idő hivatott eldönteni. A hatodik írás (*Redundancia az orvosi nyelvben: szabad-e vagy kerülendő?*) a tautológia – gyakran helytelennek nevezett – jelenségét járja körül az egyes nyelvi szinteken. A szerző rávilágít, hogy az alakitani szintű tautológiát legfeljebb stilisztikai szempontból lehet kifogásolni, ugyanakkor a mondatnyi redundancia kapcsán elmondja, hogy még az anyanyelvi beszélők sem tekintik hibának, valamint rámutat, hogy a jelentéstani redundancia azért alakul ki, mert a beszélő nem tartja elég expresszívnek az általa használt szót. A harmadik tematikai egység és egyben a kötet utolsó cikkében (*Orvosi nyelvünk fölösleges [?] „töltelékelemekről”*) a szerző bebizonyítja, hogy a „persze”, „tulajdonképpen” és a „hát” diskurzusjelölők nem nevezhetők funkciótlan töltelékelemeknek, hiszen mondatbeli előfordulásuk árnyalatnyi jelentéskülönbséget eredményez.

Ludányi Zsófia *Szabályok, normák, nyelvszokás* c. tanulmánykötetében nemcsak bemutatja a köznyelvi és szaknyelvi helyesírást, illetve nyelvalkítás sarkalatos problémáit, de logikusan megalkotott szabályaival, jól átgondolt következtetéseivel és hasznos tanácsaival megoldásokat is kínál. A kötet magas szakmai színvonala és tematikai sokszínűsége megköveteli, hogy ne csak a szűkebb szakmai közönség, hanem pedagógusok, pedagógusje-

löltek, orvosi-egészségügyi szakterülettel foglalkozó újságírók és szerkesztők, valamint orvosok, egészségügyi szakemberek figyelmébe ajánljam.

Dančo Jakab Veronika

Soós István (szerk.): Egy elfeledett koronázás a reformkorban. Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017, 367 p. /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/

A szóban forgó kötet bátran mondható hiánypótlónak, hiszen egy bizonyos szempontból sorsdöntő, a nagyközönség számára mégis alig ismert eseményt jár körül interdiszciplináris eszközökkel. A Habsburg Birodalom (illetve Osztrák Császárság) az 1820-as, 30-as évek fordulóján nem csupán a külpolitikai kihívásokkal és a birodalmon belüli centrifugális törekvésekkel volt kénytelen szembenézni, hanem azzal is, hogy az uralkodóháznak döntenie kell a következő császár, illetve király személyéről, hiszen az éppen regnáló I. Ferenc már nagyjából hatvanéves volt ekkoriban. S ez a döntés már csak azért sem volt könnyű feladat, mert a trónöröklési rend szerint a sokak által gyengeelműjűnek, mások által „csak” korlátozott szellemi képességekkel bíró személynek tartott Ferdinánd lett volna az első a sorban, amit viszont sokan ellenszenvvel szemléltek. Így aztán még I. Ferenc életében határozni kellett a jövőt illetően, hiszen a monarchia jövője volt a tét. Ezzel a rövid, de annál izgalmasabb időszakkal foglalkozik ez a tanulmánygyűjtemény, amely egy 2015-ben rendezett konferencia előadásainak szerkesztett változatát tartalmazza. Pálffy Géza a kötet előszavában kiemeli, hogy a Szent Korona Kutatócsoport vonatkozó kutatásait összegezték az előadásokban és a publikációkban; Magyarországon ezt a kérdés(kör)t még nem vizsgálták alaposabban, Szlovákiában viszont már valamivel előrébb járnak e téren a történészek. Ezért is fontos vállalása a kutatócsoportnak, hogy minél alaposabb forráskutatások segítségével a lehető legalaposabban

megvizsgálja a fontosabb koronázó országgyűléseket.

Soós István a tanulmányában (*A trónörökös Ferdinánd koronaherceg*) részletes, plasztikus portré rajzol a trónörökösről, aki az 1810-es évek végétől, az 1820-as évek elejétől az udvari klikkek „belháborújának” kereszt-tüzébe került. Egyesek ugyanis a szellemi alkalmatlanságára hivatkozva távol akarták őt tartani a politikától, míg maga az uralkodó dinasztikus okokból és személyes meggyőződésből is ragaszkodott ahhoz, hogy Ferdinánd legyen az utóda a trónon.

Völgyesi Orsolya a magyar rendek és az udvar viszonyát elemzi a koronázás kapcsán (*A rendek és a koronázási hitlevél vitája az 1830. évi országgyűlésen*). Levéltári és nyomtatott források bevonásával kimutatja, hogy a rendek a helyzetet az ország szuverenitásának erősítésére kívánták felhasználni, néha pedig még a nemesi kiváltságok védelmét is megcélozták. Így a korabeli politikai gondolkodásban a koronázási aktus a tényleges tartalom mellé egyéb konnotációkat is kapott, s már az 1830-as diétán is felvetődtek olyan kérdések, amelyek a későbbi években váltak egyre fontosabbakká.

Soós István *Királykoronázás Pozsonyban 1830. szeptember 28-án* című tanulmányában precízen rekonstruálja az ünnepség előkészületeit, lefolyását, s az ezt követő eseményeket. Írásának sarkalatos pontja az a megállapítás, mely szerint a kortársak az uralkodó(ház) és a magyar nemzet kölcsönös hűségét hangsúlyozták, azaz utaltak az uralkodói hatalom törvények megsabta kereteire s a törvények megtartásának szükségességére is.

Gödölle Mátyás V. *Ferdinánd 1830. évi pozsonyi koronázásának ábrázolásaival* foglalkozik. Megállapításai szerint ugyan ez volt az a koronázás, amelyről a legváltozatosabb ábrázolások készültek, a kutatók mégsem fordítottak kiemelkedő figyelmet e kérdés feltérképezésének. A szerző arra is rávilágít, hogy a vonatkozó sokszorosított metszetek közül több is fiktív módon mutatja be az eseményt, így ezek akár további vizsgálódásokra is ösztönözhetnek.

F. Dózsa Katalin divattörténeti áttekintést nyújt dolgozatában (*Az 1830. évi királykoroná-*

zás viseletei, avagy a díszmagyar születése). A 19. század elején tapasztalható prosperitásnak köszönhetően Magyarországon is kezdtek elterjedni a európai öltözködési minták, ám már az 1810-es évektől kezdődően megszületett erre a válasz, és újra felvetődött a nemzeti viselet kérdése. Ekkor született meg az atilla, amely a történeti formák felidézésével készült, és amely egészen a második világháború végéig volt egy egész társadalmi konglomerátumnak (a nemességnek és a keresztény középosztály elitjének) az egyik legfontosabb ruházata.

Soltész Ferenc Gábor és Tóth Csaba közös tanulmánya, a *Koronázási érmek az utolsó pozsonyi uralkodókoronázáson* a ceremónia sajátos részletét vizsgálja. A koronázásra kibocsátott érmek propagandaértékkel bírtak, ezért bizonyos tekintetben szerves és fontos részét képezték az ünnepségeknek. Magyarországon a 16. század elejéről maradtak fenn a legkorábbi tárgyi bizonyítékok erre vonatkozóan, és ezek a tárgyak hosszú ideig stabil elképzeléseket tükröztek. A szerzők szerint éppen 1830-ban következett be egy korszakváltás, az érmeképek ugyanis új elgondolásokat jelenítettek meg. Arra a tényre is felhívják a figyelmet, hogy az írott források is fontosak lehetnek, hiszen segítségükkel például az adományozottak köre is megismerhetővé válik, azaz társadalomtörténeti kutatásokra is kitérően használhatók.

Részben az előbbi tanulmányhoz kapcsolódik Prohászka Péter *Koronázási ajándékok 1830-ban* című közleménye. A szerző kevésbé kutatott témához nyúlt, ugyanis az ajándékokról s az ezekhez kapcsolódó szokásokról eddig keveset tudott a történetírás. Prohászka Péter kimutatja, hogy az ajándékok esetében figyelembe vették a megajándékozott rangját, valamint azt, hogy az adott személy milyen szerepet játszott a koronázásban, vagyis áttételesen e tárgyaknak is van társadalomtörténeti fontosságuk.

Szilágyi Márton az alkalmi költészet területére kalauzolja el az olvasót (*Az 1830. évi koronázás visszhangja a korabeli irodalomban*), s Ferdinánd trónörökös koronázása kapcsán érdekes pozícióváltásra utal. Az e műfajba tartozó verseknek régóta fennálló hagyó-

mánya volt ugyan, de 1830-ban nem a korábbi uralkodó halála miatt zajlott le a koronázás, ezért a költőknek is más kontextusban kellett elhelyezniük alkotásaikat. Vörösmarty Mihály koronázási versét elemezve a szerző hangsúlyozza, hogy a költő esetében a stabil értékvilághoz hozzátartozott az uralkodó is, ezzel azonban bármilyen politikai nézetrendszerhez hozzákapcsolódhatott, így gondolkodása sem a konzervatív, sem a liberális jelzővel nem írható le.

Tóth Árpád a *Pozsony város és társadalma az 1830. évi koronázó országgyűlés idején* című tanulmányában átfogó társadalom- és várostörténeti elemzést nyújt a korabeli koronázóvárosról. A szerző kiemeli azt aényt, hogy a publikum jellemzéséhez csak közvetett források állnak rendelkezésre, s hogy meglehetősen keveset tudunk a lakosság szerkezetéről, társadalmi sajátosságairól. Annyi bizonyos, hogy az országgyűlések idején jelentősen megnőtt a városban tartózkodók száma, és sokan igyekeztek kihasználni az alkalmi jövedelemszerzési lehetőségeket.

A kötetet két olyan írás zárja, amely az 1830-as évek második felébe kalauzolja el az olvasókat, s amelyekről Pálffy Géza is megemlítette az előszóban, hogy az azokban érintett témáknak ez az első magyar nyelvű feldolgozásuk. Mészáros Andor a *Ferdinánd cseh királyá koronázása* (Prága, 1836. szeptember 7.) című tanulmányában a trónörökös-király s a cseh rendek viszonyát elemzi. Ferdinánd nagyon kötődött Csehországhoz, az ottani rendek pedig ezt kihasználva az ország helyzetének megerősítését várták tőle. Így talán kevésbé meglepő az a tény, hogy az uralkodó 1848-ban szimbólummá vált Csehországban, s hogy lemondása után ott élt. Tóth Tamás a *Ferdinánd lombard-velencei királyá koronázása* (Milánó, 1838. szeptember 6.) című közleményében a csehországitól merőben eltérő viszonyokra mutat rá. Az 1838-as esemény volt egy rövid életű, csupán 1815-ben létrehozott államalakulat egyetlen királykoronázása, s mivel nem voltak előzmények, ezért ki kellett dolgozni egy szertartásrendet. Nem mellesleg pedig a Habsburg hatalomnak az is volt a törekvése, hogy az ottani rendeket megnyerjék a saját politikájuknak, mivel azok nem kötőd-

tek olyan szorosan a bécsi udvarhoz, mint például a csehországiak.

A fentebb ismertetett kötet tanulmányai számos különböző oldalról közelítik meg az 1830. évi koronázást, s nemcsak tematikailag adnak széles spektrumú képet erről az eseményről, hanem földrajzi értelemben is kitágítják a határokat, s nemzetközi kitekintést is biztosítanak. A szerzők eddig kevésbé vizsgált forrásokat is bevonnak a vizsgálataikba, fontos részkérdéseket is boncolgatnak, így a kiadvány új dimenziókat is feltárhat az országgyűlések vagy a koronázások tanulmányozásában. Eddig egyetlen más koronázást sem elemeztek hasonló részletességgel, így elmondható, hogy a szóban forgó munka nem csupán hiánypótló, a későbbi hasonló kutatásokhoz is alapvetésként szolgálhat. Bátran leszögezhetjük, hogy a tanulmányok szerzői mind politikatörténeti, mind társadalom-, művészet-, művelődés-, vagy éppen divattörténeti téren jelentős mértékben gazdagították tudásunkat, és remélhetőleg az újabb kutatási eredményekre sem kell sokáig várunk.

Bodnár Krisztián

Praznovszky Mihály: Küzdelmek és csetepa-ték. Egy megye évtizedei a reformkorban. Salgótarján, Dornay Béla múzeum [!], 2019, 266 p.

Praznovszky Mihály irodalomtörténész e kötetben közreadott tanulmányai egy olyan vármegye reformkori életébe nyújtanak bepillantást, amely a végvári küzdelmek elültétét követően hosszú ideig nem volt „világmegváltó” események tanúja. Nógrád vármegyének a magyarországi rendiség utolsó évtizedeiben nem jutott olyan kiemelkedő politikai szerep, mint mondjuk Pest vagy Zala megyéknek, s az átlagember valószínűleg csak egy-két jelentős személyt tudna e földrajzi entitáshoz kapcsolni. Úgy tűnhet tehát, hogy Nógrád jelentéktelen pont volt a korabeli Magyarország térképén, ám éppen a szóban forgó kötetnek is az egyik célja annak bebizonyítása, hogy e vármegye a 19. század nagy részében nem számított perifériaterületnek, még ha nem is itt volt az

országos politikai élet súlypontja. Nógrád ugyanis szintén adott olyan korszereplőket a hazának, akik az országos politikában is szerepet kaptak, és/vagy tudományos felkészültséggel bírtak, s segítettek bekapcsolni a megyét az ország gazdasági, politikai, tudományos vérkeringésébe. Praznovszky Mihály a köznemesség e rétegének politikai-közeleti szerepvállalását vizsgálja, mind egyénekre, mind közösségekre lebontva. A kötetben közölt tanulmányai zömmel korábban már megjelent írások, amelyek itt részben átdolgozva vagy kiegészítve olvashatók.

A kiadvány első felében zömmel jelentős, a nagyközönség számára talán mégis kevésbé ismert személyiségekről olvashatunk. A *Mocsáry Antal táblabíró úr reformjavaslatai* című tanulmány egy sokoldalú egyéniséget mutat be az olvasónak: Mocsáry egyszerre volt tisztviselő, gazdálkodó és irodalmár. Az 1820-as években kezdett hozzá a Nógrád megye történetét, földrajzát és statisztikáját közreadó munkájához, amelyet Praznovszky Mihály jelentős műként értékel. Mocsáry e monográfiájában a komplex szemléletet érvényesítve a nemzet megújítása mellett szállt síkra, s egyebek között az oktatás, a gazdaság, az öltözködés, a műveltség és az egészségügy területére vonatkozóan fogalmazott meg reformgondolatokat. Jóllehet ő maga 1832-ben elhunyt, s így életében a polgári átalakulás még csak gyerekcipőben járt, munkássága nem volt hiábavaló, elképzelései ugyanis az új nemzedék számára ösztönzésül szolgáltak, s ott tudtak kiteljesedni.

A következő tanulmányból egy örökké tevékeny hazafit ismerhetünk meg, aki több korszakon keresztül szolgálta szűkebb és tágabb pátriáját (*Egy élet a haza szolgálatában. A politikus Kubinyi Ferenc*). Amint azt a szerző is kiemeli, Kubinyi életútja a polgári Magyarorszáig vezető út egyik lehetséges változatát reprezentálja. Elhivatottságát részben a családjától, részben a debreceni iskolázottságból nyerte, 1815-ben pedig Bécsben járva tovább tághíthatta a látókörét. Nógrádban az 1810-es évek végétől kezdtek megjelenni az eszmei alapon szerveződő pártcsoportosulások, s ebbe a nemzedékváltási folyamatba kapcsolódott be politikusként Kubinyi is, aki az

1820-as–30-as évek fordulóján vált elismert megyei politikussá. Az évtizedek során azonban fokozatosan megváltoztak az elképzelései, s míg a reformkorban Kossuth Lajos híve volt, 1848–49-től kezdődően eltávolodott ez irányattól. Az üldöztetések okán is a tudományos életben keresett menedéket a neoabszolutizmus idején, és habár 1860-tól ismét politizált, kiábrándultan halt meg, miután az akadémiai tevékenységtől is visszavonult. Kubinyi személyében tehát egy olyan reformer képe tárul elénk, aki elhivatottan szolgálta hazáját, de aki sok más kortársához hasonlóan nem tudta elfogadni a kossuthi politizálás végletekig való kifutását, s a kialakuló polgári világban is nehezen találta a helyét. A *Kubinyi Ágoston önéletírása* címet viselő írás részben kapcsolódik az előbbi tanulmányhoz, ugyanis Kubinyi Ferenc kevésbé ismert testvérének életútját és munkásságát tárja az olvasó elé. Kubinyi Ágoston szintén fontos tevékenységet fejtett ki, hiszen majdnem három évtizeden át volt a Nemzeti Múzeum igazgatója, számos tudományos társulat működésében vett részt alapítóként, tagként vagy éppen elnökként.

Egy sajátos, szélsőségektől és skandallumoktól sem mentes, tragikus kifutású életívet fest meg a *Krúdy Kálmán, egy irodalmi mítosz nyomában* című dolgozat. A Krúdyak egy kevésbé jelentős, de sokat pereskedő családot alkottak, s egyik leszármazottjuk, a 19. század elején-közepén élt Kálmán (Krúdy Gyula nagyapjának testvére) tovább rontotta a família hírnevét. Elsősorban a botrányos szerelmi életével vívta ki környezete ellenszenvét, majd miután küzdött az 1848–49-es szabadságharcban, gerillának állt, s bűnözői életmódot vett fel, amely végül is a vesztét okozta.

Békésebb területekre viszi el az olvasót a következő tanulmány, amely egy kevésbé drámai, fordulópontoktól mégsem mentes pályafutást mutat be (*Pulszky Ferenc, a szécsényi földesúr*). Pulszky európai látókörű politikus és tudós volt, aki 1846-ban telepedett le Szécsényben. A vármegyei választások kapcsán keserű tapasztalatokkal gazdagodott, de folytatta politikai szereplését. 1848 decemberében elmenekült az országból, s az emigrációban eleinte továbbra is a kossuthi nézeteket vallotta, de az 1860-as évek elején szakított

ezekkel az elvekkel, s hazatért a birtokára. A Deák-párthoz kezdett közeledni, ám a régi népszerűségét már nem tudta visszanyerni, ezért rövidesen a tudományos életbe menekült. Végeredményben tehát az ő sorsa is a „kötéltáncra” kényszerülő személy életútját reprezentálja, aki sok más kortársához hasonlóan időnként kénytelen volt megalkudni.

Részben szintén Pulszky Ferenchez kapcsolódik a *Miért nem járt Petőfi Szécsényben?* című írás. Petőfi Sándor a felvidéki útja során megismerkedett Pulszkyval, aki mint mecénás tervezte ugyan a költő támogatását, ám ebből semmi sem valósult meg; a kudarc egyik okát a tudós-politikus mentalitásában látja Praznovszky Mihály, szerinte ugyanis Pulszkyt részben az önzés, másrészt a dicsőségkergetés motiválta.

Néhány év eseményeit s Madách Imre ezekben játszott szerepét mutatja be a *Politikai küzdelmek Nógrádban Madách Imre részvételével 1846–1848* című tanulmány. A költő, drámaíró politikában való részvétele talán kevésbé ismeretes a nagyközönség előtt, leginkább csupán az 1850-es, 60-as években kifejtett irodalmi működéséről van képünk. A szerző ebben az írásában először feltérképezi a reformkori választások általános jellemzőit, majd bemutatja a szavazások szabályozását célzó nógrádi javaslatokat. Érzékletes leírásokkal ecseteli a megye viharos korabeli politikai életét, s az olvasót megismerteti a rövid ideig fennálló Szegénylegények Társaságának történetével. Madáchnak azonban nem csupán e közösségben volt szerepe, hanem a heves összecsapásoktól sem mentes 1848-as választások során a viták lecsendesítésében is.

A kötet végére rövidebb művelődéstörténeti, irodalomtörténeti műhelyforgácsok kerültek. A *Versbe szedett politikai program* Szontagh Pál, Madách Imre és Matolcsy György költészeti versenyét hivatott ábrázolni. A három művész a Szegénylegények Társulata kapcsán verselt meg egy liberális programot, amelynek alapvető erkölcsi követelménye volt a haza szolgálata. A *Két adalék a megye reformkori művelődéstörténetéhez* címet viselő rövid dolgozat a rendiség korszakának utolsó éveibe kalauzolja el az érdeklődőt. Ebből megtudhatjuk, hogy Nógrád megyében csu-

pán 1848 nyarán nyílt meg az első nyomda; ezt Szerelmey Miklós pesti nyomdász alapította, s az 1880-as évek elejéig működött. Végezetül pedig a megye első hírlapjáról, a Losonc 1847-től megjelent *Pelikán*ról szerezhetünk némi információt.

A kötet lapjain tehát megelevenedik a korabeli Nógrád megye mozgalmas élete, amelyet sok más törvényhatósághoz hasonlóan egyaránt jellemeztek a magasztos küzdelmek és a kicsinyes csetepaték, amint erre a könyv főcíme is utal. A „főszereplő” a köznemesség, amelynek egyaránt tagjai voltak a jelentős tevékenységet kifejtő művészek, tudósok, politikusok és a botrányos életű személyiségek is. Némelyeknek szinte egyenesen, másoknak kitérőekkel és kényszerű megalkuvásokkal haladt előre az életútjuk. A szóban forgó kiadvány azonban nem csak a köznemesség (vagy egyes tagjai) mentalitására, (politikai) kultúrájára, kapcsolati hálójára világít rá, hanem e társadalmi réteg lehetséges mozgástereire, cselekvési fórumaira is. Ilyen fórum lehetett az országgyűlés vagy a tisztújítás, a követválasztás, de akár a tudományos tevékenység vagy a szépirodalom is. Mindent összevetve a fentebb ismertetett tanulmányok felvillantják a korszak nógrádi történéseinek sokszínűségét, az életpályákat néha vargabetűkre kényszerítő nehézségeit, de egyúttal azt is bizonyítják, hogy ebben a megyében is létezett olyan potenciál, amely segítette az országos események sodrába való becsatornázódást. S ha Nógrád nem bírt is döntő súllyal a korabeli közéletben, de nem is szakadt ki a nemzettel való kölcsönhatásból, amiben éppen a reformkori köznemességnek és az általa folytatott küzdelmeknek volt tekintélyes szerepe.

Bodnár Krisztián

Lendák-Kabók Karolina (szerk.): Üvegplafon? Vajdasági magyar (értelmiségi) női perspektívák. Újvidék, Forum, 2020, 376 p.

Vannak nők címmel 2017-ben a pozsonyi Phoenix Library megjelentetett egy interjúkötetet tizenegy, valamilyen értelemben sikeres

nővel (szlovákokkal, szlovákiai magyarokkal, magyarországi és külföldi magyarokkal), a fontos kiadványt Bolemant Éva és Molnár Miriam jegyzik. Ebben a sikeres nőt arról faggatják, milyen a viszonyuk munkájukhoz, családjukhoz, környezetükhöz, a kultúrához stb. A siker titkának kérdése mindegyik beszélgetésben felmerül. Hasonlóan nő- és sikerközpontú Lendák-Kabók Karolina könyve, melyben azonban kétszer ennyi, tehát huszonnégy nő szerepel, s mindüket összeköti a vajdasági származás, egy részük ma is Vajdaságban élő magyar. A következő különbség, hogy a szerkesztő egyszerre teszi fel ugyanazokat a kérdéseket minden – hangsúlyozottan értelmiségi – nőnek, akik leginkább az életrajz-rekonstrukció és az esszé határmezsgyéjén mozgó szöveggel válaszolnak; láthatóan ki-ki szabadon döntötte el, melyik kérdésre válaszoljon, vagy melyiknek hagyjon nagyobb teret, hosszabb kifejtést. Az eredmény: huszonnégy vallomásosságában is tárgyilagos önkép, sok-sok egyéni és legalább ugyanennyi közös vonással. Az eredmény pedig lenyűgöző: nemcsak a varietas delectat, hanem a speculum varietatis értelmében is. Volt, aki lazábban vette a feladatot, mások következetesen végigvezették karrierjük alakulástörténetét, minden elért és elérendő fokozatát, megint mások rövidre fogták, a kötetnyitó írás (Bencsik Orsolya: Női migránsmodellek és szabásminták) pedig akár tárcanovellának is elmenne. S a kérdésektől szinte teljesen függetlenül, mintegy vízjelként sok-sok egyéni hangú és létállapotú őszinte kijelentéssel szembesülünk: „amióta az eszemet tudom, szinte csak a hanyatlás jeleit látom magam körül” (Rácz Krisztina); „Több mint tíz éve elvesztettem a testvéremet, és ezzel együtt a hitemet is abban, hogy van Isten.” (Zakinszky Toma Viktória); „szeretném megőrizni az életkedvem és a felépített világképem, ezért nem nézem a magyarországi televíziócsatornák híradóit, szórakoztató műsorait” (Bíró Tímea; kiemelés az eredetiben).

A szerzők, nyilván valamiféle neutralitás végett ábécérendben szólalnak meg, köztük van maga a szerkesztő-összeállító-kérdező is. Az előszóban említett antológia meghatározást gyengének érzem, ennél jóval többről van itt szó, az oral history szerintem nem helytálló,

mert az az élőbeszéd szerkesztetlen folyását adja vissza, az „irányított kérdéseken alapuló esszék” definícióval maradéktalanul egyet lehet érteni. Minden szerzőhöz tartozik fénykép és rövid szakmai életrajz. A tördelés áttekinthető és szép, a szöveg hibátlan (gondozta Ferencz-Fehér Dorottya, korrektor Buzás Márta). Az önmagát bemutató-meghatározó személyek döntő többsége a '80-as évek első felében született, a két legfiatalabb 1990-es születésű.

Sajnos, arra itt most nincs mód, hogy az összes kérdést áttekintsük, amiként erre az olvasónak a kötet elején van lehetősége; ugyanitt tudjuk meg, hogy a válaszok nagyjából 2018-ban íródtak, az utolsó korrekciókat 2019-ben hajtották végre. Őt fő témacsoport öleli fel a kérdéseket, ez az öt a következő: Önéletrajzi kérdések és a 90-es évek; Egyenjogúság; Anyaság; Siker; Vajdasági magyar női identitás. Ezek a tárgykörök egyenként négy-öt konkrét kérdést tartalmaznak, elég konkrétakat ahhoz, hogy mindenki a maga megtapasztalta életről és életformáról szólhasson, s eléggé tágak ahhoz, hogy minden válaszadó megtalálja bennük a számára legfontosabb jellemzőket. Jól érzékelhető, hogy a válaszadók (talán az egy terjedelmi korláton kívül) szabadon dönthették el, miről mennyit értekezzenek, s kitérjenek-e mindegyik kérdésre.

Bár a 4. kérdés (Hogyan emlékszel vissza az 1990-es évekre?) konkrétan nem tartalmazza a háború szót, a megszólítottak nagy része kitér rá, mint olyasmire, ami felett nem lehet szótlanul elmenni, akkor sem, ha számukra (családjuknak, szüleiknek köszönhetően) gyermekkoruknak vagy fiatalkoruknak ez a része nem jelentett személyes tragédiát. Érzékelhetők a háborús körülmények is: az áramszolgáltatás akadozása, az élelmiszerhiány, a korábban nem tapasztalt óriási infláció, a benzinhiány, a katonai behívó előli menekülés Magyarországra, a család ideiglenes elköltözése, a lassan megszokottá váló szírinázás stb. De olykor még ezekhez is konkrét pozitívumok tapadnak: a varázslatos világot teremtő nagyszülők, gyertya vagy petróleumlámpa fényében kártyázik vagy társasjátékozik a család, sül az otthoni kenyér vagy kalács stb. S a

tapasztalat, hogy az univerzális gondok is személyesíthetők: „a szegénység szegényének közössége jóleső otthonossággal, cinkossággal tölt el” (Bencsik Orsolya). Vagy hogy az illető gyermekként éppenséggel képtelen volt értelmezni a történeteket: „Egyáltalán nem tudtam megérteni, hogy a levelezőtársam (...) miért is maradt apa nélkül” (Kovács Elvira).

Lássunk a háború és az amerikai bombázások emlékéből néhányat: „Hogy bonra vesszük a lisztet.” (Bencsik Orsolya); „az egyik nagynéném kemencében sült krumplicipóit ettük” (Berényi Emőke); „ami beszívárgott, az a hiper-szuper inflációból hátramaradt töménytelen mennyiségű színes papírpénz, amivel boltosost játszottunk az öcsémmel” (Beretka Katinka); „Alapvetően szegénységbe és szomorúságba születtem” (Bíró Tímea); „ezekben a felfordult években a gyerekek lába alól is kicsúszott a talaj” (Góli Kornélia); „állandó feszültség, szorongás volt a levegőben”, „az infláció miatt a szüleim havi keresete egy és két márka között ingadozott” (Lendák-Kabók Karolina); „Anya kenyeret süt, csokit készít, olyan tejporosat és holland kakaósat (a segélycsomagokban valahogy mindig volt tejpor és kakaó)” (Lovra Éva); „A hosszú áramkimaradások, amelyek alatt nem volt vizünk sem”, „A falut ellepő menekültek, akik beköltöztek az üresen maradt házakba”, „Az öcsém nyolcadik osztályos ballagása, ami elmaradt a bombázások miatt” (Major Lenke); „anyukám (...) a fizetéséért mindössze egyetlen tejfölt kapott a boltban. Ezért amit csak tudott, megtanult elkészíteni otthon, egyszerűen, kevés hozzávalóból”, „Arról a borzalomról pedig, hogy a szülővárosomtól nem is olyan mesze emberek embereket öltek azért, mert más emberek azt mondták nekik, hogy ölniük kell: végképp semmit sem tudtam.” (Nagyabonyi Emese); „elsősorban a határon töltött hosszú órák jutnak eszembe (...), s a végén már fizetni is kellett az országból való kilépésért”, „Ha nem a határon álltunk, akkor áramszünetek voltak, amelyek nehezítették ugyan az életünket, mégis közelebb hozták egymáshoz a családtagokat. Szinte már vártam, hogy gyertyafény mellett töltsük az estéket, kártyázzunk, játsszunk” (Novák Anikó); „Számomra természetes volt, hogy ételjegyek vannak, amelyek

kenyérre, tejre, olajra válthatók”, „Megszoktam a néha több napig is tartó áramszüneteket, a központi fűtés szüneteltetését, a meleg víz hiányát – sokszor hideg víz se volt” (Orovec Krisztina); „a 90-es évek háborús-embargós-nyomorgós időszakai ellenére azt hiszem, szerettem ott és akkor élni” (Rác Krisztina); „soha nem éheztünk. Még azokban a bizonyos inflációs időkben sem. A mama megsütötte a kenyeret, ami egy hétig elég volt (...), a tyúkokat nem érdekelte az infláció, továbbra is tojtak, zöldség is termett a kertben”, „A szüleink nem éreztették velünk, hogy baj van” (Szerda Zsófia); „nem foglalkoztunk egyfolytában azzal, hogy háború van, bombázások és szegénység. Igyekeztünk bekapaszkodni mindenbe, ami jó volt” (Zakinszky Toma Viktória).

Ez a kiragadott szál csak egy a sok közül. A leginkább központinak tételezhető kérdés-kör az egyenjogúságra vonatkozó öt kérdés, de az ezzel rokon, az anyaság témájában fogant válaszok is központi fontosságúak. A válaszok természetesen nagyon személyiségfüggőek, azaz, mint várható volt, az egyetértéstől a nem foglalkozom vele hozzáálláson át az elutasításig nagyon sok állásfoglalás említhető, s szerencsére senki sem hagyja véleményét az említés szintjén, hanem kifejti, érvel mellette, példákat hoz fel. Hasonlóan szórt eredményt kapunk, ha megnézzük, e sikeres nők közül ki mit gondol vagy tart a gyermekvállalásról: vannak többgyermekes családanyák, akadnak gyermeket majdan kívánók, van, akit maga a gyermekvállalás szó is bánt, vannak, akik nagyon-nagyon szeretnének, de egyelőre nem sikerül, többen az örökbefogadást is latolgatják, s van, aki mereven elutasítja (jelenleg, vagy a jövőben is). Lássuk tehát nagyon röviden és kivonatossan az egyenjogúság-szálat is a kötetben szereplők megfogalmazásaival. (Természetes, hogy a kérdést a legalaposabban Lendák-Kabók Karolina járja körül, hiszen egyik kutatási területe a társadalmi nem.)

„én például nem szeretem, ha írónőnek neveznek, vagy hangsúlyozzák, hogy amit én művelek, az női írás, nőirodalom”, „alapvetően kényelmetlenül érzem magam ebben a szerepkörben” (Bencsik Orsolya); „a nőket néma

szülőgéppé degradálják” (Berényi Emőke); „az a nő maradtam, aki a párjával, a vele dolgozó férfi kollégákkal vagy haverokkal egyenlőként definiálja magát” (Beretka Katinka); „Végtelenül szerencsésnek tartom magam, mert egy olyan országban, egy olyan kultúrában élek, ahol nem érzem elnyomva a női nemet.” (Bíró Tímea); „Nem vagyok diszkriminálva, sem nemzeti, sem más alapon.” (Elor Emina) „Szeretem megélni a nőiséget, nem zavar és nem tartom *megalázónak* és *lenézőnek*, ha egy férfi udvarias.” „viszont nagyon sok rosszalló megjegyzést kapok azért, mert ilyen idősen még nincs gyermekem” (Góli Kornélia; kiemelés az eredetiben); „A sztereotip női szerepekkel való azonosulás személyfüggő, a személyes preferenciákat sok esetben az anyagi függetlenség tudja kifejezésre juttatni” (Grabovac Beáta); „Ahhoz, hogy sikeressé váljon, egy vajdasági magyar nőnek támogatásra van szüksége. Elsősorban az önbizalom-erősítésre” (Kovács Elvira); „vannak társadalmi nem szempontú egyenlőtlenségek: a férfi gyakorlatoktól nem vártak el sokat sem a bírók, sem a többi közalkalmazott (...) sosem vitték haza az aktáikat azért, hogy otthon, szabad idejükben készítsék el a bírói ítélet vázlatát, míg a női gyakorlatok irányába ez természetes elvárás volt, ahogyan az is, hogy tudjanak török kávét főzni”, „a nemzeti kisebbségi nőkről szóló témákat a többség még mindig nem fogadja örömmel, és nem tanúsít irántuk nagyobb érdeklődést” (Lendák-Kabók Karolina); „Nagyon sok olyan megfelelési kényszerrel kellett elengednem, amit tulajdonképpen magamnak állítottam fel.” (Losonczi Kelemen Emese); „találkoztam a nemi alapú fizetéskülönbséggel, amelynek teljesítményromboló hatását magamon is tapasztaltam. Érdekes a jelenség pszichológiája, hogy tudat alatt, az alacsonyabb megbecsülés hatására a teljesítmény is romlik”, „a vajdasági nők emancipációja nagyban függ az anyagi függetlenségük megteremtésének lehetőségétől.” (Lovra Éva); „Férfi és nő azért létezik, mert két különböző oldalt képviselnek.” „Attól még létezhet egyenjogúság a két nem között, ha a férfi férfiként viselkedik, a nő pedig nőként.” (Major Lenke); „Az egyénre szabottságban hiszek, legyen szó esélyekről, oktatásról vagy bármilyenről.”

„A férfiak udvarias gesztusait nem utasítom vissza, de nem is várom el”, „számomra a nevem feladása az identitásom feladását jelentené. Lényegesnek tartom, hogy a házasságkötés után is önálló ember maradjak.” (Novák Anikó); „Bevallom, szinte minden, ami beletartozik a hagyományos háziasszonyi szerepkörbe, számomra kellemes időöltés.” „Az én nagymamám nem választhatott, nem dönthette el, hogy az idejéből mennyit szán szellemi munkára, mennyit a gyerekekre és mennyit a házimunkára.” (Orovec Krisztina); „Törekszünk az egyenjogúságra. De nem árt, ha közben a nő igyekszik nő, a férfi pedig férfi maradni.” (Raffai Telecki Ágnes); „És még a legelvetemültebb feministának is jólesik, ha kinyitják előtte az ajtót, előreengedik, vagy ne adj' isten virágot kap a párjától, s az sem biztos, hogy építkezéseken nőknek kellene dolgozniuk. De legyen meg rá a lehetőségük. (...) Az a fölháborító, (...) amikor ugyanazért a munkáért a nőnek kevesebb fizetést adnak.” „Amikor arra gondolok, hogyan definiálom magam, nem szerepel a jelzők között az, hogy nő vagyok.” (Szerda Zsófia); „Szerintem mindegyik emberben egyaránt vannak női és férfi energiák.” (Tomin Kis Anikó); „a gender szempontú egyenlőtlenséget (is) mi magunknak kreáljuk. (...) Nőként sokkal megalkuvóbbak vagyunk, könnyebben fogadjuk el a tényállásokat, mint a férfiak.” (Vass Dorottea); „Engem és a nővéremet nem háziasszonynak és nem feleségnek neveltek, hanem önálló, független és autonóm gondolkodású nőnek”, „a működő családmodellhez szükség van a férfi-női szerepek megtartására” (Zakinszky Toma Viktória).

A végtelenségig lehetne témák és róluk való vélekedések közt kalandozni, a könyv ilyen irányban is sokszínű és nyitott. Szociológusoknak aranybánya. Különösen érdekes a nyelvekről való gondolkodás: a magyarról, a szerbről, a bilingvizmusról, az idegen nyelvről, a több idegennyelv-tudásról, a magyardomináns, de szerbül folyékonyan beszélő, a szerbül kevésbé vagy akár nagyon gyengén beszélő értelmiségi nőkről, a nyelvi hátrányról stb. Hogy miért fontos magyar iskolába járni, miért érdemes az államnyelvet ismerni stb. Csupa olyan kérdés, melyek a szlovákiai magyarokat is foglalkoztatják.

Néhány vajdasági magyar szó (majica) meg van magyarázva, néhány nálunk nem használatos: krédli (törpe, leginkább tyúk, kakas), az örökírót meg a szlovákiai magyar is magyar szóként használja és érti. Értjük azt is, amikor figyelmeztetnek bennünket, hogy ott, ahová megyünk, ne magyarul szólaljunk meg. Vagy: amott jobb, ha lehalkítjuk a hangunkat. Ami ránk is, nagy általánosságban legalábbis, vagy legalább kíváncsalmként jellemző: „a legna-

gyobb siker, s talán az egyik legirigyeltebb dolog is szűkebb és tágabb pátriánkban, ha valaki félelem nélkül, szabadon elmondhatja a véleményét, ha nem hagyja meghajolni a gerincét, és ember marad.” (Novák Anikó) Okos, többszöri olvasásra s ide-oda lapozgatásra való könyv.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

Albertini Béla (1940–2020)
fotótörténész

Bodnár Krisztián (1984)
történész, segédlevéltáros (Magyar
Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén
Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi
Fióklevéltár, Sátoraljaújhely,
Magyarország)

Dančo Jakab Veronika (1995)
doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Horbulák Zsolt (1972)
történész, közgazdász (a Pozsonyi
Közgazdasági Egyetem Nemzetgazdasági
Karának adjunktusa, Pozsony, Szlovákia)

Ivánzó Ádám (1986)
történész, PhD-hallgató (Magyar Olimpiai
és Sportmúzeum, Debreceni Egyetem,
Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola,
Debrecen, Magyarország)

Liszka József (1956)
etnológus (Selye János Egyetem,
Komárom; Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)

Novotný, Lukáš (1978)
történész (Nyugat-Csehországi Egyetem,
Plzeň, Csehország)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus
Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Polgár Anikó (1975)
irodalomtörténész, költő, műfordító
(Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Popély Árpád (1970)
történész (Selye János Egyetem,
Komárom; Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Komárom, Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Selye János Egyetem,
Komárom; Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Komárom, Szlovákia)

Vataščin Péter (1987)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)